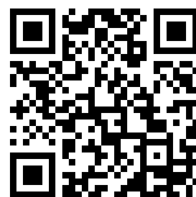

HISTORISK TIDSKRIFT

FÖR

SKÅNELAND

UTGIVEN AV

LAURITZ WEIBULL

BAND 7. HÄFTE 1.
(Årg. 1916).

LUND
BERLINGSKA BOKTRYCKERIET
1917

HISTORISK TIDSKRIFT

FÖR

SKÅNELAND

UTGIVEN AV

LAURITZ WEIBULL

SJUNDE BANDET

LUND
BERLINGSKA BOKTRYCKERIET
1917—1921

Innehåll.

Den älsta gränsläggningen mellan Sverige och Danmark.

Gränsområde och gränslinje.

Den moderna riksgränsen, på kartan möjlig att markera genom en enkel linje, var under forntiden och in i den äldre medeltiden ett för de germanska folken okänt begrepp. Den odlade bygden var i dessa tider ännu av liten utsträckning och en markerad avgränsning i följd härav endast nödvändig mellan de enskilda gårdar och åkrar, som stötte omedelbart intill varandra; bygdernas likaväl som stammarnas och staternas områden åter voro skilda från varandra genom de samfärdselhinder, som de av bebyggelse orörda skogarna och bergstrakterna eller de stora och svårtrafikerbara sjöarna, vattendragen och kärrmarkerna erbjödo. Dessa ödemarker, som ännu täckte stora delar av germanernas land tjänade icke blott som gränser; de utgjorde även, utan att av människohand ytterligare behöva befästas, ett ur försvarssynpunkt utomordentligt värn mot fientliga anfall; de ersatte på en gång en senare tids gränsbefästningar och gränsmärken eller genom överenskommelser stadfästa riksgränser. De germanska stammarnas och staternas områden under forntiden och in i den äldre medeltiden kunna i följd härav icke, såsom stundom sker, på kartan exakt utmärkas; det är endast möjligt att angiva, var deras centralpunkter varit belägna och på ett ungefär antyda de trakter, över vilka bebyggelsen sträckt sig.

Tidigast äro dessa av de naturliga förhållandena skapade germanska gränsområden omtalade av de romerska för-

fattarna. Själva krigare eller byggande sina skildringar av Germanien och de germanska förhållandena på underrättelser från romerska officerare och soldater, sakna de blick för gränsområdenas uppkomst och se dem i regel ur rent krigsteknisk synpunkt. Germanerna, berättar Pomponius Mela, föra krig icke för att vinna herradöme eller vidga sina besittningar, utan för att landet runt omkring dem skall komma att ligga ouppodlat och obebott.[1]) »Det är de germanska stammarnas högsta stolthet», säger Cæsar, »att omge sig med vida, öde liggande gränsområden; man anser det som ett intyg om styrka, att grannfolken fördrivas från sina marker och draga sig undan, utan att någon vågar bosätta sig där i närheten; man menar sig därigenom tryggad och fri från fruktan för plötsliga överfall.» [2]) Även Tacitus talar om floder och skogar som germanska folks gränsvärn. [3])

En förändring i här skildrade förhållanden börjar först inträda under karolingisk tid. De vida gränsområdena i det inre av det karolingiska riket ersättas så småningom med en under tidens lopp allt skarpare markerad gränslinje, men ännu bibehållas de stora ödemarkerna vid riksgränsen; de ingå som ett led i tidens försvarsväsen, de anläggas genom systematisk förhärjning av landet där de saknas och utbyggas ytterligare med fasta befästningsverk. Först senare försvinner även denna obestämda gränssättning mera genomgående och ersättes även den med den utstakade, noggrant fixerade gränslinjen. [4])

Någon allt för bestämd tidpunkt för gränsområdets övergång till gränslinje låter sig givetvis icke angiva. Den inträ-

---

[1]) Pomponius Mela, De situ orbis III, 3.

[2]) Cæsar, De bello Gallico IV, 23. Jfr IV, 10.

[3]) Tacitus, Germania 40.

[4]) Helmolt, H., Die Entwickelung der Grenzlinie aus dem Grenzsaume im alten Deutschland i Historisches Jahrbuch der Görresgesellschaft XVII, 235; Rübel, K., Die Franken, ihr Eroberungs- und Siedelungssystem im deutschen Volkland, passim. Angående den av Rübel hävdade uppfattningen, att de saliska frankerna vid sina erövringar och sin bosättning systematiskt ersatt det naturliga gränsområdet med den markerade gränslinjen jfr. Brandi i Göttingische gelehrte Anzeigen 1908, 1.

der vid olika tider inom olika delar av det av germanerna bebodda Europa; den sammanhänger ytterst med befolkningens tillväxt, nybygders upptagande och överhuvud odlingens framåtskridande, vilket allt inom de en gång öde gränsområdena framkallar behovet av samma noggranna avgränsning mellan bygder och stater, som odlingen redan tidigare framkallat mellan de enskilda jordägarnas områden. Men samtidigt med att gränslinjens framträdande sålunda bär vittne om ett kulturens övervinnande av de naturliga skiljomurar och samfärdselhinder, som de gamla gränsområdena bildade, är den också ett tecken till en ur den högre kulturen framgången inre konsolidering av staterna och ett därur vuxet behov av en skarpare avgränsning utåt. Den politiska betydelsen av gränslinjens uppkomst kan också näppeligen nog skarpt framhållas; försvinnandet av de obebyggda ödemarkerna i de olika staternas inre har skapat en vidgad möjlighet för en sammansmältning av de olika bygderna till en verklig statsenhet; deras genombrytande vid riksgränserna åter har öppnat nya förbindelsevägar utåt och slutligen ofta nog medfört en flyttning av de gamla gränserna.

Av de germanska länderna visa vid den historiska tidens början väl inga en så stark motsättning i fråga om de inre gränserna som Sverige och Danmark. De stora skogs- och ödemarkerna, Kolmorden och Tiveden, delade Sverige i tvenne huvudland, landet ovanskog eller nordanskog och landet sunnanskog, och även inom dessa båda områden lågo de olika landskapen och bygderna merendels starkt isolerade från varandra genom milsbreda, svårpasserbara skogsbälten, Emorden, Långheden, Holaveden, Aspveden och andra, vilka det ännu skulle kräva århundradens sega och idoga odlingsarbete att genombryta. I Danmark åter hade säkerligen redan vid den historiska tidens början de i grunden oftast obetydliga samfärdselhinder, som en gång bildat naturliga gränser kring de olika bygderna, förlorat sin karaktär av verkliga skiljomurar. Landets trenne huvuddelar, Jylland, öarna och Skåne, saknade varje skiljande gräns. Sundet och

Bälten skiljde dem icke, de utgjorde tvärtom under denna tid de kanske mest lättrafikerbara samfärdselvägarna. På Sveriges och Danmarks hela utveckling och politiska ställning ha dessa allmänna geografiska förhållanden utövat ett bestämmande inflytande. De ogynnsamma inre gränsförhållandena ha försvårat och försinkat Sveriges utveckling till en fast statlig enhet och gjort det möjligt för landskapen att ända fram i nyare tid gentemot riket hävda sina särintressen, under det att motsvarande gynnsamma förhållanden låtit Danmark kanske tidigare och mera fullständigt än någon annan germansk stat övervinna landskapspartikularismen och växa samman till en helhet. Det försteg i kultur och politisk styrka, som Danmark hela medeltiden igenom visar framför Sverige, vinner i väsentlig grad sin förklaring härav.

Lika gynnsamma som de inre gränsförhållandena gestaltade sig för Danmark, lika gynnsamma voro i varje fall under en äldre tid de båda landgränser, som riket ägde gentemot främmande makter. Både i söder mot Tyskland och i norr mot Sverige hade Danmark gränser, som efter tidens förhållanden måste betraktas som naturliga. Redan Beda talar om den ödemark, som låg emellan jydernas och sachsarnas land. Den bildades i väster av sumptrakterna kring Eider och Træne, i öster av den stora skogen Isarnho eller Jarnwith, som från Trave sträckte sig upp till Slien. Samma roll som naturlig skiljomur, vilken dessa områden spelade på sydgränsen, spelade de stora obygderna i de skånska landens yttersta delar och i de sydliga och vestliga delarna av Småland och Västergötland på nordgränsen. Som gränser betraktade ledo emellertid både den danska syd- och nordgränsen av en svaghet; de erbjödo båda jämförelsevis tidigt framträdande kulturmöjligheter och riskerade därigenom att förr eller senare förlora sin karaktär av naturliga gränser. Svagast var tvivelsutan sydgränsen och redan under 800-talets början visade det sig också nödvändigt att invid nordranden av urskogen utbygga den med en befästning, Danevirke. Nordgränsen hade sina känsligaste punkter i Halland. Ödemarken genomskars här av en rad åar, Lagan,

Nissan, Ätran och Viskan, vilkas dalgångar öppnade möjlighet för odling och samfärdsel. Detsamma gällde, om ock i ringare grad, om Helgeådalen och om de blekingska ådalarna.

Om den älsta gränsen mellan Sverige och Danmark och dess beskaffenhet möta de tidigaste underrättelserna i en uppteckning om själva gränsläggningen. Kännedomen om gränsen har givetvis varit av särskild vikt för landen invid densamma och uppteckningen är också bevarad i tvenne handskrifter innehållande Skånelagen, i trenne innehållande Västgötalagen eller stycken av densamma och i en innehållande Borgartingslagen; ytterligare träffas den i en handskrift infogad efter jordabalken i Magnus Erikssons allmänna landslag, ett sammanhang, i vilken den tydligen även är hemmahörande.[1])

I sin tidigaste redaktion i den älsta handskriften av den äldre Västgötalagen från tiden kort efter 1281 lyder gränsläggningsuppteckningen: Emundær slemæ var conongær i Vpsalum ok Sven tjuguskiæg i Danmark. þær sattu riftir mællir Sverikis ok Danmark. þa næmdus af Sweriki Cakaldi af Tindælandi, Boln af Fiærdrundæ landi, Gasi af Væstmannæ landi, Grimaldi af Östrægötlandi, Nænnir af Smalandum, Thorsten af Væstrægiötlandi, Tolle af Iutlandi, Toti ok Toki af Iutlandi, Gymkil av Sialandi, Dan af Skani, Grimitun af Hallandi, þer tolf sættu sæx stenæ mællir rikiænnæ. Fyrsti sten a Suntrv asi, annær i Danæbæc, þriþi Kinnæ sten, fiarði i Uracsnæsi, fæmti Hvitæ sten, sætti Brimsæ sten, mællir Blecongs ok Möre. Danæ holmber ær skiptær i þre löte. A en lot Vpsalæ conongær, annæn a Dana conongær, þridþiæ lot a Noregs conongær.[2])

[1]) I den senare handskriften ingår även stycken av Västgötalagen; därjämte träffas gränsläggningsuppteckningen i två handskrifter av blandat innehåll. Västgötalagen utg. av Collin och Schlyter, Inl.; Sveriges Traktater I, 45.

[2]) Västgötalagen utg. av Collin och Schlyter, 67. Sveriges traktater I, 46. Beträffande texten i uppteckningen förekommer, såsom framgår av de i de nämnda editionerna anförda varianterna, större olikheter mellan de olika handskrifterna endast beträffande namnen och hemorterna för de personer, som satte gränsstenarna. Sven Lagerbring, Svea rikes historia I, 181, finner förklaringen härtill i att gränsläggningsförrättningen tvivelsutan dragit ut på

Denna korta uppteckning har under årens lopp blivit föremål för en vidlyftig behandling och givit anledning till starka meningsbrytningar inom den historiska litteraturen.

I äldre tid ingick man icke på frågan om uppteckningens karaktär, utan grep sig omedelbart an med att utnyttja de historiska uppgifter den innehöll. En svårighet mötte emellertid vid tidsättningen av gränsläggningen; den i uppteckningen nämnde danske konungen Sven Tjugeskägg var icke samtida med den svenske konung Emund, som i andra källor bär tillnamnet Sleme. Man strök under dessa förhållanden antingen den svenske eller den danske konungens tillnamn och har genom denna operation under tidens lopp återfunnit gränsläggningens Emund i icke mindre än fyra personer med detta namn, Emund Ringson, Emund Eriksson, Emund Sigridsson, Emund Olofsson, och gränsläggningens Sven i tvenne, Sven Tjugeskägg och Sven Estridsen. [1]) Eller man tillgrep radikalkuren att helt och hållet stryka uppteckningens namn och i deras ställe insätta namnen Inge d. ä. och Erik Ejegod. [2]) De olika operationerna ledde till olika tidsättningar och uppteckningen hänfördes till olika tidpunkter mellan åren 983 och 1101. Samtidigt härmed drog man vittgående slutsatser av den korta uppteckningen angående förhållandet mellan Sverige och Danmark under dessa avlägsna tider. Man fann växlande, att genom denna gränsläggning från Sverige avsöndrats Skåne,

tiden och en del ombud därunder blivit ersatta med andra. Helt säkert ligger emellertid förklaringen till variationen beträffande egennamnen och hemorterna i den självständighet och det slarv, som plägar utmärka medeltida avskrivare. — De rader, som i de flesta handskrifterna följa omedelbart efter den ovan anförda texten: Da ær stæmnæ þerræ vær, þa hælt Danæ conongær i besle Vpsalæ conongsz, æn Noræn conongær i istæd hans, äro, som redan Sven Lagerbring, Svea rikes historia I, 182, framhållit, att betrakta som ett senare tillägg. De ha ingenting med själva gränsläggningsuppteckningen att skaffa.

[1]) Lagerbring, Svea rikes historia I, 183; Suhm, Historie af Danmark III, 156. Schlyter, Om Sveriges älsta indelning i landskap 8, 23; Juridiska Afhandlingar I[2], 52; Rydberg i Sveriges Traktater I, 51; Hans Hildebrand i Sveriges historia II, 84; Birger Nerman, Sveriges älsta konungalängder 23.

[2]) Strinnholm, Svenska folkets historia, 487, IIII, 41.

Halland, Bleking eller Blekinge och möjligen nordöstra Skåne, Viken och de s. k. Inlanden eller Blekinge ensamt [1]). Slutligen har uppteckningen också använts såsom utgångspunkt för fastställandet av den svenska konungalängden närmast före Erik Segersäll. [2])

Innan vare sig ett tidsättande eller ett historiskt utnyttjande är det emellertid givetvis nödvändigt fastställa uppteckningens egentliga karaktär. Den osäkerhet, som länge rått och ännu råder härom, återspeglas i de olika benämningar den erhållit; den har ömsom kallats gränsläggningstraktat eller s. k. gränsläggningstraktat, anteckning, notis eller berättelse. När under senare tid frågan om uppteckningens karaktär trätt i förgrunden av diskussionen, har å ena sidan hävdats, att densamma ursprungligen bör härröra från en tid, som ligger gränsläggningen nära, och att den möjligen återgår till själva urkunden om denna såsom sin källa. Uppfattningen har stötts på uppteckningens noggrant detaljerade uppgifter och på att »den exakta, ordknappast möjliga formen saknar varje folklig eller litterär överarbetning och överensstämmer nära med den i likartade och liktidiga angelsachsiska urkunder».[3]) Å andra sidan har uppteckningen framhållits göra »ett mycket ovederhäftigt intryck» och karaktäriserats som en under 1200:talet, möjligen dess början upptecknad tradition, vars utgångspunkt »utan tvivel varit de gränsstenar, som på antecknarens tid ännu funnos kvar och som naturligtvis upprests vid någon gränsreglering». Såsom skäl mot att uppteckningen skulle återgå till en urkund ha anförts, att »det torde vara ytterst tvivelaktigt, om överhuvud en gränsreglering mellan Sverige och Danmark under förra delen av 1000:talet, eller redan på 900:talet, resulterat i en skriven traktat. Pergament och papper existe-

---

[1]) Utom ovan sid. 6 n. 1 anförd litteratur se även P. A. Munch, Det norske Folks Historie II, 173; Ivar Otman, Äldre Västgötalagen 97; Kjellén, Inledning till Sveriges geografi 37.

[2]) Lauritz Weibull, Kritiska undersökningar 69. Jfr. Densamme, Historisk-kritisk metod och nordisk medeltidsforskning 3, 52.

[3]) Lauritz Weibull, Kritiska undersökningar 71.

rade näppeligen i det dåtida Sverige, och knappt torde man häller hava inristat en dylik överenskommelse på trätavlor eller stenar, ty skriftliga diplomatiska förhandlingar förutsätta en annan kultur, än vi för denna tid våga antaga». Ett än viktigare motbevis har funnits i »att anteckningen börjar med att omtala de begge konungar, under vilka överenskommelsen skulle ha slutits, såsom ej längre levande» och att »även det följande förlägges icke till samtiden utan till det förflutna.» I sammanhang härmed har uppteckningens tillförlitlighet angripits; namnen på underhandlarna ha förklarats vara »tydligen ren fantasi». [1])

För lösandet av spörsmålet om gränsläggningsuppteckningens egentliga karaktär måste denna ses i sammanhang med medeltidens urkundsväsen.

Alltifrån romersk tid har världen känt två skilda urkundstyper, den enkla bevisurkunden och affärsurkunden eller den dispositiva urkunden. Den förra vanligen kallad »notitia» är uppsatt såsom ett referat av själva rättshandlingen; den äger en urkunds karaktäristika, men har endast

[1]) Schück, Den älsta kristna konungalängden i Sverige 3, och i Svenska folkets historia I, 1, 242; Beckman, Sveriges äldsta kristna konungalängd i Personhistorisk tidskrift XVI, 1. — Även de sista raderna i uppteckningen — det barnsligt nationella skrytet om hur det tillgick vid de nordiska konungarnas möten — användes av Schück som motbevis mot att densamma skulle återgå till en urkund; han förbiser att dessa rader, som han själv finner föga harmoniera med det övriga innehållet, äro senare tillägg. — Mot uppteckningens trovärdighet anför Schück vidare: »det är ytterst osannolikt, att man för en gränsreglering mellan Sverige och Danmark tillkallat lagmännen i Tiundaland, Fjärdrundaland, Västmanland och Östergötland, likaledes mycket otroligt, att danskarna därmed besvärat lagmännen på Jutland och Själland. Ty för en dylik förrättning var det alldeles nog att anlita lagmännen och några tillförlitliga personer i gränslandskapen; och skulle alla lagmännen hava varit med, förstår man ej, varför Attundaland, Södermanland, Närke och Värmland saknas. . . . Att antecknaren här icke stött sig på någon tradition, göres slutligen troligt därav, att den enda lagman, vars namn kan kontrolleras, nämligen Torsten av Västergötland, icke förekommer i längden över Västergötlands lagmän.» Hela detta resonnemang svävar i luften. Det uppgives ingenstädes, att de i uppteckningen nämnda 12 personerna skulle varit lagmän. Och även om de så varit, föreligger givetvis ingen nödvändighet, varför samtliga lagmän skulle varit närvarande.

tillkommit i rent bevisningssyfte, och ursprungligen ha vittnena, att, om så kräves, i en framtid bestyrka icke urkundens äkthet utan sanningen av dess berättelse. Till sin avfattning är notitian i regel objektiv; den talar i tredje person, och då i urkunden lämnas en berättelse om en redan fullbordad handling äro de verb, som ha avseende på denna handling, satta i tempus för förfluten tid. Notitian med sin objektiva avfattning och sin opersonligt hållna berättelse är, såsom redan Mabillon anmärkt, »velut historica rei gestæ narratio». Den dispositiva urkunden åter, oftast nämnd »carta», avser icke blott bevisning; först genom urkundens utställande fullbordas rättshandlingen; den är vanligen subjektivt avfattad; utställaren uppträder i första personen presens eller futurum.

Båda dessa urkundstyper, vilka under senromersk tid tillerkändes värde som självständiga bevismedel, fortlevde inom de nybildade germanrikena. Inom Tyskland och även inom vissa delar av Frankrike inträdde emellertid från det nionde århundradet en reaktion mot det från romarna övertagna urkundsväsendet. En rättshandlings avslutande genom en urkund likaväl som användandet av en urkund såsom bevismedel hade ursprungligen varit främmande för germansk rätt; denna hade endast känt en rättshandlings avslutande inför vittnen samt eds- och vittnesbevis och icke heller överallt tillfullo accepterat urkunder och urkundsbevis. Minst hade detta varit fallet inom de östliga, mera rent germanska länderna av frankerriket. När dessa länder skiljdes från de romanska delarna av riket, kom också snart nog, utom när det gällde kungliga urkunder, cartan att här undanträngas av notitian. Denna saknade emellertid enligt gällande rätt den beviskraft den romerska notitian ägt och avsåg endast att underlätta och förmedla ett vittnesbevis. Dess rättsligt giltiga avfattning blev under dessa förhållanden mer och mer likgiltig; de övliga urkundsformerna, signa, datering och skrivareunderskrift bortföllo ofta, och notitian övergick till en mer eller mindre formlös, merendels ytterligt enkel uppteckning. Då den endast skulle tjäna som stöd för minnet

och för ett eventuellt framtida vittnesbevis omnämnde den ofta endast själva rättshandlingen och vittnena till densamma.[1])

Med den medeltida cartan, den hittills enda kända svenska urkundstypen från den äldre medeltiden, äger givetvis gränsläggningsuppteckningen ingen som helst likhet; med notitian i den ur urkundssynpunkt bristfälliga form denna erhållit i Tyskland under 10. och 11. århundradet överensstämmer den däremot till alla delar. Den är såsom en sådan skriven såsom en historisk berättelse, men bär i sin ordknappa, exakta och noggrant detaljerade avfattning alla tecken på att vara tillkommen icke endast för att berätta om vad som skett utan för att berätta därom i rent rättsligt bevisningssyfte. Hade uppteckningen endast varit en vanlig, i muntlig tradition bevarad berättelse om en gränsläggning, skulle den haft en helt annan form. Från utlandet kan visas talrika, gränsläggningsuppteckningen till formen närstående eller med densamma överensstämmande uppteckningar. Även i Norden har notitian i sin ur urkundssynpunkt bristfälliga form varit använd. Den möter i uppteckningar om Lunds domkyrkas invigning 1145 och om ärkebiskop Eskils gåvor till Lunds domkyrka.[2]) De närmaste nordiska parallellerna till gränsläggningsuppteckningen träffas emellertid i de båda uppteckningar från början av 1200:talet och från 1241 om Ballingslövs gränser, vilka inskrivits i Necrologium Lundense,[3]) samt i den uppteckning om ett sköte mellan Kri-

---

[1]) Brunner, Carta und Notitia i Commentationes philologæ in honorem Th. Mommseni 570; Redlich, O., Ueber bairische Traditionsbücher und Traditionen i Mittheilungen des Instituts f. oesterreichische Geschichtsforschung V, 9; Redlich, O., Urkundenlehre, III. Teil: Privaturkunden 68.

[2]) S. R. D. III, 455; D. S. I, 49, 51.

[3]) Termini Balluncslef. Liunghall i Almo. Wæstra Sandbæch litla. Ballumahall. Hæschikærs wæthil. Hökalith. Östan withar Clofhal i Gucsböke. Wæstan withar Liungmusa Östra. Litla Oterbæc. Lergrauakær. Lughurlang. Agnbæc. Lughursio. Ottastatha. Winterwægh. Scærsio. Scærsiobæc. Silmusio. Silmuos. Sua i Almo. Isti sunt termini Balluncslef, quos juraverunt XII juramentales isti: Thorsemoth homo regis. Götær. Suen pai. Trugils Suenssunn. Atti i Etnabiarghum. Tole Jordans sunn. Sibbi i Wannabiargh. Stur Sibba brother.

stoffer I och änkan Gundbiör 1254, vilken inskrivits i Kung Valdemars jordebok. [1])

Gränsläggningsuppteckningen är sålunda utan allt tvivel att betrakta som en avskrift av en med den avhandlade händelsen samtida, urkundsartad uppteckning; [2]) dess äkthet säkerställes av den, som av det följande skall framgå, primitiva gränsläggning den omtalar. [3]) Till åldern är den den älsta

---

Kætil Touasunn. Bendict Karlsunn. Thorth i Eschibiarghum. Thruuth i Scærsioruth. Et hoc factum est in fine Lughurlang, ad meridiem, super glaciem, quia tunc magnum gelu erat Xmo Kal. Februarii, presentibus multis, scilicet, Domino Thordone Lundense Decano. Et Petro ejusdem loci Canonico. Et Tocone Blest. Et Laurentio de Stocby. Et Gislone sacerdote de Osby. Et multis aliis de provincia illa.

Anno Domini millesimo ducentesimo XLI orta est disencio inter canonicos lundenses ex una parte, et Dominum Asmundum filium Tuki ex altera, de terminis Baldingslef, quam subscripti homines sic sedaverunt, facientes certos terminos juramento suo, super monte, qui dicitur Hulcabyargh sic incipientes. Termini de Ballyngslef. Biafr skyrdh. Ballummahalla. Quislybiargh Kelde. Otersmusy westre. Liungmusy. Mocorsmusy. Lugherslang. Ainbæch. Lugrsyo. Hallawik. Schærsyo. Schærsyobec. Ballummasyo. Silma. Alma. Quorum nomina hec sunt. Frende et Algut, fratres. Dauid, filius Thrughut. Brother, filius Gisl. Hönd de Lugher. Suen de Kyalkathorp. Habram. Marcinus Decanus de Strypilsthop. Karl Sacerdos de Fathersthorp. Et hec in presencia Domini Kanuti Lundensis Archidiaconi. Et prefati Domini Asmundi et sex canonicorum Lundensium, quorum nomina hec fuerunt. Prepositus Eschillus. Petrus filius Thuki. Karolus. Petrus filius Karl. Saxo. Gamaliel. S. R. D. III, 472, 473.

[1]) In fiæræ in parochia Slep. anno domini MCCLIIII. quando dominus Rex cristoforus occurebat regi norwegie et duci suecie in confinio regni sui. Quedam vidua de bothe kiarri. Gundbiör nomine. scotavit domino regi VIII sol' terre in agris. pratis et siluis et cum tota capitali portione sua. per manus domini Laurencij thorbern sun et Jacobi diaconi. presentibus Ketildor lippæ. Anoldo enær sun. Thruæls dan sun. Rolf fratre eius. Swenone genero cuiusdam dan. Erico swen sun. Thorstano filio eius. Thord pæ sun. Gudmundo et Ranæ fratre eius. In curia Othæslef. Kung Valdemars jordebok utg. ved. Nielsen 60.

[2]) De av Schück, Den äldsta kristna konungalängden i Sverige 4, på grundval av den allmänna kulturen i Sverige under förra delen av 1000:talet uttalade tvivelsmålen, att en gränsreglering mellan Sverige och Danmark under denna tid resulterat i en skriven traktat, torde kunna hävas genom en hänvisning till Knut den stores bevarade brev.

[3]) Jfr. den från äldre tid än Västgötalagens nedskrift av Emunds gränsläggning stammande förteckningen på Hallands landamärken i Kung Val-

bevarade nordiska, sannolikt svenska uppteckning av rättslig natur.[1]) Låt vara att dess form ur strängt systematiserad urkundssynpunkt är bristfällig; sedd från sin tillkomsttids och dess primitiva rättssedvänjors synvinkel — det givetvis enda riktiga — motsvarar den till fullo en senare tids urkund och hör därför också ur historisk synpunkt hemma som älsta urkund i en svensk urkundssamling.

Med utgångspunkt från det här vunna resultatet om gränsläggningsuppteckningens karaktär låter sig frågan om dess tidsättning besvara exaktare än hittills skett. Den ursprungliga uppteckningen kan icke helt ha haft den form, i vilken densamma numera föreligger. De båda tillnamnen eller öknamnen — Sleme och Tjugeskägg — kunna icke ha stått i originaluppteckningen, utan måste vara tillägg av en senare avskrivare. I motsats till vad man hittills alltid ansett bliva de på grund härav irrelevanta för tidsättningen; med största sannolikhet måste under dessa förhållanden gränsläggningen hänföras till Emund Olofsson och Sven Estridsen, de enda svenska och danska konungar med namnen Emund och Sven, som kunna visas vara samtida.[2])

Själva den gränsläggningsförrättning, som sålunda sannolikt vid mitten av 1000:talet företagits mellan Sverige och Danmark har ägt karaktären av ren rikshandling; den har verkställts av män från olika svenska landskap och från

demars jordebok 59, samt nedan sid. 15. — Tvivel på uppteckningens äkthet ha på grund av förväxling med Agapetus II:s förfalskade bulla av $^{27}/_{9}$ 954 framställts av Werlauff, Grændsebestemmelse mellem Norge og Sverrig i anden halvdel av det trettende aarhundrede i Annaler for nordisk Oldkyndighed 1844—45, 147.

[1]) Den hittills älsta kända danska urkunden är Knut den heliges i avskrift bevarade gåvobrev till Lunds domkyrka av den $^{21}/_{5}$ 1085; den älsta svenska härrör först från 1160:talet. — Gränsläggningsuppteckningens svenska ursprung är, såsom redan Schlyter framhållit, antagligt på grund av att den svenske konungen och de svenska ombuden nämnas först i uppteckningen. Den vid gränsläggningsförrättningen använda rättsformen överensstämmer däremot, som av det följande skall framgå, närmast med dansk rätt.

[2]) Den av Adam nämnde svenske konungen Emund Eriksson, som även skulle kunna komma i fråga såsom samtida med Sven Tjugeskägg, placeras av Adam II, 22 till tiden mot slutet av Harald Gormsens regering.

samtliga de danska huvudlanden. Men de former, under vilka den skett, ha, såsom är att vänta under dessa primitiva tider, hämtats från privaträtten. Den enligt uppteckningen vid gränssättningen fungerande tolfmannanämnden återfinnes i Skånelagens bestämmelser om markaskäl mellan byar och mellan byar och torp: Skil by withær annur um marcæ skiæl ællær wiþær þorp. þa scal næfnæ tolf mæn. þe ær aldungæ æræ j bygden. oc latæ swæriæ markæ skiæl þær sum þe wiliæ. oc þe þoro fore guþi. Skil oc mæn j by um ornummæ oc andræ iorþ. þa ær þætte sammæ ræt oc logh.[1] I likhet härmed tillhör även den form, notitian, i vilken uppteckningen om gränsläggningen uppsatts, merendels privaturkundens område under medeltiden.

Har denna gränsläggning under Emund Olofssons och Sven Estridsens tid, som man menat, medfört någon territoriell förlust för Sverige? Något egentligt stöd för att de urgamla danska landen Skåne och Halland vid detta tillfälle afträtts av Sverige har lika litet kunnat anföras som för den förmenta avträdelsen av Viken och de s. k. Inlanden; uppfattningen vilar endast på ett kritiklöst godtagande av vad de isländska sagorna berätta om Erik Emundssons och Erik Segersälls stora erövringar och en sammanställning av dessa uppgifter med gränsläggningsuppteckningen. Blekinges avträdande till Danmark vid denna gränsläggning har åter styrkts genom en sammanställning av Wulfstans uppgift från slutet av nionde århundradet, att Blekinge tillhörde svenskarna, med Emunds tillnamn Sleme och med de bekanta orden i den köpenhamnska handskriften av Södermannalagen:

---

[1]) Skånelagen I, 71. Jfr. den ovan sid. 10 anförda älsta Ballingslövsgränsläggningsuppteckningen, en uppteckning i Kung Valdemars jordebok 61, att Särö tilldömdes den danske konungen, och dombrev om Vinga holme den 22 juni 1496 i Handlingar rörande Skandinaviens historia 29: 42.

Västgötalagen I, Jordabalk 16, har olika bestämmelser: Skil a land ok hæræþ. land skal uitu eghæ ok þe hæræz skulu uitu eghæ ær eig sökiæ fang til. skal væriæ mæþ tvænni tylptum næmdæ mannæ. Jfr. biskop Brynolfs m. fl. synebrev om gränsen mellan Askims härad i Västergötland och Fjäre härad i Halland den 6 aug. 1481. Handlingar rörande Skandinaviens historia 29: 40.

»den konung Sveriges landamäre utvidgar är bättre än Emund Sleme, som det med falsko sinne mycket minskade, då han konung var». [1]) Låt vara att Blekinge en gång verkligen räknats tillhöra svenskarna; bevisen för att det avträtts av Emund Olofsson äro ytterligt svaga. Emunds tillnamn »Sleme» återgår tvivelsutan till det »pessimus», med vilket Adam stämplar honom på grund av hans hållning gentemot den hamburg-bremiska kyrkan. [2]) Södermannalagens ord åter äro, såsom tidigare framhållits, av allt att döma blott en självgjord utläggning av gränsläggningen. [3]) De äro först nedskrivna »ej långt efter 1335» och böra tvivelsutan ses i belysning av att Sveriges landamäre vid denna tid vidgats genom en »återförening» med de skånska landskapen. Gränsläggningen själv, till vilken man underligt nog ej tagit tillbörlig hänsyn, motbevisar också snarast hela antagandet. Det landskap man anser, att Sverige skulle avstått, avgränsas i densamma från sitt förmenta gamla moderland, som det synes, endast genom en enda sten, »Brimsæsten». [4])

[1]) Schlyter, Juridiska Avhandlingar I², 52; Rydberg i Sveriges Traktater I, 54. Jfr. Stille, Till frågan av Blekinges förbindelser med Sverige i äldre tid, i Skånska Samlingar III: 2, 19, och Lauritz Weibull, Kritiska undersökningar 76.

[2]) Adam III, 14: Cum hæc ibi gesta essent, christianissimus rex Sueonum Iacobus migravit e sæculo, et successit ei frater eius Emund (Gamul) pessimus. Ordet pessimus användes här tydligen i motsättning till christianissimus och kan icke som Annerstedt, S. R. S. III, 165, och andra mena fattas som en latinisering av »Sleme». Detta förekommer tidigast så sent som i Västgötalagens konungalängd.

[3]) Lauritz Weibull, a. a. 74.

[4]) Läget av den i gränsläggningsuppteckningen närmast före »Brimsæ sten» nämnda femte gränsstenen, »Hvitæ sten», kan icke exakt angivas. Rydberg i Sveriges Traktater I, 51 anser, att stenen förmodligen är att söka där Halland, Skåne och Småland mötas; ett stöd härför finner han däri, att i Fagerhults socken på gränsen till Örkelljunga, icke långt från den punkt, där de tre landskapen sammanstöta, ligger en sjö, Hvita sjö. — I gränsuppgifterna från 1554 och 1603 nämnes en »Hvittehall» eller »Huithe sten» belägen i Lidhults socken nära den plats, där Sunnerbo och Wesbo härad mötas. Handlingar rörande Skandinaviens historia 29: 63, 79. En identifikation av de båda Hvita stenarna ligger otvivelaktigt nära till hands; den göres emellertid osäker av namnets allmänna karaktär och av det förhållandet, att den femte gräns-

I gränsläggningsuppteckningen framträda både Sverige och Danmark som enhetsstater vid mitten av 1000:talet; män från skilda land och landskap inom rikena verkställa gränsläggningen. Men utöver vad detta betydelsefulla faktum och vad själva uppteckningens tillkomst kan ha att säga om Sveriges inre konsolidering under denna tid lämnar uppteckningen, såsom är att vänta, intet bidrag till själva rikshistorien. Dess övriga historiska värde ligger i vad den har att säga om riksgränsen. Den visar, att det vid mitten av 1000:talet varit nog att åstadkomma en avgränsning mellan Sverige och Danmark genom resandet av endast sex stenar på den många tiotal mil långa sträckan från Hallands nordspets till Brömseåns utlopp i Östersjön. Någon verklig gräns har tydligen icke åstadkommits härigenom; förklaringen till att gränsläggningsförrättningen icke resulterat i upprättandet av en dylik kan knappast ligga i annat än att den ännu icke varit behövlig. Ödemarken har ännu endast obetydligt genombrutits av odling; den och ingen utstakad eller skarpt markerad rågång har fortfarande bildat den egentliga gränsen mellan rikena. »Skåne, den yttersta delen av Danmark», skriver också Adam kort tid efter Emund Olofssons och Sven Estridsens gränsläggning, »är nästan en ö; det är överallt omgivet av havet, frånsett en landarm, som mot öster skiljer Sverige från Danmark; där äro djupa skogar och vilda bergstrakter, genom vilka vägen måste tagas från Skåne till Götaland; man stannar i tvekan», tillägger han, »antingen man genom att pröva vågspelet till sjös skall undvika faran till lands eller föredraga den senare för det förra».[1]) Sjövägen från Skåne till Sigtuna, uppgiver han på annat ställe, tog fem dagar; landvägen åter icke mindre än en hel må-

stenen i så fall kommer att vara belägen omedelbart invid den fjärde »i Uracsnæsi», vilken ort tvivelsutan är identisk med den i gränsuppgifterna i Kung Valdemars jordebok nämnda orten Wracsnæs; denna är där upptagen under Tönnersjö härad mellan »Frithekalf» och »Fuldubogha». Kung Valdemars jordebok utg. av Nielsen 60. Skulle åter de båda Hvitastenarna vara identiska, har den gamla riksgränsen gått betydligt nordligare än den nuvarande landskapsgränsen mellan Skåne och Småland.

[1]) Adam IV, 7.

nad.[1]) Inemot ett och ett halft århundrade senare omtalar Saxo, att Sven Grathe uppsköt sitt krigståg mot Sverige till vintern, för att därigenom undvika de svårfarbara och slingrande vägarna.[2])

Det sätt på vilket de sex gränsstenarna placerades vid mitten av 1000:talet, antyder emellertid, att gränsen redan på denna tid varit av skiftande karaktär; sannolikt fem av stenarna sattes på gränsen mellan Halland och Västergötland—Småland, en, i varje fall högst två, ansågs tillräcklig att markera gränsen mellan Skåne—Blekinge och Småland, och den sattes i gränsens östligaste kant, i Brömsebäck.[3]) Det torde icke vara för djärvt att härav sluta, att Skåne och Blekingegränsen vid denna tid ännu i stort sett legat som obruten ödemark, under det att bebyggelsen nått längre fram på Hallandsgränsen.[4]) Odlingens nya landvinningar inom detta gränsområde och väl även de båda grannstaternas inre konsolidering under den följande tiden återspeglas i de båda nya gränsläggningsanteckningar, som bevarats i Kung Valdedemars jordebok samt i Vidhemsprästens anteckningar från tiden omkring 1325 i den älsta handskriften av Västgötalagen. I den förra ha gränsmärkenas antal längs Hallandsgränsen vuxit till 101; i den senare, som endast följer gränsen mellan Västergötland och Halland, utgöra de på denna sträcka

[1]) Adam IV, 28.

[2]) Saxo, 699.

[3]) Angående gränsstenarnas läge jfr. Rydberg i Sveriges Traktater I, 51 samt ovan sid. 14 n. 4. Den första »a Suntrv asi», av Rydberg ej återfunnen, torde möjligen vara att söka på den i gränsuppgifterna från 1554 och 1603 nämnda »Syndre» eller »Söndre åss» i Surteby socken. Handlingar rörande Skandinaviens historia 29: 68, 81.

[4]) Rydberg i Sveriges Traktater I, 51 har framkastat antagandet, att förklaringen till att endast en sten i gränsläggningsuppteckningen omtalas ha satts mellan Skåne—Blekinge och Småland skulle kunna ligga däri, att i den Västgötalagen vidfogade berättelsen dessa råmärken, såsom från Västergötland avlägsna, utelämnats. Det är emellertid att märka att gränsläggningsuppteckningen icke äger något speciellt västgötiskt ursprung; den förekommer inryckt även i handskrifter, som innehålla Skånelagen, och den omnämner gränsstenar icke blott på gränsen mellan Halland och Västergötland utan även mellan Halland och Småland.

41 [1]). Det gamla gränsområdet mellan Sverige och Halland har ersatts med en gränslinje.

Om den tid, då samma utveckling ägt rum av gränsen mellan Skåne—Blekinge och Småland, saknas underrättelser. I slutet av 1200:talet omtalas Villands härad med dess ödemark och den öde marken i Göinge härad, vilken gemenligen kallas Örcken [2]); 1411 konungens gods i Glimåkra socken i Göinge härad, vilket kallas »konings öthken» [3]). Först i uppgifterna om gränsen emellan Sverige och Danmark från 1554 möter även här en gränslinje [4]).

I varje fall på Hallandsgränsen hade sålunda odlingen och det ur en högre kultur vuxna behovet av en skarpare avgränsning av staterna utåt redan på 1200:talet medfört, att det gamla gränsområdet mellan Sverige och Danmark utvecklat sig till en gränslinje. Under den senare medeltiden och ännu fram i nyare tiden ägde dock den svensk-danska riksgränsen fortfarande i mångt och mycket kvar det gamla gränsområdets skiljande karaktär. Bebyggelsen var utom i ådalarna obetydlig, vägarna få, samfärdseln svår och de vidsträckta, merendels öde gränstrakterna erbjödo ur försvarssynpunkt ett kraftigt värn, ytterligare förstärkt genom vid viktiga passager lagda slott och skansar. I mycket tack vare denna gränsens beskaffenhet blevo också fram till Roskildefreden de olika svenska och danska försöken att flytta riksgränsen resultatlösa och ännu när Roskildefreden utplånade landgränsen mellan Sverige och Danmark, voro Skånes

[1]) Kung Valdemars jordebok, udg. av Nielsen, 59; Västgötalagen, utg. av Collin och Schlyter 295. Endast en ingående lokalkännedom skulle göra det möjligt, att i våra dagar återfinna den stora massan av de här nämnda gränsstenarna; av läget på de orter, som kunna identifieras med tillhjälp av generalstabens kartor, synes emellertid framgå, att riksgränsen under denna tid ungefär sammanfallit med den nuvarande landskapsgränsen.

[2]) S. R. S. VI, 310.

[3]) D. S. II, 433.

[4]) Handlingar rörande Skandinaviens historia 29: 56.

förbindelser med Danmark över Sundet långt lättare än med Sverige till lands. Först de följande århundradenas förbättrade samfärdselvägar, i sista hand järnvägarna, ha förmått att definitivt bryta det gamla gränsområdet.

Curt Weibull.

(Tryckt i november 1917).

Skånska kyrkors, borgars och herresätens läge.

I. Kyrkor och flodlinjer i Skåne.

I de nordiska ländernas territoriella indelning och det på denna grundade förvaltnings- och självstyrelsesystemet hava kyrksocknarna alltid haft en synnerligen stor betydelse. Det är då rätt egendomligt, att sockenområdenas ursprung och uppkomst egentligen aldrig gjorts till föremål för historisk eller topografisk forskning. Hithörande frågor äro ännu i ett skick så outrett, att man skulle vilja säga, att ej ens problemställningen för dem blivit uppfattad, ännu mindre klarlagd. Vilka naturliga förhållanden, av historisk, av topografisk art hava betingat, att omfånget av den bygd, som sammanslöts kring en kyrka, blev just sådant det blev? Varför hava somliga socknar blivit moder- och andra annexförsamlingar? Och, kanske av största intresse, vilka äro de omständigheter, som vid kyrkornas uppförande betingat deras läge?

Det är denna sistnämnda fråga, som för Skånes vidkommande skall i det efterföljande göras till föremål för några undersökningar. Det är dock blott från en bestämd synpunkt jag här är i tillfälle att behandla problemet. Denna synpunkt är relationen mellan kyrkornas geografiska läge och vattendragens, framför allt flodlinjernas, sträckning.

Vid ett ingående studium av Skånes karta har jag tyckt mig finna, att ett intimt samband på denna framträder mellan de båda begreppen, kyrka och flodlinje.

Den närmaste uppgiften blir då att i detalj klarlägga detta förhållande. Jag skall därvid runt den skånska kusten, från mynningsområdena följande flodloppet mot källan, un-

dersöka huru många av kyrkorna, som äro belägna vid stranden eller i dess omedelbara närhet [1]).

Om vi då börja rundvandringen i landskapets nordvästra hörn, finna vi frånsett de båda direkt vid kusten liggande fiskliigeskyrkorna Båstad och Torekov, att Hov och Västra Karup ligga vid västerut flytande bäckar. Grevie och Förslöv ligga vid armar, som något längre ned flyta samman till en likaledes åt väster rinnande bäck. Norr om Rönneåsystemet påträffas blott en enda kyrka, Barkåkra, som ej är belägen direkt vid vatten, varvid dock märkes, att avståndet till havet ej uppgår till halvannan kilometer.

Man kommer så till det vittförgrenade Rönneåsystemet. Om man betraktar först huvudflodlinjen, därvid i denna inräknande Ringsjön och den i denna sjö infallande Hörbyån, och därefter biflodslinjerna, först på höger och därefter på vänster strand i riktning från mynningen, finner man, att kyrkorna ligga längs dessa vattendrag på följande sätt:

Huvudflodlinjen.

Rebbelberga, Höja, Starby, Kellna (något över en kilometer, men nära vid en i floden infallande bäck), Västra Sönnarslöv, Riseberga, Billinge (samma förhållande som vid Kellna), Lyby, Hörby, Espinge.

Bifloder från höger.

a) 1. vid Kägleån och den därmed sammanflytande Rössjöån: Hjärnarp, Munka-Ljungby, Tossjö.
2. vid tillflöde: Tostarp.
b) Össjö.
c) vid Örkelljungaån: Östra Ljungby, Rya, Örkelljunga.
d) 1. vid Vedbyån: Gråmanstorp, Vedby, Perstorp.
2. vid tillflöde: Oderljunga.
e) Torup.
f) Färingtofta.

---

[1]) Som omedelbar närhet har jag räknat ett avstånd, som ej överstiger vid pass en kilometer.

g) Norra Rörum.
h) Munkarp, Hallaröd.
i) Höör.
j) Södra Rörum.
k) Fulltofta.

Bifloder från vänster.

a) Kvidinge.
b) Stenestad.
c) Röstånga, Ask.
d) Stehag.
e) Gudmuntorp.

Om man så vill, kan man medräkna även Bosjökloster vid Ringsjön, ehuru denna kyrksocken, såsom till sin existens betingad av klostret, ej är fullt jämförlig med de övriga. I varje fall har det framgått, att i Rönneås hela flodområde ej finnes en enda kyrka, som ej har sitt läge invid eller i omedelbar närhet av något av flodloppen.

Närmast i ordningen följer nu Vegeån, och man får här följande schema:

Huvudflodlinjen.

Välinge, Strövelstorp, Kågeröd, Konga.

Bifloder från höger.

a) Ausås.
b) 1. vid Humlebäcken: Björnekulla.
   2. Västra Broby.
c) Norra Vram.

Bifloder från vänster.

a) 1. Kattarp, Mörarp, Hesslunda.
   2. Bjuv, Risekatslösa, Ekeby.
   3. Fleninge.
   4. Kropp.

Lika litet i Vegeåns flodområde som i Rönneås finnes någon kyrka, som icke är belägen vid någon flodlinje.

Överskrida vi Vegeå, finna vi vid kusten Farhults och Jonstorps kyrkor.

Farhult ligger vid källan till en liten bäck, som söker sig utför strandsluttningen. Jonstorps kyrka ligger nära mynningen av den icke obetydliga Gärlövsån. I närheten av dennas källa ligger Väsby och vid källan till ett tillflöde Brunnby. Viken är en fisklägeskyrka.

Allerum ligger vid pass en kilometer från Hittarpsbäckens källa [1].

Söder om Hälsingborg kommer man in i Rååns flodområde. I detta ter sig kyrkornas läge på följande sätt.

Huvudflodlinjen.

Raus, Kvistofta, Ottarp, Sireköpinge, Tirup.

Bifloder från höger.

a. Välluv, Frillestad [2].
b. Fjärrestad.
c. Halmstad.

Biflod från vänster.

Herslöv.

På Rååns högra strand ligger Bårslöv och mellan ån och kusten ligga Glumslöv, Säby, Vadensjö och Örja.

Saxåns flodsystem är sammansatt av två nedanför Saxtorp sammanflytande åar. Om man först betraktar den nordligare av dessa — på en sträckning kallad Billebergaån — finner man vid dess lopp följande kyrkor.

Huvudflodlinjen.

Tofta, Asmundtorp, Billeberga, Kjells-Nöbbelöv, Felestad, Svalöv.

---

[1]) På ungefär samma avstånd befinner sig källan till ett vattendrag, som hör till Vegeåns system.

[2]) Frillestads kyrka ligger visserligen på vid pass halvannan kilometers avstånd från tillflödets källa, men mellan kyrkan och denna består området till större delen av en vidsträckt sumpmark, som säkerligen i äldre tider varit vattenyta, och jag har därför trott mig kunna upptaga kyrkan här.

Biflod till vänster.

Torrlösa.

Den sydliga huvudlinjen.

Saxtorp, Annelöv, Skrävlinge, Reslöv, Näs, Västra Strö.

Biflod från höger.

Östra Karleby.

Bifloder från vänster.

a) Dagstorp, Söderviddinge, Norrviddinge.

b) Gullarp, Bosarp [1]).

Söder om den sydliga huvudflodarmen ligga Virke och Remmarlöv.

Mellan Saxån och havet ligga Västra Karleby, Hofterup och Barsebäck.

Söder om Saxån kommer man till Södra Skånes vidlyftigaste flodsystem Löddeå. Här får man följande schema.

Huvudflodlinjen,

såsom vilken ovanför Vombsjön räknas det vattendrag, som på olika sträckningar benämnes Björkaån, Åsumsån och Tolångaån.

Löddeköpinge, Borgeby, Höj, Lackalänga, Kävlinge, Hoby, Lilla Harrie, Håstad, Örtofta, Gårdstånga, Flyinge, Holmby, Hammarlunda, Vomb, Björka, Södra Åsum, Tolånga, Lövestad.

Bifloder till höger.

a) 1. Borlunda, Skarhult, Högseröd, Östra Sallerup.
   2. Västra Sallerup.
   3. Östra Strö.
   4. Hurva.

b) Skeglinge.

c) Harlösa.

d) Skartofta.

e) 1. Öved (kloster), Östra Kärrstorp.
   2. Brandstad.

f) Vollsjö, Frenninge, Östraby, Västerstad.

[1]) Hit bör även räknas Öslöv, ifall det är riktigt, att där fordom varit en kyrka.

Bifloder från vänster.

a) Stävie.
b) Stångby.
c) Igelösa, Odarslöv.
d) Södra Sandby och möjligen Hardeberga.
e) Silvåkra, Hällestad.
f) 1. Vid Klingvallsån och Sövdesjön: Ilstorp, Sövde.
   2. Veberöd.
   3. Everlöv.
   4. Blentarp.
g) Tranås vid själva källan till ett tillflöde.

I likhet med Löddeåsystemet visar Höjeå en linje med ganska regelbunden gruppering av kyrkor längs densamma.

Huvudflodlinjen.

Lomma, Flackarp, Knästorp, Bjällerup, Kyrkheddinge, Esarp, Genarp, Göddelöv, de flesta av dessa nere vid själva stranden.

Bifloder från höger.

a) 1. Fjelie, Vallkärra.
   2. Flädie.
   3. Norra Nöbbelöv.
b) Råby.
c) Dalby.

Av kyrkorna mellan Löddeån och Höjeå blir det egentligen endast Bonderup, som befinner sig på relativt längre avstånd från vattendrag. Söder om Höjeå träffar man på ett par kyrkor, vilkas lägen måhända äro självständiga gent emot vattendragen. De äro Uppåkra, som dock ligger blott halvannan kilometer från Höjeå, och Brågarp.

Vid Segeå blir bilden följande.

Huvudflodlinjen.

Burlöv [1]), Görslöv, Tottarp [2]), Särslöv, Mölleberga, Bjäreshög, Törringe, Västra Kärrstorp [1]), Svedala och det sedan lång tid nedlagda Aggarp.

[1]) Avståndet något över en kilometer.
[2]) Tottarp ligger visserligen något mer än en kilometer avlägset från

Biflod till höger.

a) Nevitshög[1]), Hyby.
b) Lyngby.
c) Tjustorp (nedlagd).

Bifloder till vänster.

a) Husie.
b) Oxie.

Utanför denna uppräkning av kyrkor i Segeås flodområde stanna alltså endast Bara och herregårdskyrkan Skabersjö.

Väster och sydväst om Segeå i det sedan uråldrig tid bebyggda och av inga större flodlinjer genomskurna kustområdet kan man ej vänta sig några framträdande illustrationer till satsen om kyrkornas belägenhet vid eller i närheten av de rinnande vattnen. Dock kan det påpekas, att vid eller i närheten av västerut i havet utmynnande bäckar ligga:

Hyllie.

Västra Klagstorp, Tygelsjö.

Gessie, Hököpinge, Södra Åkarp och uppe vid källområden Arrie, Mellangrevie, Västra Ingelstad och Östra Grevie.

Vellinge, Eskilstorp.

Man tycker sig alltså även här kunna skönja en, låt vara föga utpräglad, förbindelse mellan vattendragens riktning och kyrkornas läge.

Även på slättbygden längs efter Skånes sydkust ligga kyrkorna mycket tätt, och vattendragen äro föga betydande. Likväl kan man märka, att kyrkornas läge i viss mån är betingat av åarnas linjer, och man ser här och där liksom ett ordnande i rader längs dessa. Så finner man vid en å väster om Trälleborg kyrkorna Maglarp och Skegrie, vid en annan Västra Tomarp, Hammarlöv och Västra Vemmerlöv på var sin sida, Lilla Slågarp och Stora Slågarp.

---

stranden, men dess läge är sådant, att det alldeles bestämt synes stå i relation till flodlinjen.

[1]) Det bör påpekas, att den sistnämnda ligger på vid pass en kilometers avstånd från randen till den sumptrakt, genom vilken Segeås biflod flyter.

Öster om Trälleborg är Gislövsån den första avsevärda linjen; vid den ligga Dalköpinge, Gislöv och Bösarp.

Vid nästa linje äro Espö och Östra Klagstorp belägna och vid den därpå följande Lilla Bedinge och Kjellstorp.

Därefter kommer Dybecksån, vid vilken ligga Östra Vemmenhög och Svenstorp, vid ett tillflöde till höger ligga Västra Vemmenhög och Önnarp; ett tillflöde till vänster har Hassle-Bösarp.

Nästa linje är Skivarpsån; i närhet av denna ligga Skivarp, Solberga (något över en kilometer från stranden), Villie och Slimminge och vid tvenne små tillflöden till vänster Västra Nöbbelöv och Katslösa.

Närmast kring Ystad finnas inga vidare vattendrag; endast märkes öster om Skivarpsån en liten å, vid vars källa ligger Skårby kyrka; vid stranden av en annan liten å ligger Balkåkra.

Ett rätt framträdande exempel på en flodlinje, kantad av kyrkor, erbjuder Nybroån med dess övre lopp Trydeån. Bilden här blir följande:

Huvudflodlinjen.

Stora Köpinge, Nedraby, Benestad, Ramsåsa, Tryde, Spjutstorp, Fågeltofta.

Bifloder från höger.

a) Stora Herrestad.
b) Högestad.
c) Baldringe.
d) Röddinge.

Bifloder från vänster.

a) Tosterup.
b) Övraby.
c) Ullstorp, Kverrestad, Östra Ingelstad.

Kabusaån bildas av tre armar; av dessa har den ena sin källa alldeles invid Bollerup; vid den andras upprinnelseområde ligger på en bestämt markerad höjd Hannas, och längre ned vid linjen, på vid pass en kilometers avstånd

från densamma ligger Glemminge. Den tredje armen har sin källa i omedelbar närhet av Borrby kyrka; längre ned ligga vid ån Hörup, Löderup, Valleberga och Ingelstorp.

Vid den lilla å, som faller ut i Östersjön vid Skillinge fiskläge, ligger Östra Hoby; längre upp på obetydligt avstånd från stranden Vallby, och på mindre än en kilometers avstånd från källan, vid vilken sumpmarker framträda, befinner sig Bolshögs kyrka.

Tomarpsån har vid vattendragen i sitt system ett ganska ansenligt antal kyrkor. Vid själva huvudlinjen ligga Järrestad, Tomarp, Östra Herrestad, Gärsnäs (nedlagd), Stiby, Smedstorp och Sankt Olof. Vid källor till små tillflöden från höger ligga Simris och Östra Nöbbelöv; vid ett tredje, något större tillflödes källa befinner sig Hammenhög. På en höjd ungefär en kilometer ovanför källan till ett litet tillflöde från vänster ligger Gladsax; vid ett annat tillflöde och ej långt från dess källa Östra Vemmerlöv.

Det har således framgått, att på hela slättbygden i det sydöstligaste Skåne befinnas kyrkorna vara ordnade vid och i relation till vattendragen, oftast i omedelbart grannskap av själva flodlinjen. Fortsätter man åt norr längs kusten, påträffar man först Rörumsån, som vid sin strand har Östra Rörum och med sin översta del når upp till nära grannskap av Sankt Olof.

Vid närmaste å åt norr är Södra Mellby beläget; nära den därpå följande ligger Vitaby. En annan nordligare har i sin närhet, mellan sig och Värkeån, Ravlunda.

Systemet av kyrkor vid Värkeån utgöres av en tydligt markerad rad, nämligen Brösarp, Eljaröd, Andrarum och i själva källområdet Långaröd. Det är sant, att av dessa Andrarum ligger på vid pass halvannan kilometers avstånd från flodstranden, men läget, tydligt framträdande i raden av kyrkor, och på stort avstånd från kyrkor i andra riktningar, synes tydligt visa, att även Andrarums läge befinner sig i bestämd relation till flodlinjen.

Vid Hörrödsåns stränder äro Maglehem och Hörröd belägna.

Vi hava nu hunnit fram till det mest omfattande av alla flodsystem i Skåne, Helgeåsystemet.

Jämfört med de övriga, visar det en i någon mån avvikande prägel, i det antalet av kyrkor vid själva huvudflodens strand, särskilt vad övre delen av loppet angår, ej är så synnerligen stort. Vid eller i omedelbar närhet av floden ligga Åhus, Rinkaby, Viby, Norra Åsum, Araslöv (numera nedlagd), Knislinge, Östra Broby och Visseltofta. Emellertid bör framhållas ett betecknande drag, nämligen, att i den trakt, där floden träder ut ur den egentliga höjd- och skogsregionen, ligger ett antal kyrkor, jämförelsevis tätt, i viss mån kretsformigt grupperade och liksom markerande en central bygd. De äro Östra Broby, Emitslöv, Hjärsås, Kviinge, Knislinge och Gryt.

I fråga om Helgeås bifloder är relativiteten mellan kyrkornas läge och flodlinjernas riktning synnerligen klart framträdande. Man får följande schema.

Bifloder från höger.

Vittskövleån: Vittskövle, Degeberga.

Mjöån: Everöd, Östra Sönnarslöv, Huaröd.

Vramsån: Köpinge, Lyngsjö, Östra Vram, Västra Vram, Esphult (på en ansenlig höjd vid pass en kilometer från flodlinjen), Häglinge, Tjörnarp.

Vramsåns tillflöden från höger:

1) Svensköp.

2) Linderöd.

Vramsåns tillflöden från vänster:

1) Nöbbelöv (numera nedlagd), Träne.

2) Djurröd.

Nästa biflod: Vä.

Vingeån: Vinslöv, Nävlinge.

Vingeåns tillflöden från höger:

1) Skepparslöv.

2) Önnestad.

Vingeåns tillflöde från vänster: Sörby.

Almaåns huvudlinje med Finjasjön: Kviinge, Gumlösa,

Vankiva (på en kilometers avstånd vid ett litet tillflöde), Finja.

Almaåns tillflöden från höger:

1) Ignaberga.

2) Stoby [1]).

Finjasjöns tillflöden:

1) Norra Mellby.

2) Brönnestad.

3) Matteröd.

Almaåns tillflöden från vänster:

a) Hästveda.

b) 1. Farstorp.
2. Norra Åkarp.

c) Hörja, Röke.

Verumsån: Verum, Vittsjö.

Bifloder från vänster.

a) 1. Österslöv, Råbelöv, Nosaby [2]).
2. Fjälkestad, nära källan till ett tillflöde.

b) Hjärsås.

c) Emitslöv.

d) Glimåkra.

e) vid Drivåns inmynnande i Osbysjön: Osby.

Slättlandet öster om Helgeås nedre lopp är ju den del av Skåne, som sist höjt sig ur havet, och man finner här inga egentliga flodlinjer förrän i samband med sjösystemet.

Man finner här vid Ivösjön: Ivetofta, Gualöv och Ivö och vid tillflöde till sjön söderut Trolle-Ljungby, och norrut vid Holjeån Näsum och Jämshög; vid källan till ett tillflöde till Immeln, alltså hörande till Ivösjöns system, ligger Örkened; vid Vångaån Vånga. Vid Oppmannasjön, som likaledes hör

---

[1]) Jag har ansett mig kunna taga med Stoby; avståndet till bäckens nuvarande linje är visserligen en god kilometer, men till den låglänta sankmark, genom vilken bäcken flyter, är ej hälften så långt.

[2]) Före torrläggandet av Hammars sjö var Nosabys läge sådant, att det hörde till huvudflodlinjens eget system.

till Ivösjösystemet, ligger Kiaby; i grannskapet av källan till ett tillflöde till denna sjö ligger Oppmanna.

Resultatet av den nu utförda undersökningen är det, att man i fråga om de skånska kyrkornas läge tycker sig finna en tydlig lagbundenhet. Dessa kyrkor ligga så gott som allesammans ordnade i rader uppefter flodlinjerna, antingen nere vid själva stränderna eller i varje fall i dessas nära grannskap.

Nu skulle möjligen någon vilja invända, att i ett land, där kyrkorna äro så många och ligga så tätt som i Skåne, det liksom av sig själv och på slump skulle kunna hända, att de komme nära flodlinjerna. Härtill kan för det första svaras, att det visst icke är i hela Skåne, som kyrkorna ligga tätt, och att just i de trakter — de nordligare delarna av landskapet — där detta icke är fallet, placeringen längs flodlinjerna framträder med skarp tydlighet; det är tillräckligt att peka på förhållandena i Helgeåsystemet. Ej heller bör man med fog kunna invända, att vårt resultat uppnåtts endast genom att medtaga alla, även de minsta vattendragen. Frånsett att många vattendrag, som nu äro obetydliga, i äldre och äldsta tider med outvecklade avvattnings- och dräneringsförhållanden varit rätt betydande, kan hävdas, att även om man bortser från de linjer, som hava karaktär av bäckar och håller sig endast till de egentliga floderna och åarna, så blir i alla händelser, såsom kartbilden utvisar, intrycket av att kyrkorna ligga i rader längs dessa flodlinjer alldeles ofrånkomligt.

Om nu saken förhåller sig så, att varje flodsystem har sitt system av kyrkor, grenat ut i symmetriska linjer längs de rinnande vattnens linjer, så skall därav följa, att vid vattenskillnadsområdena böra mera betydande avstånd göra sig gällande mellan vad man skulle vilja kalla de olika kyrkoområdena. Man har då att ur denna synpunkt kasta en granskande blick på kartan; denna blir då en prövning av riktigheten av den framställda satsen om kyrkornas och flodlinjernas inbördes förhållande.

Resultatet är slående. Kartan visar regelbundet i vattenskillnadsområdena vidsträckta vita fläckar.

I nordvästra Skåne mellan Gärlövsån och Vegeåsystemet finnes en tydligt framträdande sådan; inom den krets, som begränsas av en linje, berörande Allerum, Kattarp, Välinge, Farhult och Väsby, finnas inga kyrkor. Och detta är dock den egentliga »Kullabygden», en rik och bördig, tätt befolkad nejd. Man kan ej rätt förstå, varför ej här kyrkor, och hellre än på många andra håll, skulle hava uppstått, om det ej varit så, att en på naturliga förhållanden grundad historisk lag hindrat det.

Andra kyrkotomma nejder äro vattendelareområdena mellan Vegeå- och Rönneåsystemen och mellan Vegeå- och Rååsystemen. Påfallande kontrastera dessa tomma ytor mot de regelbundna kyrkoraderna vid floderna.

Mellan Saxåsystemen och Rönneåsystemet ligger, såsom synes, en vit fläck; likaså mellan Bråån och Ringsjön—Rönneå.

Intressant är den tomma ytan mellan Bråån och Löddeå, norr och nordväst om Vombsjön. Denna trakt är dock öppnare, jämnare och bördigare än den längre mot sydöst i de övre delarna av Löddeåsystemet; den senare är dock, jämförd med den förra, rik på kyrkor. Det kan ej vara annat än att det varit flodlinjerna, som betingat olikheten härutinnan.

En så att säga ståtlig vit fläck är den, som utbreder sig i trakten söder om Höjeås och Klingvallsåns största tillflöden. Flera andra finnas i sydöstra Skåne.

En vidsträckt tom yta utbreder sig på ömse sidor om Linderödsåsen i vattenskillnadsområdet mellan Brååns, Värkeåns och Vramsåns system.

I de nordliga delarna av Skåne möter man samma fenomen. Man betrakte den tomma fläcken mellan översta delen av Almaåns flodområde och Rönneåsysemet! Där ligga vidsträckta nejder utan kyrkor. Man jämföre dem med trakterna närmast i norr, vilka på intet sätt äro bördigare eller öppnare än de förra. Man betrakte vidare tomrummen

mellan Vramså- och Vingeåområdena, mellan Almaåområdet och Verumsåns linje och framför allt det, man ville säga, kolossala tomrummet väster om de översta delarna av Almaåns flodsystem!

Alla exempel visa det samma, och resultatet av den företagna prövningen är klart och tydligtvis ofrånkomligt. Likaväl som man talar om vattenskillnadsområde, kan man tala om kyrkoskillnadsområde. I Skåne höra dessa två begrepp samman.

Företeelsen är utan tvivel regelbunden, och det är då av intresse att söka finna en förklaring till densamma. Det ligger i sakens natur, att det härvid ej gärna kan bliva fråga om annat än framställandet av en hypotes, och man får vara tillfreds, om denna kan i görligaste måtto så att säga täcka företeelsen.

Att kyrkornas läge i rader längs flodsystemens vattenlinjer skulle vara betingat av något med deras karaktär av kristna kultplatser intimt sammanhängande drag förefaller oss icke troligt; förklaringen får säkerligen sökas på annat och i viss mån avlägsnare håll.

Om man söker bilda sig en föreställning om huru det kan hava gått till, då det skånska landet först gjordes till föremål för människors uppröjande och odlande arbete, så måste man utan tvivel såsom säkert antaga, att stammar, horder eller vad för benämning man rättast bör giva åt mer eller mindre fast sammanslutna samlingar av individer, från kusttrakterna, följande flodlinjerna trängt in i de inre, i huvudsak skogklädda områdena. Härvid kan anmärkas, att floderna i varje fall på de nuvarande slättbygderna utan tvivel varit väsentligen vattenrikare än nu och därigenom haft större betingelser än nu att förmedla även förbindelser medelst farkoster. Man kan då tänka sig, att huvudflodloppen beteckna de primära odlingslinjerna och att från dem längs tillflödena utstrålat sekundära odlingslinjer, och flodsystemets område skulle då beteckna ett kulturellt samhörigt och i viss mån enhetligt odlingsområde, från vilket invånarestammen så-småningom kunde träda i

förbindelse med dem, som trängt upp längs nästa linje. Det torde vara klart, att under sådana förhållanden medelpunkterna för bygden, själva centralhärdarna för stammens och dess underavdelningars samhörighetsliv skulle komma att ligga i de ursprungliga odlingsområdena, d. v. s. vid eller i omedelbar närhet av flodlinjerna. Till dessa böra då invånarna i de inre delarna av bygderna hava sökt sig ned, då det gällde samling och markerande av samhörighet i ett eller annat avseende. Vid floden har man då haft kultplats, hövdingeplats och bytesplats. Att själva det rinnande vattnet, floden, kan hava haft någon rent religiös, rituell betydelse, kan ju vara möjligt, men är väl på vår nuvarande kunskapsståndpunkt omöjligt att med visshet avgöra. Det må dock i detta sammanhang vara tillåtet att peka på det egendomliga faktum, att ett så stort antal skånska kyrkor — de äro betydligt flera än de, om vilka sådant här ovan direkt anförts — ligga i omedelbar närhet av själva källan till ett rinnande vatten; detta faktum skulle kunna fresta till en gissning, att något kultförhållande — helighållande av källan? — kan hava spelat in [1]). Man måste därvid förutsätta, att den kristna kyrkan blivit anlagd på ett ställe, som redan förut varit bygdens i olika avseenden förnämsta plats.

Jag är härmed kommen fram till vad jag skulle vilja framställa som själva kärnan i hypotesen och som det slutliga resultatet av denna lilla undersökning. Vid kristendomens inryckande i landet och den kristna kultens framträdande och utbyggande har man icke valt platsen för kyrkan godtyckligt, utan man har lagt sin kyrka på det ställe, där

[1]) I sammanhang härmed skulle jag vilja påpeka en, visserligen av inga historiska auktoriteter stödd folksägen, att Visseltofta sockens kyrka ursprungligen varit belägen i Stavshults by; ett träd i skogen kallades för »altareböken», därför att det troddes stå på det gamla altarets plats. Det är härvid egendomligt, att Stavshult ligger i omedelbar närhet av källan till ett tillflöde till Bodarpssjön, alltså den översta utlöparen av Verumsåns system. Är det mer än en slump, att sägnen förlägger den gamla kyrkan till en flodkälla? Ett förflyttande av kyrkan till Visseltofta skulle då hava inneburit ett övergående från ett vattenområde — Verumsåns — till ett annat, det direkta Helgeåsystemets.

bygdens folk sedan gammal tid hade sin centrala samlingsplats och där väl därmed även gammal kult hade sin centralhärd.

Systemet av bygdemedelpunkter i regelbundna rader längs de inre vattnen hade väl redan då fått över sig ett drag av arkaism, alldenstund det uppodlade området ej mera blott inskränkte sig till floddalarna och deras närmaste grannskap, utan sträckte sig över mycket vidare nejder. Men även om den historiska utvecklingens gång hade lett till i viss mån ändrade förhållanden, buro dessa rader av flodstrandsbyar säkerligen fortfarande karaktären av små bygdemetropoler, till vilka man från olika håll alltjämt sökte sig ned. De buro vittne om den första rödjningens tider.

De kristna kyrkorna hava då blivit ej blott tecken för något nytt, tempel för en ny kult, utan de stå därjämte och allt fortfarande såsom ständiga minnesvårdar över den ursprungliga odlingens framsteg, som tecken på huru människorna togo det skånska landet i besittning.

De vita kyrkornas långa rader visa, att här gingo fäderna först fram.

II. Skånska borgars och herresätens läge.

Den ställning, som den senare medeltidens adel intog i samhället, var väsentligen betingad av militära kvalifikationer. I huvudsak ledande sitt ursprung från en tidigare, krigisk stormansklass var adeln det egentligen, stundom så gott som det enda krigiskt dugliga elementet i staten, och dess dominerande ställning berodde från en sida sett på att det i allmänhet endast var den, som utåt kunde försvara landet mot fiender och inåt bevara och upprätthålla den ordning, som överensstämde med samhällsskicket.

Det är klart, att de förhållanden, under vilka adeln levde, skulle komma att på ett bestämt sätt bära vittnesbörd om denna dess förnämsta uppgift och så att säga få över sig en militärisk prägel.

I främsta rummet gäller detta adelns boningar, såväl vad konstruktion som läge beträffar.

Att adelsborgarnas hela konstruktion är avsedd att giva invånarne så starka försvarsbetingelser som möjligt och att överhuvud göra boningen till en fästning är ju självklart. Hithörande förhållanden hava varit föremål för uttömmande undersökningar.

Att även borgens läge varit betingat av skäl av militär art är ej svårt att skönja och har i flera avseenden blivit uppmärksammat. Att borgar ligga på svårbestigliga höjder, på holmar, på utskjutande uddar, på öliknande fasta områden ute i kärrmarker, vid platser där källsprång gåvo säkerhet för oavbruten vattentillgång, och att sådana placeringar måste hava blivit gjorda av försvarshänsyn, allt sådant har länge varit observerat och har gjorts till föremål för historisk undersökning och på denna grundat värdesättande. Men om man haft öppen blick för detta, för vad jag skulle vilja kalla borgarnas taktiska läge, är det en annan synpunkt, som efter mitt förmenande ej blivit vederbörligen beaktad, detta ehuru den torde erbjuda minst lika mycket av intresse som den nyss berörda.

Ur denna andra synpunkt kan man göra ungefär följande problemställning. I vilken relation stå adelsborgars och herresätens läge till de stora, naturliga förbindelselinjerna i landskapet? Skåne är ju i flera riktningar genomkorsat av stora flodlinjer, fordom mera betydande än nu, vilka bildat hejdande avsnitt gent emot opererande stridsstyrkor; hurudant är borgarnas läge i relation till dessa försvarslinjer? På många ställen i Skåne finnas viktiga flodpass, där naturliga vadställen och sedermera broövergångar möjliggjort överskridande av försvarslinjer och därigenom betingat mycket viktiga strategiska punkter; kan det märkas, att borgars läge står i relation till sådana punkter, så att ett fäste kan sägas hava till bestämd och tydlig uppgift att stärka och försvara den genom naturliga förhållanden viktiga positionen? Ligga borgarna i allmänhet placerade så, att de

för sin innehavare skapa eller underlätta möjligheten att lätt disponera över en naturlig förbindelseled, en bestämd vägsträckning av vikt och därigenom så mycket lättare dominera en trakt? Är borgarnas läge i allmänhet sådant, att det giver vid handen en bestämt medveten avsikt att låta detta läge ingå som ett strategiskt moment vid uppgiften att avvärja fientliga infall eller eventuellt med vapen upprätthålla den bestående samhällsordningen?

Jag använde nyss benämningen *taktiskt läge*, och jag skulle, när det gäller den nu senast antydda synpunkten, vilja föreslå benämningen *strategiskt läge*. Den uppgift jag nu uppställer för mig skall då bliva att undersöka de gamla skånska borgarnas och herregårdarnas strategiska läge. Jag anser mig ej böra därvid göra någon allt för skarpt markerad skillnad mellan starkt befästade borgar och svagare herresäten. De förras militäriska betydelse är ju självklar, och vad de senare angår, så bör framhållas, att även där de ej kunna kallas för fästen i egentlig mening, de dock i alla händelser från strids- och operationssynpunkt varit av stor vikt, då den krigiske godsherren haft kring sig ett mer eller mindre talrikt, väpnat följe och de alltså måste hava varit betydelsefulla såsom utgångs- och stödjepunkter för rörelser av krigisk art, även om deras karaktär av fästen ej varit så starkt utpräglad. Även i de fall, där benämningen befästade punkter skulle vara för stark, kan man säkerligen hava rätt att säga, att de åtminstone varit bevärade.

Den naturliga stora infallsvägen från Småland genom det östliga Skåne leder först längs Drivån ned mot Helgeå. Ej långt från den gamla riksgränsen finnes vid Drivåns dal i närheten av Loshult rester av en gammal borg, vars läge tydligen står i relation till den viktiga väglinjen. Denna träffar Helgeå i närheten av Osby. Ett viktigt avsnitt i linjen bildas därefter av Almaån; det är i den trakt, där Helgeå ur den egentliga skogsbygden träder ut på slättområdet. Över Almaån leder den viktiga Kumlebroövergången. Vid Knislinge är ett säkerligen gammalt övergångsställe över Helgeå, och ovanför Kumlebron betecknar Spångamöllabron ett gammalt vad-

ställe. I detta passageområde ligga på vardera sidan om Almaåns övergångar de båda herregårdarna Vanås och Hanaskog [1]). Man märker redan här vid deras läge ett drag, som man sedan kommer att finna upprepat på flera håll i Skåne, nämligen att gården icke ligger omedelbart intill väglinjen, utan liksom något tillbakadragen från densamma, så att säga i flankställning. Man skulle möjligen kunna antaga, att det ur militär synpunkt ligger en viss fördel i att, på samma gång man själv har lätt tillträde till väglinjen, man dock icke är i lika hög grad utsatt för omedelbara anfall.

Med Helgeås utflöde i Araslövssjön börjar den utvidgning av floden, som överhuvud fortfar ned mot Vramsåns inflöde och gör övergång från den ena stranden till den andra besvärlig. Vägförbindelsen går först fram i vinkeln mellan sjön och Vingeån, som i sitt nedersta lopp bildar ett nytt avsnitt. I denna jämförelsevis smala vinkel och framför Vingeålinjen ligga liksom i ett slags spärrställning Färlöv och Araslöv, det senare vid sjöns strand och i flankställning till väglinjen.

Den stora vägen hade ej långt från Osby korsat Helgeå vid dennas utflöde ur Osbysjön. Emellertid kunde man ju komma över ån även vid dess inflöde i sjön, och det kan ej hava varit omöjligt att på denna sida komma fram till den västligaste delen av det område, som i senare tid kallats Kristianstadsslätten. Det är visserligen sant, att ännu så sent som år 1619 funnos varken i Hästveda eller i Farstorps socnar några egentliga körvägar, utan man måste taga sig fram ridande, men å andra sidan måste framhållas, att trakten söder om Osbysjöns södra spets fram mot Hästveda och sjön Tydingen ej är särskilt svårframkomlig, och sydväst om sistnämnda sjö bör det ej hava varit svårt att komma fram till Ottarps- och Ballingslövssjöarna. Terrängförhållandena peka på, att man med användande av de nämnda sjöarna här haft en s. k. vinterväg, vars riktning ledde ned mot Almaån, antingen över Tydingens och Karlsjöns is mot Lax-

[1]) Det gamla Hanaskog låg på annan plats än det nuvarande; det låg nere vid åns strand.

broövergången eller över Ottarps- och Ballingslövssjöarnas mot övergången vid Näs. Almaån bildar här en tydlig barriärlinje för slättområdet [1]), och det är då ganska påfallande, att man just här i nyss antydda vintervägslinjes riktning finner två herregårdar, nämligen Sandby, nordöst om och framför Laxbroövergången, och söder om ån Fjärlöv, bakom en biflodslinje, som bildar ytterligare ett avsnitt på andra sidan Almaån [2]).

Söder om denna kommer ett nytt avsnitt, Vingeåns, och här finna vi just vid flodövergången Åraslövs gård. Dess läge betingar alltså dess innehavares och hans folks rörelsefrihet på båda sidor om ån; läget är vidare intressant därigenom, att det har relation till en förbindelseled västerut, så att säga i tvärriktningen, men därom får nämnas i annat sammanhang.

Det nämndes nyss, att övergången över Helgeå i utvidgningsområdet ej hörde till de lättaste uppgifterna. Övergångsstället närmast norr om Araslövsjön var vid Torsebro, närmast söder om Vramsåns inflöde vid Hernestad. Ville eller kunde man ej begagna sig av något av dessa, vilka för övrigt ej lågo så väl till vid ett fortsättande mot sydväst, mot det inre av Skåne, så måste man söka komma över vid Allö, vid det nuvarande Kristianstad, i den smala landstrimman mellan Araslövssjön med dess sund och Hammars sjö, för övrigt i rent geografiskt hänseende det naturligaste ledet i förbindelsen mellan östra och mellersta Skåne. Åt detta håll riktar sig också bestämt vägförbindelsen österifrån.

Det träder nu genast fram för blicken, att längs vägen från Blekinge och ett stycke söder om densamma ligga, sym-

[1]) Från senare krig kan påpekas, att den danske överbefälhavaren, general Reventlow i februari 1710 baserade sin position på Almaålinjen.

[2]) Det i senare tid viktigaste brostället vid denna del av Almaån är tydligen det vid Sinklersholm. Denna herregård är emellertid av något väl sent ursprung för att upptagas här, och om den haft någon bevislig föregångare är mig ej bekant. Möjligen kan en anmärkning tillåtas, att redan 1191 finnes här en så mäklig storman, Trugot Kettilson, att han kan låta bygga en kyrka i Gumlösa, belägen just vid övergångsstället.

metriskt placerade på ungefär lika avstånd från varandra, de tre gamla gårdarna Ljungby (det nuvarande Trolle-Ljungby), Legeved och Hammar. Det är påtagligt, att från dem denna viktiga väg bör kunna hava hållits i en viss uppsikt [1]).

Om man ville undvika de redan genom sin sumpighet besvärliga och dessutom, som vi skola se, väl försvarade övergångsplatserna vid Allö, kunde man böja av åt norr för att söka komma över norr om Araslövssjön, där övergångsstället är vid Torsebro. Man skulle då fram genom det område, som är sammanträngt mellan Araslövs-, Råbelövs- och Hammarssjöarna, ett verkligt passageland. Här låg en gård i vägen: Fjelkestad, i senare tider avlöst av Råbelöv, säkerligen i relation till Torsebroövergången.

En annan naturlig förbindelseled i dessa trakter bör framhävas. Mellan Helgeåövergången vid Knislinge och sjöarna i sydöst samt därifrån till den stora vägen österut mot Blekinge är en vägled ganska tydligt av naturen utstakad. Från de lättillgängliga områdena vid floden leda dalgångar i trakten av Rötved lätt ned till Råbelövs- och Oppmannasjöarnas nordliga stränder och därifrån åt söder ned till slätten och vägen. Här ligga söder om den smalaste delen av landtungan mellan sjöarna och liksom bevakande denna två gårdar, det gamla Österslöv och Karsholm.

Av vad, som ovan sagts, torde framgå, att Araslövs och Färlövs gårdars läge varit av vikt även genom sin relation till övergången av Helgeå vid Torsebro.

Vid Allöövergångsställena lågo Härlöv och den synnerligen fasta borgen Lillö, som säkerligen hade karaktären av ett verkligt spärrfäste. Den var så stark, att den år 1452

---

[1]) Det är tydligt, att en ytterst viktig punkt på denna väg var övergången över Skräboån i den smala landsträckan mellan Ivösjön och havet. Här var ju en i eminent mening skyddande position och en verkligt strategisk punkt. Det är då rätt egendomligt, att vid denna och i en typisk flankställning ligger Årups gård. Emellertid synes man ej kunna påvisa Årups befintlighet så långt tillbaka som till den senare medeltiden, och man kan då ej säga mera än att *om* en föregångare till gården existerat, så har dess läge i alla händelser varit i full överensstämmelse med åtskilliga andra skånska herregårdars.

kunde bjuda konung Karl Knutssons härsmakt trots, och den har även under andra krig spelat en betydande roll. Den var på sitt sätt en föregångare till senare tiders Kristianstadsfästning.

Söder om Helgeås utvidgning var den första övergången vid Hernestad. Framför denna ligga i väster, i rad från söder Vittskövle, Lyngby och Ugerup. Det förstnämnda var som bekant en fast borg och har varit av betydelse även i de stora fälttågen, såsom under Karl Knutssons tid. Om de båda senare är att märka, att Lyngby låg mittför färjestället och emellan två ålinjer, och att Ugerup låg vid Vramsån, tydligen så, att därifrån övergångarna kunde bevakas, och dessa övergångar måste ju användas av den, som efter att hava passerat Helgeå vid Hernestad, ville fortsätta på slätten i nordlig riktning mot staden Vä och Lillö.

Övergången av Helgeå vid dess mynning bevakades och tryggades av det fasta ärkebiskopsslottet vid Åhus.

Vi hava nu betraktat förhållandena i Helgeådalen och angränsande trakter och skola nu följa den förnämsta av de vägar, som leder mot Linderödsåsen och över denna till det inre av Skåne och de stora slätterna.

Man påträffar i denna riktning den gamla gården Träne, föregångaren till det nyare Ovesholm. Om denna gård är så gott som ingenting känt. Om dess läge kan emellertid påpekas, att den ligger mitt för den gamla staden Vä och att läget synes betingat av att vid Träne utmynnar en förbindelseled åt väster, som till en del använder sig av en dalgång, vilken kan anses åtskilja den egentliga Linderödsåsen från de norr därom belägna höjdsträckningarna. Det förefaller, som om denna led varit av betydelse för förbindelsen inåt den sydligare delen av Göinge, den s. k. Göingeholmen. I varje fall kan det vara värt påpeka, att Träne spelat en viss roll i krigshistorien. Det var här, som år 1644 bondeskaror samlat sig och gjorde motstånd mot Gustaf Horns framryckning mot Kristianstad, och att man för sitt motvärn kommit att välja just denna position, torde väl i viss mån bero på denna västliga förbindelseled, möjligen även på att platsen fram-

träder som ett vägskäl för riktningen åt norr mot Vingeån, åt öster mot Helgeå.

Vid Linderödsåsens pass eller i trakten åt sydväst närmast nedanför höjderna synas inga gamla herregårdar hava funnits. Orsaken till att de här felas är säkerligen av ekonomisk snarare än av krigisk natur och torde närmast vara den, att den magra jordmånen och ödsligheten ej voro i stånd att giva det materiella underlag, som var nödvändigt för uppehållandet av en stormansgård.

Det första viktigare flodavsnitt i vägriktningen är Hörbyån, och i relation till övergången över denna finner man två gårdar, nämligen Osbyholm och Fulltofta. Den förra hade fordom ett något nordligare läge än nu, och båda ligga i ganska tydlig flankställning till flodövergångsstället, som väl kunde i huvudsak kontrolleras från dem.

Några gamla gårdar kunna väl ej visas hava varit belägna vid vägen mellan Hörbyån och Löddeå. Däremot finnes en tydlig relation mellan det av ålder ytterst viktiga övergångsstället vid Getinge och tvenne gårdar, Flyinge och Svenstorp. Löddeå var sedan gammalt i hela sin utsträckning en viktig linje och i viss mån en barriärlinje för det sydligare Skåne, och Getingebropasset var ett av de allra viktigaste övergångsställena, den kanske förnämsta infallsporten till Lundaslätten. Här låg nu i flankställning den fasta ärkebiskopsborgen Flyinge och på andra sidan Svenstorps gård.

Emellertid funnos andra infallsportar än den, som betecknades av Getingebro. Om man vid Rolsberga, övergångsstället vid Bråån, böjde av åt höger och följde Brååns linje, skulle man vid sammanflödet komma fram till Löddeå i en nejd, där flera vadställen funnos och där övergången till Lundaslätten ej var synnerligen svår. Det är då rätt påfallande, att vid denna vid vadställena utmynnande flodlinje ligga tre betydande gårdar, Skarhult, Ellinge och Örtofta, symmetriskt placerade och tydligtvis dominerande hela sträckningen.

Även i trakten öster om Getingebropassagen finnes en mot Lundaslätten söder om Löddeå riktad, bekväm natur-

lig förbindelseled. Den glider från den jämförelsevis högt belägna trakten kring Bråån vid Högseröd ned mot Löddeå för att överskrida denna vid Kvinnevadet. Men här ligger i vägen, ej långt från den sista sluttningen mot floden, gården Hjularöd. Angående denna gårds läge bör dessutom märkas, att det synes vara betingat även av en naturlig förbindelseled, som i en tämligen markerad sänka sträcker sig österut mot Östraby och därifrån bort mot Linderödsåshållet. Övergår man Löddeå vid Kvinnevadet för att sedan fortsätta ut på den egentliga Lundaslätten, måste man fram i de smala passagerna, antingen mellan flodlinjen och Krankesjön eller mellan denna senare och Vombsjön. På den remsa av fast och högt belägen mark, som ligger mellan Krankesjön och de ganska vidsträckta sumpmarkerna söder därom, är Silvåkra beläget. Det är alldeles tydligt, att från en adelsgård med detta läge skulle man kunna kontrollera och bevaka de från Kvinnevadet mot väster och sydväst ledande förbindelselinjerna.

Jag övergår nu till att betrakta de västligare förbindelseleder, som från den gamla riksgränsen föra ned mot det sydligare Skåne.

Den säkerligen viktigaste vägen från Småland lämnar Lagalinjen vid flodkröken vid Markaryd. Den första punkt av betydelse på denna linje efter dess inträdande i Skåne är Örkelljunga, där vägen grenar sig; betydelsen ökas genom det i rent taktiskt hänseende viktiga passet vid Fantehulet, skådeplatsen bl. a. för Åke Hanson Totts katastrof år 1510. Ännu i dag bära rester av förskansningar vid Örkelljunga vittnesbörd om att denna orts läge varit av stor vikt i militäriskt avseende.

Den, framförallt i senare tider betydelsefullaste av de väglinjer, som i närheten av Örkelljunga grenade ut sig mot det inre av Skåne, är utan tvivel den, som leder ned mot Rönneås och Vegeåns linjer och därifrån mot Hälsingborg och Sundet. Emellertid förefaller det, som om den andra, östligare vägen, särskilt i äldre tid, varit av stor betydelse som kommunikationsled, säkerligen därför att den pekar mera

direkt mot Löddeålinjen och de sydligare slättområdena [1]. Det är den väg, som över Oderljunga och Blekemossa leder till Rönneå, vilken den övergår på Tomasspången för att därifrån fortsätta mot Röstångapasset. Här är passagen ned mot slättlandet synnerligen skarpt markerad. Mellan den otillgängliga Söderåsens sydöstligaste del och Rönneålinjen är avståndet ej större än högst en halv mil, och genom sumpiga områden, som från Forestad sträckte sig västerut, hopsnörptes denna lucka ytterligare till en fullkomligt défiléartad form. På andra sidan om Rönneå var trakten i hög grad oländig och svårtillgänglig. Det är tydligt, att i äldre tider Röstångapasset måst framstå som den egentliga för att icke säga enda infallsport, som rakt norr ifrån öppnade sig mot slätten i söder. Därjämte är det klart, att passet även förmedlade förbindelse på en led, som efter dess genomskridande visade mot väster ut på Hälsingborgsslätten.

I de vidsträckta skogsområdena mellan Örkelljunga och Röstångapasset äro inga adelsgårdar att påvisa; säkerligen saknades här i väsentlig grad de materiella betingelserna för upprättande av större jordagods och säterigårdar.

Söder om passet erbjuda förhållandena åtskilligt av intresse för betraktelsen. Det är tydligt, att den genaste vägen ur Röstångapasset ut mot Hälsingborgsslätten måste leda fram mellan Konga klint och Söderåsen, ännu närmare bestämt mellan klinten och mossmarkerna nedanför åsen vid Gillastig. Mittför denna passage låg, man kan säga med karaktär av en verklig spärr, den fasta borgen Knutstorp, och därifrån bör all förbindelse på denna led hava kunnat hindras.

Rätt söderut från Röstånga, i den trakt, som bildar övergången mellan skogsbygden och slätten, lågo Öslöv och Kattisnabbe (senare kallat Eriksholm och ännu senare Trolleholm). Passerade man dem, var man därefter snart framme vid Saxån, som genom sin sträckning bildade ett avsevärt avsnitt framför den nedre delen av Löddeålinjen. Vid Saxå-

[1] Det kan framhållas, att Karl XI vid sin frammarsch år 1676 först slog in på denna linje.

linjen finna vi först ett litet stycke norr om de båda flodarmarnas sammanflöde och vid den ena av dem Strö samt vid själva den i öst-västlig riktning gående förnämsta armen adelsborgen Näs (det senare Trollenäs) och mera västligt den fasta ärkebiskopsborgen Gissleberga, känd bl. a. från ärkebiskop Jakob Erlandsens strid med konung Kristoffer I. Gisslebergas läge är sådant, att det måste stå i relation icke blott till förbindelseleden norrut genom Röstångapasset, utan även till den led, som går i riktning mot de ytterst viktiga övergångarna av Råån i Tågarpstrakten, och Gisslebergaborgen har alltså kunnat tjäna till att åt två håll skydda tillträdet till nejderna kring ärkebiskopssätet Lund. Vid Löddeålinjen nordväst om Lund var Kävlinge ett viktigt övergångsställe, i varje fall i senare tid, i viss mån jämförligt med Getingebros flodpass. Vid själva övergångsstället synes varken ärkebiskopsborg eller sätesgård hava funnits, men strax nordöst därom, i tydlig flankställning till vägen, fanns gården Tostarp; dess så att säga taktiska läge synes med all säkerhet vara betingat av den sumpiga terräng med en rad gölar, som sträcker sig framför den nuvarande byn Tostarp.

Den stora och i senare tider dominerande landsvägslinjen från Örkelljunga mot Hälsingborg och Sundet har två flodlinjer att överskrida, Rönneå och Vegeån. De viktiga övergångsställena vid den förstnämnda floden äro Tranarp och Västra Sönnarslöv; de hava båda vid olika tillfällen spelat en betydelsefull roll i den skånska krigshistorien.

Mellan de båda flodövergångarna ligger på den vänstra stranden Tomarp. På den högra stranden, något längre bort, är Bjärsgård beläget på ett sådant sätt, att det ligger i flankställning till övergången över Vedbyån, vilken man först måste överskrida, om man från nordöst ville komma över Rönneån vid Västra Sönnarslöv. I detta sammanhang bör märkas, att det sistnämnda flodpasset var av stor betydelse, även därför, att över detsamma gick tvärförbindelsen genom Skåne bort mot Helgeåområdena, och att man från Bjärsgård bör hava kunnat hålla en viss uppsikt över denna vägleds västligaste delar, varjämte bör erinras om, att från

Västra Sönnarslöv en förbindelseled är företecknad genom Rönneådalen i riktning mot trakten vid Röstångapasset [1]).

Mot Vegeån från de nordligare trakterna gick även en annan led, nämligen den, som överskridit Hallandsås och Rönneås nedersta lopp.

Från den västligare delen av Hallandsås leda två vägar ned: den ena förbi Båstad genom Sinarpsdalen, den andra mera östligt förbi Hulebeckseröd. De gå båda ned mot flodpassen över Kägleån och Rössjöån, på båda sidor om dessas sammanflöde. Här framför flodpassen, emellan vägarna, ligger Engeltofta gård. Tätt nedanför Hallandsås finna vi Rössjöholm. Det är egendomligt och i viss mån betecknande, att denna gård ursprungligen var belägen vid den västliga ändan av Västersjön, nedanför en ganska oländig del av åsen, men sedermera flyttades till sin nuvarande plats söder om Rössjön, emellan Staverhultsdalens pass och förbindelseleden över Hulshult mot Stensån och Smedjeån i Halland, vilkas linjer betecknas av de båda gårdarna Skottorp och Vallen. Vägarna över Rössjöholm hava även i senare tiders krig, t. ex. år 1657, använts som marschvägar.

Vid nedre delen av Vegeåns linje ligga Vegeholm och — vid en biflod — Rögle [2]). Den viktigaste övergången över Vegeå är Ekebro, som i direkt fortsättning av Tranarps flodpass leder ut mot Hälsingborg och Sundets strand. Denna övergång kunde bevakas från Rosendal, som ligger framför Ekebro, vid sidan av den sänka, som markerar den naturliga förbindelseleden mellan Vegeålinjen och Hälsingborg. Att gården Rosendals läge är militäriskt betingat, synes ligga i öppen dag.

Om man efter passerandet av Söderåsens nordvästligaste

---

[1]) Från flodpasset vid Västra Sönnarslöv går en jämförelsevis bekväm, naturlig förbindelseled upp på Söderåsen för att utför ej allt för branta sluttningar stiga ned på slätten vid Kågeröd. Någon viktigare väg kan detta dock ej hava varit. Mitt på densamma ligger gården Dragesholm, men det är mig ej bekant, om dess befintlighet under medeltiden kan påvisas.

[2]) Det nuvarande Vegeholm är av jämförelsevis ungt datum, men på den vänstra flodstranden finnas rester av en äldre gård.

hörn, Björnekulla klint, ej fortsatte mot Ekebro, utan vek av åt vänster och följde åsens sträckning ett stycke mot sydöst, kom man fram mot andra övergångar av Vegeå. På denna stråt finner man Vrams Gunnarstorp, som tidigare skall hava legat i närheten av Norra Vrams by, alltså i omedelbart grannskap av vadställena vid Åbromölla och därbredvid.

Söderut från Vegeåns övergångar finner man ärkebiskopsgården Boserup och Gedsholm, och det förtjänar att anmärkas, att dessa befinna sig just på en linje, där den närmaste förbindelseleden från nämnda övergångar går fram till den ytterst viktiga punkten, Tågarps bro. Boserups läge vid en rätt utpräglad passage är av intresse.

Hälsingborgsslätten avgränsas söderut skarpt av Rååns dalgång. Denna smala sänka emellan betydande höjder, som ofta gå brant ned mot dalbottnen, är av naturen synnerligen svår att överskrida och har i äldre tider bildat en i all huvudsak hejdande barriärlinje. På denna dess egenskap finner man prov under många av gamla tiders fälttåg och krigsföretag i Skåne. På hela sträckan mellan Rå och Tågarp finnes ingen övergång, som kan kallas bekväm eller användbar för någon häravdelning av betydelse; flodpasset vid Vallåkra var ytterst svårtrafikabelt, och det samma gäller tydligen även om den ansats till förbindelse mellan de båda stränderna, som synes vara förefintlig vid Ottarp. Överhuvud hade man vid förbindelsen mellan Hälsingborgsslätten och slättområdena i söder att räkna dels med luckan vid Rå mellan dalgången och Sundet, dels med flodpasset vid Tågarp, där dalen öppnar sig åt sydöst. Av så mycket större vikt är denna senare punkt, som klinten norr om bron erbjuder utmärkta försvarspositioner och även på den södra sidan markerade höjder framträda.

Det är lätt att förstå, att positionen vid Tågarp måste hava varit av synnerligen framträdande betydelse ur militärisk synpunkt, och den kan i detta avseende säkerligen mäta sig med vilken som helst annan i Skåne.

I den skånska krigshistorien har den spelat en fram-

trädande roll, ända från de tider, då Oluf Haraldsen kämpade mot konung Erik Lam och ned till Karl XI:s och Magnus Stenbocks fälttåg. Det är av intresse att finna, att här låg en ärkebiskopsstolen tillhörig fast gård, nämligen Tågarp. Den låg som en verklig spärr vid den övergång, som från de nordvästliga slätterna pekade ned mot Lundaslätten. Såsom vid Löddeå och Saxån finner man även vid Råån, att det så att säga var satt bom vid bröstället. Söder om övergången på de höjder, som dominerade slätten vitt omkring, låg Rönneberga. Vid Rååns översta lopp, mellan Tågarpspositionen och de skogiga och sumpiga markerna i källområdet finna vi Sireköpinge och Halmstad; möjligen kan man till denna rad även räkna Duveke. Värt att märka är vidare, att mellan de, visserligen mycket svagt markerade, passen vid Ottarp och Vallåkra ligger Bälteberga gård.

Längs kusten äro Saxåns och Löddeås nedersta lopp de båda stora avsnitten. Här finna vi, vid det förra, vid sidan om vägen och mellan de två armarna av ån, Tågerup, och vid det senare den fasta ärkebiskopsborgen Borgeby. Dennas egentliga uppgift var tydligen att bevaka och skydda de vadställen över Löddeå, som funnos här och förmedlade förbindelsen mellan de olika slättbygderna. För Lunds ärkebiskop måste nejden närmast kring hans metropol, den egentliga Lundaslätten, vara av största betydelse och dess tryggande i militäriskt avseende en uppgift av den största vikt. Det är då karaktäristiskt, att tillträdet till denna nejd på de nordliga förbindelsevägarna bevakas av de fyra, symmetriskt placerade ärkebiskopsborgarna Flyinge, Gissleberga, Tågarp och Borgeby, vilka verka som spärrfästen vid de flodlinjer, som utgöra de närmaste avsnitten i norr. De voro skyddspositioner för ärkebiskopssätet i Lund.

Det kan i detta sammanhang framhållas, att de båda gårdarna Hardeberga och Arendala, belägna på höjderna ovanför den vägsträckning, som österifrån ledde fram mot Lund, uppenbarligen kunde övervaka denna och således, även de, vara skyddspositioner för ärkebiskopsmetropolen.

Efter att hava slutfört betraktandet av de stora vägar,

som norrifrån leda ned mot Löddeå och Lundaslätten, övergå vi till att kasta en blick på de tvärvägar, som i norra Skåne förmedla förbindelserna mellan de stora vägriktningarna.

Från sjöområdet vid nedre Helgeå leder en väg mot nordväst. Egentligen är det två linjer på ömse sidor om Vingeån, vilka förena sig på en punkt vid dennas mellersta lopp. Här ligger Åraslöv; betydelsen av dess läge är redan behandlad ur synpunkten av dess relation till den nord-sydliga förbindelsen, och det är klart, att läget är så mycket intressantare, som det nu befinnes hafva relation även till vägleden västerut.

Denna fortsätter nu till det synnerligen viktiga avsnitt, som bildas av Finjasjön och Almaån i dennas översta lopp.

Paralella bifloder norrifrån till Almaån göra sitt till att hindra förbindelsen norr om huvudfloden, och därigenom framstår alldeles tydligt den smala landstrimman mellan sjön och flodarmarnas sammanflöde som den egentliga passagen. Denna framträder alltså som en verklig port mellan den västliga och den östliga delen av norra Skåne. Positionens betydelse ökas ytterligare av att strax öster om övergången går en naturlig förbindelseled nordväst ut, mellan mossträckningarna sökande sig fram till den västligare huvudvägen, vilken den träffar på andra sidan den gamla riksgränsen, vid Lagakröken vid Markaryd. I den smala passagen vid Finjasjön finna vi Mölleröds gård, i eminent mening som en bevakare av flodpasset och den viktiga förbindelsen.

Här möter emellertid en fråga. Sydöst ut från Möllerödspasset, på Finjasjöns andra strand ligger den ansenliga gården Hovdala, som varit en fast plats och ännu bär vittne härom. Det bör då finnas något militäriskt moment, som betingar denna gårds läge på sidan om det egentliga passet. Detta är också utan tvivel förhållandet. Ett stycke väster om Vinslöv öppnar sig en dalgång, som över Lommarp leder tvärs genom den höjdsträckning, som kan sägas vara Linderödsåsens nordligaste del. Vid ingången till denna dal låg gården Oretorp i sådan ställning, att den kunde övervaka inträdet i dalgången eller utträdet ur densamma. Vid Råbocka-

möllan träder den ut ur höjdlandet, och härifrån leder så en ganska lättillgänglig vägriktning längs Finjasjöns sydöstra strand fram mot Möllerödpasset och kommer fram till stora vägen bakom detta. Det är alltså en sidoväg, på vilken flodpasset vid Mölleröd kan kringgås och en i förhållande till detta subsidär öst-västlig förbindelseled. Den når stora vägen vid Mjölkalånga, sedan den haft ett par vattendrag att överskrida. Situationen här är viktig, även därför, att härifrån utgår en, om än ganska besvärlig förbindelseled åt sydväst, bort mot Rönneå. Det är utan tvivel dessa förhållanden, som betingat, att detta pass fått betydelse i krigshistorien; det var här, som Matts Kettilmundsson 1318 vann seger i striden vid Mjölkalånga.

I den nu beskrivna passagen, söder om sjön, och just där väglinjen skulle fram mellan höjder och sumpmarker ligger som en verklig spärr Hovdala, alltså tydligen betingat av linjen Vinslöv — Råbockamöllan — Mjölkalånga och därigenom supplerande Möllerödpasset.

Långt norrut, på en holme i Helgeås och Verumsåns deltaområde vid deras utflöde i Skeingesjön finnas rester av en ansenlig borg, som varit föregångaren till de senare gårdarna Björkeberga och Skeinge. Denna borg ligger långt skild från senare tiders stora väglinjer, och man frågar sig, vid första ögonkastet med en viss undran, vad för militäriska skäl, som kunna hava betingat uppförandet av ett fast hus i denna till synes avlägsna nejd. Förklaringen är emellertid icke så svår att finna: det gäller tydligen här en tvärförbindelse.

Trakterna nordöst om Möllerödpasset egna sig icke för en sådan. Sydväst om Lursjön kring Hasaberg är terrängen högläntoch svårframkomlig, likaså närmast norr om sjön, och derefter bilda vidsträckta, i nord-sydlig riktning löpande mossträckningar avgjorda hinder.

Trakten kring Osby har naturligtvis alltid varit av vikt genom Helgeåövergångarna på båda sidor av sjön. Härifrån går en sträcka fast mark västerut, fortsätter mellan Skeingesjön och mossträckningarna i söder fram till Verumsåns dal, som i sin ordning utgör en jämförelsevis bekväm för-

bindelseled fram till Vittsjö, som med défilén mellan sjöarna och flodpasset alltid måste hava bildat ett avsnitt och en viktig punkt på vägen från Möllerödpasset till riksgränsen och Markaryd och där enligt en sägen också en gammal borg skall hava varit belägen. Om än ingen större väg har gått fram här är dock den naturliga vägriktningen så pass tydligt markerad, att man måste betrakta den såsom en av naturen utstakad tvärförbindelse mellan de stora vägarna [1]). Det är säkerligen denna, som betingat anläggandet av den gamla borgen vid Björkeberga. Denna befinner sig i typisk flankställning till väglinjen och bör kunna hava haft denna till förfogande.

Det har förut nämnts, att den egentliga Löddeålinjen haft karaktär av en hejdande gräns, av en barriärlinje för Lundaslätten och det sydliga Skåne. Detta gäller även, om än kanske icke i fullt så hög grad om flodlinjen ovanför Vombsjön, vilken fortsätter huvudlinjen åt öster. Det är då av intresse att ett ögonblick betrakta de naturliga vägriktningarna i dessa trakter.

På Linderödsåsens östra sida, ungefär vid Östra Sönnarslöv, börjar en dalgång, genom vilken den naturliga förbindelseleden förer upp förbi Huaröd och därefter fram mot Långaröd. Den kortaste sträckningen härifrån mot Vombsjön och över Löddeålinjen leder över Bjersjöladugård, och här, vid övergången över en till nämnda sjö ledande å, finnes en rätt tydligt markerad passage, betingad till höger av mossträckningen, till vänster av höjder och vattendrag; rätt framåt sänker sig landet ned mot sjöstranden. Här ligger just i passagen Bjersjöladugård. Fordom ett fast hus, var det på sitt sätt, även det, en spärr framför Löddeålinjen [2]). Mel-

[1]) Det kan anmärkas, att det var på denna väg, som Knud Ulfelds häravdelning år 1657 från Örkelljunga över Vittsjö ryckte fram till Helgeå-övergången vid Sibbarp, söder om Osby.

[2]) I Ljunggren, Skånska herregårdar gives uttryck åt en undran, huru det kunnat falla någon in att i denna trakt uppföra ett fast hus. Denna undran visar, huru främmande man varit för tanken på att sätta herregårdarnas läge i relation till verkligt militäriska betingelser. I verkligheten är det ytterst naturligt, att såsom värn för denna ganska viktiga led skulle läggas en fast gård.

lan Bjersjöladugård och sjön finnes ytterligare en gård, Tulesbo.

Det bör vara tillåtet att påpeka, att man från den nämnda vägen kunde öster om Långaröd taga av åt vänster och ett stycke följa Björkaåns (övre Löddeås) tillflöde; vid den närmast mot Vombsjön riktade övergången av detta vattendrag ligger Vollsjö gård.

Över Linderödsåsen i riktning mot Löddeåsystemet leder ännu en väg. Den betecknas av Vittskövleåns dalgång, förer vidare i en av naturen företecknad förbindelseriktning över Hörröd och Andrarum och får där sin direktion mot övre delen av Björka (Tolånga) ån, som här bildar en tydlig gränslinje. Här, just i det område, som betecknas av denna vägriktnings och flodlinjens korsning, ligga på ömse sidor om linjen de båda gårdarna Lövestad och Vanstadtorp, båda i tydlig relation till övergångsstället, den förra därjämte i relation till en från östligt håll kommande biflodslinje.

Vad själva nejden kring Lund angår, så faller lätt i ögonen, att principen om tryggandet av de närmaste flodövergångarna, som vi funnit vara följd vid ärkebiskopsborgarna Flyinge, Gissleberga och Borgeby, även finner sin tillämpning vid Höjeå; vid det övergångsställe, som förmedlade förbindelsen mellan ärkebiskopsstaden och den viktiga kustplatsen Lomma, fanns den domkapitlet tillhöriga gården Värpinge — numera kallad Trolleberg — från vilken passagen givetvis kunde bevakas och antagligen även spärras.

Rörande andra sätesgårdar i ärkebiskopsstadens grannskap kan påpekas, att Laxmans Åkarp låg nära ett par smärre övergångsställen mitt emellan Lund och det viktiga flodpasset vid Borgeby; Väsum vid Höjeå ovanför Värpinge, och Alnarp innanför kustplatsen Lomma och halvvägs mellan Värpingeövergången och övergången över Segeå, som förmedlar förbindelsen mellan Lund och Malmö.

Trakten söder om Lund blir intressant därigenom, att man här närmar sig den stora höjd- och skogstrakt, Romeleåsen med angränsande områden, som bildar ett ganska brett och i äldre tider säkerligen ganska svårtillgängligt gränsbälte

mellan Lundaslätten och den egentliga Söderslätt. Som bekant fortsätter denna höjdtrakt icke ända ut till Sundet, men i kommunikationsavseende och särskilt, om det därvid gällde krigsrörelser, hade den så att säga ett komplement i Segeålinjen, som genom sin i huvudsak nordvästliga sträckning har en rätt utpräglad karaktär av barriärlinje för den västligare delen av Söderslätt.

Av intresse är nu att undersöka borgars och adelsgårdars läge i förhållande till höjdsträckningen och till Segeålinjen. Man finner då strax en rad gårdar liggande nära framför den förra. De äro Häckeberga, Assartorp, Klågerup, Hyby och Torup. Om Häckeberga läge är särskilt att märka, att gården ligger vid Höjeås utflöde ur en sjö, nära randen av skogsbygden, alltså vid en défilé. Av vikt är vidare, att med början just här är företecknad en naturlig vägled genom skogen, förande ned mot trakten av Björkesåkrasjön och vidare. Häckeberga är då beläget liksom vid ingångsporten till denna led.

Torups borg är belägen vid skogstraktens nordvästliga hörn och således i flankställning till varje förbindelse längs den norra skogsranden fram mot Segeå eller ned mot luckan mellan denna och skogsbygden.

Segeålinjen är markerad av gårdarna Tjustorp, Fårabäck, Skabersjö och Törringe, av vilka den förstnämnda befinner sig i omedelbar närhet av broövergången vid Kvissle.

Det framgår ganska klart, att den genaste och bekvämaste förbindelseleden från Lundaslätten ned till Söderslätt och Östersjöns kust i äldre tider måste hava gått fram i luckan mellan Segeå och höjdsträckningarna i öster. Det är då av intresse att se huru som raden av nyss uppräknade gårdar vid flodlinjen börjar i norr just vid ingången till detta passageland, och man får även ett tydligt intryck av Torups betydelse som ett fast hus vid andra sidan av passagen, just vid hörnet av höjdområdet, förbi vilket leden gick in i luckan. Skabersjö, beläget ett stycke framför Segeå, där dennas linje mest närmar sig skogsbygden, torde därigenom i viss mån kunna hava verkat som en spärr i passagen.

Segeås övre lopp går i öst-västlig riktning och bildar alltså en gränslinje för Söderslätt och övergången över floden får då karaktären av en infallsport. Den förnämsta övergången har tydligen varit vid Lilla Svedala, den nyssnämnda luckans slutpunkt i rak riktning mot söder.

Frågan blir då, om denna övergång kan sägas vara skyddad eller bevakad av några fasta hus. Och denna fråga kan besvaras bestämt jakande.

Sydväst om flodpasset, vid stora vägriktningen till Malmö och i ett fördelaktigt läge låg Månstorp, varav murar ännu stå kvar. Åt sydöst lågo de två av de historiskt mest bekanta fastaste borgarna i den sydliga delen av Skåne, Lindholmen och Tustrupsö, det senare beläget vid det nuvarande Havgård. Om Lindholmen gäller det, att därifrån behärskades tydligen vägriktningen söder om Börringesjö, och ville man längs Segeås översta lopp tränga fram i luckan mellan Fjällfotasjön och Börringesjön hade man i flanken Tustrupsö, varifrån denna vägled med lätthet kunde bevakas och domineras. Tillträdet från den ovannämnda passagen ut på det södra slättområdet var ej lätt [1]).

Om de övriga gårdarna på denna del av Söderslätt är ej mycket att säga. Endast kan det påpekas, att man tycker sig vid skogstraktens sydliga bryn skönja en viss motsvarighet till förhållandena vid det nordliga. Österut från Tustrupsö finner man, liksom i rad, Sandåkra, ärkebiskopsslottet Näsbyholm och Skurup samt framskjutet framför dem Svaneholm, vars läge förefaller att stå i en viss relation till den passage genom skogsbygden, vilken norrut öppnar sig vid Häckeberga. Dybeck ligger i flankställning till landsvägsriktningen och vid det avsnitt, som bildas av den å, som har namn efter slottet.

Vid den östligare delen av Romeleåsens skogsbygd framträder en lätt tillgänglig, naturlig förbindelseled mellan slättområdena norr och söder om denna höjdtrakt. Den kan

[1]) Det kan framhållas, att under 1644 års fälttåg stod vid Svedala en träffning mellan svenska trupper och skånskt bondeuppbåd. Det har tydligen då rört sig om den militäriskt viktiga passagen.

sägas vara i viss mån markerad av raden av sjöar: Sövdesjön med Snogeholmssjön, Ellestasjön och Krageholmssjön. Här ligga vid ingången och utgången, i flankställning till vägriktningen Sövde och Krageholm. Då båda ligga vid de avsnitt, som bildas av de ur sjön utfallande floderna, hava de också haft betydelse, genom att läget sålunda stått i relation till öst-västliga förbindelselinjer. Borgen vid Sövde är berömd från ärkebiskop Absalons tider, då den spelade en roll under Absalons strider med de upproriske bönderna.

Öster om Ystad bildar Nybroån ett avsnitt, skiljande Söderslätt från den s. k. Österleden. På långa sträckor äro åns stränder sådana, att de giva linjen en viss karaktär av barriärlinje.

På den högra, västliga stranden finna vi här gårdarna, Herrestad vid den punkt, där de av naturliga förhållanden ganska tydligt utstakade väglinjer sammanträffa, vilka komma från övergången vid Svenstorp och från det högre upp belägna Allevadet, och den under ärkebiskopen lydande gården Högestad på höjden väster om sistnämnda vadställe och i ganska tydlig flankställning till detta.

På vänstra flodstranden ligger öster om Svenstorpsövergången borgen Tosterup. Längre upp finna vi ett annat fast hus Örup, beläget vid en markerad dalgång, som från den egentliga floddalen sträcker sig åt nordöst och fortsättes i en åt norr och en åt öster gående sänka, vilka båda tydligen markera naturliga förbindelseleder åt olika delar av slätten. Örup ligger här alltså som ett verkligt spärrfäste, dominerande åt olika håll.

Med allt fog kan man hävda, att Nybroåns linje var väl bevakad.

Den s. k. Österleden — Ingelstads och Jerrestads härader — kan karaktäriseras som det i stort sett mest avsidesliggande hörnet av Skåne. Beläget utanför och på sidan om de stora stråkvägar, på vilka i krigstider de i landskapet infallande, fientliga härarna hade att röra sig, har denna trakt spelat en skäligen obetydlig roll i den egentliga skånska krigshistorien. Däremot har den genom sitt geografiska läge

säkerligen mer än andra skånska nejder varit utsatt för strandhugg och plundrande infall från sjösidan, något varom också de här oftare än annorstädes till försvar inredda kyrkorna bära vittne.

Vid första ögonkastet förefaller det, som om man endast med svårighet skulle i denna del av Skåne kunna finna tillämpning av principen om adelsgårdarnas strategiska läge, men en närmare undersökning av de naturliga, geografiska förhållandena och den på dessa grundade kartbilden låter den dock även här framträda.

Man finner då, att från den del av den östra kusten, där hamnställen och alltså landstigningsmöjligheter äro till finnandes, rikta sig fyra förbindelseleder västerut in över slättbygden; i viss mån motsvaras de av senare tiders landsvägslinjer. Den sydligaste av dessa riktar sig längs de åssträckningar, nedanför vilka kustlandet sänker sig ned mot Kåsehuvud och Sandhammaren, över Borrby, Löderup och Ingelstorp mot Nybroån; på denna linje låg Borrby gård ungefär där en sänka bereder sig väg mot Hammenhög, där en sätesgård var belägen. Nästa vägled förer över Hammenhög norr om höjden vid Hannas fram till en markerad dalgång, som går fram mot Tosterup; vid den östliga mynningen av denna dalgång och alltså dominerande den låg det fasta huset Bollerup, som genom sitt läge hade karaktären så att säga av en fast central position i bygden. Nästa förbindelseled åt norr kan skönjas från Tomarpsåns knä vid Gärsnäs gård, förbi Ingelstads gård bort till den förut omtalade dalgång, i vilken det fasta Örup behärskade tillträdet till Nybroån och övergången till Söderslätt.

Den nordligaste vägriktningen över slätten står i tydlig relation till Tomarpsåns flodlinje. Från Simrishamn uppför går denna först i en skarpt utpräglad sänka; på den dominerande höjdsträckningen i norr låg Gladsax gård, från vilken bevakning och uppsikt över vägen lätteligen kunde övas; vägleden går därefter förbi den gamla staden Tomarp; vid flodknäet, där vägarna grenas, ligger, som nyss nämndes, Gärsnäs, och i linjens fortsättning finna vi Smedstorp, Tun-

byholm och Onslunda, varjämte märkes, dels att mitt i en åt nordöst strykande och vid kusten utmynnande dalgång ligger Gyllebo och dels att från Tunbyholm en, visserligen ej allt för skarpt markerad led förer mellan mossdragen mot norr till Sankt Olof, i vars närhet, som det vill synas vid ett vägkors, Sankt Olofs gård var belägen. Den av Tomarpsåns huvudlinje betecknade vägriktningen leder utan att möta några avsevärda naturliga hinder fram till Löddeålinjernas översta del och kommer fram söder om denna. Det är alltså en av de naturliga förhållandena ganska tydligt företecknad stråt, som här leder fram tvärs genom Skåne från hav till hav.

Återstår att nämna några ord om den borg, som i varje fall, därför att den är den till vår tid bäst bevarade, står för oss som den märkvärdigaste av alla den skånska landsbygdens fasta borgar, Glimmingehus.

Av vad som förut sagts, framgår, att på den tvärlinje, som förbinder de åt väster ut över slätten gående väglederna ligga i en rad gårdarna Borrby, Hammenhög och Gärsnäs.

Den del av kuststräckan, som äger hamnplatser och där strandhugg eller ännu farligare landstigning kunde ske, börjar tydligen norr om sydkustens sandfältssträckningar, alltså där Skillinge läge nu ligger, i huvudsak mitt för Borrby. Emellan kusten och linjen Borrby—Hammenhög—Gärsnäs ligger en i nord-sydlig riktning gående sträcka av morasig mark och vattendrag; den går från trakten nordöst om Borrby upp till närheten av Bolshög. Karaktäristiskt är, att framför och öster om denna linje ligger Glimmingehus. I söder om sig hade det vägriktningen från Borrby upp mot Simrishamn, strykande fram förbi sumptraktlinjens sydliga spets, i norr om sig hade det på något avstånd Tomarpsåns krök med staden Tomarp. Man kan vara berättigad att säga, att för en fiende, som landstege vid någon av hamnplatserna i öster och därefter ville framtränga in över slätten och alltså måste söka få de viktiga väglinjerna till sin disposition, måste positionen vid nyssnämnda moras- eller sumplinje, belägen mitt framför hamnplatserna, på sätt och vis

både framför och i flankställning till väglinjerna, utgöra ett besvärligt hinder och ett farligt hot. Glimmingehus i sin position framträder därför så att säga som en bom med ett försvarligt lås framför de inre slätterna i Österleden och därigenom även indirekt för Söderslätt.

Om det i stort sett på sidan om stora stråkvägen liggande Albo är ej mycket att säga. Möjligen skulle man kunna påpeka, att Torups gård ligger vid sidan om förbindelselinjen längs kusten och i en dalgång, som öppnar sig från denna.

Undersökningen är nu slutförd. Den torde hava visat, att man med principen om det »strategiska läget» till utgångspunkt finner naturliga, av geografiska och militära förhållanden betingade, lösningar av frågorna om de skånska borgarnas och sätesgårdarnas läge. Det hela ter sig som ett regelbundet system, i huvudsak betingat av den ledande principen. Någon skulle kanske vilja göra den invändningen, att regelbundenheten och konsekvensen te sig allt för utpräglade, att ett så enhetligt väft nät av fasta punkter, utlagt i så intim relation till landskapets militärgeografiska natur, skulle för sin uppkomst kräva en framsynt planläggande och med enhetlig kraft verkande centralregering av en art, som alldeles icke motsvaras av den danska regeringens art eller förmåga i de tidevarv, om vilka det här i första hand varit fråga. Men det fanns dock i Skåne en art av centralregering, nämligen ärkebiskopens, och vi hava sett, hur ärkebiskopssätet var kringgärdat av ett system av skyddande positioner. Och det ligger i öppen dag, att detta system måste hava danats genom enhetlig planläggning och målmedveten verksamhet just av denna den mäktigaste kraften i Skåne, landskapets i viss mån centrala myndighet. Och vidare skall hävdas, att de naturliga förhållandena, samhällsskickets av sig själva framträdande och fordrande krav, själva nödtvånget giva upphov till åtgärder, som om de än i sitt upphov vidtagas med mindre klar medvetenhet och i varje fall ej med universellt planläggande, dock såsom överallt innerst motiverade av samma behov och krav också överallt få i stort sett samma prägel och leda till samma

realiteter och därigenom slutligen frambringa enhetlighet i företeelserna. På varje enskild punkt är bakgrunden, den följdbringande synpunkten i huvudsak densamma; resultatet blir, att systemet i sin utformning blir enhetligt, även om ingen samlande enhetsvilja, uttryckt av en enda styrande person eller av en sammansluten styrande mindre krets, uppgjort en enda helhetsplan eller med samlad hand kunnat gripa verket an. Systemet är där i alla händelser; enhetligheten är där. Den är så utpräglad, att det i senare tiders krigshändelser inträffat, att den ledande fältherreinsikten och fältherreviljan med ens fann, att de fasta borgarna och adelshusen lågo så, att de utan vidare kunde tagas i bruk som strategiska positioner i strider, som ej längre voro småfejder eller snabba härjningståg utan voro krig, präglade av modern fältherrekonst. Man kan härvid visa på Karl XI:s och Frederik Arenstorffs militäriska åtgärder i Västra Skåne hösten 1677 och våren 1678, då de gamla adelsborgarna med ens taga karaktären av en krets av spärrfästen, spelande en roll i det verkligt strategiska kriget.

De skånska adelsgårdarnas och fasta husens läge är betingat av att adeln var den klass, som härskade, som tryggade landet och som ledde striderna. Dess livs- och verksamhetsförhållanden betingades framförallt härav, och det är då ej annat än naturligt, att dess hus och borgar ännu bära vittne därom. De äro betingade av hänsyn till kamp och till herravälde, av hänsyn till att strida och dominera. Och då krigisk verksamhet, såsom överhuvud all mänsklig verksamhet, letts av förnuft och i sina yttringar betingats av naturens givna förhållanden, så är det egentligen icke att undra på, att även på det område, som varit föremål för denna undersökning, natur- och förnuftsenlighet finnes hava gjort sig gällande. På de olika områdena för samhällslivets verksamhet råda lagar. För forskningen är det fråga om att finna och uppvisa dem.

Arthur Stille.

(Tryckt i november 1917.)

Utredning

angående biskopens över Lunds stift löneförmåner.

Efter reformationens genomförande blevo superintendenternas i Danmark löneförmåner, i vad angår anslagen av Kungl. Maj:t och kronan, i huvudsak ordnade genom Ordinansen den 14 juni 1539. Enligt denna utgjorde konungens och kronans anslag till varje superintendent årligen 2 läster råg, 4 läster malt, 2 läster havre, 50 lass hö, 20 lass halm, 40 lam och 100 gyllen i guld (Danske Kirkelove, udg. af H. F. Rørdam I, 109). Det stadgades därutöver, att konungen skulle låta bygga för superintendenterna och deras folk, utom där »kaniker och klostermän bygga för dem, där som de bo och läsa för samma kaniker och klostermän den heliga skrift» (Smst. I, 121).

De i Ordinansen fastslagna löneförmånerna utgingo till superintendenten i Lund ännu 1560, men reglerades detta år genom ett kungligt brev av den 28 oktober. Huvudpunkterna i detta brev äro följande:

1. »Först skall superintendenten hava för sig och sina efterkommande, superintendenter uti Skåne stift, till en superintendents residens och bostad den gård uti vår köpstad Lund, som mäster Niels Palladius, sist avgångne superintendenten i Skåne, ibodde.
2. Sammaledes till hans underhåll Lomma socken med prästgården därsammastädes och all vår och kronans, desslikes prästens ränta och tionde av samma socken och samma prästgård att bruka till en avelsgård, dock så att han själv skall förse föreskrivna Lomma socken med en kaplan, som kan göra socknefolket deras rätta prästetjänst både inuti kyrkan och utom och som dem bör att hava.
3. Desslikes skall han och hans efterkommande, superintendenter i Skåne stift, hava en vår och kronans äng, kallas Bryggareängen, som nu ligger till vår gård uti Lund, som giver omkring 50 lass hö.

4. Item vår och kronans part av tionden av dessa efterskrivna socknar, som äro Gessie, Klagstorp, Sallerup, Kärrstorp, Ingelstad, Eskilstorp, Skrävlinge, Särslöv, Fosie, Törringe, Östra Grevie, Mellan-Grevie, Arrie, Lockarp, Husie, Hököpinge och Tygelsjö socknar uti Oxie härad.
5. Sammaledes vår och kronans part av tionden av Brågarp, Tottarp, Lyngby, Kyrkheddinge, Bjereshög, Bara och Esarps socknar uti Bara härad liggandes.
6. Desslikes all den altarhavre uti Oxie härad av de präster, som altarhavre pläga att utgiva till oss, och av dessa efterskrivna präster i Bara härad, som är Knästorps, Brågarps, Nevitshögs, Tottarps och Hyby sockenpräster, och belöper sig till 80 tunnor havre.
7. Skall ock föreskrivne superintendent uti Skåne stift hava all catedraticum av prästerna uti vårt land Skåne, Halland och Bleking, som prästerna pläga att uppbära och fram att föra och belöper sig till 273 mk danske;
8. Och alla våra och kronans tiondepenningar av Bjäre härad och Norra Halland, som belöper sig till 213 mk och 2 sk. danske».

Det heter till slut i det kungliga brevet, att superintendenten i Skåne stift och hans efterträdare alltid därefter må uppbära och till deras underhåll njuta, bruka och behålla den i det kungl. brevet omförmälda räntan och årliga inkomsten (Danske Kirkelove II, 54).

I denna superintendentens i Lund lönestat av 1560 skedde under tiden intill Skånes övergång till Sverige år 1658 endast den rubbning, att kronans anpartstionde av Törringe socken i Oxie härad och Bjereshögs i Bara ersattes med motsvarande av Glostorp och Bonderup (Peder Winstrup till kungl. skånska kommissionen 1658 u. d. samt Winstrups specifikation över honom anslagen kronotionde, ingiven till kungl. skånska kommissionen 1674 $^{14}/_{2}$. Landsarkivet i Lund), och att samma anpartstionde ävensom catedraticum av Halland gick förlorad genom freden i Brömsebro 1645. Utöver 1560 års stat tillades superintendentsämbetet i Lund för all framtid genom kungl. brev den 26 maj 1581, i ersättning för en den 30 augusti 1567 donerad fiskedam och då ämbetet lede brist på eldebrand, ett årligt anslag från Lundagård å 25 gamla daler för inköp av ved (Kancelliets Brevbøger 1580—1583, s. 286; jmfr Kronens Skøder I, 112). Därjämte erhöll superintendenten genom kungl. brev den 30 augusti 1567 halvparten av en äng om 80 lass hö upptill Bryggareängen (Kancelliets Brevbøger 1566—1570, s. 237; jmfr Kro-

nens Skøder I, 85) och, obekant när, kronans i bjugg och järn utgående tionde av Tossjö, Farhults, Örkelljunga, Rya, Perstorps och Oderljunga socknar i Norra Åsbo härad (Tiondejordeboken 1659; jmfr Winstrup till de kungl. skånska kommissionerna 1658 u. d. och 1674 20/1. Landsarkivet i Lund).

Utom de till superintendentsämbetet perpetuerade löneförmånerna innehade superintendenten i Lund vid tiden för Skånes övergång till Sverige med stöd av särskilt utfärdade kungl. brev vissa personella beneficier (jmfr Winstrup till kungl. skånska kommissionen 1658 u. d. och hans annotationsbok. Landsarkivet i Lund). Sedan 1641 erhöll Peder Winstrup i enlighet med kungl. brev den 26 oktober d. å. av kronans skogar i Frosta härad 100 goda lass ved, vilka bönderna, när tiden belägligast föll, honom tillförde (Skaanske Tegnelser VI, 474. Danska Rigsarkivet), och var jemlikt kungl. brev den 10 februari 1638 efter option i besittning av prebenda Burlöv och mensa Tullstorp ävensom honom efter kapitlets statuter tillfallna bona communia (Skaanske Register V, 221. Danska Rigsarkivet). Han innehade dessutom med stöd av samma brev ett vikariat, altare sanctæ Margaretæ, och på grund närmast av mageskifte med Gunde Rosencrantz, som i utbyte erhållit prebenda Hjörring i Aarhus kapitel, prebenda Väsby ävensom mensa Östra Skrävlinge med vissa bona communia. Därjämte uppbar han årligt tiondehö av Kanikeängarne i Vinnerups mark, av var och en av de tolv parterna 3 lass (Winstrup till kungl. skånska kommissionen 1673 25/11. Landsarkivet i Lund).

För de här omförmälda, biskopen över Lunds stift anslagna löneförmånerna liksom för det skånska presterskapets överhuvud blev efter Skånes övergång till Sverige § 12 i fredstraktaten i Köbenhavn den 27 maj 1660 av avgörande betydelse och för en lång framtid bestämmande. I denna §, vilken vilar å § 9 i Roskildetraktaten av den 26 februari 1658 och vilkens innehåll enligt Kungl. Maj:ts i Sverige försäkran »troligen, fast och oryggeligen till evärdelig tid skall hållet och efterkommet varda», skola «alle ständer, adel och oadel, andelige och verldslige, borgare och bönder uti de förmedelst desse traktater i Danmark och Norge cederade provincier, land och län ... bliva vid deras vanlige rätt, lag och på deras gods och sätesgårdar havande gamle rätter, privilegier och friheter efter landsens stadga och konstitutioner oturberade och obehindrade», såvida som de icke emot »Sveriges kronos fundamentallag och stadgar löpa och strida». Det tillägges i samma §, att Kungl. Maj:t av Sverige tillsagt icke

mindre (än om adelns) »vela vara betänkt om de andre ständernas i de cederade provincier, länder och län vilkor och lägenhet att konservera dem vid deras härtill åtnjutne privilegier och friheter oturberade och obehindrade, så att de ock dessförutan, där de uti deras trohet emot Kungl. Maj:t i Sverige och skyldige devotion kontinuera, skole hava att förmoda deras vilkors förbättrande» (Äldre handlingar rörande Skåne, Halland, Blekinge och Bohuslän, 39).

Med konsidererande av Sveriges kronos fundamentallag och stadgar tillförsäkrade två år senare särskilt förordnade kungl. kommisarier i det av dessa å ena sidan och ständerna i Skåne eller deras fullmäktige å den andra underskrivna beslutet å lantdagen i Malmö den 18 september 1662, den s. k. Malmö recess, § 9, klereciet och det andliga ståndet att förbliva vid sin respekt och heder och vid de stadgar och ordinantier samt lovligt bruk och sedvana, dem och deras stånd och kyrkoväsendet angående, som de därtill övat hade; »enkannerligen», heter det, »hava biskopen och presterna till att njuta de beneficier och underhåll, som de för deras kall och ämbete härtill åtnjutit hava, beståendes uti deras prestgårdar, stommar, offer, tionde och vad mera dem med rätta tillkommer (Stiernman, Riksdagars och mötens beslut II, 1413; Äldre handl. etc., 73; jmfr Lauritz Weibull, Om de skånska sockenpresternas rätt till dem anslagen fast egendom, 11).

I enlighet med traktaten i Köbenhavn och Malmö recess innehade biskop Peder Winstrup även under senare delen av sitt episkopat samtliga honom tidigare anslagna löneförmåner. Dessa löneförmåner blevo därjemte vid tvenne tillfällen ej obetydligt ökade. Jemlikt kungl. brev den 16 mars 1658 erhöll Winstrup för sin livstid den s. k. studieskatten, en avgift av kyrkorna i stiftet, som förut utgått till Köbenhavns universitet. Därjemte lades, efter rektorns vid Lunds skola Casper Weisers övergång till Danmark 1677, Fjelie socken såsom annex till den biskopsembetet som prebende anslagna socknen Lomma, med vilken Flädie sedan långt tillbaka var förenat såsom annex (Winstrups kopiebok. Landsarkivet i Lund. — Ludv. B. Falkman, Upplysningar om kronans, kyrkornas och presternas inkomster etc. II, 314. — Jmfr Lunds stifts ordinationsbok 1563: Petrus Martinii comminister ecclesiæ Lumme et Fledie. Uppsala Univ. bibl.).

Efter Winstrups död den 28 december 1679 bibehölls biskopsembetet i Lund vid dess innehavande löneförmåner.

Men en ökning av dessa visade sig snart så mycket mera nödvändig, som Carl XI ett par månader tidigare, den 25 oktober, återkallat och vederkänt under kronan alla det forna kapitlets i Lund, då jemlikt kungl. gåvobrev den 19 december 1666 till Lunds universitet anslagna gods, och alltså varje utsikt för biskopen att i lönefyllnad erhålla inkomster från detta håll avskurits.

Förhållandena ordnades genom kungl. resolutionen den 3 augusti 1681 § 29. Den nye biskopen i Lund Knut Hahn stadfästes genom denna i besittningen av all den rättighet, vilken hans antecessor förr hade åtnjutit, och bestämdes vidare, att »efter biskopen har sjelv underdånigst givit att förstå sig med tolv hemman vara nöjd i stället för det den förre biskopen ett fast större tal hade, så vill ock Kungl. Maj:t låta biskopen desse tolv hemman utsöka och behålla» (Resolutionen liksom de i det följande begagnade kungl. breven, generalguvernörsbreven, landsböckerna, kyrkoräkenskaperna m. m., där ej annat säges, i Landsarkivet i Lund).

Utöver de löneförmåner, som genom resolutionen den 3 augusti 1681 anslogos till biskopen över Lunds stift, kommo i början av 1680-talet ännu andra biskopsstolen och dess innehavare till godo. I nådigt brev under samma datum som resolutionen underrättade Kungl. Maj:t generalguvernören över Skåne, att han förordnat Allhelgona kyrka vid Lund till en biskopsladugård, och sedan generalguvernören, utöver de i resolutionen biskopen tillagda hemmanen, tillagt Knut Hahn ännu några på frihet upptagna och ännu litet bebyggda hemman i Torn och Råby för bruket av ladugården, beviljade Kungl. Maj:t genom nådigt brev den 4 december 1682 Knut Hahn att under ugedagsfrihet njuta de honom sålunda under biskopsstolen tillslagne bönderna, så länge han levde och biskopsembetet företrädde.

I enlighet med de i här omförmälda nådiga resolution och brev givna bestämmelserna finnas i landsboken för det skånska generalguvernementet år 1681 under Torna och Bara härad anordnade till biskopen i Lund 12 $^1/_4$ kronohemman. I landsboken år 1683 hava dessa hemman vuxit till 24 $^1/_6$, 1684 till 26, 1685—1687 till 27. Sistnämnda år uppgingo de ordinarie räntorna av dessa hemman till 438 dlr 11 sk. 3 $^3/_5$ öre smt, de e. o. till 552 dlr 21 sk., eller sammanlagt 991 dlr 3 $^3/_5$ öre, varjemte Allhelgona kyrkas gård och jord då var anslagen till 138 dlr 19 sk. 4 $^4/_5$ öre.

Av de löneförmåner, som i Knut Hahns tid tillkommo biskopen i Lund, avstod denne frivilligt »för sin tid» till

akademien i Lund »den pretention på de tionder av Norra och Bjäre härad, som för detta av ålder till biskopslönen legat». Dessa tionder, av vilka Akademien med stöd av generalguvernörens immissionsbrev den 5 september 1682 kom i besittning, utgjorde visserligen efter gamla beräkningen endast 180 mark silver, men uppgingo med den i tiondekommissionens jordebok åsatta förhöjningen enligt årets landsbok till 550 tunnor 3 5/8 sk. spannmål och 75 £& 5 1/2 mk smör eller sammanlagt till ett noterat värde av 1241 dlr 21 3/6 öre smt.

Sedan Knut Hahn 1687 utbytt biskopsstolen i Lund mot den i Vexiö och kort därefter avlidit samt Christian Papke den 15 december 1688 utnämnts till hans efterträdare, egde genom kungl. resolutionen den 18 april 1689 ett förnyat ordnande av biskopens i Lund löneförmåner rum. Denna resolutions § 5 lyder:

»Oansett förre biskopar hava varit med ansenlige intrader och förmåner benådade, så har dock en stor del därav varit personal-beneficier, som för medlens stora knapphets skull intet kunnat allt immerfort ifrån publico mistas och umbäras, ty har Kungl. Maj:t nödigt eraktat där över ett visst uppsätta låta, så att biskoparne hädanefter måge veta vad som dem årligen till underhåll bestås och egentelig under biskopsstolen här efter skall höra, näml. det skall biskopen först få nyttja och innehava Helgona kyrka med de tretton dertill liggande hemman under ugedags frihet, oaktat att Indelningskommissionen i Skåne anno 1688 har det reducerat; sedan och för det andra har han till att njuta præbendepastoratet Lomma med dess annexer Flädie och Fjelie; de vanlige tionderne; städje-spannemålen; studieskatten och altare-havre, som nu årligen honom påföres, och dessutan av någre visse medel vid skåniske staten de 180 mk sölvermynt, som biskoparne av ålder hava för tionden av Bjäre härad åtnjutit, samt det årlige cathedraticum och slike inkomster, som hans antecessorer varit vane av pastoraterne att bekomma, jämte trettiosju daler årligen till ved efter staten».

Utöver vad denna § 5 innehåller stipuleras det i samma resolution § 6, att »eftersom det gamla biskopshuset, som av ålder utav domkyrkans medel och inkomster är blivet byggt och vidmakthållet, står nu så förfallet, att det utan nödvändig reparation intet kan bebos, ty bör det ock nu strax på bästa sätt som förr utav domkyrkans medel uppbyggas

och förbättras och sedan underhållas». I samma § efterlåtes därjemte biskopen att bo i den gård, kyrkan tillhörig, som hans företrädare innehaft och besuttit.

Vad Carl XI genom de i dessa §§ intagna bestämmelserna frånkände biskopen i Lund var — frånsett de båda tidigare nämnda, väl av rent förbiseende uteslutna ängarne, vilka tillsammans utgjorde den s. k. Biskopsängen i Räften (Winstrup till de kungl. skånska kommissionerna 1658 u. d. och 1674 $^{20}/_{1}$) — endast de personella beneficier, som varit tillagda hans företrädare; ett frånkännande av dessa låg givetvis lika obestritt i konungens fria skön som den i resolutionen fastslagna åtgärden att icke tillgodoräkna biskopen den skedda och skeende förhöjningen å kronotionden från Bjäre (och Norra Åsbo) härad, utan endast det belopp, 180 mark silver, till vilket kronotionden vid tiden för Skånes övergång till Sverige uppgick och som i kungl. brevet 1560 uppföres. Samtidigt ökade emellertid Carl XI genom resolutionen 1689 de biskopsstolen tillkommande löneförmånerna betydligt: utöver vad biskopen i dansk tid innehaft tillförsäkrades honom genom denna Allhelgonakyrkan med tretton därtill liggande hemman under ugedagsfrihet, Fjelie församling och studieskatten.

Det är anmärkningsvärt, att trots det att i 1689 års resolution uttryckligen de äldre personella beneficierna frånkändes biskopen över Lunds stift, ett av dessa icke desto mindre icke kom att bortfalla. Med Winstrups innehav av prebenda Väsby och därtill hörande patronatsrättighet hade i överensstämmelse med kungl. brevet den 15 september 1571 (Danske Kirkelove II, 160) följt rätten att, i utbyte mot prestgården och presttionden till den som skötte kallet, av denne uppbära en fixerad årlig avgift eller pensio. Denna »pensio annua till kaniken», vilken i Lunds stifts Landebog noteras med 12 sk. grot eller 1 pund råg under Väsby och »Onera pastoris», uppföres i Winstrups tid i Väsby kyrkoräkenskaper med 3 tunnor 2 sk. råg såsom en avgift icke av pastor, utan av kyrkan. Avgiften rubriceras i räkenskaperna såsom »herr biskopens pension», senare lön; den benämnes i nu gällande löneresolution, enligt vilken den fortfarande utgår: »kyrkotionde från Väsby kyrka i Luggude fögderi, 21 kubikfot råg».

De genom resolutionen 1689 garanterade, med biskopsstolen i Lund förenade inkomsterna erhöllo genom kungl. resolutionen den 20 april 1697 ytterligare någon ökning. Kungl. Maj:t hade genom resolution den 3 augusti 1681 § 7

tillerkänt akademien i Lund de ängar, tomter och trädgårdar, som funnes i och vid Lund och stode under Kungl. Maj:ts disposition, ett förfogande, som den 26 november 1692 vann förnyad stadfästelse. I 1697 års resolution stadgades nu, att som biskopen i Lund i sin egenskap av procancellarius är en ledamot av akademien och dess antecessorer jemväl hava njutit en viss portion av dessa ängar, varandes ingen som disputerar honom dess åtnjutande, tilläte Kungl. Maj:t, att han i berörda ängar med de övrige akademiens betjente måtte participera. På föranledande härav innehade biskopen vissa ängsparter i Kanik, till dess Andreas Rydelius 1735 för sin ämbetstid avstod dem, varefter de genom kungl. brev den 24 april s. å. anslogos till räntmästaren, bibliotekarien och sekreteraren vid akademien (Lunds universitets kanslis arkiv). Rydelii närmaste efterträdare Carl Papke, Henrik Benzelius och Johan Engeström förnyade för sin del avståelsen. Anteckning härom förekommer årligen i universitetets stater före 1807 (Lunds universitets räntekammares arkiv), efter vilken tid biskopens och prokanslerns andel i Kanik icke längre uppföres.

I fråga om de i resolutionen 1689 uppförda biskopsembetets i Lund löneförmåner är i övrigt att anteckna, att altarehavren av de tre socknarne i Bara härad visserligen med 20 tunnor 5 sk. upptages av Winstrup såsom årligen utgående i en av honom till kungl. skånska kommissionen den 14 februari 1674 ingiven specifikation över biskopsstolens altarehavre, sammanlagt utgörande utom skrivareskepporna 80 tunnor, men att samma del av altarehavren varken före eller efter 1689 i landsböckerna återfinnes såsom utanordnad. Altarehavren, som under äldre svensk tid lösts med 1 dlr 4 öre smt tunnan, bestämdes i kungl. brevet den 6 september 1814 fortfarande icke skola lösas efter markegång, utan efter kronovärdering med 18 sk. b:co tunnan.

De biskopen anslagna »vedpenningarne» uppföras sista gång i staten 1811.

Vad catedraticum angår, fastställdes denna avgift vid Lunds stifts prestmöte 1795 till 24 skillingar specie eller 75 öre rmt av varje kyrkoherde. Enligt kungl. instruktionen för kyrkoinspektorerna den 23 april 1697 fixerades studieskattens belopp till 1 1/2 dlr smt av varje kyrka, och jemlikt kungl. kungörelsen den 11 maj 1855 tillkom, utöver biskopsstolens kronotionde, ersättning för mistad forsellön å densamma.

Den kungl. resolutionen 1689 angående biskopens i Lund löneförmåner egde gällande kraft, tills genom kungl.

resolutionerna den 29 april 1869 och 22 december 1876 nya lönereglaringar blevo fastställda.

Efter det att rikets ständer i underdånig skrivelse den 29 oktober 1860 i huvudsak gillat och antagit de grunder för en reglering av biskoparnes avlöning, som blivit dem i nådig proposition den 16 december 1859 föreslagne och däri bland annat biskopens i Lund lön bestämdes till 15,000 rdr rmt årligen, fastställdes i nådigt cirkulär den 26 februari 1864, vilket bland annat avgick till Kungl. Maj:ts Befallningshavande över Malmöhus län och Domkapitlet i Lund, närmare bestämmelser angående åtgärders vidtagande i avseende på regleringen. Det uppdrogs i detta cirkulär åt de jemlikt nådiga förordningen den 11 juli 1862 tillsatta nämderna för den allmänna regleringen av presterskapets löner att verkställa utredning av inkomsterna från de pastorat, vilka voro med biskopsembeten såsom prebenden förenade, ävensom lönereglering för presterskapet inom dessa pastorat och vad angår bland annat biskopsembetet i Lund, att efter dåvarande innehavarens avgång låta verkställa en fullständig utredning över beloppet av alla med detta embete förenade löneförmåner. Skulle efter denna utredning lönen vid ett biskopsembete befinnas överstiga det belopp, vartill densamma genom de av Kungl. Maj:t och Rikets ständer fastställda grunder blivit bestämd, med så stort värde, som svarade emot avkastningen av ett eller flera med tjensten förenade prebendepastorat, egde lönereglerinsnämden föreslå frånskiljandet av ett eller flera av dessa pastorat, dock med iakttagande därav, att i enlighet med nyss anförda grunder, alltid ett dylikt pastorat bibehölles vid varje biskopsembete.

Sedan med anledning av detta nådiga cirkulär ett av prestlöneregleringsnämden i Malmöhus län upprättat förslag till lönereglering för biskopen i Lunds stift kommit Kungl. Maj:t tillhanda och Kungl. Kammarkollegium den 6 april 1869 däröver avgivit underdånigt utlåtande, förklarade Kungl. Maj:t i nådiga resolutionen den 29 april 1869, att till biskopslönereglerinsfonden skulle indragas den biskopen i Lunds stift anslagna kronotionde 1,201 kubikfot 9,88 kannor råg, 1,957 kubikfot 8,57 kannor korn och 802 kubikfot 4,63 kannor havre jemte forlön därå, utgörande, efter 50 öre för tunnan råg och korn samt 37 ½ öre för tunnan havre, 298 rdr 55 öre, ersättning för mistad kronotionde från Bjäre härad 11 rdr 25 öre och ränta, innefattande den forna altarhavren och halmstädjan, motsvarande 46 rdr 54 öre, ävensom att Fjelie och Flädie församlingars egenskap av biskopsprebende skulle

tillerkänt akademien i Lund de ängar, tomter och trädgårdar, som funnes i och vid Lund och stode under Kungl. Maj:ts disposition, ett förfogande, som den 26 november 1692 vann förnyad stadfästelse. I 1697 års resolution stadgades nu, att som biskopen i Lund i sin egenskap av procancellarius är en ledamot av akademien och dess antecessorer jemväl hava njutit en viss portion av dessa ängar, varandes ingen som disputerar honom dess åtnjutande, tilläte Kungl. Maj:t, att han i berörda ängar med de övrige akademiens betjente måtte participera. På föranledande härav innehade biskopen vissa ängsparter i Kanik, till dess Andreas Rydelius 1735 för sin ämbetstid avstod dem, varefter de genom kungl. brev den 24 april s. å. anslogos till räntmästaren, bibliotekarien och sekreteraren vid akademien (Lunds universitets kanslis arkiv). Rydelii närmaste efterträdare Carl Papke, Henrik Benzelius och Johan Engeström förnyade för sin del avståelsen. Anteckning härom förekommer årligen i universitetets stater före 1807 (Lunds universitets räntekammares arkiv), efter vilken tid biskopens och prokanslerns andel i Kanik icke längre uppföres.

I fråga om de i resolutionen 1689 uppförda biskopsembetets i Lund löneförmåner är i övrigt att anteckna, att altarehavren av de tre socknarne i Bara härad visserligen med 20 tunnor 5 sk. upptages av Winstrup såsom årligen utgående i en av honom till kungl. skånska kommissionen den 14 februari 1674 ingiven specifikation över biskopsstolens altarehavre, sammanlagt utgörande utom skrivareskepporna 80 tunnor, men att samma del av altarehavren varken före eller efter 1689 i landsböckerna återfinnes såsom utanordnad. Altarehavren, som under äldre svensk tid lösts med 1 dlr 4 öre smt tunnan, bestämdes i kungl. brevet den 6 september 1814 fortfarande icke skola lösas efter markegång, utan efter kronovärdering med 18 sk. b:co tunnan.

De biskopen anslagna »vedpenningarne» uppföras sista gång i staten 1811.

Vad catedraticum angår, fastställdes denna avgift vid Lunds stifts prestmöte 1795 till 24 skillingar specie eller 75 öre rmt av varje kyrkoherde. Enligt kungl. instruktionen för kyrkoinspektorerna den 23 april 1697 fixerades studieskattens belopp till 1 1/2 dlr smt av varje kyrka, och jemlikt kungl. kungörelsen den 11 maj 1855 tillkom, utöver biskopsstolens kronotionde, ersättning för mistad forsellön å densamma.

Den kungl. resolutionen 1689 angående biskopens i Lund löneförmåner egde gällande kraft, tills genom kungl.

resolutionerna den 29 april 1869 och 22 december 1876 nya lönereglering ar blevo fastställda.

Efter det att rikets ständer i underdånig skrivelse den 29 oktober 1860 i huvudsak gillat och antagit de grunder för en reglering av biskoparnes avlöning, som blivit dem i nådig proposition den 16 december 1859 föreslagne och däri bland annat biskopens i Lund lön bestämdes till 15,000 rdr rmt årligen, fastställdes i nådigt cirkulär den 26 februari 1864, vilket bland annat avgick till Kungl. Maj:ts Befallningshavande över Malmöhus län och Domkapitlet i Lund, närmare bestämmelser angående åtgärders vidtagande i avseende på regleringen. Det uppdrogs i detta cirkulär åt de jemlikt nådiga förordningen den 11 juli 1862 tillsatta nämderna för den allmänna regleringen av presterskapets löner att verkställa utredning av inkomsterna från de pastorat, vilka voro med biskopsembeten såsom prebenden förenade, ävensom lönereglering för presterskapet inom dessa pastorat och vad angår bland annat biskopsembetet i Lund, att efter dåvarande innehavarens avgång låta verkställa en fullständig utredning över beloppet av alla med detta embete förenade löneförmåner. Skulle efter denna utredning lönen vid ett biskopsembete befinnas överstiga det belopp, vartill densamma genom de av Kungl. Maj:t och Rikets ständer fastställda grunder blivit bestämd, med så stort värde, som svarade emot avkastningen av ett eller flera med tjensten förenade prebendepastorat, egde löneregleringsnämden föreslå frånskiljandet av ett eller flera av dessa pastorat, dock med iakttagande därav, att i enlighet med nyss anförda grunder, alltid ett dylikt pastorat bibehölles vid varje biskopsembete.

Sedan med anledning av detta nådiga cirkulär ett av prestlöneregleringsnämden i Malmöhus län upprättat förslag till lönereglering för biskopen i Lunds stift kommit Kungl. Maj:t tillhanda och Kungl. Kammarkollegium den 6 april 1869 däröver avgivit underdånigt utlåtande, förklarade Kungl. Maj:t i nådiga resolutionen den 29 april 1869, att till biskopslöneregleringsfonden skulle indragas den biskopen i Lunds stift anslagna kronotionde 1,201 kubikfot 9,88 kannor råg, 1,957 kubikfot 8,57 kannor korn och 802 kubikfot 4,63 kannor havre jemte forlön därå, utgörande, efter 50 öre för tunnan råg och korn samt 37 $^1/_2$ öre för tunnan havre, 298 rdr 55 öre, ersättning för mistad kronotionde från Bjäre härad 11 rdr 25 öre och ränta, innefattande den forna altarhavren och halmstädjan, motsvarande 46 rdr 54 öre, ävensom att Fjelie och Flädie församlingars egenskap av biskopsprebende skulle

tillerkänt akademien i Lund de ängar, tomter och trädgårdar, som funnes i och vid Lund och stode under Kungl. Maj:ts disposition, ett förfogande, som den 26 november 1692 vann förnyad stadfästelse. I 1697 års resolution stadgades nu, att som biskopen i Lund i sin egenskap av procancellarius är en ledamot av akademien och dess antecessorer jemväl hava njutit en viss portion av dessa ängar, varandes ingen som disputerar honom dess åtnjutande, tilläte Kungl. Maj:t, att han i berörda ängar med de övrige akademiens betjente måtte participera. På föranledande härav innehade biskopen vissa ängsparter i Kanik, till dess Andreas Rydelius 1735 för sin ämbetstid avstod dem, varefter de genom kungl. brev den 24 april s. å. anslogos till räntmästaren, bibliotekarien och sekreteraren vid akademien (Lunds universitets kanslis arkiv). Rydelii närmaste efterträdare Carl Papke, Henrik Benzelius och Johan Engeström förnyade för sin del avståelsen. Anteckning härom förekommer årligen i universitetets stater före 1807 (Lunds universitets räntekammares arkiv), efter vilken tid biskopens och prokanslerns andel i Kanik icke längre uppföres.

I fråga om de i resolutionen 1689 uppförda biskopsembetets i Lund löneförmåner är i övrigt att anteckna, att altarehavren av de tre socknarne i Bara härad visserligen med 20 tunnor 5 sk. upptages av Winstrup såsom årligen utgående i en av honom till kungl. skånska kommissionen den 14 februari 1674 ingiven specifikation över biskopsstolens altarehavre, sammanlagt utgörande utom skrivareskepporna 80 tunnor, men att samma del av altarehavren varken före eller efter 1689 i landsböckerna återfinnes såsom utanordnad. Altarehavren, som under äldre svensk tid lösts med 1 dlr 4 öre smt tunnan, bestämdes i kungl. brevet den 6 september 1814 fortfarande icke skola lösas efter markegång, utan efter kronovärdering med 18 sk. b:co tunnan.

De biskopen anslagna »vedpenningarne» uppföras sista gång i staten 1811.

Vad catedraticum angår, fastställdes denna avgift vid Lunds stifts prestmöte 1795 till 24 skillingar specie eller 75 öre rmt av varje kyrkoherde. Enligt kungl. instruktionen för kyrkoinspektorerna den 23 april 1697 fixerades studieskattens belopp till 1 $^{1}/_{2}$ dlr smt av varje kyrka, och jemlikt kungl. kungörelsen den 11 maj 1855 tillkom, utöver biskopsstolens kronotionde, ersättning för mistad forsellön å densamma.

Den kungl. resolutionen 1689 angående biskopens i Lund löneförmåner egde gällande kraft, tills genom kungl.

resolutionerna den 29 april 1869 och 22 december 1876 nya lönereglcringar blevo fastställda.

Efter det att rikets ständer i underdånig skrivelse den 29 oktober 1860 i huvudsak gillat och antagit de grunder för en reglering av biskoparnes avlöning, som blivit dem i nådig proposition den 16 december 1859 föreslagne och däri bland annat biskopens i Lund lön bestämdes till 15,000 rdr rmt årligen, fastställdes i nådigt cirkulär den 26 februari 1864, vilket bland annat avgick till Kungl. Maj:ts Befallningshavande över Malmöhus län och Domkapitlet i Lund, närmare bestämmelser angående åtgärders vidtagande i avseende på regleringen. Det uppdrogs i detta cirkulär åt de jemlikt nådiga förordningen den 11 juli 1862 tillsatta nämderna för den allmänna regleringen av presterskapets löner att verkställa utredning av inkomsterna från de pastorat, vilka voro med biskopsembeten såsom prebenden förenade, ävensom lönereglering för presterskapet inom dessa pastorat och vad angår bland annat biskopsembetet i Lund, att efter dåvarande innehavarens avgång låta verkställa en fullständig utredning över beloppet av alla med detta embete förenade löneförmåner. Skulle efter denna utredning lönen vid ett biskopsembete befinnas överstiga det belopp, vartill densamma genom de av Kungl. Maj:t och Rikets ständer fastställda grunder blivit bestämd, med så stort värde, som svarade emot avkastningen av ett eller flera med tjensten förenade prebendepastorat, egde löneregleringsnämden föreslå frånskiljandet av ett eller flera av dessa pastorat, dock med iakttagande därav, att i enlighet med nyss anförda grunder, alltid ett dylikt pastorat bibehölles vid varje biskopsembete.

Sedan med anledning av detta nådiga cirkulär ett av prestlöneregleringsnämden i Malmöhus län upprättat förslag till lönereglering för biskopen i Lunds stift kommit Kungl. Maj:t tillhanda och Kungl. Kammarkollegium den 6 april 1869 däröver avgivit underdånigt utlåtande, förklarade Kungl. Maj:t i nådiga resolutionen den 29 april 1869, att till biskopslöneregleringsfonden skulle indragas den biskopen i Lunds stift anslagna kronotionde 1,201 kubikfot 9,88 kannor råg, 1,957 kubikfot 8,57 kannor korn och 802 kubikfot 4,63 kannor havre jemte forlön därå, utgörande, efter 50 öre för tunnan råg och korn samt 37 ½ öre för tunnan havre, 298 rdr 55 öre, ersättning för mistad kronotionde från Bjäre härad 11 rdr 25 öre och ränta, innefattande den forna altarhavren och halmstädjan, motsvarande 46 rdr 54 öre, ävensom att Fjelie och Flädie församlingars egenskap av biskopsprebende skulle

upphöra. I övrigt fann emellertid Kungl. Maj:t, att grunderna för regleringen icke kunde i vidsträcktare måtto tillämpas än att biskopen tills vidare och intill dess annorlunda kunde varda förordnat skulle bibehållas såväl vid Lomma församlings pastorat såsom prebende samt inkomsten av kyrkotionden från Luggude fögderi 21 kubikfot råg, studieskatten 321 rdr 75 öre och cathedraticum 176 rdr 25 öre som ock vid avkomsten av Helgonagård och gods.

I det utlåtande Kungl. Kammarkollegium på nådig befallning den 6 april 1869 avgav över prestlöneregleringsnämdens i Malmöhus län förslag till lönereglering för biskopen över Lunds stift, hade kollegiet med förordande av förslaget i vad detta angick Fjelie pastorats frånskiljande från biskopstjensten och kronotiondens m. m. indragande till biskopslöneregleringsfonden, jemväl föreslagit indragning till samma fond av arrendet i dess helhet för Helgonagården och därunder lydande hemman med undantag av vad som kunde åtgå till att fylla biskopslönen till 15,000 kronor. I löneregleringsresolutionen den 29 april 1869 ansåg emellertid Kungl. Maj:t det vara tvekan underkastat, huruvida en indragning till biskopslöneregleringsfonden av detta arrendebelopp verkligen kunde ske, och uppsköt i överensstämmelse härmed avgörandet tills vidare. Sedan därefter kyrkomötet blivit hört i frågan, och riksdagen i underdånig skrivelse den 7 maj 1874 förklarat, att hinder icke förelåge för en sådan reglering av biskopslönen i Lunds stift, att vid densamma bibehölles endast så stor del av Helgona gård och gods, som erfordrades för att avkomsten därav jemte de tillgångar Kungl. Maj:t i övrigt enligt de för reglering av biskoparnes löner godkända grunder kunde bestämma, uppginge till det för biskopslönen i Lunds stift fastställda belopp, 15,000 kronor, utfärdade Kungl. Maj:t på grundval av ett nytt från prestlöneregleringsnämden i Malmöhus län inkommet löneregleringsförslag, över vilket Kungl. Kammarkollegium den 20 juli 1876 avgav infordrat utlåtande, nu gällande löneregleringsresolution den 22 december 1876. I denna resolution förordnas:

> att biskopen i Lunds stift fortfarande skall åtnjuta kyrkoherdelönen i Lomma prebendepastorat samt inkomsten av ovannämda kyrkotionde, studieskatt och cathedraticum, ävensom uppbära årliga avkomsten av följande hemman och lägenheter, tillhörande Helgona gård och gods, nemligen: Helgona- eller Biskopsvångarne och det i sambruk därmed varande hemmanet n:o 1

Östra Torn, hemmanen n:ris 2, 4—13, 15—18 Östra Torn samt de så kallade Trädgårdstorpen;

att till biskopslöneregleringsfonden skall indragas avkomsten av den så kallade Biskopsladugårdsmarken samt av hemmanen n:ris 3 och 14 Östra Torn och n:ris 7, 8, 11, 13 och 15 Stora Råby;

att samtliga ovannämda fastigheter skola vara i författningsenlig ordning utarrenderade med undantag av Helgona- eller Biskopsvångarne, vilka må, då nu gällande arrendeavtal upphört, av biskopen sjelv brukas; samt

att löneregleringen skall tillämpas från och med den 1 maj 1877.

För den händelse utgångspunkten för bedömande av de i förestående utredning avhandlade, biskopen över Lunds stift anslagna löneförmånerna tages i det för dessa grundläggande dokumentet, den veterligen icke upphävda traktaten i København och den därpå vilande Malmö recess, falla dessa löneförmåner i två grupper: den ena innefattande de 1658 biskopen tillkommande löneförmånerna, den andra sådana som därefter anslagits och vilka av Kungl. Maj:t med riksdagen, efter kyrkomötets hörande, torde kunna fritt disponeras. De till de olika grupperna hörande äro följande:

Grupp I.

a) Boställshus i Lund.
b) Lomma och Flädie församlingar med presthemman, prest- och kronotionde och övrig ränta mot skyldighet att hålla kaplan.
c) Bryggareängen jemte hälften av en därinvid belägen äng, båda utgörande den s. k. Biskopsängen i Räften.
d) Kronotionden av vissa socknar i Oxie och Bara härad, enligt Kungl. Kammarkollegii underdåniga skrivelse den 6 april 1869 vidfogade uträkning utgörande 1,201 kbft 9,88 k:r råg, 1,957 kbft 8,57 k:r korn, 802 kbft 4,63 k:r havre, efter förvandling i penningar jemlikt föreskriften i Kungl. brevet den 26 februari 1864 och med inräknande av forsellönsersättning enligt kungl. kungörelsen den 11 maj 1855 § 2 sammanlagt 7,297 rdr 83 öre rmt.
e) Altarhavre från Oxie och Bara härad, utgörande enligt samma uträkning jemte halmstädjan 46 rdr 54 öre rmt.

upphöra. I övrigt fann emellertid Kungl. Maj:t, att grunderna för regleringen icke kunde i vidsträcktare mått tillämpas än att biskopen tills vidare och intill dess annorlunda kunde varda förordnat skulle bibehållas såväl vid Lomma församlings pastorat såsom prebende samt inkomsten av kyrkotionden från Luggude fögderi 21 kubikfot råg, studieskatten 321 rdr 75 öre och cathedraticum 176 rdr 25 öre som ock vid avkomsten av Helgonagård och gods.

I det utlåtande Kungl. Kammarkollegium på nådig befallning den 6 april 1869 avgav över prestlöneregleringsnämdens i Malmöhus län förslag till lönereglering för biskopen över Lunds stift, hade kollegiet med förordande av förslaget i vad detta angick Fjelie pastorats frånskiljande från biskopstjensten och kronotiondens m. m. indragande till biskopslöneregleringsfonden, jemväl föreslagit indragning till samma fond av arrendet i dess helhet för Helgonagården och därunder lydande hemman med undantag av vad som kunde åtgå till att fylla biskopslönen till 15,000 kronor. I löneregleringsresolutionen den 29 april 1869 ansåg emellertid Kungl. Maj:t det vara tvekan underkastat, huruvida en indragning till biskopslöneregleringsfonden av detta arrendebelopp verkligen kunde ske, och uppsköt i överensstämmelse härmed avgörandet tills vidare. Sedan därefter kyrkomötet blivit hört i frågan, och riksdagen i underdånig skrivelse den 7 maj 1874 förklarat, att hinder icke förelåge för en sådan reglering av biskopslönen i Lunds stift, att vid densamma bibehölles endast så stor del av Helgona gård och gods, som erfordrades för att avkomsten därav jemte de tillgångar Kungl. Maj:t i övrigt enligt de för reglering av biskoparnes löner godkända grunder kunde bestämma, uppginge till det för biskopslönen i Lunds stift fastställda belopp, 15,000 kronor, utfärdade Kungl. Maj:t på grundval av ett nytt från prestlöneregleringsnämden i Malmöhus län inkommet löneregleringsförslag, över vilket Kungl. Kammarkollegium den 20 juli 1876 avgav infordrat utlåtande, nu gällande löneregleringsresolution den 22 december 1876. I denna resolution förordnas:

att biskopen i Lunds stift fortfarande skall åtnjuta kyrkoherdelönen i Lomma prebendepastorat samt inkomsten av ovannämda kyrkotionde, studieskatt och cathedraticum, ävensom uppbära årliga avkomsten av följande hemman och lägenheter, tillhörande Helgona gård och gods, nemligen: Helgona- eller Biskopsvångarne och det i sambruk därmed varande hemmanet n:o 1

Östra Torn, hemmanen n:ris 2, 4—13, 15—18 Östra Torn samt de så kallade Trädgårdstorpen;

att till biskopslöneregleringsfonden skall indragas avkomsten av den så kallade Biskopsladugårdsmarken samt av hemmanen n:ris 3 och 14 Östra Torn och n:ris 7, 8, 11, 13 och 15 Stora Råby;

att samtliga ovannämda fastigheter skola vara i författningsenlig ordning utarrenderade med undantag av Helgona- eller Biskopsvångarne, vilka må, då nu gällande arrendeavtal upphört, av biskopen sjelv brukas; samt

att löneregleringen skall tillämpas från och med den 1 maj 1877.

För den händelse utgångspunkten för bedömande av de i förestående utredning avhandlade, biskopen över Lunds stift anslagna löneförmånerna tages i det för dessa grundläggande dokumentet, den veterligen icke upphävda traktaten i København och den därpå vilande Malmö recess, falla dessa löneförmåner i två grupper: den ena innefattande de 1658 biskopen tillkommande löneförmånerna, den andra sådana som därefter anslagits och vilka av Kungl. Maj:t med riksdagen, efter kyrkomötets hörande, torde kunna fritt disponeras. De till de olika grupperna hörande äro följande:

Grupp I.

a) Boställshus i Lund.
b) Lomma och Flädie församlingar med presthemman, prest- och kronotionde och övrig ränta mot skyldighet att hålla kaplan.
c) Bryggareängen jemte hälften av en därinvid belägen äng, båda utgörande den s. k. Biskopsängen i Räften.
d) Kronotionden av vissa socknar i Oxie och Bara härad, enligt Kungl. Kammarkollegii underdåniga skrivelse den 6 april 1869 vidfogade uträkning utgörande 1,201 kbft 9,88 k:r råg, 1,957 kbft 8,57 k:r korn, 802 kbft 4,63 k:r havre, efter förvandling i penningar jemlikt föreskriften i Kungl. brevet den 26 februari 1864 och med inräknande av forsellönsersättning enligt kungl. kungörelsen den 11 maj 1855 § 2 sammanlagt 7,297 rdr 83 öre rmt.
e) Altarhavre från Oxie och Bara härad, utgörande enligt samma uträkning jemte halmstädjan 46 rdr 54 öre rmt.

f) Catedraticum, enligt samma uträkning 176 rdr 25 öre rmt.
g) Kronotionde av Bjäre härad och vissa socknar i Norra Åsbo, sammanlagt 180 mark silver, numera benämd »ersättning för mistad kronotionde från Bjäre härad» och utgörande efter samma uträkning 11 rdr 25 öre rmt.
h) Vedpenningar av kronan, utgörande 25 gl. daler eller, då de senast utgingo, 6 rdr 12 sk. specie.

Grupp II.

a) Studieskatten.
b) Helgonagård med därunder lydande hemman.
c) Fjelie församling.

Utanför dessa grupper faller den s. k. kyrkotionden från Väsby kyrka, ett personellt beneficium för biskop Peder Winstrup, som utan grund ännu utgår till hans efterträdare på biskopsstolen i Lund.

Lauritz Weibull.

(Tryckt i december 1917.)

INNEHÅLL.

I likhet med Historisk tidskrift för Skåneland utdelas även övriga skrifter, vilka av De skånska landskapens historiska förening utgivas, kostnadsfritt till föreningens medlemmar. Årsavgiften är 3 kronor. Ständig medlemsavgift: en summa ej understigande 50 kronor.

De trenne äldre serierna av föreningens tidskrift kunna hos föreningens sekreterare, landsarkivarien L. Weibull, Lund, erhållas till ett pris av 22 kronor, därav serie 1 och 2 till resp. 8, serie 3 till 6 kronor. Enstaka häften (utom av årg. 1868—1869) till komplettering: 1 krona.

Av de till den av Föreningen utgivna boksamlingen hörande arbetena är priset å Lunds och Lundagårds minnen av Martin Weibull och å Sthen Jacobsen, Den nordiske kriigs krønike, för föreningens medlemmar nedsatt till 2: 50.

HISTORISK TIDSKRIFT

FÖR

SKÅNELAND

UTGIVEN AV

LAURITZ WEIBULL

BAND 7.

HÄFTE 2—4.
(Årg. 1917).

LUND
BERLINGSKA BOKTRYCKERIET
1918

Saxostudier.

1. Valdemar I:s norska krig.

Valdemar I:s norska krig hör icke till de mera centrala händelserna i Danmarks och Norges historia och har icke kommit att få några mera vittgående följder. Ur källkritisk synpunkt erbjuder detta krigs historia emellertid ett mer än vanligt intresse. Såsom huvudkällor för densamma föreligga samtliga de tre, i varje fall i litterärt avseende förnämsta prosakällorna till Nordens äldre medeltidshistoria, Saxo, Fagrskinna och Heimskringla. Till dessas berättelser sluta sig ytterligare tvenne korta notiser, en i Knytlingasagan, och en i Annales lundenses [1]).

Den utomordentliga historiska framställningskonst, som genomgående utmärker både Saxos Gesta Danorum och de tvenne isländska sagaverken har i alla tider fängslat läsarna, och historieforskningen har länge skänkt deras framställningar av Nordens äldre medeltidshistoria ett hart när obegränsat förtroende i fråga om historisk tillförlitlighet. Äldre, historiskt värdefullare källor ha skjutits i skuggan och ännu den dag i dag behärska Saxos, Fagrskinnas och Heimskringlas skildringar av händelseförloppen och deras uppfattning av personer och förhållanden den danska och norska historieskrivningen. En paralelläsning av dem och de ofta odokumenterade, äldre och yngre moderna histori-

[1]) Saxo 786, 807, 817, 852; Fagrskinna udg. ved Finnur Jónsson 365, 367; Heimskringla udg. ved Finnur Jónsson III, 434, 465; Knytlingasagan kap. 124; M. G. SS. XXIX, 205; jfr. Saga Hakonar Herðibreids kap. 22; Saga Magnus Erlingssonar kap. 15, 16, 18—21.

ska framställningarna övertygar lätt om att de senare mer eller mindre endast utgöra överarbetningar, kompilationer eller lätta parafraseringar av de förra.

I framställningen av det 10. och första hälften av det 11. århundradets historia lämnar Saxo många bidrag till Norges historia och de båda isländarna till Danmarks, men ju närmare de trenne författarna komma sin egen samtid, desto fattigare flyta deras uppgifter till grannlandets historia. Från Estridssönernas tid löpa deras verk i stort sett paralellt. Saxo lämnar väl en kortare översikt över Norges historia från Harald Gilles till Magnus Erlingssons tid och meddelar likaväl som de båda isländska verken här och var en upplysning till grannlandets historia, men den enda punkt, där de tre historieverken mera ingående behandla samma ämne, är Valdemar I:s norska krig. Det källkritiska intresset blir här så mycket större, som denna tilldragelse är en av de med författarna mest samtida, som skildras i de berömda verken. Saxo står i tiden närmast; han skrev omkring år 1200 och slutade sina Gesta Danorum med år 1185; Fagrskinnas författare och Snorre skriva kanske närmare en mansålder efter Saxo, men mera samtida tilldragelser än Valdemar I:s norska krig behandla de knappast; bådas arbeten sluta redan 1177. Efter all rimlighet bör under dessa förhållanden traditionen om Valdemar I:s norska krig höra till de historiskt mest tillförlitliga de trenne historieverken innehålla. När den här upptages till förnyad behandling, sker det därför icke endast i avsikt att söka fastställa vad som historiskt kan konstateras om själva denna händelse; avsikten är lika mycket att genom en kritisk jämförelse av Saxos och de båda isländarnas framställningar på en därtill i sällsynt grad ägnad punkt belysa dessa källors värde ur historisk synpunkt. Det ljus som därvid faller över det sätt, på vilket det föreliggande historiska materialet behandlats inom senare historieskrivning, över dennas principer och arbetsmetoder, är samtidigt ägnat klarlägga denna historieskrivnings art och kynne.

I.

Saxo, den älsta av de trenne huvudkällorna, förlägger början av de dansk-norska förvecklingarna till tiden omedelbart efter Valdemar I:s hemkomst från kyrkomötet vid Saônefloden i september 1162. Kriget, som enligt hans uppfattning kort tid därefter utbryter, framställes som ett rent erövringskrig från Valdemar I:s sida. Denne söker draga fördel av de inre striderna i Norge för att underlägga sig landet; Norge, berättar Saxo, hade bragts nära undergångens brant genom inre strider, de blodigaste och största i landets historia; under dessa hade Erling Skakke med sin son Magnus sökt tillflykt hos Valdemar. De hade av honom mottagits gästfritt, men då Erling senare återvänt till Norge, där låtit utropa Magnus till konung och besegrat sina motståndare, hade även dessa vänt sig till Valdemar. De kommo med anhållan om hans hjälp och föreställde honom, att han borde inskrida mot de självgjorda herrarna i Norge och själv taga styret i landet. Valdemar lovade också, säger Saxo, att göra krav på Norge;[1] han sände män för att utforska folkstämningen i landet, och då han fann den vara i överensstämmelse med vad som sagts honom, utbjöd han utan dröjsmål leding.[2]

När man från denna Saxos framställning vänder sig till de båda isländska författarnas med varandra starkt och nära besläktade verk, möter man hos dem både en helt olika tidsättning av kriget och en helt olika skildring av dess ursprung. Kriget är flyttat några år fram i tiden och förlagt till år 1165. Utgångspunkten för den isländska traditionen om dess ursprung ligger icke heller som hos Saxo i någon

---

[1]) Kinch har i Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1874, 303, rättat Saxos uttryck »Norvagiæ petitione promissa» till »Norvagiæ partitione promissa». Rättelsen saknar all grund och strider mot hela Saxos följande framställning, i vilken det endast är tal om Valdemars försök att erövra Norge, aldrig om att dela landet. Den synes vara tillkommen för att bringa harmoni mellan Saxos och de båda isländska författarnas framställningar.

[2]) Saxo 791, 786.

norrmännens anhållan om hjälp mot Erling Skakke och Magnus Erlingsson utan i händelser under dessas uppehåll hos Valdemar. Ett nytt moment har tillkommit i skildringen av detta. Erling Skakke, berättar Snorre, ingick en överenskommelse med Valdemar, enligt vilken denne skulle lämna honom hjälp att bemäktiga sig Norge; till ersättning härför skulle Valdemar erhålla ett landområde i Norge. Om dettas omfång gå Fagrskinnas och Snorres uppgifter i sär; den förra bestämmer det till »allt land, som ligger mellan Lindandis näs och Danmark med skatt och inkomst, vilket de danska konungarna fordom innehaft»; enligt den senare skulle Erling endast avträda »det land i Norge, som Valdemars fränder Harald Gormsen och Sven Tjugeskägg tidigare hade innehaft, hela Viken norrut till Rygjarbit.» [1]) Överenskommelsen blev enligt isländarnas framställning av avgörande betydelse. När Erling övervunnit sina motståndare och Magnus blivit ensam konung i Norge, krävde Valdemar sin andel av landet, — det berättas i Fagrskinna före, i Heimskringla efter konung Magnus kröning — men Erling bröt i enlighet med sina rådgivares och vikbornas önskan överenskommelsen med Valdemar. Valdemar bereder sig under dessa förhållanden till krig. Redan följande vinter söker han genom utsända danska män värva anhängare i Tröndelagen, men det avfall från Erling, som här kommer till stånd, undertryckes av denne; om våren drager Valdemar själv med en stor här till Norge.

Redan när det gäller det dansk-norska krigets tidsättning och ursprung äro sålunda avvikelserna mellan Saxo och de isländska författarna betydande; de bliva så flagranta som gärna möjligt, när man ställer deras framställningar av själva kriget mot varandra. Enligt Saxo vågar Erling Skakke icke upptaga kampen mot Valdemar; redan när han sporde, att denne utbjudit leding, säger Saxo, flydde han så långt bort som möjligt till Norges mest undangömda trakter. Val-

---

[1]) Av Fagrskinna framgår icke att överenskommelsen ingåtts under Erlings och Magnus uppehåll i Danmark; handskriften har på denna punkt en lucka.

demar förföljer honom emellertid icke, utan söker först vinna folket och säkra sig dess hjälp. Det lyckas honom; norrmännen mottaga honom med stor glädje; i Sarpsborg tager han på vikbornas beslut konunganamn och håller i största vänskap ting med allmogen. Först i Tönsberg stöter han på fienden, men Saxo bagatelliserar det motstånd Valdemar här möter; några få av Erlings anhängare, berättar han, hade för att rädda sig flyktat upp på en brant klippa; Valdemar visade emellertid hellre fromhet än grymhet och brände icke staden för att icke kyrkorna, som lågo inne mellan husen, skulle brinna ned. Väl hade ingen av Norges biskopar, anmärker Saxo, infunnit sig hos Valdemar, men Orm med tillnamnet kungsbrodern hade med förbehåll av sin trohet mot Magnus hyllat honom. Valdemar står också avgjort för Saxo som segerherre i kriget; hade han låtit allt annat fara och lagt sig vinn om att förfölja fienden, skulle han, menar Saxo, utan tvivel ha förenat Norge med Danmark. Nu drog emellertid krigståget ut på tiden, och Valdemar måste på grund av brist på proviant upplösa ledingen.

Kriget mellan Danmark och Norge kom därefter enligt Saxo att vila någon tid. Dess återuppblossande sättes i sammanhang med en överenskommelse mellan Buris Henriksen och Erling, enligt vilken dessa beslutat gemensamt överfalla Valdemar vid hemkomsten från ett vendertåg. Valdemar omintetgör emellertid planen genom Buris fängslande; en norsk flotta under Erling och Orm, Buris broder, lyckas visserligen i Djurså vinna en lätt seger över jylländarnas flotta, men då norrmännen därifrån begiva sig till Köpenhamn, hindrar Absalon i spetsen för själländarna dem att gå i land. Efter en sammankomst med Absalon måste också Erling hastigt skynda till sitt land igen; han var glad över att slippa helskinnad från Danmark, berättar Saxo, men led på hemvägen förluster både på Själland, där han gick i land för att höra mässan, och i Nissan.

Detta misslyckade norska anfall mot Danmark, som enligt Saxos kronologi bör sättas till 1167, följes redan följande år av ett nytt danskt mot Norge. Valdemars norska

krigståg har denna gång i Saxos framställning delvis karaktären av ett rent triumftåg. Vikborna, heter det, mottogo honom med välvilja och glädje, och han höll ting med dem icke som en fiende utan som deras herre; hans stora här var dem en ögonfägnad; på många ställen, där passagen var så trång, att skeppen måste segla fram ett i sänder, samlades folket i skaror på höjderna för att i sin beundran över flottans storlek hålla räkning av densamma. I Tönsberg nå hedersbetygelserna sin kulmen; befolkningen bringar här den danske konungen sin hyllning genom att mottaga honom i högtidlig procession. Men liksom under det förra krigståget, menar Saxo, glömde Valdemar även nu bort sina fiender, och när Erling Skakke träffat anstalter för att hindra danskarnas vidare framträngande, stå konungen och styresmännen rådvilla; folket gör myteri. Krigståget går dock vidare norrut — under skildringen härav glömmer Saxo helt bort Erling och de försvarsåtgärder denne vidtagit — och man når så långt mot norr, att man upplever de ljusa nätterna vid sommarsolståndet. Även denna gång börjar emellertid provianten tryta; de jylländska stormännen vilja vända hem, och Valdemar måste foga sig efter massans högljudda fordran och giva hären hemlov.

Även Valdemars andra erövringskrig mot Norge hade sålunda misslyckats. Orsaken härtill finner Saxo dock icke i något norrmännens motstånd mot den inträngande fienden; han kastar i stället skulden på jylländarna. Sålunda, slutar han sin framställning, hade några jylländare genom sin otålighet grusat de största förhoppningar om seger; ty hade man icke saknat uthållighet, hade Norge blivit ett danskt land.

Mot denna Saxos framställning av Valdemars norska krig stå de båda isländska sagamännens. Den mest iögonenfallande avvikelsen är att isländarna låta hela kriget utspelas under ett år och endast känna ett enda danskt krigståg mot Norge. Men hela situationen under kriget är därjämte förändrad. Det är i de isländska källorna icke tal om att norrmännen mottagit Valdemar med glädje och vänskap; långt mindre att de erkänt honom såsom konung.

Tvärtom, båda källorna berätta, att norrmännen icke ville underkasta sig den danske konungen utan gjorde kraftigt motstånd mot honom. Enligt Snorre samlade sig bönderna till kamp mot Valdemar, så snart han kommit till Norge; i Fagrskinna berättas, att när Valdemar kom till Viken, kallade han allmogen till ting och krävde land och hyllning; älvborna i södra Viken svarade honom, att de ville tjäna den konung, som allmogen i norra delen av landet togo, men i trots av att Valdemar drog vidare norrut med fred och mildhet, ville befolkningen där icke underkasta sig honom. Danskarna nådde på sitt krigståg till Tönsberg, berätta både Snorre och Fagrskinna, men på det ting Valdemar kallade till Haugar inställde sig ingen av häradernas innevånare, säger Snorre; befolkningen visade en så häftig fiendskap, att så ofta danskarna närmade sig land, sprungo en man eller två och sköto på dem. Detta befolkningens motstånd tvang slutligen Valdemar att vända hem. Han sade sig inse, berätta sagamännen, att alla stodo emot honom och på inga villkor ville underkasta sig, och han förklarade sig under dessa förhållanden hellre vilja återvända till Danmark än härja i ett kristet land. Lika skarpt som i denna skildring av kriget kontrastera Saxos och de båda isländarnas framställningar, när det gäller Erling Skakkes hållning. Saxos fegt flyende Erling möter hos isländarna som en dristig och tapper försvarare av sitt fädernesland. När underrättelsen om det danska anfallet når honom, utbjuder han enligt de båda isländska författarna leding och drager danskarna till mötes med en stor flotta; då han spörjer, att den danska flottan åter vänt hem, seglar han efter densamma till Jylland tillsammans med några norska lendermän. Han påträffar en del av flottan i Djurså, besegrar den — enligt Snorre plundrar han också köpstaden[1]) — och drager med stort krigsbyte tillbaka till Norge.

[1]) Snorre nämner icke ortens namn, och hans »kaupstaðr» har alltid identifierats med Grenaa vid Djurså. Då emellertid Saxo omtalar, att Erling omedelbart efter segern i Djurså skyndade til »portus mercatorum», d. v. s. Köpenhamn, ligger antagandet nära att även i Snorres »kaupstaðr» se denna ort.

Härmed slutar den isländska traditionen om Valdemars norska krig. Hela Valdemars följande krigståg är isländarna okänt. Fagrskinna vet rakt ingenting. Snorre har kort och gott det stereotypa uttrycket: »nu var en tid ofred mellan Danmark och Norge», men han låter denna ofred endast vara vintern över.

Ha Saxos och isländarnas framställningar skiftat starkt i berättelsen om själva kriget, göra de det icke mindre i fråga om fredsslutet. Saxo förlägger detta till Knut Lavards skrinläggning i Ringsted 1170 och tiden närmast efter denna. Han berättar, att biskoparna av Oslo och Upsala, som voro Erlings sändebud i Ringsted, utverkade, att Valdemar lovade i vänskap mötas med Erling. Esbern Snare går som sändebud och gisslan till Norge och med fyra skepp beger sig Erling tillsammans med Absalon, som han påträffat vid Isöre, till Valdemar, på Jylland. Freden kommer här till stånd på villkor, att Erling och alla de norska stormännen måste med ed lova, att Erling skulle fostra konung Valdemars unge son Valdemar och att denne först skulle vara Norges jarl (dux) och sedan arvinge till riket, om Magnus doge utan äkta avkomlingar. Dessutom blir Erling Valdemars man (miles regis) och utfäster sig att, så ofta det behöves, ställa 60 norska skepp.

Isländarna åter förlägga freden mellan Danmark och Norge till en långt tidigare tid än Saxo; den slutes enligt dem 1166, året efter slaget i Djurså [1]). Även i fråga om fredsunderhandlingarna och fredsvillkoren gå de sina egna vägar. Enligt Fagrskinna tvingar Valdemar norrmännen till fred genom förbud mot skeppsfart mellan Viken och Danmark och genom exportförbud på säd och andra nödvändiga varor till Norge. Snorre känner ingenting härom; han inskjuter i stället Kristina, Sigurd Jorsalafars dotter, som freds-

Någon visshet kan dock givetvis icke nås i denna punkt; Snorre uppger, att »kaupstaðr» plundrades, Saxo åter att Absalon hindrade norrmännen att gå i land vid »portus mercatorum».

[1]) Fagrskinna har ingen tidsangivelse, men den ordningföljd, i vilken den berättar händelserna, ansluter sig till Heimskringlas.

medlerska. Enligt båda källorna är det slutligen Erling som åstadkommer freden; med ett skepp far han över till Danmark, överraskar Valdemar med sitt besök och får fred på villkor, att den ursprungliga överenskommelsen mellan honom och Valdemar sättes i verket och Erling blir Valdemars jarl i den avträdda delen av Norge. I både Fagrskinnas och Snorres utförliga framställningar av dessa händelser, vilka i övrigt visa åtskilliga avvikelser från varandra, omtalas, att Esbern under Erlings besök i Danmark varit dansk gisslan i Norge.

Jämte Saxo, Fagrskinna och Heimskringla lämna som nämnts även Knytlingasagan och Annales lundenses uppgifter till historien om Valdemars norska krig. De äro kortfattade och röra endast fredsslutet, men till gengäld stamma de med säkerhet från äldre tid än de tre huvudkällornas. I Knytlingasagan heter det omedelbart efter omtalandet av Knut Lavards elevation och Knuts konungakröning på mötet i Ringsted 1170: »då blev också fred ingången mellan konung Valdemar och Norges konung Magnus Erlingsson» [1]. Annales lundenses berätta vid skildringen av samma händelser, att Helge, electus de Norwegia, var närvarande och samma dag kungjorde freden mellan Danmark och Norge (qui die eadem pronunciavit pacem inter Daciam et Norwegiam.) [2]. De båda källorna giva den tredje versionen om fredsslutet.

---

[1]) Dessa sagans ord följas omedelbart av en redogörelse för fredsslutet, vilken utgör ett sammandrag av Heimskringlas till år 1166 förlagda framställning av freden. Den i texten anförda delen av sagans berättelse har åter tillhört den med Saxo gemensamma källa, som sagans författare begagnat för sitt verk. Den återfinnes hos Saxo infogad mellan samma händelser som i sagan, men har hos honom kommit att sammansvetsas med en skiljaktig tradition om Erlings resa till Danmark för att sluta fred. Saxo låter under inflytande av denna tradition freden varken slutas eller kungöras på mötet i Ringsted. Erlings sändebud utverka där endast, att Valdemar lovar att i vänskap mötas med Erling, och freden kommer till stånd först på detta möte. Kn., kap. 124. Saxo, 852.

[2]) M. G. SS. XXIX, 205.

II.

Den här lämnade redogörelsen för huvuddragen av de olika framställningarna av Valdemar I:s norska krig visar, att det, trots författarnas relativt nära samtidighet med händelserna, existerar en häpnadsväckande brist på överensstämmelse mellan de illustra danska och norska historieverken. Motsägelser och avvikelser möta både när det gäller de stora huvudpunkterna och detaljerna. I kronologien råder komplett förvirring; Saxo känner tre inom en tidrymd av fem år förlagda krigståg — två till Norge, ett till Danmark —, isländarna endast två förlagda till samma år — ett norskt och ett danskt, — och författarna ha var sin mening såväl om anledningen till och det närmare förloppet av kriget som om avslutandet av freden och fredsvillkoren. All överensstämmelse saknas visserligen icke, men de gemensamma drag, som träffas hos Saxo och isländarna, ha genom olikheter i de närmare omständigheterna och i kronologien undergått en så våldsam förvandling, att överensstämmelsen dem emellan är inskränkt till den allra grövsta konturen [1].

Det är givet, att historieskrivningen alltid skall ha haft svårt att lösa de svårigheter källorna i denna punkt erbjuda. Framför andra har P. A. Munch visat vägen och de principer han följt i sin »Det norske Folks Historie» behärska ännu i huvudsak den historiska vetenskapen [2].

I denna punkt liksom i regel annorstädes har Munchs metod i första hand gått ut på att så vitt det finnes någon tänkbar möjlighet, i framställningen upptaga samtliga de synpunkter och detaljer de olika versionerna innehålla och sammansvetsa dem till en enhet, när så behöves med tillsats

---

[1]) Samma brist på överensstämmelse som i Saxos och isländarnas framställning av Valdemar I:s norska krig möter även i vad dessa författare berätta om striden om Norges krona mellan Magnus Erlingsson och hans motståndare. Så gott som enbart i huvudpunkten, att Erling Skakke övervann den ene efter den andre av sonens motståndare, överensstämma framställningarna.

[2]) P. A. Munch, Det norske Folks Historie II, 910, III, 6.

av egna gissningar och reflexioner. Den första svårigheten har härvid mött i kronologien. Den kan synas olöslig, men Munch har löst den på det enkla sättet, att han fram till Djursåslaget godtagit isländarnas, väsentligen Heimskringlas kronologi, men från och med denna händelse följt den för den föregående tiden förkastade Saxo [1]). Vid skildringen av krigets ursprung har han som huvudkälla följt de isländska författarna; han upptager sålunda deras uppgift om den från norsk sida brutna överenskommelsen, men skänker härvid godtyckligt företräde icke åt den enligt hans mening med händelserna nästan samtida Fagrskinna utan åt Snorre, den yngsta källan, med dess för Norge förmånligare uppgift om det mindre landområdet. Helt glömmer emellertid Munch icke bort Saxo; han inflikar efter isländarna dennes berättelse, att Valdemar eggades till krig av Erlings motståndare, Sigurd Markusfostres anhängare.

När det gäller själva krigets förlopp, inleder Munch sin framställning med en skicklig sammanställning av Saxos ord om Erlings flykt till Norges mest undangömda trakter med vad isländarna berätta om hans undertryckande av tröndernas avfall. Även i det följande fortfar sammanslagningen av Fagrskinnas, Snorres och Saxos framställningar. De båda förstnämnda upptagas i sin helhet; mot den senare ställer sig Munch däremot tvivlande i fråga om vissa uppgifter, samtliga för norrmännen ofördelaktiga; han förkastar sålunda Saxos berättelse, att Valdemar mottogs med största glädje av norrmännen, hans bagatelliserande av motståndet vid Tönsberg likaväl som uppgiften, att Orm kungsbroder anslutit sig

[1]) P. A. Munch, III, 13. Jfr. Storm, Snorre Sturlassöns Historieskrivning 201, 202, och Hertzberg, Den förste norske Kongekroning i norsk Historisk Tidsskrift IV: 3, 114. Här som så ofta annorstädes måste man häpna över den säkerhet, med vilken kronologien uppbygges på grundval av de sena sagornas berättelser. Bland Hertzbergs resultat må anföras: i juli, före den 29, år 1163 infinna sig Valdemars sändebud i Bergen med krav på avståendet av Viken, vid mitten av september s. å. följa dessa sändebud Erling från Bergen på hans färd österut, i första hälften av oktober s. å. hålles Borgartinget för behandlingen av Valdemars krav, omkring den 1 november 1164 komma Valdemars hemliga sändebud till Nidaros.

till Valdemar. De skarpa motsägelserna mellan källorna lösas genom behändiga kompromisser. Valdemars hyllning såsom konung av Vikborna förklaras sålunda med att det icke är osannolikt, att en sådan företagits av en del av Erlings motståndare, Sigurd Markusfostres anhängare.

För förklaringen av Saxos berättelse om Valdemars andra krigståg tillgriper Munch en vittgående kombination. Han finner, att detsamma »næsten utvivlsomt» har stått i sammanhang med underhandlingar mellan Valdemar och den norske tronpretendenten, Magnus Erlingssons rival Olof Ugæva och ett avtal dem emellan att mötas och verka i förening. Underhandlingarna och avtalet äro fullständigt okända för våra källor, men Munch skildrar hela krigståget från denna synpunkt och vinner därigenom en förklaring till att Saxo kunnat framställa detta som ett Valdemars triumftåg; de vikbor, som mottogo honom med öppna armar, säger han, »have vist ikke været andre end Olaf og hans Tilhængere, der nu under Valdemars Beskyttelse spillede Mester, medens Erlings Venner og Tilhængere rimeligviis flygtede bort». Kombinationen genomföres oförskräckt trots det för densamma besvärande förhållandet, att Snorre uttryckligen sätter början av Olofs och hans anhängares, hettesveinernas, uppror först till samma tid som Erlings fredsunderhandlingar i Danmark [1]).

Sin kulmen når tvivelsutan Munchs metod i skildringen av fredsunderhandlingarna och fredsvillkoren; han lyckas här få ograverad med så gott som varenda uppgift i alla berättelserna; endast de älsta i Annales lundenses och Knytlingasagan ha förbisetts. Saxos ord, att Erling blev Valdemars man, låter Munch ha avseende på hans endast av isländarna omtalade jarldöme över Viken; Saxos övriga för isländarna okända fredsvillkor förvandlas till ett hemligt avtal mellan Erling och Valdemar, vilket med flit hållits dolt för norrmännen. Sammanjämkningen går så vitt, att

[1]) Heimskringla III, 477. Fagrskinna saknar denna uppgift, men den ordningsföljd, i vilken den berättar händelserna, ansluter sig här helt till Heimskringla. Jfr. P. A. Munch III, 14.

när Fagrskinna uppger, att Erling for med ett skepp till Danmark, Snorre att han for med ett med sitt bästa folk bemannat skepp, och Saxo att han for med fyra skepp, gör Munch därav »et vel udrustet og med hans bedste Folk bemandet Langskib, ledsaget af tre andre».

Munchs historiska mosaikarbete och kombinationer äro genom den lärdom och behändiga skicklighet, varmed de genomförts, ägnade skänka intrycket, att Munch slutgiltigt fastslagit vad vetenskapen har att säga om Valdemars norska krig. Hans framställning har också här som i regel annorstädes vunnit efterföljd inom senare tiders historieskrivning [1]). Men den är icke desto mindre ohållbar. Den faller på grundfel i själva den använda metoden. De olika källor, på vilka Munch bygger, ha begagnats utan att ha underkastats någon kritisk värdesättning. De ha samtliga a priori betraktats som tillförlitliga och merendels in i minsta detalj tillerkänts en tilltro och ett vitsord, som av modern historieforskning knappast ens skänkes ett samtida dokument. Så länge en kritisk värdesättning icke gjort Saxo, Fagrskinna och Heimskringla till säkra dokument, förbli de emellertid historiska sagor, nedskrivna en eller två mansåldrar efter den skildrade händelsen, och hängiver man sig åt tanken, att genom en sammanslagning av dessa tre sagor nå sanningen, lever man på en illusion. Resultatet av ett dylikt förfaringssätt kan aldrig bli annat än en ny historisk saga, otroligare än de äldre. Metoden medför icke heller, vad Munch möjligen avsett, att det värdefulla och för de olika källorna karaktäristiska bevaras. I Munchs nya saga ha de tre gamla sagorna upphört att leva; deras syn på personer och händelser har utplånats och hela deras karaktäristiska egenart försvunnit för att ersättas av något helt nytt. Källoperationen har till synes lyckats, men de tre patienterna ha dött.

Vid sidan av Munchs sammanslagningsmetod ha ytter-

---

[1]) Steenstrup i Danmarks Riges Historie I, 616, 630; Hans Olrik, Absalon I, 129, 149, 156, 222; Bugge i Norges Historie II: 2, 63, 68, 95, 105.

ligare tvenne andra förfaringssätt kommit till användning i den senare tidens framställningar av Valdemar' I:s norska krig. Inom norsk historieskrivning har man stundom »i devot kolartro på sagornas ofelbarhet och företräde framför andra källor» helt underkänt Saxo och uteslutande följt de isländska sagornas berättelser [1]). I motsats härtill har åter Ludvig Daae i en särskild avhandling om Valdemar I:s norska krig hävdat Saxos företräde som historisk källa framför Fagrskinna och Heimskringla. Daae finner Saxos framställning i viktiga punkter fullt pålitlig och väl underrättad, en uppfattning, som han utom på tidigare gängse antaganden om Saxo stöder på det nya antagandet, att Saxo personligen deltagit i Valdemars andra krigståg. Detta nya moment i bevisföringen — en senfödd avläggare av Paludan-Müllers stora hypotes om tillkomsten av det s. k. Absalonspartiet i Saxos verk — är emellertid en ren gissning. Som bevis för detsamma kan ingenting annat anföras än att Daae funnit Saxos skildring av krigståget utförlig, livfull, mycket intressant och målande; och dock, det kan icke ens visas, att Saxo varit född, långt mindre att han nått mogen ålder vid tiden för detta krigståg. Med utgångspunkt från sin nya värdesättning av källorna söker Daae tillämpa en från Munch avvikande metod i sin framställning. Han vill icke längre, som han själv säger, på gammaldags sätt kombinera Saxos och sagornas berättelser; han vill i stället betrakta dem var för sig och därefter sammanhålla dem utan sammanblandning. Fullt konsekvent har dock Daae icke följt denna princip i sina Studier [2]).

Av den föregående framställningen framgår, att de förutsättningar, på vilka de av historieforskningen hittills använda metoderna vila, äro, att alla eller endast en av källorna äro värda tilltro. Förutsättningarna, på vilka man oförskräckt

---

[1]) Keyser, Norges Historie udg. ved O. Rygh I, 97.

[2]) Ludvig Daae, Nogle Studier i Saxo Grammaticus, i Norsk Historisk Tidsskrift IV: 4, 129.

byggt, äro icke grundade på någon vetenskapligt bindande bevisföring. Här som så ofta annars har man försummat en kritisk värdesättning av källorna och utan varje föregående klargörande av deras karaktär genast gripit sig an med uppställandet av sannolikheter och möjligheter samt med harmoniserande och kombinerande av deras uppgifter. Den vanliga vägen för en kritisk värdesättning, att pröva senare berättelser på samtida och säkrare källmaterial, är i denna punkt så gott som stängd på grund av en nästan total saknad av dylikt. Men därmed är icke möjligheten utesluten att värdesätta Saxos, Fagrskinnas och Snorres berättelser om Valdemar I:s norska krig.

Redan dessa källors motsägelser och avvikelser visa klart, att det icke är tänkbart att såsom Munch och den härskande historieforskningen gjort godtaga dem samtliga som goda källor; men det är icke heller möjligt att tillerkänna någon av dem vitsord framför de andra i någon punkt. Vid en jämförelse mellan deras framställningar i sin helhet undgår det icke, att vad som i första hand satt färg på dem och framkallat de många motsägelserna och avvikelserna, är den starka patriotiska känsla som besjälat författarna. De skriva alla till det egna fäderneslandets ära. Det kommer till synes redan i deras olika sätt att se på krigets ursprung och mål. Saxo framhåller Norges totala vanmakt, — »landet var lagt öde av de många inbördes krigen, sönderslitet av tyranners fördärvliga regering, förblött och sin undergång nära»; han kan icke föreställa sig att tvisten gällt och Valdemar gått i krig för mindre än en erövring av hela landet. Isländarna åter söka inskränka det omtvistade området så mycket som möjligt; och deras strävan i denna riktning kommer starkt markerad till synes i den minskning av den överenskomna landavträdelsen, som Snorres berättelse visar gentemot Fagrskinnas. Samma patriotiska synpunkter framträda i källornas skildringar av krigstågen och norrmännens och Erlings hållning under dessa. Isländarna söka med all makt framställa Valdemar som den besegrade, och i varje fall hos Snorre, som ingen-

ting känner om Valdemars ekonomiska tvångsåtgärder, har denna strävan gått så långt, att de för Erling och Norge oförmånliga fredsvillkoren komma att framstå såsom oförklarliga. I samma patriotiska yverborenhet strävar Saxo att göra de båda krigstågen till segrar och Valdemar till en segerherre, inför vilken norrmännen motståndslöst böja sig eller fly; hans seger, menar han, skulle varit än fullständigare blott han följt andra planer och icke vidriga omständigheter, proviantbrist och myteri, hindrat honom att fullfölja sina framgångar. När Saxo erkänner, att norrmännen vinna en seger vid Djurså, har han strax förklaringen redo, att den danska flottan saknade styresmän och förklenar framgången genom några för isländarna givetvis okända, anekdotartade berättelser om de följande händelserna. Lika typiskt är, att han i sin iver att hävda danskarnas segerrikhet i skildringen av det andra norska krigståget helt glömmer bort att närmare redogöra för det motstånd han själv omtalar, att Erling reste mot danskarna; omnämnandet av detsamma ger honom endast en anledning att vidlyftigt utbreda sig över vissa danskars feghet, konungens svaghet och Absalons dristighet. På ett annat ställe ha känslorna till den grad tagit överhanden, att Saxo fallit i motsägelser. Vid skildringen av det första krigståget berättar han, att Valdemar först i Tönsberg stötte på fienden, men norrmännens motstånd är obetydligt; några få av Erlings anhängare, säger Saxo, hade för att rädda sig flyktat upp på en brant klippa, och Valdemar visade också den fromheten att icke bränna staden; han ville rädda kyrkorna, som lågo inne mellan husen. Under det följande krigståget har emellertid den branta klippan blivit till »en befästning, i tillit till vilken Erlings anhängare under det förra krigståget trotsat konungen.» Då Valdemar nu besåg den, erkände han, säger Saxo, att borgen var ointaglig. Än skarpare än i fråga om krigets ursprung och förlopp framträder kanske den här framhållna tendensen i den olika utformning de olika källorna lämna av fredsvillkoren. Munch har sett rätt, då han

som enda möjlighet att förena dem tillgripit antagandet av en för norrmännen hemlighållen överenskommelse.

Källornas svaghet framträder ytterligare genom den anekdotartade prägel de delvis äga. Hos Saxo kommer denna framför allt till synes vid skildringen av händelserna efter slaget vid Djurså och av det andra krigståget [1]), hos isländarna i vad de berätta om Erlings färd till Valdemar för att söka fred [2]); icke utan rätt har P. E. Müller karaktäriserat denna del av deras framställning som en efterklang av sägnerna om huru de gamla vikingarna gästade Näskonungarna [3]), icke passande till förhållandena vid slutet av det 12. århundradet. Det är under dessa förhållanden knappast överraskande, att de båda älsta källornas — Annales lundenses' och Knytlingasagans — enda uppgifter om det norska kriget, att freden slöts och kungjordes på Ringstedsmötet 1170, icke låta förena sig med vad Saxo, Fagrskinna och Snorre ha att berätta.

För en sammanjämkning och kombinering av källor, vilka som de här avhandlade äro av sent datum, avvikande, stundom varandra motsägande, kronologiskt förvirrade och nationellt färgade, är det icke möjligt att fastställa några objektiva normer; ett dylikt arbete måste alltid komma att utföras efter den skrivandes subjektiva skön och leda till en historisk framställning av än tvivelaktigare värde än någon av de använda källornas. Då icke heller någon av dessa, såsom Daae menat, kan tillerkännas företräde framför de andra, måste en annan metod än de hittills följda tillämpas, när det gäller att vinna kunskap om Valdemar I:s norska krig. Den enda, som kan leda till något säkert resultat, torde vara den sedan länge teoretiskt fastslagna, men sällan tillämpade, att såsom historiska upptaga de uppgifter, i vilka de självständiga traditionerna stämma överens. Den ingående kunskap Munch genom sitt förfaringssätt till synes vunnit blir visserligen därigenom betydligt reducerad, men till gen-

[1]) Saxo 809, 817.

[2]) Fagrskinna 371; Heimskringla III, 473.

[3]) P. E. Müller, Kritiske Bemærkninger, 289.

ting känner om Valdemars ekonomiska tvångsåtgärder, har denna strävan gått så långt, att de för Erling och Norge oförmånliga fredsvillkoren komma att framstå såsom oförklarliga. I samma patriotiska yverborenhet strävar Saxo att göra de båda krigstågen till segrar och Valdemar till en segerherre, inför vilken norrmännen motståndslöst böja sig eller fly; hans seger, menar han, skulle varit än fullständigare blott han följt andra planer och icke vidriga omständigheter, proviantbrist och myteri, hindrat honom att fullfölja sina framgångar. När Saxo erkänner, att norrmännen vinna en seger vid Djurså, har han strax förklaringen redo, att den danska flottan saknade styresmän och förklenar framgången genom några för isländarna givetvis okända, anekdotartade berättelser om de följande händelserna. Lika typiskt är, att han i sin iver att hävda danskarnas segerrikhet i skildringen av det andra norska krigståget helt glömmer bort att närmare redogöra för det motstånd han själv omtalar, att Erling reste mot danskarna; omnämnandet av detsamma ger honom endast en anledning att vidlyftigt utbreda sig över vissa danskars feghet, konungens svaghet och Absalons dristighet. På ett annat ställe ha känslorna till den grad tagit överhanden, att Saxo fallit i motsägelser. Vid skildringen av det första krigståget berättar han, att Valdemar först i Tönsberg stötte på fienden, men norrmännens motstånd är obetydligt; några få av Erlings anhängare, säger Saxo, hade för att rädda sig flyktat upp på en brant klippa, och Valdemar visade också den fromheten att icke bränna staden; han ville rädda kyrkorna, som lågo inne mellan husen. Under det följande krigståget har emellertid den branta klippan blivit till »en befästning, i tillit till vilken Erlings anhängare under det förra krigståget trotsat konungen.» Då Valdemar nu besåg den, erkände han, säger Saxo, att borgen var ointaglig. Än skarpare än i fråga om krigets ursprung och förlopp framträder kanske den här framhållna tendensen i den olika utformning de olika källorna lämna av fredsvillkoren. Munch har sett rätt, då han

som enda möjlighet att förena dem tillgripit antagandet av en för norrmännen hemlighållen överenskommelse.

Källornas svaghet framträder ytterligare genom den anekdotartade prägel de delvis äga. Hos Saxo kommer denna framför allt till synes vid skildringen av händelserna efter slaget vid Djurså och av det andra krigståget [1]), hos isländarna i vad de berätta om Erlings färd till Valdemar för att söka fred [2]); icke utan rätt har P. E. Müller karaktäriserat denna del av deras framställning som en efterklang av sägnerna om huru de gamla vikingarna gästade Näskonungarna [3]), icke passande till förhållandena vid slutet av det 12. århundradet. Det är under dessa förhållanden knappast överraskande, att de båda älsta källornas — Annales lundenses' och Knytlingasagans — enda uppgifter om det norska kriget, att freden slöts och kungjordes på Ringstedsmötet 1170, icke låta förena sig med vad Saxo, Fagrskinna och Snorre ha att berätta.

För en sammanjämkning och kombinering av källor, vilka som de här avhandlade äro av sent datum, avvikande, stundom varandra motsägande, kronologiskt förvirrade och nationellt färgade, är det icke möjligt att fastställa några objektiva normer; ett dylikt arbete måste alltid komma att utföras efter den skrivandes subjektiva skön och leda till en historisk framställning av än tvivelaktigare värde än någon av de använda källornas. Då icke heller någon av dessa, såsom Daae menat, kan tillerkännas företräde framför de andra, måste en annan metod än de hittills följda tillämpas, när det gäller att vinna kunskap om Valdemar I:s norska krig. Den enda, som kan leda till något säkert resultat, torde vara den sedan länge teoretiskt fastslagna, men sällan tillämpade, att såsom historiska upptaga de uppgifter, i vilka de självständiga traditionerna stämma överens. Den ingående kunskap Munch genom sitt förfaringssätt till synes vunnit blir visserligen därigenom betydligt reducerad, men till gen-

[1]) Saxo 809, 817.

[2]) Fagrskinna 371; Heimskringla III, 473.

[3]) P. E. Müller, Kritiske Bemærkninger, 289.

gäld erhållas åtminstone några fasta hållpunkter i förvirringen. Valdemar har låtit sitt krig mot det av inbördes strider sönderslitna Norge föregås av hemliga sändebud och har riktat sitt anfall mot Viken. Här har han hållit ting med allmogen vid Sarpsborg och på sitt krigståg nått till Tönsberg. Ett fientligt motstånd har emellertid här mött honom, och han har återvänt till Danmark. Erling Skakke har senare övergått till offensiven och på ett krigståg mot Danmark besegrat en dansk flotta i Djurså. Fredsunderhandlingarna ha inletts från norsk sida och förts av Erling på Jylland, under det att Esbern Snare såsom gisslan varit i Norge; freden har slutits på Ringstedsmötet 1170 på villkor som inneburit betydande inrymmelser från norsk sida; Erling Skakke har blivit Valdemars handgångne man.

En undersökning om Valdemar I:s norska krig äger, såsom tidigare framhäfts, icke enbart eller ens i första rummet intresse för vad som kan konstateras om denna händelse; den kom aldrig att få någon större betydelse, och vi äga endast ringa kunskap om densamma. Dess främsta värde ligger i den belysning den kastar över Saxo, Fagrskinna och Heimskringla såsom historiska källor. Den visar, huru den tradition, på vilken dessa berömda historieverk vila, i ett parti, som ligger författarnas samtid närmast, endast förmått fasthålla några få punkter i händelseförloppet. Kring dem ha i Danmark och på Island under loppet av en till två mansåldrar utformats nästan till oigenkännelighet skiljaktiga bilder. Man frågar sig ovillkorligen, hur det är ställt med tillförlitligheten av vad dessa källor utan stöd av äldre skriftliga uppteckningar berätta om händelser, som ligga icke en eller två mansåldrar, utan ett eller flera århundraden före författarnas egen tid. Svaret ger sig själv.

2. De skånska upproren 1180—82.

Valdemar I:s regering har alltid stått som en vändpunkt i Danmarks historia. Den har gjort slut på den inre upplösning och den vanmakt gentemot yttre fiender, i vilka riket befunnit sig under den föregående tiden, borgarkrigens tid, och inlett en storhetstid i Danmarks historia. Landet har varit statt i ett starkt ekonomiskt framåtskridande och under Absalons och Valdemars ledning samlats till en med tiden allt fastare och fastare statlig enhet; dess styrelse har på många områden nyorganiserats och samtidigt dess yttre politiska maktställning vuxit genom segrarna över venderna och nyförvärven på andra sidan Östersjön.

Den nästan sagolika glans Saxos framställning kastat över denna epok i Danmarks historia har emellertid i viss mån kommit att undanskymma, att den även varit en de stora inre brytningarnas och inbördeskrigens tid. Eskils strid med Valdemar, Buris Henriksens förräderi och upprorsrörelserna under 1170-talet ha mera än tillbörligt kommit att skjutas i skuggan för Saxos många och långa berättelser om äventyr och segrar under krigstågen mot venderna. Endast en upprorsrörelse har framträtt i kraftigare linjer: de skånska upproren. De ha ställts som centrala händelser i Danmarks historia, och historieskrivningen ser i våra dagar i dem det gamla samfundets, forntidssamfundets, kamp mot Valdemarstidens nyskapelser och reformer på det politiska, kyrkliga och sociala området. Upprorens krossande betraktas som ett avgörande steg mot det mål konung och ärkebiskop i förening satt sig, uppbyggandet av ett danskt rike, inom vilket landskapspartikularismen fått vika för det allmännas krav, böndernas gamla självrådighet för en stark, på den framväxande aristokratien stödd konungamakt och för den katolska kyrkans nya ekonomiska och religiösa fordringar.

I.

De källor, som stå till buds för det första skånska upprorets historia, äro alla av berättande natur. De sön-

derfalla i tvenne grupper: å ena sidan Annales lundenses och Själlandskrönikan, å den andra Saxos framställning i hans 15. och 16. böcker.

De tvivelsutan älsta uppgifterna läsas i Annales lundenses; de behandla endast det första upproret och deras tystnad om det andra synes giva vid handen, att de avfattats före dettas utbrott. »Detta år», heter det i annalerna under 1180, »utbröt en stor konflikt mellan skåningarna och ärkebiskop Absalon, så att denne, fördriven från Skåne, under inga omständigheter kunde återvända av sig själv». Annaluppgifterna om upproret fortsätta omedelbart under 1181: »Stödjande sig på konung Valdemars rådslag och hjälp ryckte ärkebiskopen detta år in i landet med mäktig styrka och stor krigshär, besegrade sina fiender vid Annelöv och nedgjorde en mycket stor del av dem, de övriga underkastade sig; och ärkebiskopen försonade sig därefter med hela landet och kom så i fred i besittning av sitt ärkebiskopssäte» [1]. Vad den samtida annalförfattaren meddelar i dessa knapphändiga uppgifter är icke mycket, men till gengäld ger han läsaren en klar föreställning om sin syn på händelserna. Hans ord lämna icke tvivel om, att han betraktar det skånska upproret såsom en strid mellan skåningarna och Absalon; själva upproret står för honom såsom konung Valdemar ovidkommande. Skåningarna ha icke rest sig till kamp mot denne och framställas icke heller som hans direkta fiender. Hans roll i upproret är inskränkt till att han ställt sig på den danske ärkebiskopens sida, hjälpt

[1]) Annales lundenses i M. G. SS. XXIX, 206: 1180. Hoc anno facta est dissencio maxima inter Scanienses et archiepiscopum Absalonem, ita ut expulsus a Scania per se nullatenus redire posset. 1181. Hoc anno, fretus tandem consilio et auxilio regis Waldemari, cum manu valida et exercitu magno terram intravit, hostes suos apud Anendalef expugnavit et partem illorum maximam prostravit, reliqui manum dederunt; et deinceps universe terre reconciliatus est, et sic sedem archiepiscopatus sui in pace optinuit. I M. G. är semikolonet i sista punkten placerat efter prostravit. Med hänsyn till motsättningen partem — reliqui torde den här gjorda interpunktionen vara att föredraga.

denne att besegra sina fiender och att återvinna ärkesätet, från vilket skåningarna förjagat honom.

Lundaannalerna lämna den uppfattning av upproret, som förefunnits inom kyrkliga, Absalon närstående kretsar inom hans ärkebiskopsstad. Med densamma överensstämmer till alla delar Själlandskrönikans framställning, vilken även den endast behandlar det första upproret. Liksom annalerna ser Själlandskrönikan i upproret en strid mellan skåningarna och Absalon, i vilken konung Valdemars roll är begränsad till att han kommit den fördrivne Absalon till hjälp. Men utöver annalerna angiver Själlandskrönikan också upprorets orsaker. De äro enligt dess mening att söka i Absalons och hans fogdars åtgärder. Absalon, berättar Själlandskrönikan, hade satt själländska stormän, sin broder Esbern, sin kusin Sune, Saxo, Thorberns son, och andra sina »familiares» till fogdar över de ärkebiskopliga godsen och skatterna. Skåningarna kunde icke fördraga detta, och när fogdarna betungade östskåningarna med äckor — de befallde dem att forsla hela träd och ved, som fällts i skogar, svårtillgängliga för dragdjuren, till bestämd plats — bröt upproret lös. Skåningarna samlade sig, heter det i krönikan, och överföllo först en ärkebiskopens gård, nedbröto och plundrade den under förhoppning att påträffa och döda honom själv. Men Absalon flydde till Själland, och konung Valdemar ingrep genast till hans hjälp; han kunde icke fördraga ärkebiskopens fördrivande och kränkningen av den heliga kyrkan. Inom få dagar samlade han en stor här, inträngde i Skåne, besegrade skåningarna vid Annelöv och gav Absalon gottgörelse i egendom, som tillhört de rika upprorsledarna, och i mycket annat [1]).

[1]) Chronica Danorum et præcipue Sialandiæ, S. R. D. II, 621: 1180. Dissensio facta est inter archiepiscopum et scanienses. Causa hujus dissensionis fertur ita contigisse: archiepiscopus Absalon, super possessiones archiepiscopales et exactiones, nobiliores syalandenses constituit, scilicet Esbernum Snaræ, qui germanus erat archiepiscopi, et dominum Sunonem, qui filius erat Ebbonis patrui sui, item Saxonem, Thorberni filium, cum aliis sibi familiaribus. Quam rem et quod factum scanienses ægre tulerunt. Modico post evoluto

I motsats till Lundaannalerna och Själlandskrönikan lämnar Saxo en utförlig och detaljerad framställning av det första skånska upprorets historia. Den är skriven med en friskhet och livfullhet, som gör den till ett av de, litterärt sett, yppersta och mest underhållande partierna i hans stora verk. I sin uppfattning av upprorets karaktär skiljer sig Saxo grundväsentligt från de båda andra källorna.

Som vanligt för Saxo läsaren omedelbart in medias res. Efter en skildring av Henrik Lejonets anhållan om

---

tempore, prædicti archiepiscopi procuratores orientalibus indixerunt scaniensibus, ut arbores integras et ligna, quæ incidi fecerant in sylvis, ubi jumentorum aditus minime haberi potuit, ad locum traherent præsignatum. Scanienses igitur in tantum se humiliari non sustinentes, vehementer indignati sunt. Facto igitur concursu, in bona irruunt archiepiscopi, domos grangiarum frangunt, res, quas habere poterant, secum auferunt, archiepiscopum, ut neci traderent, se sperantes inventuros. Quæ res cum ei innotuit, mox sine mora ad Syalandiam fugit, ubi etiam regem Waldemarum, filium videlicet sancti Kanuti de Ringstath, invenit. Rex igitur, non sustinens dejectionem archiepiscopi et injuriam sanctæ ecclesiæ, paucis diebus excercitum colligit copiosum. Intrans autem Scaniam, in Anundæleff fixit tentoria. Quo audito scanienses occurrerunt ei in multitudine gravi. Cum igitur esset pons inter utrumque exercitum, regis videlicet et rusticorum, scanienses, moram non sustinentes, per pontem priores ad regem transire cœperunt. Perspecto igitur rex, quod media fere pars illorum pontem transisset, mandavit suis, ut irruerunt in eos. Qui jussa complentes, plurimos trucidant, multos etiam se in amnem mergere compulerunt. Videntes igitur qui ex parte altera amnis stabant, quid sociis mali immineret nec viam adeundi et juvandi eos patere, fugam inierunt universi. Rex igitur, victoria potita, de bonis illorum, qui ditiores et auctores principaliores dissensionis fuerant, ablata archiepiscopo restituit et multo ampliora. Et hoc modo, ut supra dictum est, bellum in Anundælef dicitur contigisse, quod alio nomine Düsiefall appellatur. — Själlandskrönikan är ett kompilationsverk från slutet av 1200:talet, men den äger tvivelsutan i fråga om det skånska upproret ett större källvärde än dess sena avfattning synes giva vid handen. Dess berättelse återgår säkerligen, som författaren själv antyder, till en äldre källa. Krönikans författare känner väl Saxos verk, även Absalonspartiet, och meddelar flerstädes utdrag ur detsamma; i fråga om det skånska upproret har han emellertid icke följt detta, utan i stället upptagit en i viktiga punkter avvikande berättelse. Förfaringssättet bär prägel av medveten polemik. — Annalnotisens första punkt — dissensio facta est inter archiepiscopum et scanienses — överensstämmer med Annales lundenses.

konung Valdemars hjälp mot kejsar Fredrik Barbarossa och omtalandet av tvenne järtecken — en otalig mängd råttor hade gått och dränkt sig i Slien, och råttor hade samma natt som ett säkert varsel om de förestående motgångarna gnagt hål på Absalons kläder, när han låg och sov — berättar Saxo, att när ärkebiskopen återvänt till Själland från mötet med Henrik Lejonet, möttes han av underrättelsen, att Skåne var i uppror; den skånska allmogen var i oenighet med stormännen och hade vänt sitt raseri mot de kungliga ombudsmännen; den hade våldsamt och fräckt misshandlat och varit nära att riva i stycken en av de förnämste av dem på landstinget i Lund. Upprorets vågor gingo högt, och de skånska sändebud, som brakte Absalon underrättelsen, förklarade, att ingen annan än han kunde släcka branden; han borde därför skyndsamt bege sig över till Skåne, om han önskade skydda konungens vacklande makt.

I omedelbar anslutning till den uppfattning av upproret Saxo här låter de skånska sändebuden företräda, enligt vilken upproret riktar sig mot de kungliga ombudsmännen, framträder emellertid i den följande framställningen en helt olika uppfattning av upprorets upprinnelse och syften. När Absalon, säger Saxo, i denna sak rådfrågade Sune och Esbern, fördömde och avrådde de av all makt, att han begåve sig till Skåne, och det skäl de angåvo var, att de med visshet visste, att allmogen hetsades till uppror och detta av stormännen, som i hemlighet sammansvurit sig endast och allenast för att komma Absalon till livs. Men Absalon följde icke deras råd; när de skånska sändebuden på nytt förklarade, att ingen utan han kunde stilla upproret, låter Saxo honom säga, att han skulle resa, hur det än gick; om så krävdes, skulle han giva sitt liv för konungen på grund av dennes många utomordentliga förtjänster.

I Saxos framställning löpa sålunda till en början tvenne av honom refererade uppfattningar om upproret paralellt; enligt den ena är det riktat mot konungen och hans ombudsmän och utgår från den skånska allmogen, enligt den

andra är det i överensstämmelse med vad Lundaannalerna och Själlandskrönikan angiva riktat mot Absalon och utgår från de skånska stormännen. Saxos skildring av den följande händelseutvecklingen är till en början skriven med utgångspunkt från den förra uppfattningen. Absalon, som på sändebudens begäran begivit sig över till Skåne och här håller ting med allmogen, uppträder på dessa som medlaren. I Lund, där folket klagar över den orätt det led, nedtystade det, berättar Saxo, med sitt skrik och skrän både Thord, »Lundensium præfectus», och övriga av »de kungligas parti»: endast Absalon fördrog man någorlunda att höra på. På det följande tinget med sydskåningarna, som sammankallats för att råda bot på stormännens brott, måste Absalon taga den kunglige ombudsmannen, sin vän Peder Evarsen, i sitt beskydd mot det upproriska folket; genom sitt rättfärdiga avdömande av målen lyckas han också här ställa sydskåningarna tillfreds. Fullständigt oförmedlat förändras emellertid därefter hela situationen i Saxos framställning. Upproret visar sig gälla Absalon. Denne får plötsligt veta, att folket kallas till ting vid Hvita källa (fons albus) [1]) och drager sig tillbaka till »insula Sygaftha» [2]); han vågar icke möta allmogen på tinget och hans egna män, som han sänt ut för att lugna folket, svika honom; en av dem proklamerar,

---

[1]) Lagerbring, Swea rikes historia II, 268, har identifierat »fons albus» med »Hwitkilde eller Widsköfle» eller ock med »Heekilla» i Kiaby socken i Villands härad; Suhm, Historie af Danmark VII, 582, åter med Hvitabäck i Färs härad. Tvivelsutan torde orten vara att söka i den »Hwidhe kyelle becke» i Benestads församling, som nämnes i ett tingsvittne utgivet å Ingelstads landsting [22/4] 1499: »Halskous lydher begønnes wed Hwidhe kyelle becke och endes wed Tylleros daal.» Perg. Registrant 12 n:o 10. Danska Rigsark.

[2]) Saxos »insula Sygaftha» eller »Sygostha» har av Lagerbring, Swea rikes historia II, 268, identifierats med Ivö, en uppfattning, som synes sammanhänga med hans på Själlandskrönikans uppgift om östskåningarnas roll grundade antagande, att upproret börjat i Östra Göinge härad. Redan Suhm VII, 582, har återfunnit ön i Sövdesjön i Färs härad. Det torde väl emellertid näppeligen vara fullt säkert, om ett Sövde kan dölja sig bakom Saxos Sygaftha eller Sygostha.

att folkets majestät stode över ärkebiskopens, och under förklaring, att Absalon och stormännen voro vana att genom sitt rofferi fördärva allmogen, rycka skåningarna till storms mot Sövde; med vapen i hand vilja de skydda sin hotade och skeppsbrutna frihet. Absalon måste undan allmogens raseri draga sig tillbaka till Lund och härifrån fly över till sin borg på Själland.

Absalon hade därmed fördrivits från sitt ärkestift; han var dock, säger Saxo, icke rädd för att själv vara den förste att bringa Valdemar underrättelse om sina svårigheter. Samtidigt med att upproret sålunda visat sig vara riktat mot Absalon släpper emellertid Saxo icke uppfattningen, att det även gällt de kungliga ombudsmännen; han låter de skånska stormän Valdemar kallat till sig inför Absalon förklara, att upproret hade sin enda orsak i de icke-skånska, kungliga ombudsmännens oförsynta framfart; de bedja honom utverka, att konungen avsatte fyra av dessa, Saxo, Åke, Sune och Esbern och i stället satte skåningar till ombudsmän; upproret skulle i så fall upphöra. Då Absalon svarar, att han hellre ville fresta folkets våldsamhet än genom en dylik försåtlig anhållan kullstörta kronans gamla hävdvunna höghetsrätt, hota de skånska stormännen med, att hela upprorsraseriet skall komma över hans huvud. Kort tid därefter når upprorsrörelsen sin kulmen. Harmen över ett hotfullt brev, som Valdemar sänt skåningarna för att stilla upproret, bringar dessa att avskaffa alla skatter och biskopstionden samt att giva prästerna tillstånd att gifta sig [1]; de förklarade därjämte, att sedan ärkebiskopen bortjagats och hans ämbete satts ur funktion, prästernas gudstjänst var nog för

[1]) Siquidem indignatus populus, eum adversum se concitatoribus notis usum, adversum hunc scribendi ausum iram suam severius destringendo omnia vectigalium jura solenniter abroganda curavit. Pontificales quoque decimas execratus, sacerdotibus conjugia decernebat. Det är att märka, att Saxo icke, som man menat, säger, att skåningarna avskaffade alla skatter till konungen. I hans följande framställning är heller aldrig tal om dessa, endast om biskopstionden och om utredandet av vad som hör till utförandet av de heliga handlingarna.

dem. Sålunda, utbryter Saxo, drevo de ofog med både gudomliga och mänskliga ting; till sitt förakt för konungen lade de brott mot religionen.

När Saxo nått denna punkt i sin framställning av upproret, är allt vad han tidigare haft att förmäla om konungens vacklande makt i Skåne och om nödvändigheten av Absalons ingripande till hans hjälp som bortblåst ur berättelsen. Upproret är uteslutande riktat mot Absalon och de främmande ombudsmännen. När Valdemar, som av det följande framgår under hösten 1180, med krigsmakt seglar över till Helsingborg, befaller han Absalon att hålla sig bland de sista vid landningen; han själv mottages utan att någon fientlighet omnämnes från folket, som är talrikt samlat för fisket; men när Absalon kommer i sikte, mottages han med stenkastning; folkets hat till honom, säger Saxo, var starkare än deras begär efter sillen; en del av dem, klagar han, visade till och med så stor ringaktning för konungen, att de lämnade honom kvar på tinget och strömmade ned till stranden för att kasta sten efter ärkebiskopen.

De skånska härmän, med vilka konungen rådför sig om dämpandet av upproret, uppmana honom också att avlägsna Absalon och de främmande ombudsmännen från Skåne; ingenting skulle vara verksammare för att lugna det rasande folket, förklarade de, än att få bort dem, ty upproret var icke rest mot konungen, utan mot dessas olidliga förtryck. De jylländska härmännen äro av samma mening; troligen, säger Saxo, strävade de att få bort Absalon dels av hat till tionden, vars erläggande nyligen införts i Skåne och på Själland, dels av fruktan när de drogo sig till minnes »slaget vid Skånemarknaden» [1]). Och för att

[1]) Saxos uttryck »pugna forensis» har merendels i enlighet med Madvigs i Müller-Velschows Saxoupplaga 676 meddelade uppfattning ansetts vara en korrumperad form för »pugna Fotensis» och översatts med »slaget vid Fotevik»; Holberg, Kirke og Len 139, har åter med hänvisning till Dieffenbach, Gloss. Latino-Germ. fäst uppmärksamheten på att »forensis er lig popularis» och översatt Saxos uttryck med »Borgerkrig». Då uttrycket »pugna forensis» förekommer två gånger hos Saxo 676, 939, kan det näppeligen vara en kor-

skaffa allmogen fred följer Valdemar skåningarnas och jylländarnas råd. Absalon måste lämna sitt krigsfolk till konungen och själv på hans uppmaning för andra gången draga landsflyktig från sitt ärkestift.

Från denna tid försvinna även de kungliga ombudsmännen spårlöst ur Saxos framställning och upproret blir i densamma en tvekamp mellan Absalon och skåningarna. I berättelsen om Valdemars tingsförhandlingar med den skånska allmogen efter Absalons avlägsnande nämner Saxo intet om att denna vänt sig varken mot konungen eller mot de kungliga ombudsmännen, men dagligen, säger han, belackade man Absalon med nya och falska beskyllningar och jylländarna understödde härvid skåningarna. Valdemars alla försök att åvägabringa förlikning mellan Absalon och skåningarna misslyckas; skåningarna vilja varken erlägga biskopstionden eller något, som hör till utförandet av de heliga handlingarna. Den landsflyktige ärkebiskopen griper under dessa förhållanden till kraftåtgärden att påbjuda stängandet av alla Skånes kyrkor.

I det nya skede av upproret, som inledes härmed, skall enligt Saxo det skånska prästerskapet obetingat ha ställt sig på Absalons sida och hotat inställa messan och gudstjänsten, om skåningarna fasthöllo sin vägran att betala tionden; men samtidigt berättar han, att prästerskapet tillsammans med de upproriska skåningarna av Absalon utverkade, att verk-

rumperad form, och det ger också, om hänsyn tages till medeltida språkbruk, god betydelse. »Forum» och »locus forensis» betyda under medeltiden icke blott torg utan användas även som beteckning för hela marknadsplatsen, marknadssamhället. Rietschel, Markt und Stadt 148. Det slag, på vilket Saxo syftar, är under dessa förhållanden tydligen slaget vid Fotevik, som utkämpats i omedelbar närhet av Skånemarknaden, nundinæ scanienses, vid Skanör. Även Sven Ågesen synes ha använt en beteckning liknande Saxos för Fotevik; i den arnæmagnæanska handskriften, Gertz, Sven Aggesen 100, heter det vid skildringen av slaget vid Fotevik: Lundoniarumque in loco velotius applicauit, quod fotuik vulgus consueuit nuncupare. Bakom det i detta sammanhang meningslösa Lundoniarumque torde i den starkt korrumperade handskriften dölja sig ett nundinarumque.

ställandet av interdiktet uppsköts. När folket icke desto mindre fortfor att plundra gårdar, som tillhörde både konungens och ärkebiskopens härmän, ingriper Valdemar ånyo på Absalons sida i striden. Med en skånsk-själländsk härstyrka går han vid fastan 1181 över Sundet; nordskåningarna och halländingarna samlas till strid »under förevändning att det gällde deras frihet», men lida nederlaget vid Dösjöbro. Östskåningarna tvingas, enligt vad Saxo berättar, att kapitulera vid Getingebro. Men trots dessa Valdemars av Saxo utförligt skildrade segrar ge skåningarna icke tappt i sin strid mot Absalon. När Valdemar efter striderna, berättar Saxo, drog runt i Skåne och tog gisslan av folket, gick man villigt in på allt övrigt, men nekade bestämt att betala tionden. På Valdemars inrådan måste Absalon också gå in på att uppskjuta dennas indrivande. Detta hans försonliga löfte, slutar Saxo sin framställning, gjorde slut på upproret [1]).

Det har i den här lämnade redogörelsen för Saxos framställning av det första skånska upproret framhäfts, att i densamma tvenne uppfattningar om dettas upprinnelse och syften stå sida om sida med varandra. Enligt den ena, i framställningen företrädd av de skånska sändebud, som bringa Absalon underrättelse om upproret, är detta ett den skånska allmogens uppror mot de kungliga ombudsmännen och har bragt konungens makt att vackla i Skåne, enligt den andra, hos Saxo företrädd av de båda Hviderna Sune och Esbern, stå de skånska stormännen bakom folket, och är upproret riktat mot Absalon. I modern historieforskning har man någon gång sökt förena dessa båda uppfattningar; man har menat, att kronans och kyrkans krav gemensamt upphetsat allmogen; på den ena sidan ha bönderna stått, på den andra konung och ärkebiskop, under det att stormännen vacklat mellan båda [2]). Merendels har man emellertid gått en annan väg. Man har i all tysthet skjutit åt

[1]) Saxo 931.
[2]) Erslev, Valdemarernas Storhedstid, 254.

sidan den uppfattning av upproret, som läses i Annales lundenses och Själlandskrönikan och som hos Saxo representeras av Sune och Esbern, samt låtit upproret från början vara Absalon alldeles ovidkommande och uteslutande riktat mot konung Valdemars ombudsmän i Skåne. Skåningarna skola, har det sagts, under upprorets första skede ha haft förtroende för Absalon; denne skall med framgång ha uppträtt såsom medlare mellan konungen och folket, som rasade mot de kungliga ombudsmännen. Först under upprorets gång skall ett tvärt omslag ha ägt rum i förhållandet mellan folk och ärkebiskop, och de upproriska skåningarna ha vänt sitt hat även mot denne senare, tidvis mot honom ensam. När man icke inskränkt sig till en slavisk återupprepning av denna en gång fastslagna uppfattning utan sökt en förklaring till den egendomliga skiftningen i upproret, har man stundom gripit till att Absalons försök till medling mellan de kungliga ombudsmännen och skåningarna inbragt honom medlares icke osedvanliga lön, otacksamhet; hans fredsstiftande gärning bland sydskåningarna skall ha väckt de andras raseri; de ha i honom sett en beskyddare av de kungliga ombudsmännen, som genom sin klokhet höll på att hindra de upproriska från att nå det mål de satt sig i striden mot dessa [1]).

---

[1]) Hans Olrik, Konge og Præstestand II, 94; Ludvig Holberg, Kirke og Len 136; Steenstrup i Danmarks Riges Historie I, 655; Hans Olrik, Absalon II, 43. — Suhm, Historie af Danmark VII, 579, 611; VIII, 2, har starkt framhävt partiskheten i Saxos framställning och »den Konst, hvormed han har søgt at snoe sig for at skiule Absalons Feil». Suhm visar även i sin framställning av det skånska upproret sympati för skåningarna; om Absalon skriver han: »bør dog Sandhed ei fortie hans Feil, men frit udsige, at han var haard, stolt og gierig, uden Tvivl ved Natur, Fødsel og Stand, samt Fordom for Sielandsfarerne»; »nyttigt var det», heter det på ett annat ställe, »at Oprøret blev stillet, men sørgelig var dog den Seier, som erholdtes over Undersaatter og Landsmænd, allene for at mætte en vel stor, men dog giærig Prælat, hans Umættelighed. Sandeligen, Valdemar fortiente ei Navn af den Store, naar alle hans Seiervindinger havde været af saadan Slags.» P. Er. Müller, Kritiske Bemærkninger 300, har här som annorstädes trätt i breschen för Saxo och Absalon. I Suhms uppfattning ser han ett utslag av det adertonde

Det lider väl knappast tvivel, att var och en som läser Saxos framställning, lätt nog måste komma att påtvingas uppfattningen, att upproret från början uteslutande gällt de kungliga ombudsmännen. De allmänt hållna, obestämda orden i början av framställningen, att den skånska allmogen rasade mot de kungliga ombudsmännen, kan icke annat än skänka intrycket, att upproret rests mot konungamaktens representanter, och läsaren styrkes ytterligare i denna uppfattning, när han i det följande får höra, huru Absalon, beredd att offra sitt liv för konungen, ilar över till Skåne för att skydda dennes vacklande makt, och när Saxo i skildringen av tinget i Lund använder orden »de kungligas parti» om folkets motståndare. Men bortsett från vad som kan ligga i detta senare uttryck, är Saxo här endast, vad man hittills alltid förbisett, referenten av den uppfattning de skånska sändebuden bibragt Absalon. Saxo låter Absalon själv senare underkänna denna och framställa sig som den av sändebudens underrättelser missledde. Redan på tinget i Lund låter han honom rikta förebråelser mot Thord, »för att han med föga sannfärdiga uppgifter lockat honom över till ett uppror, som knappast kunde kuvas», och efter flykten från Sövde låter han honom upprepa denna beskyllning mot de män han sänt ut för att lugna folket; »han anklagade dem för att genom sitt budskap ha fört honom, som intet ont anade, ut i fara och frågade dem, varför de genom att ge sitt budskap sken av trygghet hade lockat honom, intet

århundradets liberala meningar; han finner väl, att Saxo icke döljer sin förkärlek för Absalon, »denne store Mand, hans egen og Fædrelandets Velgiörer», samt en härav alstrad »naturlig Tilbøielighed til at sætte Absalons Bedrifter i det bedste Lys», men polemiserar mot beskyllningarna, att Saxo skulle förvanskat händelserna eller överhuvud visa sig partisk i sin framställning. Både skildringen av Absalon och av upproret finner P. Er. Müller bära »den inre Præg av Sandhed». Denna uppfattning har också blivit den senare historieforskningens. Under uttalande att man med hänsyn till händelsernas gång säkert kan följa Saxos framställning har historieforskningen utan tvekan och oftast in i minsta detalj gjort densamma till sin. Frågan om denna framställning kan tillmätas det oinskränkta förtroende, som skänkts densamma, har aldrig undersökts, knappast ens varit på tal.

anande och oförberedd, över i dessa svårigheter.» De allmänna grunddragen i Saxos framställning äro även ägnade att kullkasta en uppfattning, som i det första skånska upproret ser en strid mellan konungamakt och folkmakt. Upproret blir här, som av den lämnade redogörelsen framgår, snart nog och helt oförmedlat till en strid mellan skåningarna och Absalon. De kungliga ombudsmännen trängas i skymundan för denne senare och försvinna slutligen, talande nog, ur sagan; deras herre och konungamaktens högste representant, konung Valdemar, är till en början ställd helt utanför händelseutvecklingen; när han personligen ingriper, är det som medlare mellan folket och Absalon. Denne senare fördrives av skåningarna; Valdemar åter håller i fred ting med folket, och först när hans medling misslyckats och Absalon icke heller av egen kraft förmått återförvärva sitt ärkestift, vänder han sina vapen mot skåningarna.

Av vad här anförts framgår, att en uppfattning, som ser det skånska upproret som ursprungligen enbart riktat mot de kungliga ombudsmännen saknar stöd i Saxos framställning. Det anförda antyder i stället, att det första skånska upproret bottnat i en konflikt mellan skåningarna och Absalon, icke mellan dem och konung Valdemar. Antagandet förvandlas till visshet genom de upplysningar Saxo tillfälligtvis lämnar om de kungliga ombudsmän upproret skall ha gällt. När Valdemar efter Absalons första fördrivande från Skåne kallar de skånska stormännen till sig, låter Saxo dessa säga, att upproret haft sin enda orsak — icke som man av de första obestämda uppgifterna skulle väntat — i den kunglige gälkarens eller överhuvud i de kungliga ombudsmännens förfarande, utan i fyra namngivna, »utländska» ombudsmäns oförsynta framfart. Samma uppgift möter i skildringen av Valdemars senare tingsförhandlingar vid Helsingborg. Skåningarna hävda här, att upproret icke är riktat mot konungen utan mot de »utländska» ombudsmännen, men vid sidan av dessa nämna de nu även Absalon. Det är icke heller tvivel om att Absalon stått de ombudsmän nära, mot vilka skåningarna riktat sig; de ha icke blott

liksom han själv varit »utländingar» i Skåne; även andra band ha förenat dem med honom; Esbern är hans broder, Sune och möjligen Åke hans kusiner, Peder Evarsen kallas hans vän, Saxo liksom samtliga de ombudsmän skåningarna icke kunna fördraga nämnas i Själlandskrönikan Absalons »familiares». Sedda i belysning av vad här framhävts få de ord Saxo tillägger Sune och Esbern en avgörande betydelse; upproret har, som det uttryckligen säges i dem, alltifrån början varit riktat mot Absalon. Skåningarna ha därjämte vänt sitt raseri och sina vapen mot vissa kungliga ombudsmän, men det är icke mot dem i deras egenskap av konungatjänare utan i egenskap av »utländingar» och Absalons närmaste hantlangare och anhängare [1]). Konung Valdemar har stått som medlare, och först när de fredliga underhandlingar, genom vilka han sökt försona Absalon och skåningarna, icke lett till något resultat, har han som Absalons bundsförvant med vapenmakt sökt återställa lugn och ordning. Tolkad på detta sätt överensstämmer Saxos framställning med den uppfattning av upproret Annales lundenses och Själlandskrönikan lämna.

Ha oklarheten och tvetydigheten i Saxos framställning länge vållat forskningen svårighet att med ledning av densamma fastställa ett så pass enkelt grundfaktum, som mot vem det första skånska upproret varit riktat, är det i vissa fall icke lättare att av den vidlyftiga berättelsen få svar på frågan, vilken hållning de olika lagren av den skånska befolkningen intagit till upproret.

I sin framställning skiljer Saxo mellan fem samhällsklasser i landet, och flera torde under denna tid med dess ännu skäligen odifferentierade samhällsliv icke ha funnits: ämbetsmännen — Lundensium præfectus och de kungliga ombudsmännen (quæstores regii, satrapæ regii, Scaniæ portione præpositi) — stormännen och härmännen (primores,

[1]) Själlandskrönikans uppgift, att Esbern, Sune och Saxo varit fogdar över de ärkebiskopliga godsen och skatterna, kan icke skänkas vitsord gentemot den samtida Saxos uppgift, att de varit kungliga ombudsmän i Skåne.

principes, magnates, nobilitas; milites Absalonis, milites regii, milites scanienses, equites, militia) [1]), prästerna (clerus, sacerdotes), borgarna, av vilka dock endast Lunds omnämnas, samt allmogen (populus, populares, agrestes, plebs, vulgus, multitudo) [2]). Endast de »utländska» ombudsmännens och den skånska allmogens hållning framträder fullt klart i Saxos framställning; de stå som varandras motståndare. När det åter gäller klarläggandet av de övriga samhällsklassernas hållning, undviker Saxo att lämna klart besked eller invecklar sig i motsägelser. Han nämner överhuvud aldrig de upproriska skåningarna med andra namn än plebs, populus, agrestes, vulgus eller multitudo, och ger därigenom läsaren det bestämda intrycket, att upproret varit ett rent bondeuppror. Att stormännen stått som allmogens motståndare synes emellertid framgå redan av framställningens första punkt, i vilken det heter, att Skåne var i uppror, dess allmoge i oenighet med stormännen (primores), och denna uppfattning vinner ytterligare i styrka, när Saxo senare talar om att Absalon för att lugna allmogen lovade att råda bot på stormännens (principes) brott, om allmogens hånande av stormännen (nobilitas) och dess beskyllningar mot dem (magnates) att vara vana att genom rofferi fördärva dem, samt när han slutligen tillskriver stormännen (principes) segern vid Dösjöbro. Stormännens ställning som den upproriska allmogens motståndare kan därmed synas fastslagen. Men andra ställen hos Saxo göra det möjligt att hävda en motsatt uppfattning. Sune och Esbern tilläggas det förut framhävda yttrandet, att allmogen hetsades till uppror av stormännen (principes), som i hemlighet sammansvurit sig endast och allenast för att komma Absalon till livs. Redan

---

[1]) Någon skarp gräns mellan stormännen och härmännen — huskarlarna — låter sig icke draga i Saxos framställning. De båda klasserna stå som en enhet gentemot allmogen.

[2]) Saxos skildring av händelserna vid Helsingborg lämnar ett obeaktat belägg för påvisandet, att det stora skånska sillfisket bedrevs av skåningarna i gemen, icke av någon särskild samhällsklass. Jfr. Steenstrup, Nogle Træk af Fiskerbefolkningens Historie, i dansk Historisk Tidsskrift VII: 6 141.

vid Sövde svikes också Absalon av de män han utsänder för att lugna folket — en av dem säges vara hans miles —, och efter Absalons flykt från Sövde förklara de sig icke vara beredda att försvara honom; »om de sade detta av arglistighet eller av rådlöshet», falla Saxos ord, »kunna de döma om, som icke känna leda vid att lära känna deras senare handlingar.» Orden kunna icke hänsyfta på annat än vad som senare säges om de skånska stormännen och konungens skånska härmän. De förra (primores Scaniæ vires) ställa sig som Absalons motståndare, när konung Valdemar kallar dem till sig i avsikt att medla i striden; de kräva de utländska ombudsmännens avlägsnande från Skåne, och när Absalon vägrar sitt samtycke härtill, hota de honom med att hela upprorsstormen skall komma över hans huvud; de svara honom med oblygt övermod. De senare (milites scanienses) ställa sig på tinget vid Helsingborg än avgjordare på den upproriska allmogens sida; de råda här konung Valdemar att avlägsna både Absalon och de utländska ombudsmännen från Skåne, och deras mening vinner understöd från de jylländska härmännens sida.

En lika misstänklig och tvetydig framställning som av stormännens hållning lämnar Saxo av prästerskapets och Lunds borgerskaps. Han berömmer det förra för den gudsfruktan och den fasthet det visade gentemot allmogen, när Absalon belagt landet med interdikt; varken fruktan för död eller fattigdom, låter han prästerskapet försäkra, skulle komma det att vika från att genomdriva ärkebiskopens befallning. Men mot dessa Saxos ord står det faktum han måste inrymma: prästerskapet har icke verkställt Absalons interdikt, utan som Saxo säger, efter underhandlingar med de upproriska skåningarna begärt uppskov med dess verkställande. Om Lunds borgare, säger Saxo, att de efter slaget vid Dösjöbro krävde lindring i sina skatter i stället för sold; de uppehöllo därigenom konungen, som tänkt anfalla allmogen, innan den hunnit att helt samlas, men när borgarna vunnit vad de begärde, brydde de sig icke om att följa konungen

längre än till markerna närmast staden; de urskuldade sig med, att de måste försvara sin stad.

Det torde av vad här anförts framgå, att hos Saxo förefinnes en utpräglad tendens att framställa det skånska upproret som ett rent bondeuppror. Men detta har icke lyckats honom. Hans hela och halva medgivanden visa, att upprorsrörelsen även sträckt sig till de andra samhällsklasserna inom landet. Låt vara att dess omfattning icke exakt kan fastställas på grundval av hans berättelse; denna visar i varje fall, att varken prästerskapet eller Lunds borgare obetingat anslutit sig till Absalon, och att en del av stormännen på böndernas sida gått i kamp mot honom.

Även på frågan om orsakerna till den mäktiga upprorsrörelsen i Skåne lämnar Saxo ett svårgripbart svar; hans framställning är, som redan Velschow framhäft, i denna punkt nog så ordrik, men mager och föga tillfredsställande. Till en början möta endast allmänna och ganska intetsägande fraser. Det talas om stormännens övergrepp gentemot allmogen, om dess hotade och skeppsbrutna frihet och om dess klagomål över den orätt den led. Något närmare preciseras angivelserna, såsom är att vänta, i berättelserna om de skånska stormännens och härmännens båda underhandlingar med konung Valdemar; på Själland låter Saxo de förra framhäva de utländska ombudsmännens oförsynta framfart, vid Helsingborg de senare deras och Absalons ondskefulla tilltag såsom orsaken till upproret. Saxos uttryck giva tydligt vid handen, att redan ombudsmännens karaktär av utländingar stött skåningarna för huvudet, men på frågorna om vad som givit anledningen till deras oförsynta framfart och ondskefulla tilltag, och vari dessa bestått, lämnar Saxo icke något direkt svar. I omedelbart sammanhang med de skånska härmännens yttrande vid Helsingborg heter det emellertid, att de jylländska härmännen understödde de skånskas krav på Absalons och de utländska ombudsmännens avlägsnande troligen av hat till tionden (ɔ: biskopstionden), vars erläggande nyligen införts i Skåne och på Själland. Tvivelsutan ligger också utom i indragandet av utländska

ombudsmän i Skåne själva huvudorsaken till upproret i frågan om biskopstionden. Denna är liksom Absalons verkliga ställning i striden skjuten i skymundan av Saxo i förra delen av hans framställning, men blir i den senare den dominerande tvistepunkten. Fasthåller man härjämte, att upproret från början riktats icke mot konungen och hans ombudsmän utan mot Absalon och hans »familiares» bland ombudsmännen, samt att upproret bringas till avslutning genom Absalons eftergift i tiondespörsmålet, når antagandet att dess huvudorsak legat just i frågan om detta gränsen av visshet.

Erläggandet av biskopstionden hade emellertid genomförts i Skåne redan av ärkebiskop Eskil genom den s. k. skånska kyrkolagen. I 16 paragrafer hade i denna överenskommelse eller detta kontrakt mellan ärkebiskop och bönder åtskilliga av kyrkans och böndernas förhållanden reglerats, och i den 17. paragrafen de senare lovat, att »till gengäld för denna rätt giva biskopen tredjedels tionden av all deras säd att föras till en bestämd plats inom kyrkosocknen» [1]). Överenskommelsen hade, vad Saxos berättelse angiver, trätt i kraft redan under Eskils tid [2]), och det skånska upproret kan sålunda tydligen icke ha haft sin orsak i att Absalon genomfört biskopstionden; den måste ha legat i det sätt han tillämpat för dess indrivande. Bönderna, säger också Saxo tillfälligtvis på ett ställe, klagade över att Absalon och stormännen voro vana att genom sitt rofferi fördärva allmogen. Ytterligare ett stöd för att upprorets huvudorsak är att söka häri ligger i den erinran om utprässningar, som möter i Själlandskrönikans berättelse, att de ärkebiskopliga ombudsmännen betungade skåningarna med äckor [3]).

---

[1]) Schlyter, Samling av Sveriges gamla lagar IX, 378.

[2]) Holberg, Kirke og Len 144.

[3]) Det ligger nära till hands att sammanställa Själlandskrönikans ord: archiepiscopi procuratores orientalibus indixerunt scaniensibus, ut arbores integras et ligna . . . ad locum traherent præsignatum, med kyrkolagens bestämmelse: gauu böndær biscope þriþiungs tindæ af alli sæþ sinni oc en staþ hem at föræ j kirkiu socn. En förskjutning av vad äckorna gällt kan under tidens lopp lätt nog ha inträtt i traditionen.

Om det första skånska upprorets slut har historieforskningen alltid varit ense. Det skall enligt allmänt vedertagen uppfattning ha resulterat i ett nederlag för skåningarna; det uppror dessa rest skall ha krossats genom Valdemars och Absalons segrar vid Dösjöbro och vid Getingebro. Är denna uppfattning riktig?

Huru oklar och tvetydig Saxos framställning än kan vara, är det dock möjligt att med ledning av densamma och de båda övriga källorna, Annales lundenses och Själlandskrönikan, i huvuddragen följa händelserna under upproret. Skåningarnas framgång under dess första skede är obestridlig. När Absalon, som Saxo angiver, i förhoppning att kunna dämpa upproret genom fredliga underhandlingar vågat sig över Sundet, har han misslyckats på landstinget i Lund, men sett sina strävanden krönas med framgång vid underhandlingarna med sydskåningarna. Östskåningarna ha emellertid intagit en annan hållning än sina landsmän i de bördigaste delarna av Skåne. Med vapen i hand ha de nödgat Absalon att söka en tillflykt på Sövdeö, fördrivit honom därifrån och plundrat hans gård. Efter denna första stora framgång har upprorsrörelsen brett sig, stormännen ha öppet framträtt som Absalons fiender, och denne har tvingats att söka sin räddning genom att fly över till Själland. Konung Valdemar har därefter ingripit i striden; hans försök att på fredlig väg återställa lugnet och återföra den fördrivne ärkebiskopen till sitt stift har emellertid likaväl som hans försök att medla i striden misslyckats. När slutligen även Absalons påläggande av interdikt för att tvinga skåningarna strandat på dessas och prästerskapets överenskommelse, ha Valdemar och Absalon gripit till vapenmakt för att kuva upproret. I spetsen för en krigshär ha de gått över Sundet vid Helsingborg och fattat ställning i trakten kring Lund, en krigsrörelse, som bestämts av stadens centrala läge och betydelse, men tvivelsutan även av att sydskåningarna genom Absalons underhandlingar under upprorets första skede bragts till lugn. Nordskåningarna och halländingarna samt östskåningarna ha emellertid gått till gemensam aktion mot den kungliga

och ärkebiskopliga hären [1]). De ha ryckt fram längs de båda gamla skånska huvudvägarna över Dösjöbro och Getingbro; och Saxos framställning synes visa, att deras plan gått ut på en förening i trakten av Lund. Absalon och Valdemar ha emellertid gripit offensiven och lyckats förekomma de båda härarnas förening. De ha först kastat sig emot nordskåningarna och halländingarna och vid den ur strategisk synpunkt viktiga övergången av Saxån vid Dösjöbro tillfogat dem ett avgörande nederlag; de ha därefter vänt sig mot östskåningarna, som under sin framryckning mot Lund nått till Getingebro, det viktiga övergångsstället av Löddeån, en mil nordväst om Lund [2]).

---

[1]) Den i Saxos framställning förekommande indelningen av skåningarna i sydskåningar, östskåningar och nordskåningar är icke känd från andra källor. Hans ord vid skildringen av Absalons möte med skåningarna på landstinget i Lund: Qui (Absalon) cum multitudinem imperitis clamoris jurgiis obstrepentem salubriumque monitorum impatientem adverteret, dividendam ratus, provinciarum conciliis trifariam distribui jussis, cunctas se principum culpas emendaturum edixit, liksom hans följande berättelse förutsätter en till denna tredelning svarande tingsindelning: Proxima Absaloni cum australibus concio fuit. Illic regium satrapam Petrum (Evari hic filius erat), profectis ab invidia accusationibus asperius quam verius laceratum, quo tutiorem ab hoc calumniæ genere præstaret, proximo sibi sedendi loco recipi jussit, venerabilique vicinitatis suæ præsidio, ne quid in amicum atrocius consuleretur, providit. Postera luce per summam litium cognitionem exacta, pleno æquitatis judicio cunctas querelarum partes absolvit, causisque legitima definitione explicitis, delectatam beneficio plebem ad grates sibi rependendas adduxit. Denna tredelning kan tydligen icke, som Steenstrup, Studier over Kong Valdemars Jordebog 12, menar, vara av Absalon »valgt vilkaarlig»; av allt att döma synes den ha framkommit genom en delning efter härad (provinciæ). För fastställandet av gränserna mellan de tre områdena står intet annat material till buds än de antydningar, som ligga i Saxos omnämnande, att östskåningarna rycka mot Lund över Getingebro, nordskåningarna över Dösjöbro.

[2]) Saxos framställning av slagen vid Dösjöbro och Getingebro visa en egenartad överensstämmelse. I båda slagen äger den första sammandrabbningen rum på broarna, men striden avgöres vid Dösjöbro av Absalons ryttare, som med begagnande av ett okänt vadställe företaga en kringgående rörelse, vid Getingebro genom samma manöver, där företagen av konung Valdemar. Riktigheten av Saxos skildring av slaget vid Dösjöbro och av den avgörande roll han tillskriver Absalons ryttare göres ytterligare mindre säker genom att Själlandskrönikan lämnar en avvikande framställning. Skåningarna

Enligt vedertagen, till Saxo återgående uppfattning, skall även sammanstötningen vid Getingebro ha slutat med ett nederlag för skåningarna; slagna av skräck och utan att ens ha vågat en strid skola de ha kapitulerat; upprorets ledare skola bönfallande ha kastat sig för konungens fötter och lovat och med ed bestyrkt att i allo vara hans lydiga tjänare. Både Saxos egen framställning av händelserna vid Getingebro och av kapitulationens följder stå emellertid i bestämd motsättning till hans citerade ord och historieforskningens på dem vilande uppfattning. Den östskånska bondehären, berättar Saxo, hade lägrat sig vid Getingebro och den vettvilliga hopen hade här spärrat bron med stora stenhögar. Konungen gick emellertid över ån vid ett vadställe [1]) och beslöt sig för ett avgörande genom strid, men skåningarna »voro slagna av skräck icke så mycket genom att konungens här stod i närheten som genom den lärdom deras medbröders nyligen lidna, svåra nederlag givit dem»; de inledde underhandlingar och erbjödo sig att nedlägga vapnen, om konungen, som de bådo, ginge tillbaka till bron. Bevekt framför allt av den måttfulle Absalons ord, att man borde undvika att slå ihjäl för många bönder, gick också konung Valdemar tillbaka över ån bort till bron och mottog där de bönfallande upprorsledarnas, med ed bekräftade underkastelse. Den segrande Valdemar förmås enligt denna Saxos framställning till återtåg av skräckslagna bönders böner och av Absalons måttfullhet, när det gäller att slå ihjäl bönder. Hans manöver är egendomlig; den kommer i sin rätta belysning, när den ses i sammanhang med Saxos berättelse om de efterföljande händelserna. När Valdemar, säger Saxo,

äro enligt denna de anfallande; de rycka över bron mot de kungliga trupperna. »Perspecto igitur rex», heter det därefter, »quod media fere pars illorum pontem transisset, mandavit suis, ut irruerunt in eos. Qui jussa complentes, plurimos trucidant, multos etiam se in amnem mergere compulerunt. Videntes igitur, qui ex parte altera amnis stabant, quid sociis mali immineret, nec viam adeundi et juvandi eos patere, fugam inierunt universi».

[1]) Med detta vadställe avser Saxo givetvis det strax öster om Getingebro och väster om Gårdstånga kyrka belägna, numera uppmuddrade vadstället.

drog runt i Skåne och tog gisslan av folket, gick man villigt in på allt övrigt, men nekade bestämt att betala tionden (ɔ: biskopstionden). Och skåningarna segra i denna punkt. Absalon måste på Valdemars inrådan gå in på att uppskjuta tiondens inkrävande; »med lämpor», låter Saxo Valdemar säga, »kunde man senare genomdriva, vad man icke förmått med vapenmakt.»

Det torde med till fullkomlig visshet gränsande sannolikhet framgå härav, att Saxos skildring av händelserna vid Getingebro är att betrakta som ett försök att maskera en motgång för konung Valdemar och Absalon. Vad dessa vunnit genom segern vid Dösjöbro har åtminstone delvis åter förlorats vid Getingebro; i varje fall har det första skånska upproret, vad Saxo söker dölja och i motsats till vad kyrkans män sökt göra troligt i Annales lundenses och forskningen alltid ansett, icke slutat med någon Absalons seger. Snarare ha skåningarna segrat; de ha lyckats avskudda sig erläggandet av biskopstionden, den skatt, som varit en av huvudorsakerna till upproret [1]). Den skånska kyrkolagen, detta under Eskils tid ingångna kontrakt mellan ärkebiskop och folk, var därmed upphävd.

II.

Det har inom historieforskningen framhållits, att det är lönlöst att undersöka, huruvida det är riktigt, att den skånska kyrkolagen givits till fördel för bönderna och avtvingats biskopen av konung Valdemar eller om möjligen den motsatta meningen, att kyrkolagen är biskopsdömets seger

[1]) Saxo lämnar ingen uppgift om huru frågan om de utländska ombudsmännens ställning i Skåne lösts. Hans Olrik, Konge og Præstestand II, 99, har uppfattningen, att »de ikke-skånske kongsmænd, i det mindste både Esbern Snare og Thord gældkær, er forblevne i deres stillinger.» Uppfattningen synes vila på Saxos uppgift i skildringen av det andra skånska upproret, att skåningarna då bränt och plundrat Thords och Esberns gårdar. Varken härpå eller på Saxos allmänt hållna ord, att skåningarna gingo in på allt utom på erläggandet av biskopstionden efter slaget vid Getingebro, kan någon slutsats byggas i frågan om de utländska ombudsmännen.

och allmogens nederlag skulle vara riktigare. Man har menat, att det icke kan bevisas, att biskopen genom kyrkolagens antagande gjort en bättre affär än bönderna, och att det rakt icke låter sig påvisa, att deras ämbetsinkomster strax förhöjdes genom de vidtagna arrangementen; under framhävande av att Eskils och Absalons iver för kyrkolagen icke utan bevis kan tolkas som framsprungen av penningbegär har man stannat vid förklaringen, att den överenskommelse, som föreligger i kyrkolagen har varit till fördel både för biskop och bönder [1]). Uppfattningen vittnar om en ej ringa överskattning av den nyinbrytande kyrkliga kulturens idealitet i ekonomiska frågor. Det kan eo ipso misstänkas, att den medeltida kyrkans ekonomiska politik på alla områden syftat åt en hårdare tillprässning av skatteskruven. Att detta varit fallet vid den skånska kyrkolagens genomförande framgår även otvetydigt av Saxos framställning av det skånska upproret. Hans berättelse om skåningarnas hårdnackade vägran att erlägga biskopstionden och deras slutliga seger i denna stridspunkt har sin givna förutsättning i att biskopstiondens införande visat sig vara en dålig affär för dem, men en vinst, och betydande sådan, för ärkebiskopen [2]). Om de skånska bönderna också icke insett detta, när kyrkolagen antogs under Eskils tid, ha de fått erfara det genom den tillämpning Absalon givit åt lagen.

Den lösning frågan om biskopstionden erhållit genom det första skånska upproret blev icke länge beståndande. Om

---

[1]) Holberg, Kirke og Len 102, 106. Jfr. dock Hans Olrik, Absalon I, 234.

[2]) Förhållandet belyses även av Absalons skyddsbrev för Sorö kloster i Dipl. Arna-Magnæanum I, 277: Preterea partem decimarum, que ad ius nostrum pertinebat, dum ecclesie Roskildensi preessemus, contulimus vobis in Ringstedhe hered sub attestacione sigilli nostri eo scilicet tempore, quo nummi soluebantur pro decima. Sed cum ad hoc ventum erat, ut annona solueretur, nolentes deferre successoribus nostris, recepimus illud et in recompensatione assignauimus vobis decimam in parrochiis istis iure perpetuo colligendam Ölösæ, Haraldstad, Finnetog, Geslöff cum capella de Leogæ, Sundetop, Swartetop, Bierbii cum adiacente capella de Görslöff, adhec portionem nostram tertiam videlicet partem oblationis apud memoriam beate Margarete in ecclesia sancte Marie Roskildensis pia largitione concessimus vobis in perpetuum.

de händelser, som medförde dess kullkastande, det andra skånska upproret, berättar Saxo i början av sin 16. bok, omedelbart efter skildringen av konung Valdemars död och Knut VI:s hyllning på Jylland. Den skånska allmogen, säger han, gladde sig över konungens död, då den åter kunde giva sin fräckhet fritt spel; den krävde hämnd för de kära fränder och vänner stormännen berövat dem i slaget vid Dösjöbro, och en man vid namn Åge Tubbesen underblåste borgarkriget med sitt skändliga och upproriska tal för att få det slocknade och redan nästan begravda skånska upproret att åter blossa upp. Absalon ingrep även denna gången för att återställa lugnet. Han begav sig över till Skåne för att förebygga olyckan, men han talade för döva öron; den ondskefulla menigheten lämnade honom ensam på tinget och samlades i stället kring upprorsledarna, som i huvudlös fräckhet stämde all Skånes allmoge att beväpnad mötas om fjorton dagar liksom för att värna sin frihet. Dessa förhållanden, förklarar Saxo, gav Absalon anledning att återvända till Själland.

Hela upproret skildras i Saxos följande framställning som en kamp mellan de skånska bönderna och de skånska stormännen. Absalon åter är i det längsta ställd utanför händelseutvecklingen. Bönderna plundra och bränna Thords, Esberns och många stormännens gårdar, och stormännen söka i stort antal sin räddning till havs eller hos Absalon; slutligen inkalla bönderna från Sverige en konungaättling vid namn Harald; han kommer med understöd av den svenske konung Knut och hans jarl Birger [1]), men även

---

[1]) Harald har allmänt ansetts tillhöra det danska konungahuset. Huitfeld och äldre författare ha gjort honom till en i övrigt okänd son av Knut Magnusen; Suhm VIII, 3, i enlighet med en Langebeks gissning till en likaledes okänd son av Skånekonungen Olof Haraldsen, Erik Lams motståndare och Harald Kesias son, en uppfattning, som senare allmänt godtagits. Hans Olrik, Absalon II, 56, tillägger om denne Olof Haraldsens okände son: »han var Fætter til den svenske Dronning Kristine, tilmed i Slægt med den mægtige Jarl Birger Brosa, og havde fra sin tidligste Barndom levet i Sverige.» Saxos ord om Harald: Haraldum quendam, regii sanguinis . . . e Svetia adsci-

stormännen organisera sig och i ett slag vid Lommaå lyckas de besegra bönderna och driva deras ledare, Harald och Åge, på flykt till Sverige. Bönderna, säger Saxo, voro emellertid icke nöjda med att två gånger ha påfört stormännen krig, de samlades åter till ting och drogo sig icke för ett tredje krig; i sitt vilda raseri ville de till hämnd för sina nederlag utrota hela stormansklassen. Den fara, som sålunda svävade över alla Skånes stormän, avvärjde dock Absalon genom att hastigare än beräknat ila till i spetsen för själländarna. Med flygande fanor red han in på tingsplatsen, hindrade icke blott folkets upproriska förehavanden utan återställde också genom ett fromt domsslut i sin gamla lagliga kraft de lagar upprorsmännen rättsstridigt kullkastat. Harald dömdes av stormännen; allmogen vågade icke yppa minsta strid, lade vapnen ifrån sig, låtsade icke om sitt uppsåt utan blandade sig som fredliga tingsmän med Absalons följe och gav med större iver än glädje sitt bifall vid omröstningen. Med detta ting, slutar Saxo sin skildring, ändade detta farliga och långvariga uppror, och sedan dess har allmogen aldrig vågat sätta sig upp emot stormännen [1]).

Saxo är den enda till buds stående källan för det andra skånska upproret. Är hans framställning tillförlitlig? [2])

---

scunt ... Igitur majore cum opprobrio talem virum Svetia miserit an Scania receperit, incertum est, lämna ingen uppgift till bestämmandet av hans börd.

Knut Eriksons och Birger jarls ingripande i det skånska upproret bör möjligen ses i sammanhang med de Sverkerska och Erikska ätternas strider om den svenska kronan och Danmarks ställning till dessa.

[1]) Saxo 959.

[2]) Historieforskningen har utan vidare godtagit Saxos framställning. Om upprorets karaktär skriver Steenstrup i Danmarks Riges Historie, 672: »Dog havde det sidste Oprør en helt anden Karakter end det tidligere, som Kong Valdemar havde dæmpet og hvor almindeligere Spørgsmaal om Folkets Ret over for Kongen og Kirken vare fremme; dengang stod da ogsaa mange Herremænd Last og Brast med Bønderne eller vare endog Ophavsmænd til Urolighederne. Den fornyede Opstand synes allene støttet af Almuen og var rettet mod alle besiddende og store.» Hans Olrik, Konge og Præstestand II, 105: »Opröret var ikke egentlig nogen kamp mod kirken, snarere derimod underklassens forsøg på at gøre sig gældende overfor den voksende adels-

Det kan icke råda tvivel om att Saxo har rätt i sin framställning av upprorets huvudresultat, Absalons slutliga seger. Mera tvivelaktig torde däremot hans uppfattning av upprorets ursprung och karaktär vara. Har det andra upproret, som Saxo menar, stått i något sammanhang med det första, ligger det någonting orimligt i att det helt utgått från den part, som dragit så stor fördel av detta som skåningarna. Den som i första hand haft intresse av en förändring i den genom kyrkolagens upphävande skapade situationen har givetvis varit Absalon. Han hade mist sin biskopstionde och har han därjämte, som Saxo angiver, för att icke synas helt giva avkall på densamma, icke i dess ställe velat begagna sig av biskoparnas tidigare inkomster, har han stått utan en av sina förnämsta inkomster. Ett gynnsamt tillfälle att återvinna det förlorade har tvivelsutan yppat sig vid tronskiftet efter Valdemars död. Valdemar hade av Saxos framställning att döma under det första upproret långt ifrån obetingat ställt sig på sin ärkebiskops sida gentemot skåningarna; efter hans död åter stod Absalon, Lunds ärkebiskop och Själlands biskop, avgjort som landets mäktigaste man. Att Absalon icke heller stått så helt utanför händelseutvecklingen, som Saxo låter påskina, och saknat intressen att bevaka, framgår icke blott av vad Saxo berättar om hans ingripande vid upprorets utbrott och av att skåningarnas hållning, såsom Saxo väl i förskönande ord säger, »gav honom anledning att återvända till Själland»; än klarare visas det av uppgörelsen efter upprorets kuvande. Striden skall ha utkämpats mellan stormän och bönder, men uppgörelsen genomdrives av Absalon; han återställer i sin gamla lagliga kraft de lagar upprorsmännen rättstridigt kullkastat. Fastän kyrkolagen icke uttryckligen nämnes, har forskningen länge och säkerligen med full rätt varit ense om att dessa Saxos ord gälla denna, den enda lag som veterligen blivit kullkastad av upprorsmännen. Det ligger nära till hands, att den spelat en

vælde, og kun lejlighedsvis har man vendt sig mod nogle af de kirkelige bud, så at Absalon efter oprøret måtte føre lovene tilbage til deres gamle gyldighed.»

roll även vid upprorets utbrott, att skåningarnas försök »att värna sin frihet» även stått i sammanhang med att Absalon återupptagit frågan om kyrkolagen vid det lägliga tillfälle tronskiftet efter Valdemars död erbjöd.

I en strid, som sålunda säkerligen resulterat i biskopstiondens återinförande i Skåne skola enligt Saxo de skånska stormännen kämpat på Absalons sida mot bönderna. De ha i så fall i denna punkt kämpat mot sina egna ekonomiska intressen. Det är emellertid att märka, att enligt Saxos egen framställning stormännen lika litet som under det första upproret enhetligt stått som böndernas motståndare. När de samlas mot bönderna innan slaget vid Lommaå, säger Saxo, att en del av konungens härmän låtsade, som om de icke visste vad som försiggick, och underläto att möta. Det stöd Absalon vinner bland dem är icke heller tillräckligt starkt; det är med själländarnas hjälp han genomdriver de kullkastade lagarna.

III.

Historieforskningen har som nämnts tidigare ur Saxos framställning utläst, att det första skånska upproret ursprungligen varit Absalon alldeles ovidkommande och att skåningarna först under upprorets gång kommit att vända sig även mot honom; i det andra upproret har man sett en social kamp, en allmogens resning mot den besutna stormansklassen, i vilken Absalons roll varit inskränkt till att han kommit de betryckta stormännen till hjälp. Det kan knappast vara tvivel underkastat, att Saxo själv skulle glatt sig åt att se sin framställning tolkad på sätt hitintills skett. Allt synes visa, att det varit ett av de mål han mer eller mindre medvetet strävat att nå, när han skrev upprorens historia.

Ingen som utan förutfattad mening om Saxos mångbeprisade sanningskärlek och rättrådiga opartiskhet läser detta parti av hans verk kan undgå att frapperas av den iögonenfallande tendens, som alltigenom präglar detsamma. Varje spår av objektivitet saknas. Saxo skildrar händelserna

som en samtida partiman, vilken i hatfull hätskhet varken kan sätta sig in i en motståndares tankegång eller vill se något berättigat i hans handlingar. Utan minsta ansats till förståelse eller försök till saklig utredning av de motiv, som drivit det ena av Danmarks trenne huvudland till detta »farliga och långvariga» uppror, låter han endast okvädingsord i oavbruten ström hagla över skåningarnas huvud. Upproret är från början till slut en dårskap, ett vanvett, ett brott mot både gud och människor; skåningarna äro pöbel och pack, vilkas fräckhet och rasande oförsynthet, hatfullhet och lögnaktighet Saxo uppbjuder hela sin latinska ordkonst att fördöma. När de slutligen besegras vid Dösjöbro, konstaterar han med ohöljd tillfredsställelse, att en guds dom drabbat en skändlig folkhop till straff för dess gudlösa raseri.

Det levande hat till upprorsmännen, stundom blandat med aristokratens bottenlösa förakt, som hela Saxos framställning andas, sättes i relief av den motsättning, i vilken dessa ställas till Absalon, den andra parten i upproret. I alla tonarter sjunger Saxo denne sin hjältes lov. Från skildringens början till dess slut är han en Herrans och sin konungs tjänare utan vank och tadel, en skåningarnas fader och välgörare. Med kraft och ståndaktighet hävdar han kyrkans och kronans hävdvunna rätt, är uppoffrande och lojalt lydig gentemot den svage och vacklande konungen. Sin vettvilligt rasande hjord möter han alltifrån första stund med faderligt sinne och fasthet; med rättrådighet avdömer han alla sydskåningarnas hätska och lögnaktiga klagomål, och även när upproret vänder sig mot honom själv, söker han fortfarande med löften om rättvisa lugna den besinningslösa bondehopen. Hans rättrådighet är parad med mildhet och förlåtande överseende; skåningarna gå, glömska av den givmildhet de njutit, till anfall mot hans gård, och Absalons rådgivare råda till strid, men han själv, säger Saxo, kom väl ihåg, att han var en fader, icke en stråtrövare; han, som kommit för att stifta fred, ville icke besudla denna med människoblod och från en from herde förvandlas till en grym mördare. Han ville hellre utan att tillfoga skada och

utan blodsutgjutelse skingra de första angriparna. Han förbjuder sina män att tillfoga bönderna något ont; med korset buret framför sig angriper han deras förtrupp, som fattat posto på en kulle och jagar den in i en närbelägen skogsdunge. Hans ryttare nöja sig med att genomprygla upprorets huvudman, han själv med att ha kommit böndernas anfall på skam; under det att dessa låta sin vrede gå ut över ön, som de rovlystet plundra, drager Absalon till Lund. »Han fattade», säger Saxo, »med faderligt sinne det fredligaste och bästa beslutet; han föredrog mildhet framför grymhet och genom att vilja skona sin hjord vann han, oförvitlig och försonlig, större ära och inlade större förtjänst, än om han hämnats de oförrätter, som tillfogats honom; ju mera han avhöll sig från att bruka svärdet, ju mera förtjänte han prisas för fromhet.» Samma mildhet, som vid denna maskerade flykt från Sövde, låter Saxo Absalon visa under hela upproret; han dämpar konung Valdemars uppbrusande vrede vid underrättelsen om upproret; han uppskjuter av mildhet verkställandet av interdiktet, och söker vid Dösjöbro och vid Getingebro förmå Valdemar till skonsamhet mot de förvillade bönderna. Men skåningarna äro förstockade och okänsliga inför all denna godhet; de kräva hans avlägsnande från Skåne och belacka honom på tingen med falska beskyllningar; förgäves rentvår han sig med många bevis på sin oskuld och med en vältalighet, som talade gud själv genom hans mun; de mottaga honom med stenkastning, när han söker återvända. »O, otacksamma skånska folk», utbrister Saxo, »som i fräckt raseri icke blyges att vedergälla din store välgörare med oförrätter i stället för tacksamhet. Din herde och fader söker du i skändlig ondska jaga bort från ditt land, honom vars förtjänst det är, att du själv kan segla så långt dig lyster utan fruktan för vikingar, vilkas hemsökelser du så ofta fått pröva. Honom, vars tappra bedrifter åstadkommit, att du icke själv förjagats från dina kuster, nekar du nu tillträde till dem. Upphör dock att såsom svåra brott håna den oförvitlige och rättsinte mannens utomordentliga förtjänster och sök genom innerlig ånger göra gott vad du

förbrutit genom skamligt misskännande». In i det sista är Absalons fromhet och mildhet oföränderlig. Han söker avvärja den olycka, som hotar Skåne genom det andra upproret; det lyckas icke, men genom ett »fromt» domslut dämpar han upproret och genom sin godhet avvärjer han, att konung Knut till straff för detsamma låter ödelägga Frosta härad. Hans mildhet skaffar slutligen skåningarna konungens förlåtelse.

Den bild Saxo sålunda tecknar av Absalon harmonierar föga med den som möter i övriga delar av hans verk. Absalon är där den kraftfulle och stridslystne vikingabiskopen med hjälm och yxa, som går på krigståg i Venden och som från sin borg på Själland ständigt är färdig att pröva en dust med vikingar i Sundet; han är därjämte en realpolitiker, som med fast vilja och oberoende av alla hinder vet att genomdriva sin mening. Helt plötsligt möter nu samme man i framställningen av det skånska upproret såsom i mångt och mycket en kyrkans skäligen blodlöse och schablonmässigt tecknade idealbiskop.

Sedd mot bakgrunden av det här framhävda extrema partitagandet för den ena parten i upproret blir det möjligt att vinna en förklaring av hela karaktären i Saxos framställning, dess generaliseringar, motsägelser och oklarheter. Den har skrivits i bestämt syfte att ställa hans herre och ärkebiskop i den bästa möjliga dager. Lika litet som denne guds och kyrkans man får ha dragit svärd mot sin egen hjord, lika litet får han genom någon sin åtgärd ha givit minsta anledning till dess uppror eller får detta förefalla att från början vara riktat mot honom. Hans flykt och nederlag skola bemantlas; han själv helt igenom vara den oskyldige och förorättade. Men liksom så många andra medeltida författare har Saxo endast bristfälligt och nästan primitivt behärskat den partipolitiske historieskrivarens tekniska konstgrepp. När han i sin skildring av brytningen mellan konung Valdemar och ärkebiskop Eskil samt av den påvliga schismens återverkan i Danmark sökt rentvå Valdemar och Absalon från alla misstankar att ha anslutit sig till det schismatiska partiet och Absalon från att i striden mellan konung och

ärkebiskop ha svikit den senare och kyrkan, kommer här och var kunskapen om det rätta sammanhanget till synes i hans berättelse [1]. När han i den här undersökta delen av sitt verk så vitt görligt sökt ställa Absalon utanför det skånska upproret, lyser det igenom hela framställningen, att upproret, vad de båda andra källorna till dess historia, Annales lundenses och Själlandskrönikan, säga i klara ord, i första hand varit en strid mellan Absalon och skåningarna.

Att med ledning av en historisk skrift skriven med så stark politisk lidelse som Saxos framställning av de skånska upproren exakt konstatera vad som verkligen hänt är en delvis olöslig uppgift. Dess nödiga komplement, en politisk broschyr utgången från skåningarnas läger, saknas, och det är under dessa förhållanden icke möjligt fastställa annat än den uppfattning en Absalons trogne tjänare och vapendragare haft samt att i huvuddragen skymta händelseutvecklingen och de handlande personernas ställning. Efter att under två à tre år ha prövat sin nye ärkebiskops styrelse ha skåningarna vågat ett stort anlagt försök att bryta den tvångströja den mäktigt tillväxande kyrkan lagt över landet. »Så ofta allmogen i Skåne», säger Saxo i skildringen av det skånska upproret under Sven Grades dagar med ord, som även passa på det senare upproret, »funnit skatter och tungor odrägliga, har den med samlad styrka mött orätten; när okets synts den för tungt, har den samfält med vapen kräft sin frihet». I främsta planet har frågan om biskopstionden stått, men i sammanhang med denna ha, som det synes, även andra kyrkliga frågor — allmogens avgifter till kyrkan, prästernas celibat [2] —, rörts upp. Samtidigt ha skåningarna vänt sig mot de kungliga ombudsmännen, i den mån dessa varit utländingar i landet och stått Absalon nära. Men upprorsrörelsen har saknat egentlig politisk udd. Konung Valdemar har uppträtt som medlare mellan skåningarna och Absalon, och jylländarna ha ställt sig på de förras sida gentemot Absalon. Först när Valdemar misslyckats i sin medling och upproret kommit

[1] Curt Weibull, Saxo, i Historisk tidsskrift för Skåneland VI, 237.
[2] Jfr. Arnoldi Chronica Slavorum III, 5.

att allt mer gå ut över hans män, har han med vapenmakt ingripit till Absalons förmån; han har lyckats återinsätta den fördrivne ärkebiskopen i hans ärkestift, men skåningarna ha genomdrivit, att den skånska kyrkolagen med sin förhatliga bestämmelse om biskopstionden blivit upphävd. När Absalon efter Valdemars död i sin hand förenat kyrkans och statens högsta makt, har upproret ånyo blossat upp. De förändrade politiska förhållandena ha nu gett det en väsentligen olikartad karaktär. Skåningarna ha liksom tidigare en gång under Erik Lams och ärkebiskop Eskils dagar sökt organisera sig under egen konung. Men därmed har också deras nederlag varit givet. Stormännen ha icke följt allmogen, när denna och dess ledare såsom motkonung till Knut VI uppställt Harald, som kunnat stödja sig på den svenske Knut Eriksson och Birger Jarl. »Vid ryktet om inkallandet av Harald», säger Saxo, »blevo stormännen slagna med ångest och skräck»; de gingo på Absalons sida mot allmogen och med deras och själländarnas hjälp lyckas slutligen Absalon krossa det skånska upproret.

De synpunkter på det skånska upproret såsom en central händelse i Danmarks historia, vilka den moderna historieskrivningen anlagt, äro Saxo i grunden främmande. Han varken anlägger några allmännare synpunkter eller insätter upproret i något större sammanhang. I sitt ursprung synes upproret icke heller ha ägt någon mera central betydelse; det har, så vitt man kan se, varit en rent ekonomisk konflikt mellan Absalon och skåningarna, ytterligare tillspetsad av de senares hat till de utländska ombudsmännen. I sina följder synes upproret emellertid ha fått vittgående betydelse. Saxo, till hela sin läggning en aristokrat, vars klassbundna, oändliga förakt för allmogen lyser igenom hela framställningen av upproret, slutar denna med de redan anförda orden, att allmogen efter dess kuvande »aldrig vågat sätta sig upp emot stormännen». Den gamla skånska bondesjälvständigheten har krossats; kyrkan och aristokratien ha gripit makten och därmed ett stort steg tagits mot ett fastare enande av det danska riket. *Curt Weibull.*

(Tryckt mars—maj 1918).

Frederik II:s skaanske Godspolitik.

Da Danmark i Midten af det syttende Aarhundrede maatte afstaa sine østligste Landskaber til Sverige, ejede Adelen i Skaane og Halland over Halvdelen af disse Landsdeles Jordbrug eller forholdsvis mere end i nogen anden Del af Riget. Allerede fra Middelalderens Dage havde den skaanske Adel været regnet blandt Danmarks rigeste, men den mægtige Godsmængde, Adelen nu havde Øst for Øresund, var dog for en stor Del først samlet efter Reformationens Indførelse. Der foregik da en Udvikling, der karakteriseredes ved, at Adelen i stadig højere Grad kastede sig over Dyrkningen af sine Godser og drev en storstilet Ejendomshandel med Kronen, dels ligefrem ved Køb og Salg, men i endnu højere Grad ved Mageskifter, hvorved Parterne ombyttede enkelte Gaarde eller hele Godser mod andre mere belejligt liggende. Saadanne Mageskifter kendes helt tilbage til den ældre Middelalder, men under Kong Frederik II tog de et Opsving som aldrig før, saa man ikke uden Grund har kaldt hans Regeringstid for Mageskifternes Tidsalder. Imidlertid blev denne Konges Godspolitik, som han drev med den største Iver under hele sin Regering, af højst forskellig Virkning for de enkelte Dele af Riget; i visse Egne forsvandt alt Adelsgods helt eller næsten helt, medens det i andre, og som vi nedenfor skal se, især i Skaane, steg i ganske tilsvarende Grad. I Enkeltheder at vise dette mærkelige, og som det synes hidtil upaaagtede, Forhold for Skaanes Vedkommende skal være Maalet for nedenstaaende Fremstilling [1]).

[1]) En samlet Fremstilling af Frederik II:s Mageskifter (hvori dog Skaane

Ved Reformationens Indførelse blev Kronen efter at have inddraget Bispe- og Klostergodset Ejer af største Delen af Jordbrugene i Lunds Stift som i det øvrige Land [1]). Navnlig var det inddragne Klostergods af en overordentlig Størrelse. I Nørrehalland havde Sorø Kloster saaledes ejet 26 Fæstegaarde eller det saakaldte Munkeskov Birk [2]). I Halland havde ligeledes Esrom Kloster Morups Gods, og i en Optegnelse fra Tiden kort før Reformationen nævnes, at det nævnte Kloster havde 45 Fæstegaarde i Halland [3]). I Skaane havde Maribo Kloster mindst 25 Gaarde, som efter Reformationen blev bortpantet af Kronen [4]).

Hvad de skaanske Klostre angaar, havde ogsaa flere af dem overordentlig store Godser. Størst af dem alle var, som naturligt er, Dalby Kloster, der i Aaret 1540 blev lagt under Malmöhus Len. I dettes Regnskab for 1546—47 finder vi en fuldstændig Jordebog over Klostrets Gods, der omfattede 415 Landgildeydere (for langt den største Del Gaarde) foruden 7 Møller. Desuden nævner Jordebogen 2 Gaarde, der var bortskiftede til Eske Bilde [5]). Efter Herreder fordeler Klostergodset sig saaledes:

---

er behandlet meget kortfattet) er fornylig givet i (Dansk) Historisk Tidsskrift 9. R. I. Som Kilde er i det følgende hovedsagelig benyttet selve Skøderne, som de foreligger udtogsvis udgivet af det danske Rigsarkiv (»Kronens Skøder paa afhændet og erhvervet Jordegods i Danmark« I. 1892). Hvor intet andet er anført, er dette Værk Kilden; da Skøderne er opført i kronologisk Orden, vil man let her kunne finde det, der er benyttet i hvert enkelt Tilfælde.

[1]) Over Bispegodset i Skaane findes ifølge velvillig Meddelelse i Landsarkivet i Lund en Beskrivelse fra det andet Aarti af det sekstende Aarhundrede. Man maa i høj Grad ønske, at den snart maa blive offentliggjort.

[2]) Erslev: Danmarks Len og Lensmænd i det sextende Aarhundrede S. 78; Codex Esromensis ved O. Nielsen S. 280. Sorø Kloster havde haft fri Birkeret hertil, men da det en Tid havde været bortforlenet, var denne Ret faldet bort. Ved Kongebrev af 1549 5/4 genoprettedes Birket, men senere blev det lagt under Himle Herreds Ting. Arent Berntsen: Danmarks Riges frugtbare Herlighed I. S. 214.

[3]) Erslev anf. Skr. S. 77. Codex Esromensis S. 280.

[4]) Erslev anf. Skr. S. 70. Kancelliets Brevbøger 1558 3/5

[5]) Jfr. Kronens Skøder 1542 4/12. I nedenstaaende Liste er de 2 Gaarde medtaget.

Torna	Herred	239	Landgildeydere	og	5	Møller
Vemmenhögs	»	59	»	og	2	»
Bara	»	41	»			
Oxie	»	17	»			
Skytts	»	22	»			
Ingelstads	»	23	»			
Albo	»	15	»			
Harjagers	»	1	»			
	i alt	417	Landgildeydere	og	7	Møller

Ogsaa Öveds Kloster var 1546 lagt til Malmöhus, og i Jordebogen finder vi, at Godset omfattede 96 Landgildeydere foruden 2 Møller.

Over Tommarps Klosters Gods, der for en Del blev solgt til Mogens Gyldenstjerne omkr. 1540, [1]) findes en Jordebog fra Tiden kort for Aar 1500. Den nævner 100 Landgildeydere, for største Delen boende i Klosterets umiddelbare Omegn [2]).

Ås Kloster blev 1571 lagt til Varberg, og i dette Lens Jordebog for 1591—92 finder vi en særlig Fortegnelse over Godset. Det omfattede 242 Landgildeydere, der efter Herreder og Sogne fordeler sig saaledes:

Viske Herred: Ås Sogn 47, Värö 22, Stråvalla 5, Veddige 48, Sällstorp 9, i alt 131. Himle Herred: Torpa Sogn 9, Lindberg 13, Hvalinge 17, Skällinge 10, Rolfstorp 14, Grimeton 1, Hunnestad 2, Spannarp 1, Träslöf 3, Tvååker 7, i alt 77. Faurås Herred: Sibbarp 1, Ljungby 1, Morup 1, i alt 3. Årstads Herred: Vessige Sogn 1, Slöinge 1, i alt 2. Fjäre Herred: Tölö Sogn 1, Vallda 15, Släp 1, Elfsåker 2, Lindome 1, Fjärås 3, Ölmevalla 5, Idala 1, i alt 29 [3]).

Börringe Klosters Jordegods laa i Aarene 1558—82 under Malmöhus. I dette Lens Jordebog fra 1565—66 nævnes Klostrets Tjenere i følgende Antal:

---

[1]) Danske Kancelliregistranter 1535—50 S. 157 ff.

[2]) Jordebogen findes i Rigsarkivet i København (Top. Saml. Perg. Tommerup Kloster). Jfr. Ældste danske Arkivregistraturer IV S. 365 ff.

[3]) En Fortegnelse over Klostrets Landgildeindtægter i Aaret 1574 findes i Erslev anf. Skrift S. 180.

Bara Herred	3
Oxie »	19
Skytts »	90
Vemmenhögs Herred	41
	i alt 153

Den faste aarlige Landgildeintægt, Klostergodset gav Kronen, bestod i Følge samme Jordebog af:

Landgildepenge	235	Mk.	7 Sk.	1 Alb.	
Herregesting	203½	»	1 »		
Fogedegesting	83½	»	2 »		
Fornøds Penge	4½	»			
Rug	1 Læst	2	Pd.	4	Skpr.
Byg	5 »	5	»	6	»
Havre		249	Td.	4	»
Smør		1½	»	8	Pd.
Køer	1				
Galte	1				
Flæsk	1 Side				
Lam	63				
Gæs	72				
Høns	77 Par.				

Over Bosjö Klostergods findes en Jordebog fra 1559. Godset, der var meget spredt, omfattede omtr. 250 Landgilldeydere (foruden 3 Møller) fordelt i over en halv Snes Herreder.

Den store aarlige Landgildeindtægt, Klostrets Ejendomme gav, var følgende:

Penge	972½ Mk., 2½ Sk.
Rug og Mel	5 Læst, 2½ Pd.
Byg	10 » 5 Pd. 7 Skpr.
Havre	2½ » 3 Skpr.
Smør	2½ » 7 Pd.
Byggryn	6 Skpr.
Skattekøer	16
Bolgalte	1

Lam	96½ Krop, 1 Fjd. Kød.
Gæs	93½
Høns	187
Aal	1½ Td.
Æg	4 Snese
Jern	36 Skiver
Oste	1 skal veje 1 Pd.

Fra Lunds St. Peders Kloster haves et Par Jordebøger fra o. 1600. Dette Klosters Gods laa endnu mere spredt end det forriges, nemlig foruden i Halland i ikke mindre end 19 forskellige Herreder, som vist i nedenstaaende Tabel:

Bara	Herred...	11	Gde,	1	Fæste,	1	Mølle
Torna	» ...	25	»	2	»		
Harjagers	» ...	17	»	1	»	1	»
Frosta	» ...	11	»	1	»		
Göinge	» ...	2	»				
Oxie	» ...	4	»				
Rönnebergs	» ...	16					
Luggude	» ...	2	»	1	»		
S. Åsbo	» ...	2	»				
Bjäre	» ...			2	»		
Onsjö	» ...	1	»				
Villands	» ...	1	»				
Gärds	» ...	27	»	2	»		
Albo	» ...	8	»				
Färs	» ...	7	»	1	»		
Herrestads	» ...	2	»				
Torna	» ...			2	»		
Skytts	» ...	35	»	1	»		
Vemmenhögs	» ...	12½	»				
Halland	» ...	16½	»	1	»		

I alt nævner Jordebogen saaledes 215 Fæstere (foruden de 2 Møller), og hertil maa endda tilføjes det Gods, der allerede tidligere var bortskødet; saaledes fik Aksel Viffert 1558 19/8 2 Gaarde i Rönnebergs Herred, der hidtil havde ligget til Klostret.

Helgonakirke blev 1572 $^{17}/_{6}$ bortskødet til Kristoffer v. Dohna med tilliggende 57 Gaarde (32 i Torna Herred, 9 i Harjagers H., 14 i Onsjö H. og 2 i Oxie H.); men desuden omfattede Klostergodset, som det synes, 97 Gaarde, 1 Fæste, 1 Gadehus og 3 Møller, der $^{15}/_{7}$ samme Aar blev pantsat til Bjørn Kaas og Fru Gørvel Faddersdatter [1]. I alt har Klostret saaledes aabenbart haft et Tilliggende af godt 150 Gaarde.

Beckaskogs Kloster, der 1584 $^{8}/_{1}$ blev skænket til Henrik Ramel, havde i Følge Skødet mindst 94 tilliggende Gaarde foruden 2 Møller og en Del Fæster, Huse, »Bønder», Torper og Boder.

Endelig maa nævnes Herresvad, efter Dalby det betydeligste Kloster i Lunds Stift. Over dettes Ejendomme er endnu bevaret en Jordebog fra 1645, der omfatter omkring 235 Fæstere (næsten alle af Gaarde), men hertil maa føjes mindst 41 Gaarde, der ved flere Lejligheder tidligere var udskilt fra Klostret [2], samt Bo Len med dets 29 Gaarde i Frosta, Harjagers og Åsbo Herreder, der havde hørt under Herresvad indtil Reformationen, men 1581 $^{5}/_{3}$ blev bortskiftet til Anders Bing [3]. Klostrets Gods har saaledes næppe paa Reformationstiden omfattet mindre end 300 Jordbrug.

Herefter tør vi sikkert anslaa Klostergodset i Skaane og Halland til over 2000 eller gennem en Tilbageregning fra Jordbrugenes Antal ved Midten af det syttende Aarhundrede til mindst 13—14 Procent af Jordbrugene [4]. Hertil kom saa det udstrakte Bispegods, om hvis Størrelse jeg dog ikke har fundet fuldstændige Oplysninger. Ved Inddragelsen af dette Gods steg Kronens Ejendomme Øst for Øresund til at om-

[1]) Kancelliets Brevbøger 1572 $^{15}/_{7}$; Erslev Len og Lensmænd S. 75, 177.

[2]) Kronens Skøder 1560 $^{21}/_{7}$, 1601 $^{28}/_{3}$, 1611 $^{28}/_{1}$, 1632 $^{18}/_{6}$, 1633 $^{21}/_{10}$. Kancelliets Brevbøger 1581 $^{18}/_{12}$.

[3]) Se Besigtelser til Skøder og Mageskifter 1582 $^{5}/_{3}$ (i det danske Rigsarkiv).

[4]) De ovennævnte Tal kan selvfølgelig ikke angive Klostergodsernes Størrelse paa Reformationstiden med fuld Nøjagtighed, da der utvivlsomt, efter at Klostrene var gaaet over i Kronens Eje, er foretaget flere mindre Forandringer i deres Tilliggende. Disse Ændringer kan dog, hvad Eksempler fra det øvrige Danmark viser, næppe have nævneværdig Betydning.

fatte betydeligt over Halvdelen af samtlige Jordbrug, og Regeringen tog straks fat paa at ordne denne Mængde af forskelligartet Gods ind i Lensvæsenets Rammer sammen med det allerede i Forvejen betydelige Krongods. Imidlertid gik største Delen af Kristian III:s Regeringstid med at organisere Forholdet mellem Kronen og Lensmændene, og ved et ihærdigt Arbejde og en beundringsværdig Dygtighed naaede man snart at faa ordnet hele Lensstyrelsen paa en for Kronen særdeles fordelagtig Maade [1]). De gamle Hovedlen blev i alt væsentligt bevaret; Bispegodset blev dels udstykket i flere mindre Len og dels fordelt under de gamle Hovedlen, og endelig blev Klostrene enten bevaret som selvstændige Forleninger eller (for Börringe, Dalby og Öveds Vedkommende) henlagt under Hovedlenene. Ved Kongens Død var det hele Forhold blevet organiseret, og Kronen havde nu et klart Overblik over sit Gods; den Grundvold var blevet lagt, hvorpaa Frederik II kunde bygge videre.

Allerede i Kristian III:s Tid var Krongodset i Lunds Stift begyndt at formindskes, især ved det ovennævnte Salg fra omtrent 1540 af Tommarps Kloster og Jerrestads Len med deres omtr. 50 Fæstegaarde. Dog betød dette kun lidet i Sammenhæng med den rivende Nedgang i det skaansk-hallandske Krongods, der kendetegner hele Frederik II:s Regeringstid. Denne Nedgang skyldtes dels, at Kongen bortskænkede eller solgte store Dele af Kronens Gods i Skaane og Halland til Adelen, og dels et Utal af Mageskifter, hvorved Kronen afhændede Gods Øst for Øresund mod Erstatning i det øvrige Danmark. Hvad Gaverne og Salgene angaar, da kender vi kun omtrent 20 Eksempler herpaa, men flere af disse var ogsaa i høj Grad omfattende og fik især deres store Betydning ved, at det oftest var stærkt samlede Krongodser, der saaledes blev bortskødet. Foruden de ovennævnte Eksempler kan følgende betydeligere Afhændelser her nævnes. 1561 8/7 købte Tage Tott til Eriksholm i Onsjö Herred hele

[1]) Om forskellige Planer, der var oppe om en fuldstændig Omordning af de skaanske Len, se Kr. Erslev: Konge og Lensmænd i det sextende Aarhundrede S. XXXVIII ff.

Karleby By med dens 16 Gaarde. 1562 $^{30}/_{11}$ købte Otto Brahe til Knutstorp 15 Gaarde og 6 Fæster i Onsjö Herred. 1563 $^{4}/_{12}$ fik Hans Spiegel Borreby Hovedgaard og Byen af samme Navn, bestaaende af 18 Gaarde og 4 Fæster og en Mølle, samt 32 Gaarde i Löddeköpinge i Harjagers Herred. 1567 $^{25}/_{9}$ fik Reinholdt Fux von Bommelberg 39 Gaarde i Göinge Herred. 1577 $^{5}/_{4}$ fik Henrik Belov Skøde paa Önnestads Hovedgaard og 28 Gaarde og 4 Fæster i Önnestads By, samt Strö Hovedgaard med dets stærkt samlede Gods; 1579 $^{10}/_{7}$ ombyttede Henrik Belov imidlertid dette Gods med Spöttrupgaard i Jylland, og ikke en Maaned senere bortskænkede Kronen det atter, denne Gang til Johan Taube. 1584 $^{12}/_{7}$ fik Henrik Brahe til Vittsköfle i Gärds Herred Skøde paa 43 Gaarde i samme Herred og næsten 100 Gaarde i Göinge og Frosta Herred. Ved disse og en Del mindre Salg og Gaver bortskødede Kronen saaledes i alt 562 Jordbrug. Og en Bevægelse i modsat Retning lader sig næsten ikke spore; det eneste Eksempel af nogen Betydning i saa Henseende forekom 1586 $^{18}/_{2}$, da Jørgen Taube mod at faa Öveds Kloster til Len paa Livstid afstod 19 Gaarde i 8 forskellige skaanske Herreder til Kronen. I alt erhvervede denne sig under Frederik II kun 26 Gaarde i Skaane og Halland uden at give Vederlag i Krongods andetsteds.

Paa denne Maade formindskedes Kronens Ejendomme med 536 Jordbrug, men dog overgaas dette langt af den Nedgang, der fremkaldtes ved de egentlige Mageskifter. Lige fra sin Tronbestigelse i 1559 og til sin Død 1588 laa Frederik II i den livligste Godshandel med sin Adel. Formaalet var at samle store Dele af Krongodset i tæt samlede Komplekser, hvor Kongen ikke blot uhindret af Adelens Privilegier kunde dyrke sin Hovedinteresse Jagten, men som kunde danne Rammen om de kongelige Ladegaarde, der netop i anden Halvdel af det sekstende Aarhundrede tog saa stort et Opsving. Men disse samlede Godser laa alle paa Sjælland og Falster og i det østlige Jylland, og Følgen maatte derved blive, at Kronens Gods sank i de øvrige Dele af Riget. I særlig Grad gælder dette om Skaane og Sønderhalland; der kendes kun

ganske faa og ubetydelige Eksempler paa, at Kronen erhvervede sig Ejendomme her imod Vederlag andetsteds i Riget, og de Tilfælde, hvorved Kronen og Adelen bytter Gods indenfor Lunds Stifts Grænser er ligeledes kun faa, og tilmed er det vistnok altid sket efter Adelens Ønske. Ved langt de fleste Mageskifter, der berørte Skaane og Halland, var Forholdet derimod det, at Kronen afstod Gods her og til Gengæld fik udlagt adelige Ejendomme i det øvrige Danmark. Eksempler herpaa kan nævnes i Mængde, det kan her være nok at minde om, at af de 22 mindre Len i Skaane og Halland, der i Frederik II:s Tid bortskiftedes fra Kronen, var det for de 13:s Vedkommende mod Gods paa Sjælland og for de 6:s Vedkommende mod Gods i Jylland, medens endelig 3 (Sövde, Svalöv og Torsjö) bortskiftedes mod Gods henholdsvis i Sønderjylland, paa Fyen og paa Bornholm [1]). Hertil kommer desuden Bosjö Kloster, der bortskiftedes mod sjællandsk og jysk Gods.

Imidlertid gav Frederik II:s Godspolitik sig højst forskellige Udslag i de enkelte Herreder. Medens der var Egne, hvor Krongodset steg, om end kun lidt, var der til Gengæld Herreder, hvor Nedgangen i Kronens Fæsteres Antal maa tælles i Hundreder, medens endelig enkelte Dele slet ikke berørtes af Mageskifterne. Dette sidste gælder saaledes Blekinge, som jeg slet ikke har fundet nævnt i Kronens Skøder under Frederik II. Grunden hertil maa sikkert søges i, at Adelen her kun havde forholdsvis lidt Fæstegods og vistnok ingen Herregaarde og derfor ikke var interesseret i at erhverve sig Gods her, medens Landskabet set fra Kronens Standpunkt laa saa lidet centralt, at heller ikke denne kunde nære Ønske om at tilskifte sig noget af Adelens Gods her.

Hvad Nørrehallands 4 Herreder angaar, da var Forholdet ligesom ved Blekinge dette, at Frederik II:s Mageskifter saa godt som ikke berørte denne Egn. Kun i Faurås Herred erhvervede Kongen 3 Jordbrug (1561 $^{13}/_{7}$ og 1579 $^{23}/_{5}$), men afstod samtidig 1 i samme Herred. I Himle Herred til-

---

[1]) Erslev: Len og Lensmænd S. 61 ff.

Karleby By med dens 16 Gaarde. 1562 30/11 købte Otto Brahe til Knutstorp 15 Gaarde og 6 Fæster i Onsjö Herred. 1563 4/12 fik Hans Spiegel Borreby Hovedgaard og Byen af samme Navn, bestaaende af 18 Gaarde og 4 Fæster og en Mølle, samt 32 Gaarde i Löddeköpinge i Harjagers Herred. 1567 25/9 fik Reinholdt Fux von Bommelberg 39 Gaarde i Göinge Herred. 1577 5/4 fik Henrik Belov Skøde paa Önnestads Hovedgaard og 28 Gaarde og 4 Fæster i Önnestads By, samt Strö Hovedgaard med dets stærkt samlede Gods; 1579 10/7 ombyttede Henrik Belov imidlertid dette Gods med Spöttrupgaard i Jylland, og ikke en Maaned senere bortskænkede Kronen det atter, denne Gang til Johan Taube. 1584 12/7 fik Henrik Brahe til Vittsköfle i Gärds Herred Skøde paa 43 Gaarde i samme Herred og næsten 100 Gaarde i Göinge og Frosta Herred. Ved disse og en Del mindre Salg og Gaver bortskødede Kronen saaledes i alt 562 Jordbrug. Og en Bevægelse i modsat Retning lader sig næsten ikke spore; det eneste Eksempel af nogen Betydning i saa Henseende forekom 1586 18/2, da Jørgen Taube mod at faa Öveds Kloster til Len paa Livstid afstod 19 Gaarde i 8 forskellige skaanske Herreder til Kronen. I alt erhvervede denne sig under Frederik II kun 26 Gaarde i Skaane og Halland uden at give Vederlag i Krongods andetsteds.

Paa denne Maade formindskedes Kronens Ejendomme med 536 Jordbrug, men dog overgaas dette langt af den Nedgang, der fremkaldtes ved de egentlige Mageskifter. Lige fra sin Tronbestigelse i 1559 og til sin Død 1588 laa Frederik II i den livligste Godshandel med sin Adel. Formaalet var at samle store Dele af Krongodset i tæt samlede Komplekser, hvor Kongen ikke blot uhindret af Adelens Privilegier kunde dyrke sin Hovedinteresse Jagten, men som kunde danne Rammen om de kongelige Ladegaarde, der netop i anden Halvdel af det sekstende Aarhundrede tog saa stort et Opsving. Men disse samlede Godser laa alle paa Sjælland og Falster og i det østlige Jylland, og Følgen maatte derved blive, at Kronens Gods sank i de øvrige Dele af Riget. I særlig Grad gælder dette om Skaane og Sønderhalland; der kendes kun

ganske faa og ubetydelige Eksempler paa, at Kronen erhvervede sig Ejendomme her imod Vederlag andetsteds i Riget, og de Tilfælde, hvorved Kronen og Adelen bytter Gods indenfor Lunds Stifts Grænser er ligeledes kun faa, og tilmed er det vistnok altid sket efter Adelens Ønske. Ved langt de fleste Mageskifter, der berørte Skaane og Halland, var Forholdet derimod det, at Kronen afstod Gods her og til Gengæld fik udlagt adelige Ejendomme i det øvrige Danmark. Eksempler herpaa kan nævnes i Mængde, det kan her være nok at minde om, at af de 22 mindre Len i Skaane og Halland, der i Frederik II:s Tid bortskiftedes fra Kronen, var det for de 13:s Vedkommende mod Gods paa Sjælland og for de 6:s Vedkommende mod Gods i Jylland, medens endelig 3 (Sövde, Svalöv og Torsjö) bortskiftedes mod Gods henholdsvis i Sønderjylland, paa Fyen og paa Bornholm [1]. Hertil kommer desuden Bosjö Kloster, der bortskiftedes mod sjællandsk og jysk Gods.

Imidlertid gav Frederik II:s Godspolitik sig højst forskellige Udslag i de enkelte Herreder. Medens der var Egne, hvor Krongodset steg, om end kun lidt, var der til Gengæld Herreder, hvor Nedgangen i Kronens Fæsteres Antal maa tælles i Hundreder, medens endelig enkelte Dele slet ikke berørtes af Mageskifterne. Dette sidste gælder saaledes Blekinge, som jeg slet ikke har fundet nævnt i Kronens Skøder under Frederik II. Grunden hertil maa sikkert søges i, at Adelen her kun havde forholdsvis lidt Fæstegods og vistnok ingen Herregaarde og derfor ikke var interesseret i at erhverve sig Gods her, medens Landskabet set fra Kronens Standpunkt laa saa lidet centralt, at heller ikke denne kunde nære Ønske om at tilskifte sig noget af Adelens Gods her.

Hvad Nørrehallands 4 Herreder angaar, da var Forholdet ligesom ved Blekinge dette, at Frederik II:s Mageskifter saa godt som ikke berørte denne Egn. Kun i Faurås Herred erhvervede Kongen 3 Jordbrug (1561 13/7 og 1579 23/6), men afstod samtidig 1 i samme Herred. I Himle Herred til-

[1]) Erslev: Len og Lensmænd S. 61 ff.

skiftede Kronen sig (1561 13/7 og 1579 23/5) 2 Jordbrug. Vender vi os til Sønderhalland, ser vi derimod her en systematisk Afhændelse af Gods til Adelen; medens Frederik II vistnok kun tilskiftede sig 1 Gaard her [1]), har han bortskiftet ikke mindre end 96 Gaarde. Efter Herreder fordeler disse sig saaledes:

Årstads	Herred	4
Halmstads	»	10
Tönnersjö	»	34
Höks	»	48
	i alt	96

Det beror næppe paa en Tilfældighed, at Mængden af det bortskiftede Gods stiger, jo længere man kommer mod Syd. Grunden hertil var dog næppe den, at Kronen ikke ønskede at skille sig ved det Gods, der laa længst mod Nord, men snarere den, at Adelen hellere vilde erhverve sig Gods i de sydligere og mere centralt beliggende Egne end i de nordligere Herreder, hvor Herregaardene ogsaa var færre og mindre. I god Sammenhæng med dette Forhold staar Ejendomsfordelingen i Midten af det syttende Aarhundrede. I Nørrehalland havde Adelen kun godt en Femtedel af Jordbrugene, i Årstads og Halmstads Herreder er Tallet steget til omtrent Halvdelen, medens det i de to sydligste Herreder Tönnersjö og Höks omfattede over to Trediedele af samtlige Jordbrug [2]).

Hvad det egentlige Skaane angaar formindskedes Krongodset ogsaa her, men Bevægelsen er dog højst ulige fordelt over de enkelte Herreder. I nedenstaaende Tabel har jeg søgt at vise dette i Enkeltheder.

Som man ser, formindskedes Krongodset i største Delen af Skaane. Kun i de østligste Herreder Albo og Jerrestad og i Luggude Herred, hvor Helsingborg ligger, samt endelig i de 3 Herreder (Bara, Oxie og Skytts), der danner det sydvest-

[1]) Nemlig Stenpillegaard, som Kronen tilskiftede sig 1580 9/1; hvor denne har ligget, har det dog været mig umuligt at paavise.

[2]) Saml. utg. för de skånska landskapens historiska förening V S. 12 f.

Herred	Jordbrug			
	bortskiftede fra Kronen	bortskænkede og solgte fra Kronen	tilskiftede til Kronen	købt til Kronen
Villands	1	105	3	—
Göinge	78	101	12	1
Gärds	29	44	—	1
Albo	3	1	2	—
Jerrestad	—	—	2	—
Frosta	253	110	12	3
Onsjö	14	62	1	—
Färs	118	1	4	10
Rönneberg ...	20	—	3	—
Harjager	15	41	4	1
Luggude	12 [1]	2	15	3
S. Åsbo	40	—	1	1
N. Åsbo	42	9	2	2
Bjäre	31	—	—	1
Skytts	5	2	6	—
Oxie	2	2 [2]	3	—
Bara	1	—	2	—
Torna	49	75	2	1
Vemmenhög	67	—	13	1
Ljunits	51	—	11	—
Herrestad ...	44	—	3	—
Ingelstad	24	—	4	—
Ukendt	11	7	—	1
I alt	910	562	105	26

ligste Hjørne af Landskabet, formaaede Krongodset at hævde sig, idet disse Egne saa godt som ikke blev berørt af Godshandelerne.

I alt formindskedes Krongodset i Skaane med omtr. 1350 eller omkr. 9 % af samtlige Jordbrug. Hvorfor Kronen netop her i det smilende og frugtbare Landskab interesserede sig saa lidt for at bevare sit Gods lader sig ikke nu sige med Bestemthed. Muligvis staar det dog i Forbindelse med, at Frederik II i Tiden efter Syvaarskrigen saa godt som ikke

[1]) Desuden 36 Fiskerbol.

[2]) Desuden Byen Törringe.

kom Øst for Øresund, skønt han for det meste opholdt sig i Genboegnen Nordøstsjælland, og skønt han havde tilbragt flere Aar af sin Ungdom paa Malmöhus. Utvivlsomt har der imidlertid bag Kronens hele Politik ligget en økonomisk-politisk Tanke. Belært af sørgelige Erfaringer vidste Kongen, at en Krig med Sverige uundgaaeligt vilde komme til at gaa ud over Grænselandene, i værste Tilfælde ved fjendtlige Indfald, og i bedste Fald ved de Ødelæggelser, der i Datiden var en næsten uundgaaelig Følge af fremmede Lejetroppers Ophold. For Bønderne vilde det betyde Armod, men for dem, der ejede Fæsternes Gaarde, vilde det ofte betyde, at de i stor Stil maatte eftergive Bønderne deres Landgilde eller lade dem paadrage sig Restancer, som man maatte formode aldrig vilde komme ind. Dette havde allerede vist sig i høj Grad under Syvaarskrigen, da Kongen atter og atter havde maattet eftergive de skadelidte Bønder i Grænseegnene deres Landgilde for kortere eller længere Tid. 1565 fik saaledes Bønderne i Blekinge Brev paa, at de, hvis Gaarde var brændt af Fjenden, foreløbig maatte være fri for Landgilde [1]). 1569 fik Bønderne i Glimåkra Sogn i Göinge Herred og 1570 Bønderne i Herrestads Herred et lignende Privilegium [2]), og i de første Aar efter Fredsslutningen myldrer det med Løfter om Landgildeeftergivelser til Bønder, hvis Gaarde er blevet ødelagt af Fjenden, og som ønsker at genopbygge dem. Ligeledes maatte Krigen ikke blot medføre, at Bønderne blev forarmede, men ogsaa at mange af Gaardene blev øde, hvad der igen betød Landgildetab for Ejerne; at dette i det mindste var Tilfældet ved Krigen 1643—45, ser vi klart ved Indberetningerne om de skaanske Gaarde fra 1651, da ikke mindre end 6 % af Jordbrugene var øde, hvad der for en meget stor Del maatte skrives paa Krigens Regning [3]). Skulde en Krig med Sverige atter bryde ud, og ingen vidste trods den sikre, bestandige, evigvarende, uigenkaldelige Fred, Venskab og Naboskab, der var lovet i Stettinerfreden, hvor-

[1]) Kancelliets Brevbøger 1565 2/1; jfr. 1566 30/6.

[2]) smst. 1569 6/7, 1570 22/11.

[3]) (Dansk) Historisk Tidsskrift 16 R. II. S. 505, 589.

naar dette kunde ske, da vilde det være en absolut Fordel for Kronen at have saa lidt som muligt af sit Gods liggende i de mest udsatte Landskaber, en Del af Krigens Byrder vilde saaledes kunne væltes over fra Kronen til de adelige Herremænd.

Medens Krongodset, som vi har set, sank stærkt i de skaanske Landskaber, forøgedes Adelsgodset i en tilsvarende Grad, og ved en Betragtning af de Virkninger, Frederik II:s Godspolitik medførte for disse Egne, knytter Interessen sig da ogsaa særlig til dette Forhold. Allerede i Middelalderen havde Skaane været et udpræget Adelsland, hvor adskillige af Landets fornemste og mægtigste Slægter Generation efter Generation havde haft deres Hjem. Og var dette Tilfældet allerede før Frederik II:s Tid, maatte dette Forhold gøre sig endnu stærkere gældende ved den mægtige Forøgelse, Adelsgodset fik ved denne Konges Mageskifter, og hvorved dette steg til at udgøre over Halvdelen af Landskabets Jordbrug. Men Mageskifterne kom til at betyde noget mere end at Adelens samlede Godsmængde steg i Landsdelene Øst for Øresund, fremfor alt blev Virkningen en stærk Koncentration af de enkelte Herregaardes Tilliggende ikke blot her, men over hele Riget. I Middelalderen havde de enkelte Adelsgodser oftest været meget spredte. Sjældent var det at træffe en Adelsmand, hvis Gods — naar det da ikke blot omfattede nogle faa Fæstegaarde — laa samlet i en Landsdel, og endnu sjældnere, at han havde formaaet at danne det til et blot nogenlunde samlet Kompleks om sin eller sine Herregaarde; Adelens ofte meget ambulante Livsførelse og de idelige Arvedelinger havde vistnok her spillet en stor Rolle. I de sidste Menneskealdre før Reformationen ser vi imidlertid Adelen og Kirken ivrigt i Gang med at afrunde sine Ejendomme, samtidig med at man begynder at opføre større og mere komfortable Slotte, der maatte blive naturlige Centrer i de enkelte Godser. Grevefejden og de dermed følgende politiske Forskydninger afbrød vel for en Tid Godsafrundingen, men snart tog man atter fat, og samtidig søgte man ad Lovgivningens Vej at hindre, at Arvedelingerne i

alt for høj Grad skulde splitte de samlede Godser. Recessen af 1547 fastslog nemlig, at »Sædegaarde blandt Adelen som til Arv falder.... skal blive ved Sværdsiden og hos Brødrene med Ugedagsmænd og det nærmest omliggende Gods, saa vidt som Arven kan taale; Brødrene skal saa give Søstrene og Svogrene Fyldest med andet Jordegods og Penge» [1]).

Afrundingen af Adelsgodset kunde foregaa paa to Maader, enten kunde Herremanden afhænde hele sit spredte Gods og til Gengæld erhverve et samlet Krongods, som han saa omdannede til en Herregaard, eller han kunde bortskifte de Fæstegaarde, der laa længst borte fra hans Herregaard og i Erstatning faa andre, der laa nærmere; en saadan Afrunding kunde ofte være besværlig og langvarig, men ved Aaringers fortsatte Bestræbelser maatte den ogsaa føre til et Resultat.

Hvad angaar den første Fremgangsmaade, da finder vi i Frederik II:s Mageskifter talrige Eksempler herpaa. 1560 $^{17}/_{6}$ fik Fru Thale Ulfstand Bosjö Kloster med dets samlede Gods i Frosta Herred mod Gods i 6 forskellige sjællandske Herreder. 1574 $^{25}/_{7}$ fik Ejler Kravse til Mageskifte det samlede Len Hishult i Höks Herred og gav til Gengæld Gods i 5 forskellige sjællandske og fyenske Herreder. 1579 $^{9}/_{6}$ tilskiftede Hans Skovgaard sig Flyinge Gaard med tilliggende Ejendomme i Torna Herred mod Gods i 4 jyske Herreder. 1581 $^{6}/_{6}$ fik Poul Hvitfeldt Snöstorps Gaard med Gods i Sønderhalland mod Gods i ikke mindre end 9 forskellige sjællandske Herreder. Saaledes kunde man nævne ikke faa Eksempler, og hertil kan desuden føjes de ovennævnte samlede Krongodser, som Kongen solgte eller skænkede til Adelsmænd.

Har Mageskifterne saaledes i høj Grad bidraget til Afrundingen af Adelens Ejendomme ved Oprettelsen af ny Godser, har de endda i endnu højere Grad bevirket, at de allerede bestaaende Herregaardes Tilliggende blev koncentreret, ved at det fjernest liggende Gods, »Strøgodset», blev ombyttet med andet i Hovedgaardens umiddelbare Nærhed. Det kan da her først bemærkes, at næsten alle de 105 Gaarde, Frederik II tilskiftede sig i Skaane, var saadant Strøgods.

[1]) Recessen af 1547 Art. 24; Recessen af 1558 Art. 39.

Ja det eneste Mageskifte, hvorved Frederik II erhvervede Gods af nogen Betydning her mod andet i det øvrige Danmark, var netop et (af 1561 $^{3}/_{7}$) med Holger Viffert, hvorved denne fik Nes i Nørrejylland med stærkt koncentreret Gods og til Gengæld afstod 17 Gaarde spredt i 7 forskellige skaanske Herreder (foruden 3 Gaarde paa Sjælland). Ligeledes er det et gennemgaaende Træk ved alle de Mageskifter, hvorved Adelen afhændede Gods i Skaane mod andet i samme Landsdel, at det erhvervede Gods laa nær ved Hovedgaarden, medens det afhændede var Strøgods. For at nævne et Par Eksempler, tilskiftede Jørgen Marsvin til Dybäck i Øster Vemmenhögs Sogn sig 1575 $^{18}/_{3}$ 5 Gaarde i samme Sogn mod Vederlag i Gods liggende i andre Sogne og delvis i andre Herreder. 1577 $^{18}/_{8}$ fik Knud Ulfeld til Svenstorp i Torna Herred 8 Gaarde i samme Herred til Mageskifte og gav til Gengæld 3 Gaarde i Skytts, 1 Gaard i Vemmenhögs og 2 Gaarde i Harjagers Herred samt 1 Gaard paa Sjælland. 1579 $^{24}/_{10}$ fik Jakob Krabbe til Rössjöholm i N. Åsbo Herred 3 Fæstegaarde og 3 Selvejergaarde sammesteds mod Vederlag i Luggude og Göinge Herreder. Hvad endelig de talrige Mageskifter angaar, hvorved Kronen afhændede Gods i Skaane mod Vederlag andetsteds i Riget, da var det næsten altid skaanske Adelsmænd, der fik Gods i Nærheden af deres Herregaarde og samtidig benyttede Lejligheden til at skille sig ved deres Strøgods. 1574 $^{28}/_{7}$ afhændede Hans Skovgaard saaledes 17 Gaarde i 7 forskellige jyske Herreder og fik til Gengæld 17 Jordbrug i S. Åsbo Herred, hvor hans Hovedgaard Gunnarstorp laa, foruden 2 Gaarde i Frosta Herred. 1578 $^{25}/_{10}$ fik Mogens Gyldenstjerne 6 Gaarde i N. Åsbo Herred, hvor han havde sin Hovedgaard Bjersgård, og skilte sig samtidig ved 5 Gaarde, der laa i 5 forskellige jyske Herreder.

At skildre de Virkninger, den ovenfor behandlede Afrunding af Adelsgodserne førte med sig, vilde i Virkeligheden være at behandle hele den skaanske Adels og Bondestands Historie i de sidste Menneskealdre, før Danmarks østligste Landskaber i 1658 blev afstaaet til Sverige. Paa alle Omraader greb nemlig denne Bevægelse ind i den økonomiske Udvik-

ling, ikke mindst fordi den faldt paa en Tid, da Godsejerne paa Grund af de stigende Kornpriser var i en stærk tilsyneladende Opgang. Da Adelen havde samlet sine Fæstere omkring Hovedgaardene, fik den derved gennem Hoveriet forøget Arbejdskraft til at dyrke sine Ladegaardsjorder, og i Tiden efter Midten af det sekstende Aarhundrede ser vi ogsaa det under disse direkte drevne Jordbrug stadig forøges ved Inddragelsen af Bønderjordbrugene under Stordriften. Om dette gav Adelen nogen varig Gevinst, er dog et stort Spørgsmaal, og for Bønderne blev det til absolut Skade. Det stadig forøgede Hoveri blev en Byrde, der ingenlunde kunde opveje den Fordel, der var ved at bo i Nærheden af sit Herskab, og ikke at skulle føre sine Landgildeydelser saa langt bort; og Udvidelsen af Ladegaardsdriften betød ligeledes, at en Mængde Bøndergaarde, der hidtil havde givet deres Brugere et nødtørftigt Underhold, nu blev »ødelagt» og inddraget under Ladegaardene og deres Udbytte saaledes unddraget Bondestanden, af hvilken, som det synes, ikke faa blev drevet over i den stadig voksende Husmandsklasse eller søgte til Købstæderne for der at prøve deres Lykke [1]). Paa en helt anden Maade virkede Godsafrundingerne ved, at Adelen opførte ny og pragtfulde Slotte som Midtpunkter i deres samlede Godser. Bygninger som Svenstorp, Sövdeborg og Tommarp, der endnu i vore Dage imponerer ved deres Pragt og Soliditet, maa saaledes ses paa Baggrund af den ovenfor omtalte Afrunding, men hvor store kulturelle Værdier, de end har tilført Landet, er det dog temmelig sikkert, at de i det lange Løb ofte har paalagt deres Ejere økonomiske Byrder, som disse ikke kunde bære, da de gode Tider hørte op. Slottene med Ladegaardene og det nærmest omliggende Fæstegods var som ovenfor nævnt udelelige, og Mangelen paa Førstefødselsret bevirkede,

[1]) Forøvrigt var Adelen ikke ene om at nedlægge Bøndergaarde til Fordel for Ladegaardene. 1580 blev saaledes Gammalby i Träslövs Sogn (i Nørrehalland) nedbrudt og Jorden vistnok lagt under Varbergs Ladegaard. (Kancelliets Brevbøger 1580 $^{19}/_{3}$, $^{2}/_{6}$). 1641 lagdes nogle tilskiftede Gaarde under Halmstads Ladegaard og omkr. 1650 oprettedes Säby Ladegaard af 10 Bøndergaarde. (Dansk) Historisk Tidsskrift 6. R. II. S. 552.

at den, der overtog Hovedgaarden, maatte gøre sine Medarvinger Fyldest i Penge og Jordegods, hvorved der, naar han ikke i Forvejen var godsrig, let kunde paalægges ham et uforholdsmæssigt økonomisk Tryk. Med Kapital, ofte laant til ublu Renter, maatte han give sine Medarvinger Del i den Værdi, Hovedgaarden efter en Taksation repræsenterede, og som langt fra altid gav et Udbytte, der stod i Forhold dertil.

Ligesom Bondestanden økonomisk var i Tilbagegang ved Hoveriets Forøgelse, saaledes steg ogsaa deres Afhængighed af Adelen ved Udvidelsen af dennes Indflydelse paa Rets- og Kirkevæsenet, en Udvikling, der ligeledes maa ses paa Baggrund af Afrundningen af Godserne. Medens det i Middelalderen havde været ret sjældent, at Adelsmænd havde Birkeret over deres Bønder, blev det fra Kristian III's Tid ikke ualmindeligt, at den Godsejer, der havde skabt sig et afrundet Gods, fik tildelt dette Privilegium for de Fæstegaardes Vedkommende, der laa nærmest ved Hovedgaarden. Undertiden kunde det ligefrem ske i Tilslutning til et Mageskifte mellem Kronen og en Adelsmand, hvorved denne skabte sig et afrundet Gods. 1577 $^{25}/_{5}$ fik Hans Belov, der $^{5}/_{4}$ samme Aar havde tilskiftet sig Strö og Önnestads Len, Birkeret til disse, da Kongen havde erfaret, at disse Len tidligere havde udgjort et Birk, og 1587 $^{12}/_{11}$ fik Henrik Lange Birkeret paa Livstid til Sövde Gaard og Gods, han havde tilskiftet sig fra Kronen. Ogsaa adelige Birker som Borreby og Flyinge (begge i Torna Herred), der nævnes i Midten af det 17., Aarhundrede [1]), er skabt af Godser, som i Frederik II:s Tid gled over fra Kronen til Adelen. Et lignende var Forholdet med Hensyn til Adelens Indflydelse paa Kirkevæsenet. Enhver Herremand maatte selvfølgelig ønske at kunne vælge sin Sognepræst, og en Ansøgning om at faa bevilget jus patronatus til sin Sognekirke blev i Almindelighed bevilget, naar Herremanden i Forvejen havde samlet sig største Delen af det Gods, der laa i Hovedgaardens Sogn. Saaledes blev Tildelingerne af Patronatsret ofte en Følge af

---

[1]) Arent Berntsen: Danmarks Riges frugtbare Herlighed I S. 208.

Godsafrundingerne, og betragter vi de enkelte Tilfælde, vil vi ogsaa jævnligt se, at de drejer sig om Sogne, hvor Adelen i Forvejen har erhvervet sig alt eller næsten alt Godset.

Det er betegnende for hele den landøkonomiske Udvikling i de første Menneskealdre efter Reformationen, at den ikke er foregaaet i Spring. Umærkeligt, skabt ved et Mageskifte her og et Privilegium der samt ikke mindst ved de i Øjeblikket tilsyneladende ubetydelige Ændringer, der skete i Forholdet mellem de enkelte Fæstere og deres Husbond, foregik den Udvikling, af hvis Begyndelse vi ovenfor har set enkelte Træk. Begyndelsen, thi Kronens og Adelens Mageskifter var kun det første Led i en Bevægelse, der fortsatte sig, lige til de skaanske Landskaber i 1658 blev afstaaet til Sverige. Dels forøgedes Adelsgodset Øst for Øresund ikke lidt under Kristian IV (især 1621, da Jakob Beck til Bosjö fik Gladsax Len med dets over 100 tilliggende Gaarde mod Gods paa Sjælland), men fremfor alt fortsattes Afrundingen af de adelige Hovedgaardes Tilliggende i den Grad, at Kronens Mageskifter under Kristian IV vistnok har betydet endnu mere end hans Faders. I Midten af det 17. Aarhundrede var Forholdet det, at den skaanske Adel, især repræsenteret ved Slægterne Tott, Ramel, Ulfeld, Krabbe og Beck, der tilsammen ejede omtr. 50 Herregaarde i Skaane, sad inde med i alt 8093 af Landskabets 14911 Jordbrug. Og denne Mængde af Gods havde de formaaet at samle tæt omkring deres Hovedgaarde, idet 2 Femtedele af Adelens Fæstebønder var blevet Ugedagsmænd, der boede i det Sogn, hvor deres Husbonds Hovedgaard laa.

Naar vi ovenfor har talt om Jordbrug, maa det imidlertid erindres, at disse kunde variere meget i Størrelse, ligesom der foruden de egentlige Jordbrugere fandtes en ikke ubetydelig Klasse Landboere, der boede i jordløse Huse og ernærede sig ved Dagleje eller Haandværk og Fiskeri. Da dette Spørgsmaal er af største Betydning for hele vor Op-

[1]) (Dansk) Historisk Tidsskrift 6 R. II. S. 514. 589. Om Forholdene i Halland se Saml. utg. för de skånska Landskapens historiska förening V. S. 12 ff.

fattelse af Landboforholdene i det her behandlede Tidsrum, har jeg for Albo Herreds Vedkommende med Benyttelse af Sognepræsternes Indberetninger fra 1657 om Jordbrugenes og Husenes Antal [1]), Sogn for Sogn optalt Antallet af Gaarde, Huse og Møller. I nedenstaaende Tabel er Resultatet angivet:

	Sogn									
	Andrarum	Eljaröd	Ravlunda	Brösarp	Vitaby	S. Mellby	Rörum	S:t Olof	Fågeltofta	i allt
Herregaarde	1	—	1	—	—	2	—	—	1	5
Hele Gaarde	14	7	1	12	29[2])	32	2	2	20	119
Trekvartgaarde	—	—	1	—	—	—	—	—	3	4
Halve Gaarde	22	20	3	32	11	15	17	18	25	163
Fjerdingsgaarde	—	—	23	6	—	—	7	9	5	50
Halve Fjerdingsgaarde	—	—	—	—	—	—	—	4	—	4
Bol	—	—	—	—	5	2	—	—	—	7
Fæster	8	2	10	14	—	—	—	—	1	35
Huse	3	5	14[3])	8	10	44[4])	20	11	7	122
Skovhuse	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1
Møller	—	4	1	1	—	—	—	—	—	6
Skvatmøller	2	1	—	—	—	—	—	—	—	3

Den mægtige Forøgelse, Adelsgodset i Skaane og Sønderhalland havde faaet i Aarhundredet efter Reformationens Indførelse, kom til at spille sin store Rolle under de Fredsforhandlinger, der afsluttede de for Danmark saa ulykkelige Krige ved det syttende Aarhundredes Midte; og endnu præger de stolte Renaissanceborge de skaanske Landskaber som Minder fra den Tid, da Adelen var ophørt at være Krigerstanden og paa sine Godser fandt Afløb for sin Virketrang.

[1]) Rigsarkivet i København.
[2]) Desuden 7 øde.
[3]) Deraf 7 i Fiskerlejet Knäbäck.
[4]) Deraf 16 i Fiskerlejet Kivik.

Thomas B. Bang.

(Tryckt i maj 1918).

Godsafrundingerne, og betragter vi de enkelte Tilfælde, vil vi ogsaa jævnligt se, at de drejer sig om Sogne, hvor Adelen i Forvejen har erhvervet sig alt eller næsten alt Godset.

Det er betegnende for hele den landøkonomiske Udvikling i de første Menneskealdre efter Reformationen, at den ikke er foregaaet i Spring. Umærkeligt, skabt ved et Mageskifte her og et Privilegium der samt ikke mindst ved de i Øjeblikket tilsyneladende ubetydelige Ændringer, der skete i Forholdet mellem de enkelte Fæstere og deres Husbond, foregik den Udvikling, af hvis Begyndelse vi ovenfor har set enkelte Træk. Begyndelsen, thi Kronens og Adelens Mageskifter var kun det første Led i en Bevægelse, der fortsatte sig, lige til de skaanske Landskaber i 1658 blev afstaaet til Sverige. Dels forøgedes Adelsgodset Øst for Øresund ikke lidt under Kristian IV (især 1621, da Jakob Beck til Bosjö fik Gladsax Len med dets over 100 tilliggende Gaarde mod Gods paa Sjælland), men fremfor alt fortsattes Afrundingen af de adelige Hovedgaardes Tilliggende i den Grad, at Kronens Mageskifter under Kristian IV vistnok har betydet endnu mere end hans Faders. I Midten af det 17. Aarhundrede var Forholdet det, at den skaanske Adel, især repræsenteret ved Slægterne Tott, Ramel, Ulfeld, Krabbe og Beck, der tilsammen ejede omtr. 50 Herregaarde i Skaane, sad inde med i alt 8093 af Landskabets 14911 Jordbrug. Og denne Mængde af Gods havde de formaaet at samle tæt omkring deres Hovedgaarde, idet 2 Femtedele af Adelens Fæstebønder var blevet Ugedagsmænd, der boede i det Sogn, hvor deres Husbonds Hovedgaard laa.

Naar vi ovenfor har talt om Jordbrug, maa det imidlertid erindres, at disse kunde variere meget i Størrelse, ligesom der foruden de egentlige Jordbrugere fandtes en ikke ubetydelig Klasse Landboere, der boede i jordløse Huse og ernærede sig ved Dagleje eller Haandværk og Fiskeri. Da dette Spørgsmaal er af største Betydning for hele vor Op-

[1]) (Dansk) Historisk Tidsskrift 6 R. II. S. 514. 589. Om Forholdene i Halland se Saml. utg. för de skånska Landskapens historiska förening V. S. 12 ff.

fattelse af Landboforholdene i det her behandlede Tidsrum, har jeg for Albo Herreds Vedkommende med Benyttelse af Sognepræsternes Indberetninger fra 1657 om Jordbrugenes og Husenes Antal [1]), Sogn for Sogn optalt Antallet af Gaarde, Huse og Møller. I nedenstaaende Tabel er Resultatet angivet:

	Sogn									
	Andrarum	Eljaröd	Ravlunda	Brösarp	Vitaby	S. Mellby	Rörum	S:t Olof	Fågeltofta	i allt
Herregaarde	1	—	1	—	—	2	—	—	1	5
Hele Gaarde	14	7	1	12	29[2])	32	2	2	20	119
Trekvartgaarde	—	—	1	—	—	—	—	—	3	4
Halve Gaarde	22	20	3	32	11	15	17	18	25	163
Fjerdingsgaarde	—	—	23	6	—	—	7	9	5	50
Halve Fjerdingsgaarde	—	—	—	—	—	—	—	4	—	4
Bol	—	—	—	—	5	2	—	—	—	7
Fæster	8	2	10	14	—	—	—	—	1	35
Huse	3	5	14[3])	8	10	44[4])	20	11	7	122
Skovhuse	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1
Møller	—	4	1	1	—	—	—	—	—	6
Skvatmøller	2	1	—	—	—	—	—	—	—	3

Den mægtige Forøgelse, Adelsgodset i Skaane og Sønderhalland havde faaet i Aarhundredet efter Reformationens Indførelse, kom til at spille sin store Rolle under de Fredsforhandlinger, der afsluttede de for Danmark saa ulykkelige Krige ved det syttende Aarhundredes Midte; og endnu præger de stolte Renaissanceborge de skaanske Landskaber som Minder fra den Tid, da Adelen var ophørt at være Krigerstanden og paa sine Godser fandt Afløb for sin Virketrang.

[1]) Rigsarkivet i København.
[2]) Desuden 7 øde.
[3]) Deraf 7 i Fiskerlejet Knäbäck.
[4]) Deraf 16 i Fiskerlejet Kivik.

Thomas B. Bang.

(Tryckt i maj 1918).

Anteckningar om Rutger Macleans verksamhet å Svaneholm.

Efter kyrkoherden Jeuns Hjorts originalmanuskript meddelade av
Carl Sprinchorn.

Här nedan meddelade »Anteckningar rörande herr baronen och kammarherren R. Mackleans landthushållningssätt vid dess egendom Svaneholm med underliggande hemman och lägenheter», sakna i originalmanuskriptet [1]) författarenamn. Handstilen röjer emellertid såsom författare kyrkoherden i Skurup Jeuns Hjort [2]). Tidpunkten för anteckningarnas nedskrivande ligger mellan 1816, Macleans dödsår, och 1824, författarens eget. Deras värde framgår redan därav, att de härröra från en man, vilken alltsedan 1788, då han efter kallelse av Maclean tillträdde sin kyrkoherdebefattning, dagligen var ett åsyna vittne till den stora ekonomiska omvälvningen på Svaneholm, och därtill en man, som, huru olika de religiösa ståndpunkterna än kunde vara, i sällsynt hög grad åtnjöt sin patronus förtroende. Om hans insikter i lanthushållningen har man ett vittnesbörd i det uppdrag, med vilket han hedrades av sina häradsboar, då de 1803 utsågo honom till godeman vid enskiftets genomförande.

---

[1]) Detta, som förvaras i Svaneholms arkiv, har välvilligt ställts till utgivarens förfogande av greve Augustin Ehrensvärd. — Här nedan återgivet med moderniserat stavsätt och interpunktion.

[2]) Jeuns Hjort, född i Österslöv 1754 28/9, student i Lund 1773, magister 1781, vice kollega vid Kristianstads skola s. å., prestvigdes 1783 11/5, blev e. o. bataljonspredikant vid Kronobergs regemente s. å. och kyrkoherde i Skurup 1788 30/1. Han tillträdde sistnämnda befattning s. å., erhöll prosttitel 1800 och avled 1824 11/1.

Så snart Svaneholms gård och gods genom arvskifte efter h. bar. och öv. G. J. Cojiet, som dog 1782, tillfallit herr bar. Macklean, vändes dess omtanke genast på landskulturen och i synnerhet åkerbrukets förbättrande. Åren 1783 och 84 uppmättes och å karta lades alla ägorne, jorden uppskattades och byarne Skurup, Hylteberga, Sandåkra och Särslöv tillika med Engemöllan utbrötos och indelades i enskiften, 74 till antalet, utom prästgården och ett kronohemman i Sandåkra. Dessa enskiften voro väl alla lika till hemmantal näml. ½ mtl vardera och även till areala innehållet, 40 geometriska tunnland; men skulle naturligtvis bliva olika till godhet efter deras läge på bättre och sämre mark samt även därav härrörande disproportion i åker och äng. Denna förrättning var fullbordad år 1785 så tidigt, att höstsädet kunde läggas i nya skiftningen. Inrättningen såsom ny och okänd här i landet möttes i början av mycket motstånd och misskändes snart sagt av alla både mer och mindre tänkande åkerbrukare. Närmaste följden blev, att ¾ av bönderna flyttade bort, och de få som kvarblevo voro antingen sådana, som fingo behålla sin gamla bostad, eller sådana, som voro i så stor skuld hos herrskapet, att de ej kunde undkomma utan nakna med hustru och barn. Vissa frihetsår lovades dem, som ville antaga och själva bygga hemman här på godset, varom kungörelse utgick i hela provinsen. Även hade hr. bar. hos regeringen utverkat 15 års skattfrihet för 30 hemmansdelar, vilka blevo ansedde såsom nybyggen; men ingen ville anmäla sig. Herrskapet måtte emellertid själv under åren 1786 och 87 nybygga hemmanen, 2:ne längor på vart enskifte, och med eget folk, som erhöllo stat, bruka så många av dem, som kunde medhinnas. Resten låg öde och lämnade sin ägare ej annan revenue än gräsbetet under sommarmånaderna, som arrenderades av de närboende för 3 à 4 rdlr per lott. Så många motgångar, vilka till en stor del kunde förutses skulle möta och även förutsades herr baronen av dess vänner, hade hejdat mången annan i fullföljandet av sitt företag; men fasthet i tagna beslut var ett huvuddrag i hans karaktär. Också hade den kostnad, som vid denna tiden och nu nästan på en gång måste användas till utförande av planen, så medtagit baronens förmögenhet och fördjupat honom i en skuld, som efter dess eget erkännande uppgick till minst ⅔ av hela egendomens då varande värde.

Snart nog funno likväl en del av stat-drängarna, att inrättningen var förmånlig, och som de flesta av dem voro gifta samt hade familj, fruktade de att bliva husvilla, om

någon annan anmälte sig till hemmanens emottagande, varföre de själva begärde dem till hälftenbruk på vissa år, som beviljades. Detta lockade flera från angränsande socknar att under samma villkor antaga hemmanslotter. Kriget, som uppkom 1788, halp även till, att ungt folk av mankönet sökte detta skydd, som härstädes stod dem så öppet, och inom några få år voro alla enskiftenen upptagna så när som 2 à 3. vilka ansågos för de sämste, dem hr. bar. själv med avelsdrängar ville bruka för att giva exempel åt de övriga och visa, att även den dåligaste mark, då den med förnuft skötes, kan lämna åkermannen sin rundeliga bärgning, vilket ock blivit bestyrkt därav, att även dessa enskiften efter hr. baronens död med begärlighet arrenderades av stat-drängarna själva.

Men vi förflytta oss åter en 20 år tillbaka. De hälftenbrukare, som visat trohet och flit, tillbådos äntel. att få hela avkastningen av sina hemmansdelar för ett nog lindrigt arrende, näml. 30 högst 50 rdlr rgs om året, allt efter hemmanets godhet. Detta antogs av många, dock i början blott på 4 à 6 år. Men då denna summa något ökades vid varje gång nytt ackord skulle ingås, och enskiften dessutom blevo allt mer och mer begärliga, förmådde detta en stor del av åboarna, att anhålla, det deras arrendekontrakter måtte bliva ställda på livstiden, som även av hr. bar. beviljades med försäkran tillika, att efter åboens död skulle dess änka eller något av barnen stå hemmanet närmast, om bonden under sin tid hade väl odlat jorden, underhållit de av herrskapet uppförda husen och gjort å gården någon nybyggnad. Inom slutet av 1790-talet voro merendels alla enskiftenen bortarrenderade på livstiden och betaltes över huvud räknat 100 rdlr rgs för vart.

Åbyggnaden på hemmanen var till en början nog liten och, såsom redan nämnt är, blott 2:ne längor, dem herrskapet låtit uppföra, den ena inredd till boningsrum, varuti voro en stuga, en kammare, kök, brygghus med bakugn och ett torvhus; den andra en ladugårdsbyggnad, som innehöll stall och fähus samt en loge med ett sädesgolv. Sedermera hava åboarna självе gjort tillbyggnader för sin bekvämlighet efter vars och ens förmåga och behov, så att de flesta hemmanen äro numera enligt ortens skick kringbyggda. Ägornas indelning på vart enskifte skedde genast och det på följande sätt. På ömse sidor om åbyggnaden, merendels i norr och söder, voro 2:ne hageplatser utstakade av 1 tunnlands rymd vardera, av vilka den norra var ämnad till vilda träds

plantering och den i söder till frukt-trän och kålgård. Dessa hagar skulle inhägnas med sten, där den fanns på ägorna. Hela den övriga marken klyvdes i 2:ne lika stora delar, så att skillnaden dem emellan alltid gick fram till gården, på det därifrån kunde vara utgång åt bägge hälfterna. Av dessa 2:ne huvudlotter måste den ena besås med säd, näml. vete, råg, korn och havre, den andra vara till gräsbete för kreaturen och till trädning; likväl får av denna trädeslotten upptagas så mycket, som kan medhinnas och för kreaturens framfödande över sommaren umbäras, samt besås med trinnsäd och potatis; dock måste av förra slaget ej lämnas mera till frösättning än bonden behöver till nödigt utsäde för nästa år, resten skall avhuggas under blomningen och antingen genast uppfodras eller torkas till hö för vintern. Treskas bonden härmed och vill låta sina vicker stå till mognad, så händer en vacker dag, då han det minst förmodar, att ett par av herrskapet legda karlar komma och fälla dem för hans ögon, vilka han för besväret får betala en dryg ackorderad dagspenning. För övrigt är intet annat brukningssätt arendatorn föreskrivit, än att de 2:ne omtalte lotterna årligen skola ombytas och att spillningen skall läggas på trädan, sedan den blivit sommardriven till höstutsädet. Såväl emellan dessa huvudlotter som omkring hela enskiftet äro jordvallar uppkastade, som snart sagt endast tjäna till att utmärka rågångslinjerna; emedan de äro så låga, att de ej freda för kreatur. Likväl vet man sällan eller aldrig av ofred; ty om än grannar skulle vara benägna att överse med varandra i den vägen, våga de det icke; ty uppsikten av herrskapet och dess betjäning är så sträng, att minsta överskred, som förmärkas eller åklagas, straffas med 5 rdlr böter till socknens fattiga utom skadans ersättande. Härvid äro nu bönderna vane och därmed ganska nöjda. Själva kreaturen hava genom en noga vaktning lärt känna sin terräng och överskrida den sällan; men i ett sådant fall återvända vid minsta rop. De kreatur, som ej äro tjudrade, ligga hemma i sina hus över nätterna, varigenom gödselhögen ansenligen tilltager både i myckenhet och godhet, emedan sommarspillningen är den fetaste.

Vägar finnas här på godset till en så stor mängd, att ehuru smala de flesta äro, skall därtill likväl hava åtgått något över 50 tunnland jord. En stor väg, som kommer ifrån Anderslöv och går här igenom socknen till Häckeberga och Dalby, på vilken sockneboarna såsom långt ifrån allmänna vägen boende hava sina landsvägsstycken, och en föga min-

dre samt mycket brukad väg ifrån Svaneholm till Skivarp, hållas bägge i ett så förträffligt stånd, att de i godhet tävla med vilken landsväg som hälst i Skåne. De övriga smärre vägarna emellan enskiftenen äro dels för många att kunna tillbörligen underhållas, dels även nyttjas de mindre, likväl äro de alla vid alla årstider farbara. På jordvallarne vid vägarna har på många ställen pilhäckar varit planterade; men som hr. bar. M. fann, att dessa samlade mycken snö i vintertiden, som förorsakade ett odrägligt arbete med skottning och dessutom förkvävde den bredvid lagda vintersäden, yrkade han icke ivrigt dess fullföljande, varför dessa häckar efter hand förvandlas till stående träd. Planteringshagarna vid gårdarna äro i synnerhet vid de hemman, dem hr. bar. själv längre tid brukat, ganska vackra; men böndernas till en stor del hittills vårdslösade. Dock sedan överenskommelsen med länets invånare i Malmö d. 22 okt. 1811 rörande detta ämne m. m. hade förevarit och till följe därav en skogsplanteringskommitté här i socknen blev organiserad, hava planteringarna härstädes blivit mera synliga, så att få socknar i länet lära kunna framvisa en bättre början.

Utom förenämnde hemmanens enskiftning blev all gatuvallen i de förra byarne indelad till 40 st. husmän eller torpare, som vardera undfingo jord av 1 tunnlands rymd, för vilken de skola utgöra ett dagsverke i veckan, och äro dessutom skyldiga att varje dag, om så påfordras, förrätta arbete vid herrgården emot kontant betalning, som bestämmes efter årstiden och göromålen, av vilka senare de, som kunna, avlönas styckevis, såsom dikning, stenbärning, tröskning och dylikt, då ett sådant ackord äger företräde att uppmuntra dem till flit. De som kunna något hantverk erlägga kontant betalning för sina husplatser 5 à 6 rdlr årl. och äro förbundne vid påfordran betjäna herrskapet med sitt yrke framför någon annan, varföre de erhålla betalning efter ingiven räkning.

Så obehagliga som följderna av denna inrättning i början voro, som förut är visat, så tillfredsställande hava de tett sig under fortgången. Ett synbart tilltagande välstånd bland dessa lantmän av ringare klassen har varit den närmaste och även den naturligaste av ett väl inrättat åkerbruk, vilket lämnats dem oberoende av herrskapet emot en nog ringa avgift. Om denna förmögenhet hos några i senare tider alstrat av sig luna och uti andra generationen lättja och utsvävning, så äro sådana missfoster, ehuru ej ovanliga av denna moder, dock icke att tillskriva fadern. Till dessa följder kan

även räknas en ökad folkmängd, vilken tilltagit i den mån, att medan 1780, då Svaneholms gods under förra ägaren var i sin största välmakt, funnos i socknen 772 personer och år 1787, då den förut omtalta bortflyttningen skett, folknummern var blott 603, har den sedermera alltjämt stigit, så att den enligt senaste qvinqvennii tabell uppgick till 1137. Änteligen vad skånska lantkulturen och åkerbruket vunnit genom denna här började inrättning, ligger numera i öppen dag. Detta goda efterdöme, som här var givit, följdes redan på 1790 talet av en och annan bland allmogen på denna ort, vilket alltid kraftigt understöddes och uppmuntrades av länets dåvarande hövding, hr hovmarskalken gr. Rosen. Men sedan Kongl. Maj:t år 1803 lät utfärda en nådig förordning i detta ämne för Skåne, har denna inrättning blivit mera allmän. Då hr. bar. Macklean enligt nyssnämnda höga författning var med ett billigt förtroende vald till godman i flera härader av länet, försummade han sällan eller aldrig att på kallelse infinna sig vid dylika överläggningar, där han biträdde med rådighet och rättvisa, som var honom medfödd, men med ett så långt obegripligt tålamod, att han ofta tillbragte flera dagar långt in på nätterna vid en enda enskifteskonferens; ty efter hans tänkesätt och även yttrande var hastverk i sådana saker, som röra en fattig bondes hela timmliga välfärd, obehörigt och oförsvarligt, varföre jordägarna, där enskifte var i fråga, gemenligen alltid sökte i förväg försäkra sig om hans ankomst till mötesstället. Om högbemälte herre, som hann överleva den tidpunkt, då han icke allenast såg sina egna underhavande försatta i välstånd och visste sig därtill vara orsaken, utan ock fann större delen av landet omskapat efter en plan, vartill han givit första utkastet, samt slutligen hörde samma allmänna röst, som i början så strängt fördömde hans djärva företag, numera lika allmänt välljuda till dess rättvisande, om han, säger jag, av allt detta fann sig högst tillfredsställd och även smickrad, var det mindre underligt.

Sedan nu blivit visat, huru hr. bar. Macklean ställt lanthushållningen i ordning för andra, vill man nämna vad han i denna del gjort för sig själv och på säteriets enskilta ägor. Då igenom den stora förändringen med bondehemmanens enskiftande arbetet vid huvudgården blev så ansenligen minskat, att blott 30 rå- och rörshemman och torp i skogen omkring Svaneholm belägna, som förblevo oförändrade, skulle bestrida det hoveri, som tillförene 100 hade utgjort, var det snart sagt en nödvändighet att även indela själva gårdens öppna jord i enskiften, vilket ock skedde nästan på samma

tid, som utbrytningen av byarna eller åren 1786 och 87. Sedan likväl cirka 50 tunnland åker och en myckenhet ängmark blivit undantagen och lagd under själva gården, varmed de kvarblevne hov-bönderna hade att roa sig, inrättades på de övriga ägorna 6 st. enskiften något större till areal-innehållet än böndernas, näml. 60 intill 90 tunnland vardera. 3:ne av gråsten murade längor uppfördes vid varje gård, som omgavs av planterhagar. Dessa enskiften hava alltid brukats av statdrängar under hr baronens eget inseende och kunde med skäl anses såsom lanthushållningsskolor, varest i synnerhet åkersskötseln lärdes och drevs till en här i landet sällsynt höjd. Jorden rensades för sten, planerades och indikades med mycken kostnad; de flesta avloppsdikena stensattes både i bottnen och på sidorna att förekomma utskärningar. Ett cirkulationsbruk vidtogs till en början, som hade mera avseende på utrotandet av allt ogräs och jordens beredande till en förmånlig sädesväxt i framtiden, än denna senares gradation för det närvarande. På $^1/_3$ såg man en väl skött träda jämte en frodig växt av klöver och vicker, som till största delen skördades under blomningen och torkades till hö; allenast något litet lämnades till frösättning. Andra tredjedelen bar kål, potatis, morötter, rovor, vitbetor och kålrötter, varav intet bortsåldes, utan allt användes till kreaturens föda. Till somliga av dessa växter gödslades, då de skulle planteras. På sista tredjedelen växte säd av alla slag, så ren, att efter dess bärgning näppeligen någon brodd av ogräs kunde synas på marken. En resande, som genomfor dessa ägor, trodde sig snarare försatt i en välodlad trädgård än på ett sädesgärde, sådant var dess utseende.

Åkerredskapen som nyttjades var till en stor del av egen uppfinning och förbättring efter flera gjorda kostsamma försök. Plogen en sammansättning av den engelska och skånska med mycket kort ås, som vilade på en kärra, vars axel ej var mer än $^1/_2$ aln emellan hjulen, på det han måtte göra täta fåror; vändbrädet var av gjutet järn. Den drogs endast av 1 par oxar med selar och linor eller järnkedjor. Plogkarlen styrde ensam båda dragarna och plogen helt bekvämt. Rensningsplogen var merendels av samma struktur, dock mindre och utan kärra, drogs allenast av en oxe eller häst med skaklar och nyttjades till rotväxternas rensande och kupande. Årdret eller kroken ej synnerligen skilt ifrån det skånska utan i finhet, med mycket kort ås på förutnämnda plogkärra och samma anspänning. Detta redskap nyttjades blott till jordens körande på tvärs, sedan den först

var bruten med plogen; någon gång till sädens nedyrkande, som skulle läggas djupare. Harv med järnpinnar nyttjades mest, likväl funnos trädharvar, som dock voro tätare än de vanliga. Billharven brukades mycket, dels till att rensa jorden ifrån gräsrot, dels även att därmed nedmylla säd. Välten var av stor diameter, men kort. Även fanns vid gården en klasvält av järn till jordklimpars sönderdelande. Mullplog eller mullfösa ett nyttigt redskap vid dikning och jordens planerande. Alla dessa redskap kördes med oxar och ehuru 2:ne hästar voro på varje avelsgård, nyttjades dessa icke till annat än lätt-harvning och längre transporter med vagn. Dessutom voro vid alla gårdarna stenbrytningsverktyg, jämte spadar, järnbeslagna skovlar, hackor av flera slag m. m.

I lika förhållande med det förbättrade åkerbruket var även ängskötseln. De sidlänta ängarna, som tillförene nästan alla årstider stodo under vatten, på vilka med mycket besvär skördades ett dåligt hö, som knappt kreaturen ville äta, utdikades och förvandlades till hårdvall, andra åter, som hade bränntorv till botten och gåvo antingen intet eller ett kort och för boskapen ävenså osmakligt gräs, upphackades, brändes, besåddes med havre och timotej-frö samt gåvo sedermera i flera år en rik skörd. All mindre bördig hårdvall upptogs till åker, icke för att ständigt producera säd, utan skiftevis foderväxter. Endast de ställen, som naturen ämnat till äng, blevo därvid bibehållna och förbättrade. Kreaturen fodrades merendels inne hela året igenom, endast när skörden var förrättad kunde de utsläppas med vakt någon tid att beta på marken. Fåren tjudrades likväl om sommaren på någon trädesåker eller ett klöverland, som var så gammalt, att det ej lönte mödan bärga. Ungboskapen och hästar hade sin föda över sommaren i beteshagar vid herrgården.

Till Svaneholm är en ansenlig skog, som under förre ägarens tid vårdades med all sorgfällighet, men av hr. bar. M. blev mycket medtagen. I början åtgick en stor del skog till byggnadsvirke för de många hus han var nödsakad uppföra på de enskiftade hemmanen. Många körslor med vägars iståndsättande, gamla gärdesgårdars bortförande, husplatsers rensande, vartill egna arbetare saknades, bestriddes av angränsande bönder, som ej därtill kunde förmås för kontant betalning utan för vissa lass ved till vardera. Sedermera höllos ständiga auktioner på skog till ortens invånare. De många försöken med åkerredskapen, som gjordes och omgjordes, samt den årliga förbrukningen av dylik vid de flesta

avelsgårdarna, där ovarliga drängar, som själva slippa att laga vad som söndergår, sätta all sin snällhet sönderbryta och fördärva redskapen, har medtagit en otrolig hop virke. Änteligen en omåttelig konsumtion av bränn-ved på själva herrgården, utom vad som årligen åtgått till fattig- och skolhusen samt de många statdrängarnas särskilta hushåll. Sådant allt skulle tid efter annan göra den tätaste skog gles, vilket har varit tillfället här. Men att han tillika under hela tiden hållits fredad med yttersta stränghet, att intet slags kreatur varken vinter eller sommar kommit på skogen att avbita de späda plantorna har gjort, att den nu helt tät är åter uppvuxen och giver en hugnande blick av framtiden, då skogarna häromkring äro förödda, varpå dagligen arbetas, utan att man tager några mått och steg till deras återfående.

De många och stora uppoffringar, som hr. bar. M. gjort för lantbrukets upphjälpande, dem han varken väntade eller någonsin kunde få ersatta, ehuru hög ålder han ock upphann, förtjäna onekligen att med vördnad erkännas av samtida och efterkommande. Åkerbrukets förbättring, som han i synnerhet fann vara vårt lands behov, fästade hans blick under hans utrikes resor i Tyskland, Frankrike och England; men teorien i denna vetenskap hade han inhämtat av sitt vackra ekonomiska bibliotek. Vid utövningen gjordes många nya försök, av vilka en stor del misslyckades under vårt kalla luftstreck, ex. gr. med vinterkorn och vintervicker, som införskrevs för att erhålla en tidig skörd m. m. De omgjordes dessa försök; men då resultatet blev detsamma, lämnades de; de åter som lyckades, såsom att så vinterrovor, vilka gåvo ett tidigt bete åt kreaturen om våren, bibehöllos. Herr baronen påtrugade ingen sitt åkerbrukssätt, icke ens sina egna bönder, utan ville endast genom exempel dem föregå. Dessa följdes, såvida de befunnos förmånliga och kunde eftergöras med bondens arbetsförmåga, men de som fordrade mera folk än han kunde åstadkomma, ex. gr. rotväxters odlande i stort, måste han lämna, ehuru med erkännande av dess nytta både för själva växtens skull och jordens beredande till att bära en frodig och ren säd följande året. Även så var det med en stor del av åkerredskapen, som brukades vid herrgården; den hade fördomen emot sig; men de drängar, som voro nödsakade dageligen nyttja den och ingen annan, funno snart dess förträfflighet framför den gamla, varföre dessa, sedan de själva emottagit hemman, hava skaffat sig sådan och vilja ej bruka den vanliga.

Emot sitt folk och sina underhavande, även bönderna,

var hr baronen allvarsam. Minsta fel undgick icke hans uppmärksamhet och näpst, de grövre eller odygder straffades gemenligen med förvisning ur tjänsten, från hemmanet och godset, varigenom han slutl. erhöll beskedligt folk i allmänhet. Men jämte denna stränghet, som gjorde honom fruktad, bemötte han dem, som fullgjorde sina skyldigheter, med mildhet, godhet och välvilja; vid alla tillfällen lät han tydeligen märka, att deras välstånd och förkovran var hans största fägnad, vilket ock gjorde honom högt älskad. Hotelser och löften voro hos denne herrn lika heliga och oryggeliga, folket härvid vant, tyckte därom, emedan de fullkomligen visste, varefter de hade att rätta sig. Hans bortgång sörjes därföre av alla rättsinniga uppriktigt. De anstalter han fogat på godset med skolinrättningar och fattigvården, samt de förutnämnda förmånliga arrendekontrakten åt bönderna, som allt av dess respektive arvingar genom skriftlig överenskommelse blivit honorerat, äro omisskänneliga bevis uppå hans godhet emot sina underhavande. Dessa önskade väl, att stiftarens minne måtte förevigas genom en synbar ärestod, men i saknad därav uppresa de den åt honom i egna tacksamma hjärtan.

(Tryckt i maj 1918).

Historisk Litteratur.

B. Erichsen og Alfr. Krarup, **Dansk historisk Bibliografi. 3. Bind Personalhistorie.** København 1917. IV + 808 s.

B. Erichsen och Alfr. Krarup ha begynt utgivandet av en »*Dansk historisk Bibliografi*», avsedd att innehålla en förteckning över tryckta böcker och tidskriftsavhandlingar rörande icke blott Danmarks politiska, utan även dess sociala, ekonomiska och andliga livs historia, topografi och personalhistoria. Förteckningen är bestämd att omfatta utom det nuvarande Danmark, därvid dock Island och Grönland uteslutits, bland annat även de skånska landskapen intill 1658 och medtaga litteraturen, såväl den danska som den utländska, intill utgången av år 1912, för de sjelvständiga verkens vidkommande i anslutning till Biblioteca Danica och alltså först från 1831. Till tidningsartiklar är icke hänsyn tagen och blott undantagsvis anfört, om en medtagen tidskriftsartikel också föreligger i särtryck.

Det nu utgivna bandet, band 3, omfattar personalhistorien. Stoffet är ordnat under följande huvudavdelningar: »Bibliografi», »Skrifter om det genealogiske Studium», »Tidsskrifter», »Samlinger af Stamtavler i Almindelighed», »Samlinger af Biografier og Portrætter i Almindelighed», »Samlinger af Stamtavler, Biografier og Portrætter» och »Enkelte Slægter og Personer». Den allmänna personalhistorien är starkt avgränsad och likpredikningar och liknande uteslutna. Däremot äro brevsamlingar medtagna och den lämpliga anordningen genomförd, att de enstaka breven på få undantag när utom under brevmottagarne tillika anförts under respektive brevskrivare.

Utgivarnes namn är en säker borgen för att arbetet utförts med den noggrannhet och precision, som en modern personalhistorisk bibliografi kräver för att bliva forskningen till verkligt gagn. Det ofantliga stoffet har emellertid gjort det omöjligt att första gång ett verk som detta utkommer undgå en eller annan inadvertens, ett eller annat förbiseende, och särskilt torde de senare framträda i fråga om skånsk personalhistoria och ifråga om offentliggjorda brev. Förbiseendena äro emellertid för-

---

De osignerade artiklarne av tidskriftens utgivare.

svinnande, och då några här anföras, är det endast till gagn för ett eventuellt supplement till det utmärkta verket. Bland skånsk personalhistoria saknas: A. W. Lundberg, Ur skånska Båtsläktens häfder (1905) och C. Sjöström, Om svensk-danska släkten Scharling (Pers. tidskrift 1911, s. 295—298). Av brev kunna här nämnas följande icke medtagna: från Beate Huitfeld, Birgitte Mormand, Helle Stensdatter Laxmand och Sophia Below till Sophia Brahe ävensom ett brev från den senare till Sophia Below (Hist. tidskrift för Skåneland II, 50, 52, 53, 56, 57, 59, 61, 62, 63, 64); från Hans Gram och Jacob Langebek till riksrådet Gustaf Bonde (Carl Trolle-Bonde, Riksrådet grefve Gustaf Bonde II, 218, 221); till och från Kilian Stobæus från och till Jens Foss och Th. W. Grothaus (C. M. Fürst, Kilian Stobæus d. ä. och hans brefväxling, 84, 85, 87, 90, 91, 92, 93, 96, 97, 98); till Terkel Klevenfeldt, Langebek, Henrik Hielmstierne och Otto Thott från Sven LagerBring (Sven LagerBring, Skrifter och bref, utg. af Lauritz Weibull, 111, 116, 144, 151, 152); till A. H. Florman från Peter Chr. Abildgaard (Anders Retzius bref till A. H. Florman, utg. af C. M. Fürst, 7); till Esaias Tegnér från Jens Kragh Höst (Ur Esaias Tegnérs papper, 27).

H. V. CLAUSEN, **Studier over Danmarks Oldtidsbebyggelse.** [Utgör s. 1—226 i Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie III: 6. København 1916].

— I den stora avhandling, som H. V. CLAUSEN utgivit under titel: »*Studier over Danmarks Oldtidsbebyggelse*», har ett försök gjorts att leda forskningen rörande den älsta bebyggelsen i Norden in på delvis nya banor. Materialet till denna avhandling ha ortnamnen lemnat; av tidigare arbeten ha därvid lagts till grund i första hand Steenstrups och Nygårds, i visst avseende även Hellquists namnundersökningar. Ingen av dessa forskare kan emellertid sägas ha behandlat ortnamnen efter deras belägenhet i förhållande till varandra; även om man som Emil Madsen studerat de sjælländska ortnamnen på- lösa och av deras belägenhet var för sig i förhållande till naturomgivningarne sökt bilda sig en allmän uppfattning om det egendomliga vid ändelsen, har man icke inlåtit sig på att efterforska, om möjligen de olika ortnamnen på samma ändelse i betydelse eller belägenhet kunna ha någon släktskap med andra, på andra ändelser slutande ortnamn, och lika litet huruledes den samlade mängden av ortnamn fördelar sig över visst område. Det är detta författaren satt sig före — ett arbete, säger han, som i aviatikernas tid synes ligga nära till hands — och han indrager i undersökningen, som omfattar alla ortnamn av högre ålder,

icke endast det egentliga Danmark och Skåne, utan även Sverige söder om de stora sjöarna med Götalandets huvudbygder. Clausen ser på problemen icke närmast såsom språkman eller historiker utan topograf; han tilltror sig, såsom det heter, en viss förmåga av iakttagelser i naturen och på kartor och han ställer denna sin förmåga till språkmännens och historikernas tjenst.

Clausen gör anmärkningen, att häradsindelningen ofta icke faller samman med de älsta bygderna, vilka legat skilda från varandra framför allt genom öde skogssträckningar. Dessa älsta bygder får han i stora drag på ett hittills oförsökt sätt fram därigenom, att han på de undersökningen bilagda kartorna kolorerar med grön färg allt det land, som intages av de nutidsskogar, om hvilka man vet, att de existerat även i äldre tid, liksom alla de områden, som intagas av lokaliteter med skogsnamn på -hult, -röd, -bränne o. s. v. Med gult åter kolorerar han de områden, som behärskas av namnen på -torp, -åkra, -mark; det fria landet inskränkes därigenom ytterligare och underindelas till någon del i mindre bygder.

Det är här icke meningen att följa Clausen genom hela hans undersökning; såväl dess rent språkliga delar som de uppfattningar han framlägger om »Guder, Konger og Stednavne» lemnas här helt åsido. Meningen är endast att framhålla och kritiskt belysa den använda forskningsmetoden och de huvudresultat, till vilka undersökningen leder.

De ortnamn, som för Clausens undersökning i första hand äro av vikt, äro ortnamnen på -inge och -löv. Bevisföringen går ut på att klarlägga deras läge dels i förhållande till varandra, dels i förhållande till hav och skog.

Clausen fastslår för Skånes vidkommande, att -inge där är en inlandsbildning; av de 117 ortnamnen på denna ändelse ligga blott 18 icke en halv dansk mil från stranden, blott 31 icke en mil från den; 40 ligga mellan en och tre mil, 46 mera än tre, d. v. s. i skogsland. I motsats härtill visar sig -löv som en kustbildning. Även om blott 11 ligga icke en halv mil från kusten, ligga omkring 30 av 71 på icke en mils avstånd från denna, 30 mellan en och tre mil, endast 10 mera än tre. Clausen anser sig vidare kunna göra den iakttagelsen, att just de ställen, som i historisk tid och intill våra dagar varit landets hamnar, stå i närmaste förbindelse med de skånska ortnamnen på -löv; med säkerhet, uttalar han, kan det sägas, att var -lövbygd har sin hamn. Och från dessa hamnar, fortsätter han, utgå -löven ordnade i linjer, tätare sammanliggande, understundom rent av i klungor ute vid kusten, längre från varandra, men

dock på rad inne i landet. Med undantag blott för en bygd utsända dessa långa linjer av -löv blott få utposter åt sidan; de äro som spjut slungade in i landet ute från havet.

De förhållanden Clausen anser sig ha konstaterat rörande -inge och -löv i Skåne, i första hand deras egenskap av inlands- och kustbildningar, återfinner han jemväl för motsvarande ortnamn på Fyen och Jylland och gör i detta sammanhang även iakttagelsen, att ortnamnen på -löv ligga tätast vid de hamnar, som vetta mot Sjælland och lättast kunde nås därifrån. På Fyen är utbredningen från nordost; på Jylland är Aarhustraktens -lövbygd den största av dem alla.

Såsom rakt motsatta förhållandena i Skåne och det övriga Danmark liksom även de sydsvenska och götiska bygder, där här ifrågavarande ortnamn anträffas, framstå i Clausens undersökning förhållandena på Sjælland. -inge är här, uttalar författaren, i övervägande grad en kustbildning; endast 29 % ligga här mera än en mil från havet. -löv påträffas däremot i massa — ända till 42 % — inne i landet; de stå nästan aldrig i förbindelse med hamn. -löv kan på Sjælland »ikke trækkes paa tråd eller formes som klynger med en komethale efter sig, mange steder ikke engang samles i grupper, der skarpt kan udsondres fra hinanden». Såsom slutresultat rörande Sjælland fastslås: -inge närmare strand och förhållandevis nära skog; -löv mera fjerran från strand och fjerran från skog.

Då Clausen går att draga slutsatsen av de iakttagelser han gjort och till vilka även hör, att -lösa följer i släptåget av -löv, utgår han från förutsättningen, att -inge är den älsta av de här ifrågavarande båda ändelserna; den tillhör enligt honom tider, då ätten, såsom ändelsens betydelse skall visa, ännu icke den enskilde, var egare av jorden och ett ordnat åkerbruk på fasta odlingsarealer icke var infört. I motsats härtill har -löv enligt Clausen uppkommit i en tid, då åkerbruket redan vunnit stadga och vissa delar av jorden beständigt voro odlade. Denna förändring i åkerbruket, fortsätter han och stöder sig därvid på att -löv alltid är sammansatt med ett personnamn, stod i förbindelse med att de enskilde, i första rummet hövdingarne, krävde åkerjord eller område för sig som säregendom. En social omvälvning följde; den skall bland annat ha satt spår i namnförändringar, genom vilka hövdingarne framhävde säregendomen. Läget av -löv på Sjælland, inne i landet, utan samband med hamn, talar enligt Clausen för att omvälvningen begynt där; den blev där också intensivast; -inge försvann där i centrum. Från Sjælland bredde sig rörelsen vester- och österut, men detta kan, menar Clausen, icke ha

skett genom regelbunden spridning på vad man kunde kalla kulturvägen, icke heller på tillfällighetens väg, utan måste ha skett genom medvetet ingripande, genom historisk handling, genom erövring. Därmed är förståelsen given till att -löv i Skåne förminskas i antal efter hand som man kommer in i landet och till sist i motsats till -inge försvinner. Ute vid kusten, här som på Fyen och Jylland företrädesvis kusten mot Sjælland, lade erövrarstammen under tidernas lopp beslag på förhållandevis mycket av jorden, den omdöpte -ingebyarne och de som blevo kvar kommo att ligga i genomgående fattigare och mera avsides liggande trakter än -löv. Särskilt skola förhållandena vid Helgeå, där -inge äro hopade vid åns övre lopp, men saknas längre ned, vara belysande.

De iakttagelser rörande -inges och -lövs karaktär av inlands- och kustbildningar, vilka för Clausens slutsatser ega så stor betydelse, äro otvivelaktigt att anse såsom tillförlitliga och sakna 'icke heller i det sammanhang de stå värde. Men iakttagelserna äro genomgående rent mekaniskt gjorda utan att tillräcklig hänsyn blivit tagen till grundläggande lokala topografiska förhållanden; det har aldrig ett ögonblick fallit författaren in att bakom ortnamnens karaktär av inlands- och kustbildningar kunna ligga andra för bebyggelsehistorien på helt annat sätt avgörande faktorer. Hur i sjelva verket främmande betraktelsesättet är för den föreliggande topografiska situationen framgår icke minst därav, att då det gäller att konstatera de hamnar, med vilka -lövnamnen i Skåne stå i förbindelse och vilka alltså vid -lövbebyggelsen skola ha spelat rollen av utgångspunkter, såsom sådana anges i brokig blandning Torekov, Halsahamn, Helsingborg, Landskrona, Malmö, Fotevik, Trelleborg, Ystad, Simrishamn och Åhus. Det är visserligen riktigt, att vissa av dessa haft betydelse vid den älsta bebyggelsen, men andra äro icke naturliga, utan av modernt ursprung och det stora flertalet hamnar, alla de viktigaste, från vilka -lövbebyggarne utgått, äro totalt förbigångna. Rent på måfå, utan avseende på terrängförhållandena, uppdragas vidare de från dessa hamnar utgående -lövlinjerna; varken flod eller höjd respekteras; från Svaluv uppe vid Skelderviken drages en linje över Vegeån och Söderåsen till Sönnarslöv vid Rönneå, och liksom Clausen förmenar, att bebyggelsen gått denna väg, låter han den gå tvärt över Romeleåsen med dess, ännu då häradsindelningen utbildat sig, otillgängliga skogsmarker från Göddelöv till Everlöv och därifrån vidare över Klingvallsån med dess sumptrakter ända bort till Hylleslöv.

Söker man att få klarhet rörande de faktorer, som ligga

bakom -inge- och -lövnamnens karaktär av inlands- och kustbildningar, är ett konstaterande av dessa de älsta ortnamnens förhållande till vattendragen, i första hand floderna och åarne, nödvändig. Denna undersökning skall här företagas närmast för Skånes vidkommande. Den är av så mycket större vikt, som den är egnad belysa halten av den grundläggande, men icke desto mindre obevisade sats, på vilken den Clausenska bebyggelseteorien vilar: åldersprioriteten för ortnamnen på -inge.

Ett konstaterande av samtliga de skånska -lövnamnens förhållande till vattendragen ger följande resultat:

Slättarödsån: Faritslöv.
Öllövsån: Öllöv.
Vystorpsån: Förslöv.
Rönneå: Sönnarslöv.
Vedbyån (biå till): Ankarlöv.
Svaluvsån: Svaluv.
Görslövsån: Görslöv.
Råån: Bårslöv, Härslöv.
Råån (biå till): Välluv.
Öresund: Glumslöv.
Saxån med biåar: Kvärlöv, Annelöv, Särslöv, Håstenslöv, Reslöv, Remmarlöv, Eslöv, Öslöv, Svalöv, Vesterslöv, Röslöv.
Löddeå med Vombsjön och smärre biåar: Odarslöv, Roslöv, Brönslöv.
Bråån: Brönneslöv.
Klingvallsån med biå och Sövdesjön: Everlöv, Färlöv, Hylleslöv.
Höjeå med biåar: Kvärlöv, Önneslöv, Göddelöv.
Segeå med biå: Arlöv, Burlöv, Görslöv, Särslöv, Djurslöv, Vismarslöv.
Namnlös försvunnen å: Fjärdingslöv.
Maglarpsån: Håslöv.
Albäcken: Hammarlöv, Vemmerlöv.
Gislövsån med biå: Gislöv, Fjerdingslöv, Anderslöv,
Dybäcks- och Vemmenhögsåarne med Näsbyholmssjön: Ölöv, Gerdslöv, Saritslöv.
Svartån: Gundralöv.
Kabusaån: Fröslöv.
Östersjön: Gislöv.
Tommarpsån med biåar: Gnalöv, Vemmerlöv.
Helgeån med dess smärre tillflöden: Sönnarslöv, Håslöv, Åraslöv, Härlöv, Skepparslöv, Araslöv, Råbelöv, Österslöv, Färlöv, Roalöv, Bjerlöv, Emitslöv.
Almaån med Balingslövs- och Finjasjöarna samt tillflöden: Vesterslöv, Fjärlöv, Balingslöv, Rättelöv, Röslöv.
Vingeån: Åraslöv, Vinslöv.

Det visar sig av det här anförda, att vid -lövbebyggelsen i Skåne, såsom vid all primitiv bebyggelse överhuvud ännu i historisk tid, vattendragen i första rummet varit bestämmande. Frågan har icke varit om kust- eller inland, om bebyggelselinjer slungade som lansar mot landets inre; nybyggarne ha, om man så vill från hamnarne vid kusten, följt floderna och

åarne, den tidens viktigaste och väl i stort sett enda samfärdsleder, och de ha slagit sig ned där jordmån och andra naturförhållanden i vattendragens närhet lockat och bjudit de anländande en trygg bergning. -lövbebyggelsens centralpunkter ha därvid helt naturligt kommit att förläggas till de bördiga vestra och sydliga slättbygderna i Skåne och här lika naturligt till Saxå- och Segeåbäckena samt åtrakterna på sydkusten. Skogs- och höjdbältet norr om de senare likaväl som det motsvarande, men vida större och otillgängligare i mitten av Skåne från Skelderviken och ned till Östersjön har man däremot icke förmått genomtränga. Men på andra sidan detta, i Helgeåns bördiga dalgång, har en sjelvständig -lövkoncentration skett och helt gett pregel åt den urgamla kulturbygd, som här utbreder sig.

En likartad undersökning av de skånska -ingenamnens belägenhet, leder, med allt erkännande av de Clausenska iakttagelserna i denna del, till helt andra konsekvenser än hans. Dessa -ingenamn visa sig icke på samma sätt som -lövnamnen avhängiga av vattendragen; de äro icke i samma grad som dessa förlagda till de bördigaste, tidigast brukade områdena, utan ligga gärna i brämet till torp- och skogsland, till icke ringa del djupt inne i dessa. Skogslandet i det mellersta Skåne har ett flertal av dem och medan de så gott som helt saknas vid Helgeåns nedre lopp, där -lövnamnen talrikt frodas, följa de det övre ända upp emot Smålandsgränsen. Förhållandet ger vid handen väl icke att -ingenamnen icke till någon del kunna vara samtida med -lövnamnen, men otvetydigt att de egt en längre livslängd än dessa. Karakteristiskt för -ingenamnen i Skåne är även, att många av dem ha sitt läge vid flod- och åövergångsställen och esomoftast invid de stora stråkvägarne till lands. Omedelbart norr om det ytterligt viktiga Gisslebergapasset ligger Skrävlinge, direkt söder därom vid stora huvudvägen Norrviddinge och Söderviddinge. Utmed Löddeström äro långt in i landet övergångsställena betecka de av orter på -inge: Keflinge, Getinge, Flyinge. Vestligaste övergångsstället vid Höjeå är Verpinge, genom en kedja av -inge i direkt vägförbindelse med Skrävlinge; vid Segeå ligger vid en vägknut Törringe, i stora stråkvägen österut Börringe. I det sydliga Skåne äro flerestädes förhållandena likartade och vid Helgeå ligga som gränsvakter vid ingången till -ingeområdet Kviinge i närheten av Almaåpasset, Knisslinge vid Helgeåövergången. Allt visar hän till att -ingenamnen tillhöra en tid, då vid sidan av vattenvägarne vägarne till lands fått avgörande betydelse och bosättning skett å de viktigaste punkterna vid dessa.

Med det här sagda torde -ingenamnens åldersprioritet för

Skånes vidkommande vara rubbad; -lövnamnen äro här, av allt att döma, de obetingat älsta. Därmed är sjelva förutsättningen för den Clausenska bebyggelseteorien undanröjd. Det återstår frågan, om det nästa ledet i premisskedjan, det motsatsförhållande ifråga om -löv- och ingenamnens belägenhet i Skåne och på Sjælland, vilket Clausen så starkt framhäver, är mera hållbart.

En blick på kartan visar, att hur rätt Clausen än kan ha ifråga om -inge såsom mera en kustbildning, -löv en inlandsbildning på Sjælland, detta förhållande icke heller här är avgörande. Även här hava vattendragen varit bestämmande för -lövbebyggelsen; en genomgång av samtliga -lövnamn ger vid handen, att de här som i Skåne ligga vid åarne eller också vid de djupt inskärande fjordarne. Att -lövbebyggelsen därvid i den grad som skett kommit att förläggas till det inre av landet, har sin orsak i att åarne här på helt annat sätt än öster om Öresund nå fram till landets centrum och att jorden här i högre grad än en stor del av landet närmare kusten var av beskaffenhet att ge upphov åt brukad bygd. Men med dessa förhållanden kommo -ingenamnen, vilka på Sjælland som i Skåne gärna ligga i brämet av -torp och skogsland, till någon del även här inne i dessa, att naturnödvändigt till sitt flertal få sitt läge närmare kusten. Samma lag har ifråga om begge ortnamnstyperna verkat i begge landen; endast dessas olika fysiska konfiguration, enkannerligen vattensystem och jordmån, är det som givit de olika utslagen.

De av Clausen framlagda grunderna för en från Sjælland utgången erövring av Skåne äro sålunda icke av beskaffenhet att kunna bära den därpå vilande slutsatsen. Men en erövring från samma håll av de övriga danska landen och Götaland är även utesluten; redan en flyktig blick på de älsta ortnamnens belägenhet visar detta. Fyen lemnar härvid ett slående exempel. -lövkoncentrationen möter där i nordost icke därför, att denna sida vetter mot Sjælland, utan därför att fjordarne och åarne i denna trakt enligt naturens ordning med nödvändighet tidigast måste locka bebyggarne på ön; -ingebyarne åter i utkanten därför, att de andra områdena redan voro tagna i besittning. Även här äro -lövnamnen de älsta och -ingenamnens belägenhet i full överensstämmelse med förhållandena på Sjælland. —

Clausens huvudresultat måste otvivelaktigt betecknas såsom icke hållbara. Vad man saknar hos honom är icke nya, ofta fruktbringande iakttagelser och uppslag, utan ett allsidigt skärskådande av materialet och väl även den metodiska skolning, utan vilken de vetenskapliga resultaten lätt komma att sväva i luften.

åarne, den tidens viktigaste och väl i stort sett enda samfärdsleder, och de ha slagit sig ned där jordmån och andra naturförhållanden i vattendragens närhet lockat och bjudit de anländande en trygg bergning. -lövbebyggelsens centralpunkter ha därvid helt naturligt kommit att förläggas till de bördiga vestra och sydliga slättbygderna i Skåne och här lika naturligt till Saxå- och Segeåbäckena samt åtrakterna på sydkusten. Skogs- och höjdbältet norr om de senare likaväl som det motsvarande, men vida större och otillgängligare i mitten av Skåne från Skelderviken och ned till Östersjön har man däremot icke förmått genomtränga. Men på andra sidan detta, i Helgeåns bördiga dalgång, har en sjelvständig -lövkoncentration skett och helt gett pregel åt den urgamla kulturbygd, som här utbreder sig.

En likartad undersökning av de skånska -ingenamnens belägenhet, leder, med allt erkännande av de Clausenska iakttagelserna i denna del, till helt andra konsekvenser än hans. Dessa -ingenamn visa sig icke på samma sätt som -lövnamnen avhängiga av vattendragen; de äro icke i samma grad som dessa förlagda till de bördigaste, tidigast brukade områdena, utan ligga gärna i brämet till torp- och skogsland, till icke ringa del djupt inne i dessa. Skogslandet i det mellersta Skåne har ett flertal av dem och medan de så gott som helt saknas vid Helgeåns nedre lopp, där -lövnamnen talrikt frodas, följa de det övre ända upp emot Smålandsgränsen. Förhållandet ger vid handen väl icke att -ingenamnen icke till någon del kunna vara samtida med -lövnamnen, men otvetydigt att de egt en längre livslängd än dessa. Karakteristiskt för -ingenamnen i Skåne är även, att många av dem ha sitt läge vid flod- och åövergångsställen och esomoftast invid de stora stråkvägarne till lands. Omedelbart norr om det ytterligt viktiga Gisslebergapasset ligger Skrävlinge, direkt söder därom vid stora huvudvägen Norrviddinge och Söderviddinge. Utmed Löddeström äro långt in i landet övergångsställena beteckade av orter på -inge: Keflinge, Getinge, Flyinge. Vestligaste övergångsstället vid Höjeå är Verpinge, genom en kedja av -inge i direkt vägförbindelse med Skrävlinge; vid Segeå ligger vid en vägknut Törringe, i stora stråkvägen österut Börringe. I det sydliga Skåne äro flerestädes förhållandena likartade och vid Helgeå ligga som gränsvakter vid ingången till -ingeområdet Kviinge i närheten av Almaåpasset, Knisslinge vid Helgeåövergången. Allt visar hän till att -ingenamnen tillhöra en tid, då vid sidan av vattenvägarne vägarne till lands fått avgörande betydelse och bosättning skett å de viktigaste punkterna vid dessa.

Med det här sagda torde -ingenamnens åldersprioritet för

Skånes vidkommande vara rubbad; -lövnamnen äro här, av allt att döma, de obetingat älsta. Därmed är sjelva förutsättningen för den Clausenska bebyggelseteorien undanröjd. Det återstår frågan, om det nästa ledet i premisskedjan, det motsatsförhållande ifråga om -löv- och ingenamnens belägenhet i Skåne och på Sjælland, vilket Clausen så starkt framhäver, är mera hållbart.

En blick på kartan visar, att hur rätt Clausen än kan ha ifråga om -inge såsom mera en kustbildning, -löv en inlandsbildning på Sjælland, detta förhållande icke heller här är avgörande. Även här hava vattendragen varit bestämmande för -lövbebyggelsen; en genomgång av samtliga -lövnamn ger vid handen, att de här som i Skåne ligga vid åarne eller också vid de djupt inskärande fjordarne. Att -lövbebyggelsen därvid i den grad som skett kommit att förläggas till det inre av landet, har sin orsak i att åarne här på helt annat sätt än öster om Öresund nå fram till landets centrum och att jorden här i högre grad än en stor del av landet närmare kusten var av beskaffenhet att ge upphov åt brukad bygd. Men med dessa förhållanden kommo -ingenamnen, vilka på Sjælland som i Skåne gärna ligga i brämet av -torp och skogsland, till någon del även här inne i dessa, att naturnödvändigt till sitt flertal få sitt läge närmare kusten. Samma lag har ifråga om begge ortnamnstyperna verkat i begge landen; endast dessas olika fysiska konfiguration, enkannerligen vattensystem och jordmån, är det som givit de olika utslagen.

De av Clausen framlagda grunderna för en från Sjælland utgången erövring av Skåne äro sålunda icke av beskaffenhet att kunna bära den därpå vilande slutsatsen. Men en erövring från samma håll av de övriga danska landen och Götaland är även utesluten; redan en flyktig blick på de älsta ortnamnens belägenhet visar detta. Fyen lemnar härvid ett slående exempel. -lövkoncentrationen möter där i nordost icke därför, att denna sida vetter mot Sjælland, utan därför att fjordarne och åarne i denna trakt enligt naturens ordning med nödvändighet tidigast måste locka bebyggarne på ön; -ingebyarne åter i utkanten därför, att de andra områdena redan voro tagna i besittning. Även här äro -lövnamnen de älsta och -ingenamnens belägenhet i full överensstämmelse med förhållandena på Sjælland. —

Clausens huvudresultat måste otvivelaktigt betecknas såsom icke hållbara. Vad man saknar hos honom är icke nya, ofta fruktbringande iakttagelser och uppslag, utan ett allsidigt skärskådande av materialet och väl även den metodiska skolning, utan vilken de vetenskapliga resultaten lätt komma att sväva i luften.

Emil Ekhoff, **S:ta Maria minor i Lund.** [Utgör s. 148—178 i samme författares Svenska stavkyrkor jämte iakttagelser över de norska samt redogörelse för i Danmark och England kända lämningar av stavkonstruktioner. Stockholm 1914—1916].

— Sedan mitten av 1800-talet har man allmänt med stöd av föreliggande dokument förlagt den forna Lilla vår frus kyrka, S:ta Maria minor, i Lund till södra delen av kvarteret mellan Stortorget och nuvarande Vårfrugatan. Å hörntomten här, mellan den senare och Mårtensgatan, anträffades också vid en kloakgrävning 1897 en kolonnbas, stående på ursprunglig plats, och samtidigt i ett uthus å tomten ett i granit hugget tärningskapitäl av betydande dimensioner, båda numera i Kulturhistoriska muséet. Då hösten 1911 hela byggnadsraden i kvarterets sydända nedrevs, blev det avgörande beviset för kyrkans läge givet; ansenliga delar av dess grundmurar blottades då. Vid en ny grävning 1914 norr om den förra kommo ännu andra i dagen, så att numera endast de vestligaste undre delarne av kyrkan ligga kvar under jord.

Efter det att ledaren av utgrävningen Georg J:son Karlin i Kulturhistoriska föreningens årsberättelse 1911—1912 lemnat en kortfattad översikt av denna, har Emil Ekhoff i sitt 1914—1916 utgivna stora verk: »*Svenska stavkyrkor jemte iakttagelser över de norska samt redogörelse för i Danmark och England kända lämningar av stavkonstruktioner*», på grundval av Karlins översikt, fotografier och uppmätningar samt egna rön framlagt en utförligt dokumenterad framställning av grävningsresultaten i deras helhet.

S:ta Maria minor har, enligt vad undersökningen ger vid handen, varit uppförd i sandsten och visat en regelrätt romansk anläggning med långhus, smalare kor och absid, och såsom ett senmedeltida tillägg ett vapenhus framför södra sidan. Sådan kyrkan stod, då förödelsen mot slutet av 1500-talet gick över den, och sådan den till de undre delarna ännu vid utgrävningen var bevarad, hade den emellertid icke tillkommit på en gång. Absiden var den andra i ordningen, likaså koret och den ombyggnad, från vilken de härrörde, hade sträckt sig ända till grunden. Upprepade förhöjningar av kyrkans inre, markerade genom över varandra liggande golv, hade egt rum, ett nytt altare efterträtt det ursprungliga och i samband med detta funnits ett gravliknande rum, en, om man så vill, atavistisk typ av de älsta basilikornas confessio. Utmed sydsidan av kyrkan och även inne i densamma anträffades ett flertal gravkistor, dels av trä, dels av stenhällar och tegel, av vitt skilda former och representerande en lång tids utveckling, alla i överensstämmelse med redan tidigare känt gravskick i det medeltida Lund. Av grav-

stenarna var en från 1200-talet med denna inskrift: »Hic requiescunt Godscalcus filius domini Godscalci et uxor sua Cecilia filia domine Agnetis. Anime eorum requiescant in pace. Amen» — här vila Godskalk, son av herr Godskalk, och hans husfru Cecilia, fru Agnes' dotter. Må deras själar vila i fred. Amen.

Resterna av S:ta Maria minor voro emellertid icke de enda, som vid utgrävningen kommo i dagen. Under S:ta Maria minor och på södra sidan om denna anträffades rester av de östra och norra delarna av ännu en kyrka, icke av sten, utan av trä, en stavkyrka, den enda i sitt slag från äldre skånsk medeltid.

Stavkyrkan har, enligt vad dessa rester visa, haft ytterväggarna uppförda av grova upprättstående ekplankor med som vanligt plankonvex genomskärning; i öster har den haft kor med rak altarvägg, åt vester fortsatt av ett bredare, avlångt fyrsidigt långhus. Strax innanför yttermurarne ha såväl i kor som långhus varit anbrakta massiva, fristående runda ekpelare; de ha gjort tjenst vid uppbärandet av taket. Stavkyrkans konstruktion — särskilt det förhållande, att den saknar syllar, så att ekplankorna i stället varit direkt nedsatta i jorden, ävensom att plankorna varit förenade genom nåtar och lösa fjädrar — hänvisa den till en mycket tidig tid, enligt Ekhoff till allra första början av 1000-talet eller så tidigt som de topografiskt-arkeologiska förhållandena i Lund överhuvud medgiva.

Ekhoff kallar i sitt verk stavkyrkan i likhet med stenkyrkan S:ta Maria minor. Benämningen är knappast fullt riktig. Kyrkan är första gång omtalad i den från tiden före den 30 juni 1123 härrörande Prebendelistan i Necrologium Lundense (S. R. D. III, 428); den kallas där Capella S:te Marie in foro — S:ta Marias kapell på torget — och bär senare i århundradet benämningen: Capella in nundinis — kapellet på marknadsplatsen (D. S. I, 51). Genom donation av Erik Ejegod var den då anslagen prepondituran vid kapitlet. S:ta Maria minor, som först torde tillkommit i senare hälften av 1100-talet, är däremot icke omtalad förrän under förra delen av nästa århundrade; den var som sin föregångare i kapitlets ego och kom då att giva namn åt ett av dess presbiteralprebenden — prebenda presbiteralis S:te Marie minoris (S. R. D. III, 424).

Till Ekhoffs verk är som bilaga 5 fogad en karta över Lund, upprättad av Nils Lithberg och utvisande utbredningen av vid Kulturhistoriska muséets grävningar anträffade fynd före år 1100. Å denna karta äro fyndplatserna streckade. I sjelva verket äro emellertid fyndplatserna i regel avsevärt mindre än de å kartan angivas: icke enbart dessa, utan de tomter i deras helhet, till vilka de höra, hava markerats.

H. BRESSLAU, **Internationale Beziehungen im Urkundenwesen des Mittelalters** [Utgör s. 19—76 i Archiv für Urkundenforschung VI. Leipzig 1916].

— I en avhandling med titeln: »*Internationale Beziehungen im Urkundenwesen des Mittelalters*», införd i »Archiv für Urkundenwesen» VI, har Harry Bresslau kommit att egna uppmärksamhet även åt de älsta skandinaviska urkunderna och särskilt stannat vid sigillet under Knut den heliges fundationsurkund för kapitlet i Lund av den 21 maj 1085. Detta sigill gick med urkunden förlorat vid Stockholms slottsbrand 1697 — icke såsom Bresslau och före honom Suhm och Erslev uppge 1692 — men en avbildning i Peringskiölds »Ättartal för Swea och Götha konungahus», reproducerad tidigast hos Stobæus i hans avhandling »De numis et sigillis Lundensibus», har bevarat dess utseende. Sigillet visar å framsidan konungen å sin tronstol, å baksidan konungen till häst; å den förra med omskriften: Presenti regem signo cognosce Cnutone(m), å den senare med omskriften: Hic natv(m) regis Magni svb nomine cernis. Bresslau uppvisar nu, att sigillet röjer en mycket nära frändskap med Vilhelm Erövrarens; å huvudsidan har detta en bild av konungen till häst med omskriften: Hoc normannorum Willelmum nosce patronum si[gno]; på baksidan konungen på sin tron och där omkring: »Hoc anglis regem signo fatearis eundem. Det föreligger här tydligen såväl ifråga om bilder som inskrifter ett inflytande på danskt från engelskt urkundsväsende, men detta inflytande anser Bresslau icke böra förklaras sålunda, att Knut efterbildat Vilhelm Erövrarens sigill — de båda konungarne voro fiender och Knut hade redan under faderns livstid kämpat mot normanderna. Han uppställer i stället den förmodan, att båda sigillen återgå till en gemensam förebild. Av Historia monasterii Cantuarensis framgår, att i klostret S:t Augustinus i Canterbury låg en Knut den stores urkund, beseglad med dennes sigill i vax; Knut, företrädare i Danmark till Knut den helige, i England till Vilhelm Erövraren, har sålunda fört sigill, och med stor säkerhet, menar Bresslau, kan man förmoda, att just detta utgjort förebilden och alltså varit ett dubbelsigill, vilket å ena sidan framställt honom såsom konung av England, å den andra såsom konung av Danmark. Dubbelsigill hade tidigare förts endast av de longobardiska furstarne i Syditalien; enligt Bresslau kan Knut icke ha egt kännedom om dessa, och Knut skulle alltså vara att betrakta såsom »uppfinnare» av sigillet. Ett stöd för denna förmodan finner Bresslau däri, att dubbelsigill förts även av Knuts efterträdare Eadward Confessor — man begriper icke, falla hans ord, hur denne annars skulle ha undfått tanken på

ett sigill av denna art, vilket så lätt låter sig förklara hos företrädaren, konungen av England och Danmark. Till på köpet är Eadwards sigill å huvudsidan en efterbildning av det sigill, som förts av Konrad II, den kejsare, med vilken Knut den store vid hans kejsarkröning sammanträffade i Rom.

Huru riktig den av Bresslau påvisade överensstämmelsen mellan Knut den heliges och Vilhelm Erövrarens sigiller och därmed av engelskt inflytande på det älsta danska urkundsväsendet än är, måste man dock ställa sig tveksam ifråga om hypotesen, att de båda sigillen återgå till ett eventuellt Knut den stores dubbelsigill. Denna tvekan är så mycket mera berättigad, som varje uppgift om utseendet av Knuts sigill saknas och som Eadwards dubbelsigill — det antagna mellanledet — icke röjer synnerlig överensstämmelse med Knut den heliges och Vilhelm Erövrarens — det visar å båda sidor endast en bild, bilden av en tronande konung, enligt Bresslau, såsom nämnt, till på köpet hemtad från Konrad II:s sigill, och har den enkla, för båda sidorna lika lydande omskriften: Sigillum Eadwardi anglorum basilei. Överensstämmelsen mellan det danska och det anglonormandiska sigillet torde naturligast förklaras på det av Bresslau förkastade sättet, genom en direkt efterbildning av Knuts sigill från Vilhelms; det ligger nära, att rivaliteten mellan de båda konungarne, helst den ene icke lärer ha velat stå efter den andre ifråga om ett praktfullt sigill, snarare bör ha drivit till denna efterbildning än uteslutit den.

Det torde icke kunna sättas i tvivelsmål, att Vilhelm Erövrarens dubbelsigill, såsom Bresslau gör gällande, avser att framhäva Vilhelm såsom herskaren över tvenne riken; omskrifterna och vid sidan därav det förhållande, att Vilhelms kontrasigill endast är hans sigill såsom hertig av Normandie, gör detta till visshet. För Knut den helige saknades denna bakgrund för upptagandet av dubbelsigillet, men liksom för Eadward Confessor — och häri ligger väl förklaringen till det av denne förda sigillet, vars frändskap i bildframställningen med Konrad II:s på grund av den nära samtidigheten faller helt naturlig — har för honom bruket därav tillfredsställt ett rent praktiskt krav. Dubbelsigillet gav åt beseglingen av ett dokument en förhöjd grad av autenticitet; det försvårade efterapningar och det gjorde ett lösgörande av sigillet från snörena eller pergamentsremsan i förfalskningssyfte hart när omöjligt.

Eadward Confessor och Vilhelm Erövraren äro de monarker norr om Alperna, som tidigast fört dubbelsigill; såsom den tredje i ordningen kommer Knut den helige. Det skulle dröja in i det fjerde decenniet av det tolfte århundradet, innan

de franska konungarne med Ludvig VII upptogo detta sigill — även här med direkt efterbildning av Vilhelm Erövrarens — och in i nästa decennium, innan bruket därav spridde sig till Tyskland. Men Knut den helige införde icke endast sjelva dubbelsigillet; med detta följde också, så vitt man kan döma, ett nytt sätt för det i vax tryckta sigillets fastgörande. Det gamla, i Frankrike ännu i början av det tolfte århundradet, i Tyskland ändå senare allmänt brukade sättet var att åtrycka det pergamentet; när Knut den helige, såsom sigillbeskrivningarne ge vid handen (D. S. I, 44; Lunde capitels och hospitals privilegiebok av 1662, s. 3. Landsarkivet i Lund), lät hänga sitt sigill under gåvobrevet för Lunds domkyrka, var väl detta ytterst orsakat av sigillets natur av dubbelsigill, men otvivelaktigt har man även däri att se ett inflytande från England.

Det inflytande från England, som Knut den heliges tid ifråga om urkundsväsendet sålunda har att uppvisa, är så mycket mera beaktansvärt, som kontakten med förhållandena i detta land vid samma tidpunkt försvunnit från ett annat statligt område, från myntväsendet. Vid sidan om ett avtagande inflytande från Bysanz gör sig här allt starkare en påverkan från Tyskland gällande.

Erik Torslow, **Kartor över Skanör och Falsterbo 1858 och 1660. — Fiddernas i Falsterbo läge.** Malmö 1918. 15 s. + 3 kartor.

— Med det nyvaknade intresse för hanseatisk historia, som 1800-talets sista hälft har att uppvisa, riktades uppmärksamheten även på förhållandena å Skånemarknaden, i första hand på de centrala fiske- och handelsplatserna på Skånes sydvestligaste udde, Skanör-Falsterboudden. Hela den historiska utvecklingen här upptogs till behandling och i samband härmed gjordes även för första gången försöket att klarlägga den medeltida topografien på halvön. I den lärda inledning, som Dietrich Schäfer fogade till sin upplaga av »Das Buch des lübeckischen Vogts auf Schonen» (Hansische Geschichtsquellen IV 1887), behandlade han denna fråga i dess helhet och egnade därvid särskild omsorg åt utredandet av var de områden, de så kallade fiten, voro belägna, vilka tid efter annan under sillfiskets glanstider av kronan upplätos åt de främmande och inhemska köpstäderna och stormännen; på en av de kartor, som åtfölja boken, finner man flertalet med ledning av det rika aktmaterialet mer eller mindre noga markerade och utlagda. Resultaten ha för den Falsterbo närmast omgivande trakten senare av Schäfer kompletterats och rektifierats i hans uppsats »Die Ausgrabungen bei Falsterbo» (Hansische Geschichts-

blätter 1899, s. 65); det har skett närmast med ledning av de grävningar Sven Söderberg 1899 företog på platsen och av vilka med tydlighet framgick à ena sidan, att Reveln, dit Schäfer tidigare förlagt de danska fiskarnes bodar, är en nybildning, å den andra läget för den tyska kyrkan. Senare har spörsmålet om fiten vid Falsterbo behandlats, utom av Söderberg i denna tidskrift I, 49 (1900), av Otto Blümcke, tidigare känd genom sitt arbete »Stettins hansische Stellung und Heringshandel in Schonen» (1887), i uppsatsen: »Zur Topographie der Stettiner Fitte auf Falsterbo» (Hansische Geschichtsblätter 1907, s. 439), en uppsats av tungt vägande betydelse, då däri för första gång publicerats den in i enskildheterna gående plan över Stettins fit med dess närmaste omgivning, som stadens fogde i Skåne, doktor Elias Slecker 1579 lät utföra.

Till de försök, som tidigare gjorts att bestämma fitens vid Falsterbo läge, har 1918 kommit ännu ett, av Erik Torslow. Försöket, för vilket är anmärkningsvärt, att det icke tager hänsyn till den tidigare litteraturen utöver Schäfers inledning till fogdeboken, är framlagt i en liten skrift: *»Kartor över Skanör och Falsterbo 1853 och 1660. — Fiddernas i Falsterbo läge».*

Grundläggande för Torslows uppfattning av de topografiska förhållandena vid Falsterbo under äldre tid är den karta över Skanör—Falsterbohalvön, som, ehuru tidigare uppmärksammad av forskningen, i hans skrift första gången reproduceras, kartan av 1660 eller rättare 1661. Denna karta visar, utom att Reveln vid tiden för kartans avfattning ännu icke funnits, för hela halvöns kuststräckning en helt annan konfiguration än den nuvarande. Torslow godtager utan vidare kartans uppgifter i detta stycke och ger därjemte obetingat vitsord åt dess placering av Stettins, Lübecks och Danzigs kompanihus. Denna placering står emellertid, i varje fall vad angår det Stettinska kompanihuset, i direkt strid såväl med medeltida som senare uppgifter och kan alltså icke vara riktig. Och vad angår kustformationen på kartan kan icke heller därpå något byggas. Kartan synes närmast tecknad på fri hand och saknar också varje uppgift om en till grund liggande skala; huvudsaken är, liksom ifråga om de övriga till samma verk hörande kartorna över byarne i Skytts och Oxie härad, icke sjelva kartritningen, utan de åtecknade uppgifterna om storleken av de olika hemmanens åkertilliggganden. För övrigt är strandlinjen i sin helhet så fullkomligt orimlig, att det endast behöves en blick på denna med dess buktningar utmed Hölviken eller utmed Östersjön, där den är dragen nära nog rakt i norr och söder, för att övertyga därom.

För ett rätt utläggande av de olika fiten vid Falsterbo är givetvis en grundförutsättning, att en säker utgångspunkt därför på marken kan konstateras. En sådan ha tidigare forskare icke lyckats påvisa; Torslow däremot menar sig ha funnit den. De uppmätningar, som åren 1504 och 1513 företogos av Lübecks fit, utgå båda från korset på Ugglen. Denna beteckning Ugglen är sedan gammalt en beteckning på Falsterboudden i dess helhet, men enligt Torslow skall den ännu vid medeltidens slut ha avsett ett bestämt föremål på denna, Kolabacken, platsen ännu intill 1843, icke som det i skriften uppgives 1634, för fyrbåken här, den så kallade Lycktan. Man frågar sig efter bevisen. Det ena är en nog så subjektiv uppfattning därom, vunnen vid läsning av Fogdeboken; det andra det något poetiska argumentet, att den på krönet av Kolabacken tända elden som ögat på en uggla, en uggle, endast lyste om natten. Satsen om Ugglen såsom en beteckning endast på Kolabacken faller emellertid på en uppgift i uppbördsregistret för Skanör och Falsterbo av 1494: enligt detta § 5 ligga de danska fiskarbodarne, vilka voro belägna vester och nordvest om staden Falsterbo mot Skanör till, på »Ugglæ» (Schäfer, Das Buch des lübeckischen Vogts, 104). Utgångspunkten för Torslows placering av fiten vid Falsterbo kan sålunda icke vara riktig, och saken invecklas yttermera, då författaren utan vidare gör platsen för den å 1661 års karta utmärkta »landternen» identisk med platsen för den nuvarande fyren och i överensstämmelse därmed markerar Kolabacken på en punkt avsevärt vester om den, där den å kartan ligger. Ett nytt förbiseende följer omedelbart på detta sista. Uppmätningarna av Lübecks fit äro protokollförda på plattyska och redan vid den första av Torslow begagnade uppgiften däri gör han sig skyldig till en misstolkning. Det säges i mätningen 1504: »Item van deme Lubeschen crutze, dat up der Uggel steyt, beth to deme anderen Lubeschen crutze, dat nha Schonor steyt, is in de lenge 588 fadem. Item van dessem vorschreven crutze in de brede nha deme Stettynschen crutze is 82 fadem». Torslow tolkar detta sålunda: »Från Lübeckerkorset på Uggelen mätes 82 faden = 246 alnar bort till ett Stettinerkors i vester. Härefter mätes 588 faden = 1,764 alnar från Lübeckerkorset på Uggelen längs Lübeckerfiddets sydvestra och nordvestra sidor till det Lübeckerkors, som stod i norr i riktning mot Skanör.» Den plattyska texten ger ofrånkomligen vid handen, att sträckan från korset på Ugglen till korset i riktning mot Skanör var 588 faden, från det senare till det Stettinska korset 82; när man, som här skett, låter de 82 faden i stället gälla sträckan från korset på Ugglen

till Stettinerkorset, går givetvis det hela i stycken, och det räddas icke därmed, att författaren tager konsekvenserna och utan stöd i urkundsmaterialet utlägger åt Stettin utöver dess säkert konstaterade fit norrut från Lübecks ett nytt okänt på Ugglen.

Det ligger i det här anförda, att fiten vid Falsterbo icke kunna ha intagit de lägen, som Torslow ger dem. Men å andra sidan kunna de icke heller ha varit belägna på sätt Schäfer, i väsentlig mån med utgångspunkt från förhållandena på marken mot slutet av 1800-talet, och efter honom i stort sett Söderberg angiva: intet av de hos dem utlagda fitens läge överensstämmer helt med vad den för dem ännu okända planen över Stettins fit av 1579 utvisar. Men att denna plan kan och bör läggas till grund vid placeringen, framgår därav, att äldre och nyare vittnesgilla uppgifter om fitens belägenhet låta förena sig med denna.

Att exakt i detalj utlägga fiten vid Falsterbo på en karta, torde även för de viktigares vidkommande vara uteslutet. Men i stort sett kan dessas lägen bestämmas. Enligt planen av 1579 stötte Stettins fit, som var begränsat av räta linjer och vars tomter voro rätlinigt uppdragna, i sitt ena hörn till staden Falsterbo. Den punkt av staden, där detta skedde, måste ha varit nära dess nordvestra hörn, den enda punkt, där Stettinfitet, i betraktande av de övriga fitens utsträckning och i överensstämmelse med planen, även kan ha sammanträffat med städerna Colbergs och Stralsunds fit. På Colbergs fit har man Valdemar Atterdags salubrev av den 22 september 1372; det bestämmes däri, att fitet skall vara så brett som det stettinska fitet, längden 60 rude, varje rude räknad till 8 alnar (Schäfer, Einleitung, CX). Stralsundsfitet åter, som på grund av dess läge i förhållande till Stettinfitet måste ha legat omedelbart vester om staden Falsterbo, gränsade söderut till Greifswalds och det öster därom belägna Anklams fit, vilkas gräns å motsatta sidan var havet ɔ: Östersjön. Greifswalds fit gick i vester fram till tyskarnes kyrkogård, cymiterium Theotonicorum, vilken numera kan fixeras till en plats på ett mindre avstånd nordost om Falsterbohus (Hans. Geschichtsblätter 1899, s. 82; denna tidskrift I, 68); Anklams fit nådde i sydost till Pråmbodarne, »Prambuden» (Schäfer, Einleitung, CIX). Till Stettinfitet slöt sig å motsatta sidan mot Stralsunds fit det Danzig tillhöriga; detta, som 1370 hade en längd av 800 alnar, en bredd av 290, men senare var avsevärt smalare, gränsade emellertid med sin längdsida å ena hållet även till Colbergs fit, å det andra till Lübecks och låg mellan det senare och de danska bodarne

vid havet ɔ: Öresund (Schäfer, Einleitung, CV). Utsträckningen av Lübecks fit är delvis tidigare berörd; det kan tilläggas, att längden från det Stettinska korset till »Reperboden» och fram till korset på Ugglen, krummen medräknad, var 650 faden och bredden från den sten, som låg vester om slottet och till den preussiska graven 133 faden, enligt en annan uppgift 114 (Schäfer,Einleitung, CV). Till Lübecks fit slöt sig i sydost, så långt detta räckte till Ugglen, Rostocks (sammastädes, CVIII), vilket 1579 gick norrut ända till Stralsunds fit.

Skånska borgar i uppmätningsritningar, fotografiska avbildningar samt beskrivande text, utgivna av AUGUST HAHR. Häftena 5—6. Stockholm 1917. 57+17 s.

— Sedan vi senast hade tillfälle egna uppmärksamhet åt publikationen »*Skånska borgar*» (Hist. tidskrift för Skåneland VI, 443, 447), ha tvenne nya häften, häftena 5—6, utkommit. De avhandla Glimmingehus och Bollerup. Texten är författad av utgivaren AUGUST HAHR; uppmätningsritningarne över Glimmingehus äro uppgjorda av PÄR AXEL OLSSON, över Bollerup av OSSIAN BJÖRKLUND.

Glimmingehus har oftare och mera ingående än något annat skånskt herresäte varit föremål för noggranna och ingående beskrivningar och uppmätningar. Första gång redan 1844 av Carl Georg Brunius i hans stora och grundläggande avhandling: »Glimminge faste Steenhuus» (Dansk Hist. Tidsskrift V, 565); senare i hans »Skånes konsthistoria» (1850). I modern tid har byggnaden behandlats särskilt av Hans Hildebrand i »Sveriges medeltid» (1884), av Nils Lithberg i denna tidskrift (1911) och av Otto Rydbeck i en av de få goda monografierna i publikationen »Svenska slott och herresäten» (1912). Hahr uttalar, att en ny redogörelse, om även mera ingående och detaljerad, icke kan uppenbara så många nya rön, då det rör sig om en så pass beskriven borg som Jens Holgersen Ulfstands; i hans egen redogörelse och de denna åtföljande uppmätningarne saknas också helt naturligt dylika rön av större betydelse, men anträffas ett och annat uppslag och en och annan synpunkt utöver föregångarnes.

På ett i sin art genialt sätt har Lithberg löst problemet om Glimmingehus' delvis gottländska ursprung och visat, huru stora delar av den färdighuggna byggnadsstenen, kolonner och kapitäl, dörromfattningar och fönster av husets byggherre hemtats från en äldre tids byggnader på Gottland. Kärnpunkten i det nya hos Hahr torde vara, att han i visst avseende sökt bygga vidare på den av Lithberg här lagda grunden och få fram en gottländsk inverkan även i fråga om sjelva byggnads-

formerna: han framhåller därvid särskilt det ribblösa korsvalvet och tunnvalvet. »Med det rika stenmaterialet från Gottland», säger han, »vare sig tillhuggen kvadersten och plansten eller de från äldre monument 'lånade' arkitekturdetaljerna, torde säkerligen även gottländska byggmästare, stenhuggare och eventuellt andra 'embetsmän' ha följt ... Gotiska ribbvalv äro en sällsynthet på Gottland, åtminstone i landskyrkor, även om valven uppdragits spetsbågigt. De uppstiga, vare sig som rundbågiga eller spetsbågiga, från kragstenar å väggarna samt ofta nog från en eller ett par kolonner i mitten. En för kyrkornas långhus vanlig anordning var en kvadratisk sal med fyra korsvalv och en mittkolonn. Tunnvalv förekomma ej sällan i torn, kor och sakristior. Både tunnvalvet, det kvadratiska, ribblösa korsvalvet, kragstenarne och mittpelaren med därifrån uppstigande rundbågiga korsvalv återfinna vi nu på Glimmingehus. Att spetsbågen här mera sällan uppträder i valven beror under alla förhållanden på, att den i profanbyggnaden allmänt övergavs av sengotiken och ersattes med rundbågen och andra bågformer, för vilka nämnda stilströmning, liksom ju även den nordiska renässansen, fick en synnerlig förkärlek». Då det gäller att fastslå, vem den gutniska byggkonstnär varit, av vilken Jens Holgersen begagnat sig, anser Hahr icke orimligt, att Jens Holgersen sammanträffat med Adam van Düren i Visby, som till ej ringa grad just var koloniserat från Westfalen, dit namnet van Düren hänvisar. Lika möjligt, ja kanske sannolikare finner han emellertid, att en infödd gottländing är den utförande byggmästaren, och att van Düren först senare tillkallats för det helas fullbordan och utförandet av nödiga dekorativa och figurala skulpturer.

Det är ifråga om hela denna framställning att anteckna, att förutsättningen för att ett inflytande från Gottland i byggnadstekniskt avseende på det av Hahr här angivna sättet, genom byggmästare och stenhuggare, skall hava förmedlats till Glimmingehus, måste vara en vid denna tid florerande gottländsk arkitektur. Men byggnadsverksamheten på Gottland var vid denna tid upphörd: den var upphörd sedan ett och ett halft århundrade. För tunnvalvets förekomst i Glimmingehus torde det också vara nog att hänvisa till det ytterligt allmänna bruket därav vid den tid huset uppfördes; att ribbvalvet saknas, har sin tillräckliga förklaring icke endast i det förhållande, att arkitekturdelar av detta slag icke stodo att erhålla för Jens Holgersen på Gottland, utan också däri, att han i allt vad han sjelv lät utföra gjorde det minsta möjliga ifråga om huggning och utsmyckning.

I sammanhang med det gottländska inflytandet på Glim-

mingehus gör Hahr en erinran mot den tolkning Lithberg mera i förbigående lemnat av inskriptionen kring stenskivan i husets praktrum: »jak ar en kempe stark oc stoor, fra gulland jak till schone for mcdl xxxvii».[1]) Jens Holgersen for detta år icke till Skåne utan till Gottland, vars länsman han då blev; icke han, utan huset sjelv var det, som enligt Lithberg då anträdde färden från Gottland till Skåne. Hahr finner denna Lithbergs tolkning av inskriptionen »synnerligen artificiell och allt annat än övertygande». I den bild av en pansrad riddare med slagsvärd vid sidan och en ulfstandsk och en brahesk vapensköld i vardera handen, kring vilken inskriptionen löper, ser han, såsom redan Molbech (Dansk Hist. Tidsskrift I, 224), Jens Holgersen med sin egen och sin första hustrus vapenbild. »Förklaringen till inskriftens påstådda bristande historiska sanning», falla hans ord, »om den, som naturligast är, syftar på Ulfstand sjelv, kunde väl ligga i en omkastning av orden 'Gulland' och 'Schone', alltså i ett ofrivilligt misstag av stensnidaren. Men å andra sidan — behöver det vara något orimligt, om Ulfstand 1487 får en utnämning till länsherre på Visborgs slott och samma år reser från Gottland till Skåne? Mycket kan hända inom ett år».

Den senare reflexionen är riktig. Men man förevigar icke varje resa och på en ren förmodan om en felhuggning kan intet exakt byggas. Att Lithberg här gett den rätta tolkningen, synes icke heller kunna vara tvivel underkastat. Bilden å stenskivan är endast en i tidens heraldiska framställningssätt mycket vanlig sköldhållare, och det är givetvis uteslutet, att en man av Jens Holgersens samhällsställning och bildning anno 1487 kunnat ha haft nog stortalighet och naivetet att kalla sig sjelv »en kempe stark oc stoor». Byggherren har i stenen fastslagit styrkan och storleken hos den kämpe han skapat, det befästa huset i Glimminge.

[1]) Från arkeologiskt håll har man tillåtit sig en omtydning av en annan av inskriptionerna på Glimmingehus. Å tavlan över ingångsporten står bland annat: »anno domini mcdxcv sancte elsebe dagh tha døde iak holger axels dotter pa visborgh ok ligger i tomorpe kloster». Enligt Hans Hildebrand, Sveriges medeltid II, 227 och 228, skall här läsas icke Holger utan Holmger, vilket ytterligare förskönas till Holmgård, omtydningar, som av Otto Rydbeck godtagas i »Svenska slott och herresäten». Gentemot detta torde det vara tillräckligt hänvisa till det förhållande, att namnet Holmger eller Holmgård saknas i Braheslakten och att fru Holger Axelsdatter Brahe var uppkallad efter sin farfars moder, fru Holger Holgersdatter Krognos, vilken i sin ordning bar namnet Holger av den grund, att hon var postum dotter till Holger Gregersen.

I mitten av tavlan över ingångsporten är Ulfstandsvapnet anbrakt. Hahr tyder de tre silverspetsarne i detta som trenne »ulvens skarpa tänder». Det vore dristigt antaga, att denna tydning av den heraldiskt så vanliga figuren är gjord på allvar,

Då Hahr från Glimmingehus övergår till beskrivningen av Bollerup, saknar han här det redan tillrättalagda, genomarbetade material, som finnes i fråga om det förra. Förhållandet har icke helt undgått att sätta spår i framställningen.

Enligt Hahr har den ursprungliga anläggningen å Bollerup bestått av fyra eller flera hus, omgivande en fyrkantig borggård; komplexet har utgjorts dels av stenhus, dels antagligen av korsvirkeshus. Av dessa bör enligt honom det östra, vare sig av ena eller andra materialet, ha varit av samma höjd som den vestra, ganska låga flygel, vilken man ser å gravyren från 1816 i Thersners prospekter. »Den bild», yttrar han, »vi få av Bollerup under såväl 1600-talets båda senare fjerdedelar som 1700-talets första hälft, blir en anläggning med en dominerande huvudbyggnad och till densamma anslutna lägre flyglar, samt en även borggårdens fjerde sida tillslutande låg länga».

Hela denna allmänna framställning är bristfällig. Borggården bestod, enligt en ännu bevarad, författaren obekant relation från 1682, av fyra grundmurade längor. Av den enligt Hahr tydligen enhetliga anläggningen finnes intet spår: i norr låg »det gevellfte hus, som Jens Hals håller daglig hus uti», i öster ett annat stort hus, i vester en liten länga, vars tak var vid makt, men vars invändiga rum voro öde, »eftersom det intet brukas till annat än att lägga gårdens bränneved uti», i söder »bröggerslängan» (Landsarkivet i Lund). Den östra av dessa längor, icke såsom Hahr menar, den norra, ännu kvarstående, kallas 1676 i generalkvartermästaren Johan Hintzkes bekanta relation för gårdens huvudbyggnad (Samlingar till Skånes historia etc. 1872, s. 55); den stod redan då, som det även 1682 heter, »ganska öde och utan tak och timmer».

Hahr har notisen, att den älsta borganläggningen redan före 1525 uppges hava haft dubbla vallar med gravar, som fingo sitt vatten från den omedelbart i vester belägna lilla sjön; notisen härrör, ehuru här försiktigtvis endast hänförd till »förra tider», från en så ung och i denna punkt värdelös källa som Gillbergs beskrivning över Christianstads län av 1767. Om denna så beskaffade borganläggning berättar Hahr vidare, att den 1525 blev erövrad av Sören Norrbys trupper och delvis förstörd av eld; såsom källa anföres Mollerup, Bille-Ættens Historie I, 544. Slår man upp detta verk, läser man här mycket riktigt, att under Sören Norrbyfejden Bollerup, Mouritz Olsen Krognos' gård, gick upp i lågor. Det är emellertid alltid en risk att endast bygga på andrahandsuppgifter, och går man till Mollerups källa, ett brev av det skånska riksrådet till Frederik I den 9 juni 1525, vilket sedan länge är tryckt, står det

däri endast, att Mouritz Olsens gård plundrats. Risken är så mycket större, när man som Hahr bygger vidare på den oriktiga andrahandsuppgiften. Kort efter 1525 blev borgen, fortsätter han, »restaurerad och ytterligare befästad och säkerligen är det då den förut något högre bågfrisen med sina kraftiga segmentbågar och granitkonsoler tillkommer, liksom även valven nu restaureras. Även med torn och utsprång och ett portkarnapp (såvida det ej fanns förut) torde huset blivit försett, och gårdsbyggnader uppstodo på nytt ur ruinerna av de förstörda. Så stod borgen på nytt rustad att möta onda och goda tider». Framställningen utgör helt ett broderi på fri hand; den röjer en historisk metod, som har sina rötter i romantiken. — Sjelva beskrivningarne av de nu förefintliga byggnaderna å Glimmingehus och Bollerup synas omsorgsfullt gjorda, bilder och tryck i de utgivna häftena liksom i de föregående höjda över allt beröm.

GABRIEL THULIN, **Utredning angående vissa prästerliga tjenster, vilka ej tillsättas i den ordning prästvalslagen i allmänhet föreskriver. A. Ordinarie prästerliga tjänster i privilegierade territoriella församlingar.** Stockholm 1916. 4 + 224 s.

— De förändringar, som genom lagen den 9 december 1910 angående tillsättning av presterliga tjenster gjordes i förut gällande bestämmelser i ämnet, avsågo företrädesvis sådana ordinarie presterliga tjenster i regala eller konsistoriella pastorat, vilka under samverkan mellan församlingarna och kyrkostyrelsen tillsatts i den ordning prestvalslagen den 26 oktober 1883 i allmänhet föreskrivit. Även beträffande presterliga tjenster, vid vilkas tillsättning särskilda befogenheter äro gällande, infördes emellertid i prestvalslagen en del förändringar, men i den mån sådana eljest ansågos erforderliga, lemnades vid utfärdandet av lagen beroende av ytterligare utredningar eller framställningar.

Den utredning i ärendet, som GABRIEL THULIN i detta sammanhang nu slutfört, gäller »*Ordinarie presterliga tjenster i privilegierade territoriella församlingar*», beträffande vilka vid tillsättningen särskilda befogenheter tillagts församlingarne. Ingående framställningar lemnas i denna utredning åt vart och ett särskilt privilegiums tillkomst och begagnande. För Skånelands vidkommande inskränka sig dessa privilegier till Karlskrona och Malmö.

Ur historisk synpunkt är särskilt Thulins framställning rörande prestvalsförhållandena i Malmö av intresse och torde den så mycket mera förtjena att närmare beaktas, som den i

sin centrala del icke kan anses hållbar och torde kunna leda till konsekvenser, som stå i strid med gällande rättsuppfattning.

Det råder intet tvivel, att under den älsta evangeliska tiden predikanterna i Malmö tillsattes av borgmästare och råd i staden. Genom brev den 5 juni 1529 medgav Frederik I, utan att någon inskränkande bestämmelse träffades, att dessa finge »hålla en kristelig predikofader, som dem lärer och predikar Guds ord» (Annaler for nordisk Oldkyndighed og Historie 1847, s. 159). Det sätt, på vilken denna bestämmelse från början tolkades, framgår därav, att då den siste katolske sockenpresten Henrik Hansen den 29 september samma år avstod sitt embete, han gjorde det under uttalande, att »borgmästare och råd härefter sjelva må hava makt och myndighet att 'forskicke' sig till sockenherre och predikofader vem dem tyckes nyttelig och gagnelig vara, såsom Kungl. Maj:ts, vår käraste nådige herres brev, som de därpå hava, lyder och innehåller». Till yttermera visso är på baksidan av Henrik Hansens avsägelseskrift med samtida hand gjord anteckningen: »Brev, huruledes borgmästare och råd avköpte sockneherren hans rättighet han hade till S:t Peders kyrka, så att de hava sjelve makt att välja sig sockneprest» (sammastädes, 168).

För förhållandenas gestaltning i Malmö under den följande tiden är Christian III:s privilegiebrev av den 6 april 1536 normgivande. Det heter däri: »Eftersom våra undersåtar uti Malmö äre av oss begärandes, att de må bliva vid Guds ord och den evangeliske lära, vilja vi dem därhos behålla, beskydda och beskärma, så de skola icke trängas därifrån av geistlige eller verldslige eller någon på något sätt. Och skola de härefter sjelva full myndighet hava att utvälja sig de evangeliske predikanter, som dem rätteligen må och kunna predika och lära det heliga evangelium och rena Guds ord, som de med den heliga skrift bevisa och 'bevere' kunna. Dock skole de ingen predikant utvälja utan den som vi konfirmere och samtycke, på det att han skall examineras, om han är god och nyttig därtill både uti sitt leverne och lärdom» (Malmö stads urkundsbok, utgiven af Lauritz Weibull, I, 80).

Mot Thulins framställning av prestvalet i Malmö under den älsta evangeliska tiden torde i huvudsak ingen anmärkning kunna riktas, men däremot så mycket mera tungt vägande sådana, då han övergår till en värdesättning av 1536 års privilegiebrev. Ehuru stadgandet om Malmö stads befogenhet att sjelv utse sina prester, uttalar han, erhållit sin plats i ett brev, som upptog stadens, av följande regenter konfirmerade privilegier och friheter, kan det dock, särskilt vid jemförelse med

de bestämmelser, som kort därefter meddelades för Köbenhavns stad, då denna underkastade sig Christian III, ifrågasättas, om avsikten varit, att den Malmö tillagda rätten att i enlighet med reformationens grundsatser sjelv utse sina prester, skulle innebära ett staden tillagt privilegium. I stället anser han såsom ett huvudsyfte med stadgandet att få fram den inskränkning, som menighetsvalet måste lida därigenom, att konfirmation för den valde skulle sökas hos konungen, som jämväl skulle hava att pröva hans leverne och lärdom.

Det är givet att för en värdesättning av stadgandet om prestvalet i 1536 års privilegiebrev en helt annan och mera objektiv utgångspunkt måste väljas; för att rätt förstås måste detta stadgande ses mot bakgrunden av den ordning, som vid tiden för dess utfärdande var gällande annorstädes i det danska riket. Denna ordning var grundad i den kanoniska rätten och finnes närmare angiven i recessen av 1533: enligt denna hade varje biskop i sitt stift ensam myndighet att tillsätta prester och predikanter, och skulle ingen av adel, köpstadsmän eller allmoge sjelv taga sig någon sockneprest eller predikant; där patronatsrätt fanns, hade patronatsinnehavaren endast presentationsrätt, men institutionen var förbehållen biskopen i stiftet (Samling af gamle danske Love, udg. af Kolderup-Rosenvinge, IV, 146). Sett mot denna bakgrund måste givetvis ett stadgande, som tillerkänner köpstadsmän en valrätt, vilken de enligt gällande allmän lagstiftning icke egde, anses såsom ett privilegium och huvudvikten i detta privilegium ligga icke i den inskränkning vid tillsättningen det stipulerar, utan i beviljandet och erkännandet av sjelva valrätten. Förhållandet lider intet intrång vid en jemförelse med motsvarande, senare bestämmelse i det privilegium, som utfärdades för Köbenhavn vid dess underkastelse 1536. Den däri givna bestämmelsen tillerkänner också innevånarne i Köbenhavn rätten att sjelva utse prest (Krag, Christian den tredie II, 40); att uttryckssätten, såsom Thulin förmenar, skulle ge vid handen, att denna rätt »synes hava antagits såsom given», tarvar bevis, ett bevis, som icke lärer kunna föras, då från annat håll är känt, att tanken på menighetsvalet vid denna tid ännu icke klart utformats i Danmark.

Framgår det sålunda av det hittills anförda, att privilegiebrevet av den 6 april 1536 tillerkänner innevånarne i Malmö såsom ett privilegium rätten att sjelva välja prest, tyder å andra sidan intet på att därmed en ändring egt rum i det tidigare i staden godtagna tillvägagångssättet, enligt vilket valrätten utövades genom borgmästare och råd. Detta tillvägagångssätt sammanföll med det som genom Ordinantian av 1539 blev det

allmänt gällande i de danska köpstäderna (Ordinantian XLIV), och Thulin anför i detta sammanhang, att det synes tveksamt, om stadgandet i privilegiebrevet därefter varit avsett att tillämpas. Denna tvekan låter sig icke begrundas. Medan tillvägagångssättet vid tillsättandet av prest i köpstäderna i gemen vilade på en allmän lagstiftningsåtgärd, fortfor det i Malmö att därutöver vara skyddat genom det särskilda stadgandet av privilegienatur från 1536. Den 27 juni 1560 utfärdade Frederik II ett privilegiebrev för staden, genom vilket han samtyckte och stadfästade alla de friheter och privilegier, som hans fader Christian III dem givit och stadfäst, »wed fuld magtt att bliffue wed alle sine ord, puncter oc artikler, som the wdj alle made wduiser oc indeholder effther hogmelte wor kierre herre faders stadfestelse oc breffues liudelse». Christian IV stadfäste på lika sätt den 16 april 1597 sin faders stadfästelsebrev, Frederik III den 30 november 1648 sin faders (Malmö stads urkundsbok I, 92, 117, 142). Och borgmästare och råd i Malmö hava också, vad Thulin förbisett, jemte Ordinantian och kungliga mandater i en skrivelse av den 13 augusti 1632 till slottsherren i Malmö och biskopen i Lund, åt vilka den konungen förbehållna prövningsrätten var uppdragen, med full rätt kunnat åberopa sig på »vårt kunglige givne privilegie», enligt vilket de lagligen kallat predikant i Malmö (concept i Malmö rådhusarkiv).

Thulin slutar sin utredning med att i fråga om Malmö tillråda Kungl. Maj:t att i all huvudsak slopa privilegiet av 1536. Utom att han därvid, såsom av det här sagda framgår, baserar sig på en icke hållbar argumentering, har han förbisett, att det ifrågavarande privilegiet icke längre är enbart av privilegienatur. Genom fredstraktaten i Köbenhavn den 27 maj 1660 § 12 — ett för den ena som den andra av de fredsslutande parterna förpliktigande kontrakt — tillförsäkrade den svenska kronan de skånska ständerna att få förbliva vid deras vanlige rätt och lag, friheter och privilegier oturberade och obehindrade, en §, vilken jemväl måste anses gälla bestämmelsen om prestvalet i 1536 års privilegiebrev och som ytterligare blivit sanktionerad genom en ny för den svenska kronan ävenledes förpliktigande urkund: recessen i Malmö av år 1662.

Hugo Matthiessen, **Gamle Gader. Studier i Navnenes Kulturhistorie.** København 1917. 164 s.

— I trenne tidigare arbeten har Hugo Matthiessen framstått såsom en av de främste kännarne i Norden av städernas historia och främst av de danska och sydsvenska städernas inre liv under sextonde och sjuttonde seklerna. Främst i tvenne avseenden äga hans arbeten förtjänster,

som ofta saknas hos produkter af s. k. kulturhistorisk forskning. Alltför ofta äro författarne inom detta vidsträckta forskningsområde endast skickliga kompilatorer, som ganska kritiklöst godtaga uppgifter från skilda håll och af växlande värde. Alltför ofta nyttja de sin stundom aktningsvärt vidsträckta beläsenhet allenast till att göra sig lustiga på de gamles bekostnad, till att le ett spydigt löje åt en tanke- och föreställningsvärld, som ej sällan blivit grundligt missförstådd och därför utmålad i förnuftslöst bizarra färger. I intetdera af dessa hänseenden kan någon anmärkning riktas mot Hugo Matthiessen. Hans forskning är i allmänhet grundlig och städse kritisk, hans lärdom omfattande. Såsom hans främsta förtjänst framstår dock, att han städse fattar de gamle, deras tankar, föreställningar och känslor på fullaste allvar, att han alltid går dem till mötes med den fasta viljan att fullt och helt förstå dem, att känna med dem, att glädjas och lida med dem. Redan å titelbladet till sin första bok, »Bøddel og Galgefugl», där han behandlar bödelns och brottslingarnas dystra värld, anger Hugo Matthiessen i ett motto sin forsknings innebörd. Orden, skrivna af Michelet, lyda så: »Vous riez aujourd'hui. Pendant mille ans, on n'a pas ri. On a amèrement pleuré.» Det är denna ledstjärna som alltid lyst Hugo Matthiessen på forskningens väg. När han i sitt förstlingsarbete skildrade de gamla städernas »uærlige Folk» och alla dunkla föreställningar och seder, som voro knutna vid utövningen af bödelns och rackarens nesliga hantverk, när han i »Natten» förde oss in i »den lukkede By», dess mörker, dess tystnad och dess ljud, när han i sitt till omfånget största verk beskrev Fredericia, Nordens märkvärdigaste samhälle, asylrättens stad, dit missdådare och bankruttörer strömmade från alla Europas länder, alltid var det livets egen andedräkt som slog emot oss i denne författares verk.

Så är det ock med hans sista arbete »*Gamle Gader*». Det är sant, att Hugo Matthiessen här givit sig in på ett område, som i lika hög grad tillhör språkforskningen som historien. Härav följer en begränsning i hans forskning, som icke förefunnits i hans tidigare arbeten. Han är historiker, icke filolog, och äfven om han ägt en vida mer omfattande filologisk utbildning än den han äger, hade det givetvis varit omöjligt att verkligen gå på djupet med alla de skiftande gatunamn, som passera revy i hans bok. Att rena fel och misstag i fråga om namnens tolkning här och var förekomma, är under sådana omständigheter oundvikligt. Men helt visst är det endast ett ringa fåtal namn, som Matthiessen tolkar på sätt, vars riktighet kan dragas i tvivelmål. I regel ligger den rätta tolkningen

av ett gatunamn i öppen dag, och där ett namns innebörd kan synas oviss, ger Hugo Matthiessen ej sällan en genom sin fyndighet lika mycket som sin riktighet slående tolkning.

Den rena tolkningen av gatunamnen är emellertid för denne författare icke målet, endast medlet. Hans mål är att genom gatornas namn nå fram till borgarnas liv, och det måste erkännas, att han här funnit en slagruta, som i sällspord grad uppenbarat för honom det borgerliga livets källsprång. Han ser i gatunamnen återspeglat de gamla borgarnes liv, deras tankar, seder och gärning. Genom sin stil, som trots enkelhet och flärdlöshet äger en fängslande kraft, gör han i gatunamnen hela det borgerliga livet i dess fordomtida gestaltning levande för oss. Den, som har läst denna bok, skall aldrig kunna vandra genom en gammal stads gator utan att känna historiens dallring mellan husraderna, om än husen äro byggda i nyaste tid och gatorna fyllda af motorers surr eller badande i elektriskt ljus.

Vad särskilt de skånska städerna angår, finnas inom dem namn av egenartad och betydelsefull innebörd, som man saknar i Matthiessens eljest så omfattande och rikt skiftande namnföljd. Det oaktat innehåller denna bok ej få bidrag jämväl av direkt lokalhistorisk betydelse för kännedomen om de skånska landskapens städer. Sin främsta betydelse även för Skånelands historia äger dock boken om de »Gamle Gader» genom den allmänna och rikt givande synpunkt, från vilken de gamla städernas liv där skärskådas och skildras. *O. P.*

OLOF PALME och GUNNAR PALME, **Släkten Palme intill år 1815. I Text. II Bilagor, släkttavlor, källor och noter.** Uppsala 1917. 14 + 576 + 6 + XCVII + 248 s.

— Genealogiska och släkthistoriska undersökningar hava nästan undantagslöst en framträdande förmåga att stimulera forskarens iver för arbetet, och ganska ofta väcka och underhålla de en formlig entusiasm för ämnet. Det är väl emellertid rätt sällan, som det nådda och framlagda resultatet mottages med något så när motsvarande intresse av den vetenskapligt intresserade allmänheten. Det är ju också förklarligt, om utredningen av en enskild släkts stamförhållanden och livshändelser befinnes sakna den vikt och det allmänna intresse, som skulle kunna betinga släktkrönikans inordnande i den verkligt betydelsefulla historiska litteraturen.

År 1917 har utkommit ett arbete, som framför allt i detta avseende står på ett annat och högre plan än de allra flesta andra av släkthistorisk och genealogisk art. Det är den av Olof Palme och Gunnar Palme utgivna boken: *Släkten Palme intill år 1815*, omfattande två digra kvartvolymer. Man tager

säkerligen icke fel, om man anser, att arbetet i forskning och framställning främst är ett verk av Olof Palme; det·är det sista och kanske det mest betydelsefulla av den nyligen på ärans fält fallnes bidrag till den svenska historiska litteraturen.

Ty det skall genast sägas, att detta verk ej är enbart släktkrönika, utan det är därjämte ett av de värdefullare arbetena i Skånes historia. Författaren har ej nöjt sig med att enbart skildra de särskilda släktmedlemmarnas öden eller att, så långt detta varit möjligt, karakterisera deras personligheter. Han har redogjort för släktens historia och för dess medlemmars öden med ständigt hänsyntagande till och skarpt formad skildring av den omgivning, vari släkten levat, av vilken den mottagit intryck och på vilken den själv i sin ordning verkat. Släkten Palme framstår i denna skildring av så att säga plastisk skärpa klart avtecknad mot den historiska bakgrunden. Det är: för det sjuttonde århundradet släkten Palme såsom en beståndsdel av den gamla handels- och sjöfartstaden Ystads trygga och stolta borgarsamfund, för det adertonde århundradet prästsläkten Palme, i ganska utpräglad grad karakteristisk för kyrklig verksamhet och för det rätt egenartade livet i de skånska och blekingska prästgårdarna. Den som läst boken — och läsningen av det omfångsrika verket är verkligen ingen tung och mödosam läsning — har ej blott fått kunskap om denna enda släkts öden, utan han bör hava sett levande bilder upprulla sig: först bilden av det verksamma, färgrika livet i den skånska sjöstaden, därpå bilden av det skånska clerus i sitt myndiga ledarevärv och i ett familjeliv, som, i mycket rätt skilt från senare tiders, dock visar så många vinnande drag. Det är bilder, gjorda med intensivt liv och framträdande så att säga med skinande ljus över sig.

Det är ej för mycket sagt, om man hävdar, att inom ramen av sin släkts historia har Olof Palme visat oss gammalt skånskt borgerskap och gammalt skånskt presterskap, sådant det levde och verkade. Hans släktkrönika står därför så högt. Det är ej de enskilda förfäderna, som skildras, ej heller endast släkten i dess särskilt utpräglade drag, det är släkten i samfundet, som en beståndsdel av detta och i viss mån karakteriserande detsamma. Det blir därför på sätt och vis samfundet som skildras i släkten, och man kan därför utan ringaste tvekan säga, att Olof Palme genom detta verk skaffat sig en framträdande plats i deras led, som egnat sig åt skånsk historieskrivning. Han har höjt släktkrönikan till verklig historisk skildring.

Med fullt behärskande av modern historisk metod, med kritisk skärpa och med lycklig upptäckareförmåga har han klar-

lagt ättens ursprung, så långt det ännu kan skönjas, från den nederländske Palme Simonsens inflyttning till Danmark; gängse legender hava kritiskt bemötts och reducerats till riktigt mått. Det rent genealogiska momentet i arbetet är, såvitt man kan se, sällsynt fullständigt behandlat, och författaren har ej nöjt sig med vanliga ätteledningars uppställande, utan också redogjort för släktens frändskapsförhållanden åt olika håll. Den mängd tabeller, som bringa upplysningar härom, bringa ett rikligt och för andra genealogiska forskare säkerligen mycket välkommet material. Ett litet tillskott i form av en hypotes vågar jag här göra. På släkttavlan n:o 3 (sid. LXXIII i del II) nämnes kyrkoherden i Högestad Björn Olufsen Glimager. Jag skulle ej hålla det för osannolikt, att denne är sonson till kyrkoherden i Glimåkra, Mogens Olai Cochus, som dog 1630, sedan han av våda »skjutit sig med svansskruven i huvudet». Jag har på sin tid publicerat Mogens Olai egenhändiga biografiska anteckningar (i dansk Personalhistorisk Tidsskrift), och det framgår av dem, att hans älste son hette Oluf och var född 1615. Denne Oluf kan vara fader till Björn Olufsen; så mycket mera sannolikt kan detta vara, som Mogens Olai Cochus enligt sina anteckningar stod i nära förhållande till Ulfeldarne på Mölleröd, och bland dem fanns just då förnamnet Björn, som kan hava använts till »uppkallande» inom prästens avkomma. Då Björn Olufsen Glimager var född 1641 och dog 1702, passar även tiden in för denna hypotes.

Bland särskilda intressanta moment skulle jag vilja framhäva skildringen av den kätterske greve Bengt Frölich på Vollsjö gård och hans mellanhavanden med sin själasörjare, och vidare den målande och livligt tidskarakteriserande framställningen av församlingsförhållandena i Nättraby, där motsatsen mellan den gammaldags kyrkliga bondemenigheten och den förvärldsligade kretsen av ståndspersoner är ganska intressant. Överhuvud är Olof Palmes uppfattning av och redogörelse för prästgårdslivet i Skåne ett av de mest intresseväckande momenten i boken. Drag ur förhållanden, som nog kunnat, mer eller mindre sporadiskt, träda fram för uppfattningen hos mer än en, som sysslat med forskningar i detta ämne, har han skarpt och klart fattat i deras konstitutiva betydelse, och i skildringen har han låtit dem komma fram i fast relief. Jag vill t. ex. peka på hans skildring av den försörjningsverksamhet, som prästgården övade gentemot en mängd personer, som ej hörde till den närmare familjekretsen; det ligger ett helt socialt moment häri.

Ett synnerligen gott grepp är, att för ett par prästgårds-

byggnader uppgjorts och meddelats fullständig planritning över tomtens bebyggnadsförhållanden och längornas rumsinredning. Detta har varit möjligt huvudsakligen genom befintligheten av de detaljerade protokollen över förrättade husesyner, och man måste vara författaren särskilt tacksam, därför att han givit dessa vanligen tyvärr allt för litet beaktade källor en sådan användning. Det är som om man livslevande såge den gamla tiden framför sig, då man följer raden av rum, stall och logar i de gamla prästgårdarna. Ur kulturhistorisk synpunkt vore det synnerligen önskligt, om ett samlat verk kunde komma till stånd, innehållande text och planritningar över prästgårdarna och andra boställen i äldre tider. Den Palmeska släktboken visar, att företaget i och för sig mycket väl är utförbart.

Olof Palme har till sitt verk fogat fullständig vetenskaplig apparat. En stor del av volym II upptages av noter, källhänvisningar och citat. Det framträder mer än en gång bland hans uttalanden och utredningar drag av den ärliga och oförskräckta stridbarhet, som låg i hans natur. Stridbarheten karakteriserades av en övertygad segervisshet, som utan tvivel i regeln varit berättigad.

Olof Palme har inskränkt sin uppgift till att i släktens senare led skildra den grens människor och öden, som antagit namnet Palme. Det är nog att beklaga, att han ej vidgat uppgiften att omfatta alla efterkommande på manssidan av Palme Simonsen. Han skulle då utom allt tvivel hava riktat skånsk hävdateckning med ännu många tids- och samfundsbilder. Men tacksamheten är livlig för vad han skänkt. Han har visat, huru släkthistoria skall skrivas och vad den kan giva, när den skrives rätt. Några egentliga föregångare på området har han knappt haft i den svenska historiska litteraturen; det är att hoppas, att han må få efterföljare.

Olof Palme såg klarare än mången sammanhanget, de stora utvecklingslinjerna i historiens gång, sådan den visade sig på det område, där han lagt sin forskning. Han slutade första delen av sin släkthistoria med de blygsamma orden: »Nu är den, som söker, bunden vid de gulnade pappersbladens bleka skrift, och det, som innerst verkade och levde, blir i bästa fall blott glimtvis röjt.»

Men det skall sägas, att vad som innerst verkade och levde hos Olof Palme själv, det röjdes ej blott glimtvis, utan det sken i klart ljus, när han förmådde att i skildringar av sina förfäders öden dana levande bilder ur det gamla Skånes historia, liksom ock när han gick att i sin egen tids historia

göra den insats, som brakte honom krigarns död vid Tammerfors.

Arthur Stille.

1907—1917. Minnesskrift utgifven af Ystads fornminnesförening. Ystad 1917. 8 + 192 s.

— Vid sammanträde den 28 maj 1907 konstituerade sig Ystads fornminnesförening. Dess ändamål är, enligt § 1 i stadgarne, att inom staden Ystad och orten efterforska, undersöka och bekantgöra sådana fornlemningar, äldre byggnader och dylikt, som äro av betydelse i etnologiskt, kulturhistoriskt eller konsthistoriskt hänseende och verka för deras bevarande ävensom att i samband med Ystads allmänna läroverks museum genom inköp eller på annan väg samla och tillvaratoga lösa fornsaker och kulturföremål, som ega ett liknande intresse; därjemte vill föreningen, på sätt ske kan, arbeta för stadens yttre förskönande. I enlighet med dess i stadgarne angivna syftemål har föreningen under sin nu mer än tioåriga tillvaro genom förflyttningar räddat tvenne av stadens intressantare äldre byggnader från undergång och bidragit till konservering av andra, arbetat för bevarande av stadens gamla stadsplan, hopbrakt ganska betydande samlingar av lösa fornsaker och iståndsatt den förfallna skeppssättningen vid Kåseberga. I slutet av år 1917 har föreningen därjemte utgivit såsom band I i en planlagd serie skrifter ett arbete under titel: »*1907—1917. Minnesskrift utgifven af Ystads fornminnesförening*».

Huvudutrymmet i denna omfångsrika, med talrika illustrationer försedda minnesskrift upptages av en utförlig, på omfattande studier vilande framställning av »Gråbrödraklostret i Ystad». Författaren, Nils Wimarson, vilken vid klosterbyggnadernas restauration och ombyggnad intog en ledande ställning, urskiljer i fråga om kyrka och klosterhus fyra byggnadsperioder. Till den första, 1200-talets senare del, hör enligt honom kyrkans skepp jemte ett möjligen befintligt äldre kor, till den andra, som är att förlägga inom tidsrummet 1300—1350, det nuvarande koret med dess tresidiga avslutning åt öster jemte en del av sidoskeppet, till den tredje, 1300-talets slut eller tiden närmast efter, de stora flygellängor på norra sidan av kyrkan, vilka inrymmande lägenheter för klosterfolket gåvo anläggningen formen av en sluten fyrkant, till den fjerde och sista omkring år 1500 dels nordöstra hörnpartiet i den kvarstående östra huvudlängan, dels den stora utlöparflygeln på klostrets östra sida. Författaren genomgår noga de olika byggnadsdelarna, sammanställer förtjänstfullt de fåtaliga historiska uppgifterna om klostret och avslutar det hela med en tolkning på svenska av den i »Kr»ni-

kan om gråbrödernas fördrivande från Danmark» intagna berättelsen om klosterbrödernas förjagande från Ystad.

Till minnesskriften har Hjalmar Lindroth lemnat ett språkhistoriskt bidrag: »Om namnet Ystad.» E. Wrangel skriver om »Altarskåpet från Ystads klosterkyrka», Theodor Wåhlin om »Mariakyrkans i Ystad byggnadshistoria», Otto Rydbeck om »Predikstolen i Ystads Mariakyrka». Tvenne uppsatser beröra arkeologiska förhållanden i Ystads omnejd, den ena av Folke Hansen avhandlande »Herrestads härads fasta fornminnen», den andra av Oscar Montelius om »Stenskeppet vid Kåseberga». Inledningsvis skildrar därjemte Heribert Brag »Ystads fornminnesförening 1907—1917».

(Tryckt i maj 1918).

INNEHÅLL.

I likhet med Historisk tidskrift för Skåneland utdelas även övriga skrifter, vilka av De skånska landskapens historiska förening utgivas, kostnadsfritt till föreningens medlemmar. Årsavgiften är 3 kronor. Ständig medlemsavgift: en summa ej understigande 50 kronor.

De trenne äldre serierna av föreningens tidskrift kunna hos föreningens sekreterare, landsarkivarien L. Weibull, Lund, erhållas till ett pris av 22 kronor, därav serie 1 och 2 till resp. 8, serie 3 till 6 kronor. Enstaka häften (utom av årg. 1868—1869) till komplettering: 1 krona.

Priset å Lunds och Lundagårds minnen av Martin Weibull och å Sthen Jacobsen, Den nordiske kriigs krønike, är för föreningens medlemmar nedsatt till 2:50.

HISTORISK TIDSKRIFT

FÖR

SKÅNELAND

UTGIVEN AV

LAURITZ WEIBULL

BAND 7. HÄFTE 5—7.
(Årg. 1918—1919).

LUND
BERLINGSKA BOKTRYCKERIET
1921

Saxoforskning.

En stridsskrift.

Saxo, den danska medeltidens störste historieskrivare, har inom historisk vetenskap länge följts av ett oblitt öde. När hans verk, som endast genom en tillfällighet bevarats åt eftervärlden, först blev allmänt känt genom Christiern Pedersens upplaga av 1514, hängav sig vetenskapen väl åt beundran över dess latinitet, men nöjde sig i övrigt med att avskriva eller referera det i de historiska framställningarna och med att plocka det på välklingande moraliska sentenser. Fram till mitten av förra århundradet hade Saxoforskningen knappast att uppvisa andra värdefulla vetenskapliga resultat än Stephanius' och Müller-Velschows upplagor, en reducering av sagohistoriens värde och en, framför allt av Stepha-

---

Denna avhandling är i första hand tillkommen som svar på prof. Knud Fabricius' mot mig riktade polemiska skrift »Saxos Valdemarskronike og hans Danesaga», men avser ock att liksom min i denna tidskrift tryckta avhandling »Saxo. Kritiska undersökningar i Danmarks historia från Sven Estridsens död till Knut VI» utgöra en kritik av den behandling Danmarks äldre medeltidshistoria rönt från den gren av dansk historieskrivning, för vilken prof. Joh. Steenstrup är den främste nu levande representanten. Avhandlingen var avsedd att införas i dansk Historisk Tidsskrift, vars Bestyrelse låtit i tidskriften införa prof. Fabricius' 102 sidor stora, till sin natur rent polemiska skrift. Bestyrelsens majoritet har emellertid ansett, att denna avhandling »efter sin polemiske Form og sit Omfang ikke vil kunne finde Optagelse.» Dansk Historisk Tidsskrifts Bestyrelse består av prof. Joh. Steenstrup, prof. Knud Fabricius, prof. Aage Friis, rigsarkivarie Kr. Erslev och prof. Erik Arup.

Polemiken torde i föreliggande avhandling vara skarpare än i prof. Fabricius', men lärer kunna karaktäriseras som hovsam i betraktande av det sätt, på vilket prof. Fabricius handskats såväl med de historiska källorna som med mina vetenskapliga resultat.

nius, påbörjad undersökning av de klassiska förebilder Saxo använt vid utmejslingen av sitt latin. Starkare än tidigare hänledde visserligen Müller-Velschows upplaga historieforskningens uppmärksamhet på Saxo, men den vetenskapliga diskussionen förirrade sig ända fram till senaste tid nästan helt i ofruktbara spekulationer och hypoteser om Saxos födelseår, om hans levnadsförhållanden och om den ordning, i vilken han skrivit sitt verk. Striden stod stundom het om dessa frågor, men i övrigt gällde om den historiska delen av Saxos verk vissa, sedan gammalt fastslagna dogmer såsom oomkullkastliga. En var att Saxo icke i nämnvärd grad använt skriftliga källor, utan byggt på muntlig tradition och i någon mån på egna iakttagelser, en annan att Absalon varit den som i första hand inspirerat eller rent av dikterat, åter en annan att verkets tillförlitlighet som historisk källa i det stora hela var obestridlig. Med utgångspunkt från dessa uppfattningar bestod historieforskningen i främsta rummet i ett återberättande och parafraserande av Saxos framställning, här och var utökad eller kombinerad med berättelser och uppgifter från övriga, äldre och yngre historiska källor. Saxo själv betraktades knappast som en självständig historieskrivare; han hade nedsjunkit till en pennförare för Absalons tankar och berättelser.

I stort sett voro dessa uppfattningar och detta förfaringssätt allenahärskande inom historieforskningen, när jag i min avhandling »Saxo. Kritiska undersökningar i Danmarks historia från Sven Estridsens död till Knut VI» inriktade den historiska undersökningen på själva Saxos verk och dess källor och som mål uppställde en värdesättning efter modern kritisk metod. De resultat jag vann omvälvde de härskande åsikterna om Saxo som historieskrivare och om hans verks källor och värde som historisk källskrift och därmed även den traditionella uppfattningen av Danmarks historia under det behandlade tidevarvet. Jag kunde under dessa förhållanden intet annat vänta än att mina undersökningar skulle väcka starka gensagor från den äldre historieforskningens sida. Som representant för dennas metod och åskådning har

prof. Knud Fabricius framträtt i sin stora, mot min avhandling riktade polemiska skrift »Saxos Valdemarskrønike og hans Danesaga» [1]).

Sven Ågesen och Saxo. Angersfragmentet.

Den första anmärkning prof. Fabricius i sin skrift riktar mot min avhandling gäller själva den grundval, på vilken den vilar. »Weibull», uttalar han, »mener at være naaet til Bunds i sit Emne, og at han bygger paa selve den faste Klippegrund. Men er Grunden fast? Han gaar i hvert Fald ud fra, at den Tekst, der er os overleveret af Saxo og de samtidige Historikere, er paalidelig». Prof. Fabricius kan icke dela denna mig tillskrivna uppfattning; han söker visa, att min avhandling vilar på »skrøbeligt Grundlag», och att varken Sven Ågesen eller Saxo, sådana de förelegat för mig och äldre historieforskare och av mig och dessa begagnats, ur historisk synpunkt äro nog säkra att bära källkritiska undersökningar [2]).

I fråga om Sven Ågesen söker prof. Fabricius visa detta med utgångspunkt från Gertz' bok: »En ny Text af Sven Aggesøns Værker». Denna nya text av Sven Ågesens historia är en rekonstruktion av verket vilande på en hittills föga beaktad avskrift från 1500-talet, tillskriven Claus Christophersen Lyskander och bevarad i Codex Arnæmagnæanus 33, 4:to. Prof. Fabricius karaktäriserar själv denna avskrift som »meget korrumperet», utmärkt genom ett »Mylder af øjensynlige Fejllæsninger» och »utallige Fejl»; Holder-Egger har de långt mera träffande orden: »Wem ist es nicht, als hörte er ein ganzes Heer von hunderttausend Narren sprechen, wenn er die Abschrift liest»? [3]) Gertz talar om avskriftens »gruelige Skikkelse»; han finner det resultat avskrivaren nått »ganske forfærdeligt, og man staar i den første Tid, naar man tager denne Afskrift i Haanden», tillägger han, »næsten ganske

---

[1]) Dansk Historisk Tidsskrift VIII: 6, 285—386.

[2]) Fabricius, 290.

[3]) Holder-Egger i Neues Archiv XIV, 154.

fortvivlet over for den; i den Grad vrimler den, næsten i hver Linie, af ganske meningsløse ulatinske Ord, og Sætningskonstruktionerne er i det værste Vilderede»[1]). Först sedan Gertz, som han själv uttrycker det, »set det System, der virkelig gaar igennem hele Galskaben» och med stort skarpsinne rekonstruerat texten, har det överhuvud blivit möjligt använda densamma. Rekonstruktionen är emellertid utförd med största frihet; rättelser och suppleringar kunna räknas i tusental och endast genom dessa och med ledning av den gamla texten, föreliggande i den upplaga Stephanus Johannis Stephanius 1642 utgav, har en förnuftig och förståelig mening åstadkommits i den monstruösa avskriften. Gertz har därmed visserligen fått fram en ny litterär personlighet, men det är tydligt, att då det gäller att historiskt utnyttja hans rekonstruktion, detta måste ske med största kritiska omsikt; först efter ingående prövning i varje specialfall kan den nya texten godtagas och merendels icke utan stöd av den Stephaniuska bära några historiska slutsatser.

Då prof. Fabricius mot mig utspelar och går att historiskt utnyttja den nya Sven Ågesentexten, vilken utkommit först efter min bok om Saxo, sker det utan föregående kritisk prövning och värdesättning; Gertz' rekonstruktion, och endast den, blir hans »faste Klippegrund». Den bringar »historisk vigtige Ændringer»; den förändrar »Skriftets Karakter af historisk Kilde».

För att ådagalägga riktigheten av denna sin uppfattning anför prof. Fabricius för tiden efter Sven Estridsens död en serie punkter, i vilka den nya handskriften »i sin forbedrede Skikkelse» ger »en anden og øjensynligt værdifuldere Tekst»[2]). Punkterna skola här i betraktande av den stora vikt prof. Fabricius tillägger dem närmare genomgås och kritiskt skärskådas.

Den nya texten har vid skildringen av upproret mot Knut den helige uttrycket, att konungens grymhet hade uppretat »universam regni cohortem»; prof. Fabricius översätter med ledning av ett Gertz' antagande detta uttryck med rikets hela »väp-

---

[1]) Gertz, a. a., 7; Sven Aggesøns historiske Skrifter, IV.

[2]) Fabricius, 292.

nade styrka», dess »ledingshär», [1]) och ställer det i skarp motsats till den Stephaniuska textens »universam regni sui gentem», allt folket i hans rike. Översättningen innebär ögonskenligen en otillåtligt hård prässning av orden; vid densamma har därjämte förbisetts, att både den föregående och efterföljande punkten hos Sven Ågesen visa, att här lika litet som i regel annars i medeltidslatin den av prof. Fabricius åsyftade betydelsen kan fastställas för cohors: »plebs prophana principi letum machinatur. Susurrantis quippe rumoris fama vehementer increbruit, vniversam regni cohortem regis seuitiam crebris exacerbasse calumnijs . . . Nec prius plebicule rabies furiosa cessauit, quam per totam Jutiam propulsatum vltra Medium Transitum Othoniam vsque persequerentur». Lika fri som i här genomgångna fall är den tolkning prof. Fabricius ävenledes efter Gertz ger tillägget i den nya texten efter Olof Svendsens tillnamn »famelicus»: »licet (fames) septuennem non transierit» [2]); detta tillägg innebär icke, som prof. Fabricius menar, ett ogillande av tillnamnet: snarast framhäver det ytterligare Sven Ågesens omedelbart föregående skarpa pointerande av hungersnödens enorma omfattning: »cuius temporibus fames extitit validissima, adeo etiam ut vulgaris eum assertio famelicum nuncuparet.»

Från Knut Lavards historia anför prof. Fabricius som en än viktigare ändring, att den nya texten i karaktäristiken av hertigen har orden: »discretus, facetus», vilka saknas i den äldre, och att »navnlig det sidste af disse er dog ikke betydningsløst». Orden äro båda i medeltidskaraktäristiker stereotypa och skulle även om de icke varit det, intet ha förändrat i uppfattningen av Knut Lavard. En annan viktig uppgift som den nya texten bringar, är enligt prof. Fabricius, att Fotevik, vid skildringen av slaget där, får beteckningen »Lundoniarum locus»; som bevis för huru träffande beteckningen är, anför prof. Fabricius, fortfarande efter Gertz, vars namn här som annars i regel icke nämnes, att vi »andet Steds fra ved, at Ærkebispestolen havde betydelige økonomiske Interesser i Egnen ved Skanør» [3]). Den såsom träffande karaktäriserade beteckningen är, så vitt jag kan se, ganska meningslös; Foteviken har veterligen aldrig varit varken ärkebiskopssätets, vilket icke ens omnämnes av Sven Ågesen, eller Lundoniæs, det vill säga staden Lunds. Sven Ågesenstället är tvivelsutan också korrumperat; bakom handskriftens från annat håll okända, egenartade beteckning »Lun-

[1]) Gertz, a. a., 128 n. 2.
[2]) Gertz, a. a. 180.
[3]) Gertz. a. a. 164.

fortvivlet over for den; i den Grad vrimler den, næsten i hver Linie, af ganske meningsløse ulatinske Ord, og Sætningskonstruktionerne er i det værste Vilderede»[1]). Först sedan Gertz, som han själv uttrycker det, »set det System, der virkelig gaar igennem hele Galskaben» och med stort skarpsinne rekonstruerat texten, har det överhuvud blivit möjligt använda densamma. Rekonstruktionen är emellertid utförd med största frihet; rättelser och suppleringar kunna räknas i tusental och endast genom dessa och med ledning av den gamla texten, föreliggande i den upplaga Stephanus Johannis Stephanius 1642 utgav, har en förnuftig och förståelig mening åstadkommits i den monstruösa avskriften. Gertz har därmed visserligen fått fram en ny litterär personlighet, men det är tydligt, att då det gäller att historiskt utnyttja hans rekonstruktion, detta måste ske med största kritiska omsikt; först efter ingående prövning i varje specialfall kan den nya texten godtagas och merendels icke utan stöd av den Stephaniuska bära några historiska slutsatser.

Då prof. Fabricius mot mig utspelar och går att historiskt utnyttja den nya Sven Ågesentexten, vilken utkommit först efter min bok om Saxo, sker det utan föregående kritisk prövning och värdesättning; Gertz' rekonstruktion, och endast den, blir hans »faste Klippegrund». Den bringar »historisk vigtige Ændringer»; den förändrar »Skriftets Karakter af historisk Kilde».

För att ådagalägga riktigheten av denna sin uppfattning anför prof. Fabricius för tiden efter Sven Estridsens död en serie punkter, i vilka den nya handskriften »i sin forbedrede Skikkelse» ger »en anden og øjensynligt værdifuldere Tekst»[2]). Punkterna skola här i betraktande av den stora vikt prof. Fabricius tillägger dem närmare genomgås och kritiskt skärskådas.

Den nya texten har vid skildringen av upproret mot Knut den helige uttrycket, att konungens grymhet hade uppretat »universam regni cohortem»; prof. Fabricius översätter med ledning av ett Gertz' antagande detta uttryck med rikets hela »väp-

---

[1]) Gertz, a. a., 7; Sven Aggesøns historiske Skrifter, IV.
[2]) Fabricius, 292.

nade styrka», dess »ledingshär», [1]) och ställer det i skarp motsats till den Stephaniuska textens »universam regni sui gentem», allt folket i hans rike. Översättningen innebär ögonskenligen en otillåtligt hård prässning av orden; vid densamma har därjämte förbisetts, att både den föregående och efterföljande punkten hos Sven Ågesen visa, att här lika litet som i regel annars i medeltidslatin den av prof. Fabricius åsyftade betydelsen kan fastställas för cohors: »plebs prophana principi letum machinatur. Susurrantis quippe rumoris fama vehementer increbruit, vniversam regni cohortem regis seuitiam crebris exacerbasse calumnijs ... Nec prius plebicule rabies furiosa cessauit, quam per totam Jutiam propulsatum vltra Medium Transitum Othoniam vsque persequerentur». Lika fri som i här genomgångna fall är den tolkning prof. Fabricius ävenledes efter Gertz ger tillägget i den nya texten efter Olof Svendsens tillnamn »famelicus»: »licet (fames) septuennem non transierit» [2]); detta tillägg innebär icke, som prof. Fabricius menar, ett ogillande av tillnamnet: snarast framhäver det ytterligare Sven Ågesens omedelbart föregående skarpa pointerande av hungersnödens enorma omfattning: »cuius temporibus fames extitit validissima, adeo etiam ut vulgaris eum assertio famelicum nuncuparet.»

Från Knut Lavards historia anför prof. Fabricius som en än viktigare ändring, att den nya texten i karaktäristiken av hertigen har orden: »discretus, facetus», vilka saknas i den äldre, och att »navnlig det sidste af disse er dog ikke betydningsløst». Orden äro båda i medeltidskaraktäristiker stereotypa och skulle även om de icke varit det, intet ha förändrat i uppfattningen av Knut Lavard. En annan viktig uppgift som den nya texten bringar, är enligt prof. Fabricius, att Fotevik, vid skildringen av slaget där, får beteckningen »Lundoniarum locus»; som bevis för huru träffande beteckningen är, anför prof. Fabricius, fortfarande efter Gertz, vars namn här som annars i regel icke nämnes, att vi »andet Steds fra ved, at Ærkebispestolen havde betydelige økonomiske Interesser i Egnen ved Skanør» [3]). Den såsom träffande karaktäriserade beteckningen är, så vitt jag kan se, ganska meningslös; Foteviken har veterligen aldrig varit varken ärkebiskopssätets, vilket icke ens omnämnes av Sven Ågesen, eller Lundoniæs, det vill säga staden Lunds. Sven Ågesenstället är tvivelsutan också korrumperat; bakom handskriftens från annat håll okända, egenartade beteckning »Lun-

[1]) Gertz, a. a., 128 n. 2.
[2]) Gertz, a. a. 180.
[3]) Gertz. a. a. 164.

doniarum»[1]) torde dölja sig ett »nundinarum», ett uttryck, som har sin paralell hos Saxo, då han kallar slaget vid Fotevik, »pugna forensis», slaget vid Skånemarknaden[2]). Av ett annat tillägg i den nya texten, denna gång i karaktäristiken av Knut VI, gör prof. Fabricius ett ännu större nummer. »Bemærkes skal», säger han, »at Karakteristiken af Knud den Sjette (»vir religiosus, castus, procerus, formosus, miles egregius») fattes i den ældste Tekst, och at det synes indlysende, at disse Ord først kan være bleven anbragte her efter Knuds død. Oven i Købet viser Gertz, at Karakteristiken vistnok stammer fra et Mindevers over Kongen». Så långt efter Gertz. Men på detta »indlysende» och detta »vistnok» gör prof. Fabricius till slut en självständig insats, ett försök att av det anförda bestämma, när Sven Ågesen och Saxo skrivit. Försöket torde ge sig bäst genom att anföras utan kommentar: »Heraf tør man altsaa slutte, at Sven Aggesøn har fuldendt sit Værk inden Knud den Sjettes Død, og da han midt i Arbejdet taler om, at Saxo er i fuld Gang med at skrive paa sin Historie, følger vel atter, at en væsentlig Del af Saxos Forfatterskab ligeledes maa ligge forud for 1202».

I fråga om de hittills berörda uttrycken och tilläggen gäller, att de återfinnas i den nya Sven Ågesentexten, sådan denna föreligger i den Lyskanderska handskriften. Men värre är, att andra av prof. Fabricius i hans bevisföring anförda ställen trots den redligaste vilja icke stå att upptäcka i denna. Förgäves söker man där efter det »legis rigor» i Knut den heliges historia, på vilket prof. Fabricius i fortsättningen av sin skrift skall bygga så mycket; handskriften har liksom den Stephaniuska texten »regis rigor»; det nya »legis» är endast en av Gertz' många textkonjekturer[3]). Lik-

[1]) Närmast står Adams av det engelska Lundona påverkade beteckning Lundona. Adam IV, 5, 9, schol. 111.

[2]) Jfr. Curt Weibull, De skånska upproren 1180—1182 i Historisk tidskrift för Skåneland VII, 96.

[3]) Jfr. Einar Löfstedts förkastande av konjekturen i Svensk humanistisk tidskrift I, 170. Vad Gertz i Sven Ågesenupplagan, 127, n. 1 och i sin översättning av Sven Ågesen 70 anför om sin konjektur kan på intet sätt motivera ett så våldsamt ingrepp i den Lyskanderska handskriften och den Stephaniuska texten. Att uttrycket »legis rigor» möter längre ned hos Sven Ågesen saknar all betydelse, då det här står i annat sammanhang. »Regis rigor» giver även och har alltid funnits giva ett oklanderligt »fornuftigt Tankesammenhæng».

artat är förhållandet med prof. Fabricius' uppgift, att det enligt den nya texten vid omtalandet av sammansvärjningen mot Knut Lavard är Magnus ensam, icke som enligt den äldre »några», som gripas av avund mot hertigen. I den Lyskanderska handskriften står: »cuius virtutibus meditata languescere cepit inuidia». Magnus är rakt icke nämnd; hans förekomst vilar endast på Gertz' upplösning av ordet »meditata» till »M[agnus] eclipsatus». Sak samma med det ryktbara och mångomskrivna ställe, där Sven Ågesen tecknar sitt förhållande till Saxo. Enligt prof. Fabricius lyder stället i den nya texten: »Absalone referente contubernalis meus Saxo elegantiori stilo omnium gesta executurus prolixius insudabat», och han drager därav, fortfarande efter Gertz, slutsatsen, att Saxo var »i fuld Gang med Arbejdet, da Sven fik Nys derom». Men handskriften saknar det avgörande ordet »executurus»; det är en tillsats av Gertz för dennas »executus» [1]).

[1]) Gertz, a. a. 126, 197. — Prof. Fabricius anför ytterligare fem enligt honom historiskt viktiga ändringar. En är, att i den nya textens berättelse om sammansvärjningen mot Knut Lavard endast nämnes Henrik Skadelår, icke som i den tidigare även Ubbe och Hagen. Det är rent orimligt, att när det gäller en handskrift med en så oräknelig mängd lakuner som den Lyskanderska tillskriva detta förhållande någon betydelse. Den andra är tillägget av de historiskt intetsägande orden »in virga ferrea et brachio extento» i skildringen av Valdemar I:s kristnande av Rygen; den tredje en lakun, där den äldre texten har ordet »crudelior» i skildringen av samme konung. Om de tvenne återstående ändringarne är att märka, att Gertz' översättning av den nya textens återgivande av Erik Emuns tillnamn, »jugi memoria», och hans tolkning av ordet »seuiens» som »Scibyensi» med fullt skäl av honom själv betecknats som osäkra. Prof. Fabricius utfyller slutligen de historiskt viktiga ändringarnas rad genom anförandet av de båda textvarianterna Henricus — Hericus, Rynebjerg — Rinebiergh.

Professor Fabricius' kolartro på Gertz' textkonjekturer kommer även till synes i ett försök att tidsbestämma Stephaniustexten. Den skall enligt honom vara påverkad av renässansen, en uppfattning som har framgått ur »en umiddelbar Betragtning» och i övrigt enbart bevisas med att den äldre textens ord: »Nam in ejus descriptione omnium veterum sincoparet peritia» i Stephaniustexten skall ha blivit till orden: »Nam in ejus descriptione Tullii deficeret facundia, Nasonis exaresceret vena, Virgilii desudaret ingenium» I den Lyskanderska avskriften står emellertid endast: »Nam in ejus descriptione

Samtliga prof. Fabricius' punkter ha härmed genomgåtts: slutsatserna av genomgången draga sig själva. Vad prof. Fabricius anfört är i bästa fall några ur historisk synpunkt skäligen värdelösa eller rent bagatellartade detaljvarianter; det har icke lyckats honom att i den nya Sven Ågesentexten påvisa någon historiskt viktig ändring förändrande Sven Ågesenskriftens karaktär av historisk källa; det har icke heller lyckats honom att i någon enda punkt påvisa, att den grund, på vilken jag byggt min avhandling, icke skulle vara hållfast.

Det är emellertid icke nog med att prof. Fabricius på sätt här ådagalagts godtager och tolkar Gertz textrekonstruktion; i denna skröplighet — den geniala rekonstruktionen må väl ur rent historisk synpunkt kunna så kallas — finner han »den faste Klippegrund» han saknar hos mig; på den bygger han en källkritisk undersökning av förhållandet mellan Sven Ågesen och Saxo [1]). Denna är avsedd att kullkasta mitt resultat, att Saxo i de av mig behandlade delarna av sitt verk använt Sven Ågesen, ett resultat, som endast om det gäller att ge relief åt en egen kontraundersökning, kan karaktäriseras som ett av mina »kritiske Hovedresultater» [2]). Enligt prof. Fabricius skall det numera på ingen punkt kunna påvisas någon likhet i formen mellan de båda författarne, som

... sincoparet peritia. Orden »omnium veterum» äro Gertz' textkonjektur för att utfylla en lakun. — De fatala missgrepp prof. Fabricius här och annorstädes låtit komma sig till last vid utnyttjandet av den nya Sven Ågesentexten äro så mycket mera oförklarliga, som Gertz genom de omsorgsfullaste paralelltryck av de olika texterna och sin egen rekonstruktion sörjt för att en historiker i varje särskilt fall med största lätthet kan jämföra texterna och rekonstruktionen. Skulden för prof. Fabricius missgrepp kan sålunda icke vältas över på Gertz.

[1]) Fabricius, 294.

[2]) Enligt prof. Fabricius, 295 skall jag ha påvisat, att Saxo för hela det sista århundradet av sin skildring »navnlig skal have udnyttet Sven Aggesøn»; i själva verket har jag endast fullföljt tidigare undersökningar om förhållandet mellan de båda författarna, och utöver vad tidigare framhävts, visat, att Saxos begagnande av föregångaren även kan spåras i hans företal samt i större eller mindre utsträckning i Magnus den godes, Knut den heliges, Erik Ejegods, Knut Lavards och konung Nils historia.

icke har sin grund i senare inskott eller ändringar, och Saxo skall i fråga om innehållet icke kunna överbevisas om någon avhängighet av Sven Ågesen eller överhuvud av sin samtids skribenter för tiden efter Sven Estridsens död. [1])

Det ligger i sakens natur, att en källkritisk undersökning så gott som alltid måste undergå modifieringar, när såsom här är fallet en ny text av en begagnad författare framdrages. Redan tidigare har jag också i en recension av Gertz' nya Sven Ågesentext framhållit, att den nya texten borteliminerat åtskilliga av mig såsom bevismaterial använda formella likheter mellan de båda författarna. [2]) Denna upptäckt är alltså icke något för prof. Fabricius originellt. Men med dessa likheters försvinnande, försvinner icke själva huvudsaken: Saxos beroende av Sven Ågesen. Hade prof. Fabricius icke med väl överlagd försiktighet begränsat sin undersökning till tiden efter Sven Estridsens död, skulle han icke kunnat undgå upptäckten, att Saxos tidigare fastslagna beroende av Sven Ågesen för Harald Blåtands och Sven Tjugeskäggs historia kvarstår orubbat [3]):

Codex Arnæmagnæanus 33, 4:to.	Gertz' rekonstruktion.	Saxo.
78. Harandus Blatan filius superstes,	79. Haraldus Blatan filius superstes, qui	486. Cujus corpus Haraldus amplissimo

---

[1]) I stället för att göra sådant buller av att jag liksom alla Saxoforskare med stöd av Holder—Eggers auktoritet endast fäst begränsat avseende vid den Lyskanderska handskriften av Sven Ågesen hade det varit rimligt, att prof. Fabricius vänt sina vapen mot den Saxoforskning, som i århundraden sysslat med Sven Ågesen och Saxo och icke upptäckt utan envist förnekat den av mig påvisade och nu av prof. Fabricius som slående och otvivelaktig karaktäriserade likheten mellan Stephaniustexten och Saxo.

[2]) Historisk tidskrift för Skåneland VI, 434.

[3]) Genom ett enkelt avtryck söker prof. Fabricius, 295 motbevisa ett av mina paralelltryck, som visar Saxos beroende av Sven Ågesen i Magnus den godes historia. Jag har paralelltryckt Roskildekrönikan, Sven Ågesen och Saxo, och därmed avsett visa, att Saxo i all huvudsak grundat sin framställning på den förstnämnda, men därjämte fått med ett och annat från Sven Ågesen. Prof. Fabricius har i sitt avtryck utan vidare och självfallet i god tro stympat mitt paralellställe och endast avtryckt Sven Ågesen och Saxo.

qui et regni extitit heres iuxta ritum gentilium commulis quasi gemellis et pibus secus regis curiam in ialang quasi masoleis illustribus vtrumq; parentem fecit humari.

78. Qui dum emisso exercitu ad petram pertrahandam immanissimam quam matris tumulo ob memoriale insignum destinauit erigendam, intestina orta seditione tum propter nouæ religionis ritum. tum propter seruitutis iugum intolerabile. popularis cæpit efferuere tumultus. ibidemq; vulgaris cæpit seuire in regem tumultuatio ita vt ipsum a regno vna perpellerent.

80. Qui dum ad Danorum peruenisset exitum . . . nos inquit Patris tui legati ad te de pace tractanda transmissi. Quod cum didicisset prius statum diligentius cupiens percunctari. Palno Toki per aures q; capillos corripiens licet frustra retinentem suæ naui tunc potentior extraxit inuitum et licet

et regni extitit heres, iuxta ritum gentilium in tumulis quasi gemellis et paribus secus regis curiam in Ialang quasi masoleis illustribus vtrumque parentem fecit humari.

79. Qui dum emisisset exercitum ad petram pertrahendam immanissimam, quam in matris tumulo ob memoriale insignium destinauit erigendam, intestina orta seditione tum propter noue religionis ritum, tum propter seruitutis iugum intolerabile, popularis cepit efferuere tumultus. Ibi denique vulgaris cepit seuire in regem tumultuatio, ita vt ipsum a regno vna propellerent.

81. Qui dum ad Danorum peruenisset exercitum . . . »nos» inquit patris tui legati, ad te de pace tractanda transmissi.» Quod cum didicisset, patris statum diligentius cupiens percunctari (paulo rex extra nauis subgrundam caput exseruit. Quem illico pretaxatus) Palno Toki per aures et

funere elatum magno cum omnium plangore non longe a patris tumulo sepulturæ mandavit . . . Ubi nunc quoque sacrarium perspicere est, duorum conjugum socialibus bustis intersitum.

489. Post hæc Haraldus totam regni classem exerens . . . inusitatæ magnitudinis saxum . . . quo matris tumulum insigniret, abstrahi jussit. Interea, qui cum Svenone classi præerant, Haraldi imperium, tum quia divino cultui favorem tribuerat, tum quia inusitatis plebem oneribus adigebat, perosi, quendam . . . qui Svenonem . . . callide percontaretur, inducunt.

493. Cum ad regis usque navigium processissent, esse gubernator dixit, quod secretius eum nosse admodum oporteret. A quo rex noctu exploratæ rei nuncium afferi ratus, detracto navigii tegmine capiteque exerto, veluti familiaris colloquii gratia acclive vocanti corpus præbuit. Quem ut ille insidiis

paucillum clamore perstreperet. cæteris ignarisq; nescientibus. remorum impulsu fugem vehementius accelerabat

82. Opibus Danorum exhaustis ... At vbi census eius solutioni non sufficeret. decreuerunt matrone suis ornatibus mammone infinitatem regisq; augere redemptionem.

capillos corripiens, licet frustra renitentem, sue naui nisu potentior extraxit inuitum, et, licet pauxillum clamore perstreperet, ceteris ignaris et quiescentibus remorum impulsu fugam vehementius accelerabat.

83. Opibus Danorum exhaustis ... At vbi census eius solutioni non sufficeret, decreuerunt matrone suis ornatibus mammone inferioritatem in regis coaugere redemptionem.

opportunum animadvertit, subito cervicem ejus perquam violento amplexu corripuit, liburnæque detractum apparitorum ope myoparoni suo injiciendum curavit. Nec segniter fugam nautæ concitatis remorum ictibus expetebant.

494. Nam cum, exhaustis regni opibus, ne aurum quidem redemptioni ejus suppetere videretur, tanta ei matronarum humanitas affuit, ut, detractis aurium insignibus cæteroque cultu, certatim digestam pondere summam explerent [1]).

Om prof. Fabricius icke ytterligare stirrat sig blind på de rena ordlikheternas försvinnande som bevismaterial, skulle han även för den period han upptager till behandling näppeligen undgått att finna de orubbat kvarstående likheterna i innehållet. Häri måste givetvis, som alltid erkänts, den väsentliga bevisgrunden för avhängighet sökas, när det gäller en författare, vilken behandlar ett föreliggande källmaterial med den suveräna frihet som Saxo.

För att belysa förhållandet mellan Saxo och den nya Sven Ågesentexten för tiden efter Sven Estridsens död torde utom en hänvisning till innehållslikheten i skildringarna av striderna efter Knut Lavards död [2]) endast ett par paralelltryck behövas:

[1]) Jfr. även Lauritz Weibull, Kritiska undersökningar. 6. 50. 60.
[2]) Curt Weibull, Saxo, 168.

qui et regni extitit heres iuxta ritum gentilium commulis quasi gemellis et pibus secus regis curiam in ialang quasi masoleis illustribus vtrumq; parentem fecit humari.	et regni extitit heres, iuxta ritum gentilium in tumulis quasi gemellis et paribus secus regis curiam in Ialang quasi masoleis illustribus vtrumque parentem fecit humari.	funere elatum magno cum omnium plangore non longe a patris tumulo sepulturæ mandavit . . . Ubi nunc quoque sacrarium perspicere est, duorum conjugum socialibus bustis intersitum.
78. Qui dum emisso exercitu ad petram pertrahandam immanissimam quam matris tumulo ob memoriale insignum destinauit erigendam, intestina orta seditione tum propter nouæ religionis ritum. tum propter seruitutis iugum intolerabile. popularis cæpit efferuere tumultus. ibidemq; vulgaris cæpit seuire in regem tumultuatio ita vt ipsum a regno vna perpellerent.	79. Qui dum emisisset exercitum ad petram pertrahendam immanissimam, quam in matris tumulo ob memoriale insignium destinauit erigendam, intestina orta seditione tum propter noue religionis ritum, tum propter seruitutis iugum intolerabile, popularis cepit efferuere tumultus. Ibi denique vulgaris cepit seuire in regem tumultuatio, ita vt ipsum a regno vna propellerent.	489. Post hæc Haraldus totam regni classem exerens . . . inusitatæ magnitudinis saxum . . . quo matris tumulum insigniret, abstrahi jussit. Interea, qui cum Svenone classi præerant, Haraldi imperium, tum quia divino cultui favorem tribuerat, tum quia inusitatis plebem oneribus adigebat, perosi, quendam . . . qui Svenonem . . . callide percontaretur, inducunt.
80. Qui dum ad Danorum peruenisset exitum . . . nos inquit Patris tui legati ad te de pace tractanda transmissi. Quod cum didicisset prius statum diligentius cupiens percunctari. Palno Toki per aures q; capillos corripiens licet frustra retinentem suæ naui tunc potentior extraxit inuitum et licet	81. Qui dum ad Danorum peruenisset exercitum . . . »nos» inquit patris tui legati, ad te de pace tractanda transmissi.» Quod cum didicisset, patris statum diligentius cupiens percunctari (paulo rex extra nauis subgrundam caput exseruit. Quem illico pretaxatus) Palno Toki per aures et	493. Cum ad regis usque navigium processissent, esse gubernator dixit, quod secretius eum nosse admodum oporteret. A quo rex noctu exploratæ rei nuncium afferi ratus, detracto navigii tegmine capiteque exerto, veluti familiaris colloquii gratia acclive vocanti corpus præbuit. Quem ut ille insidiis

paucillum clamore perstreperet. cæteris ignarisq; nescientibus. remorum impulsu fugem vehementius accelerabat

82. Opibus Danorum exhaustis ... At vbi census eius solutioni non sufficeret. decreuerunt matrone suis ornatibus mammone infinitatem regisq; augere redemptionem.

capillos corripiens, licet frustra renitentem, sue naui nisu potentior extraxit inuitum, et, licet pauxillum clamore perstreperet, ceteris ignaris et quiescentibus remorum impulsu fugam vehementius accelerabat.

83. Opibus Danorum exhaustis ... At vbi census eius solutioni non sufficeret, decreuerunt matrone suis ornatibus mammone inferioritatem in regis coaugere redemptionem.

opportunum animadvertit, subito cervicem ejus perquam violento amplexu corripuit, liburnæque detractum apparitorum ope myoparoni suo injiciendum curavit. Nec segniter fugam nautæ concitatis remorum ictibus expetebant.

494. Nam cum, exhaustis regni opibus, ne aurum quidem redemptioni ejus suppetere videretur, tanta ei matronarum humanitas affuit, ut, detractis aurium insignibus cæteroque cultu, certatim digestam pondere summam explerent [1]).

Om prof. Fabricius icke ytterligare stirrat sig blind på de rena ordlikheternas försvinnande som bevismaterial, skulle han även för den period han upptager till behandling näppeligen undgått att finna de orubbat kvarstående likheterna i innehållet. Häri måste givetvis, som alltid erkänts, den väsentliga bevisgrunden för avhängighet sökas, när det gäller en författare, vilken behandlar ett föreliggande källmaterial med den suveräna frihet som Saxo.

För att belysa förhållandet mellan Saxo och den nya Sven Ågesentexten för tiden efter Sven Estridsens död torde utom en hänvisning till innehållslikheten i skildringarna av striderna efter Knut Lavards död [2]) endast ett par paralelltryck behövas:

[1]) Jfr. även Lauritz Weibull, Kritiska undersökningar. 6. 50. 60.
[2]) Curt Weibull, Saxo. 168.

Codex Arnæmagnæanus 33, 4:to.	Gertz' rekonstruktion.	Saxo.
90. Patris sui . . . se doluit exhereditum potentia. Collecto itaq; excercitu classeq; congregata qua Angliam expugnaturus inuaderet . in . . . . . . quæ tunc temporis portus maris extitit continuum. exitum ibiq; jussit conuenire. Qui dum classe congregata subsolari prospitatem præstolaretur . . . subitus rumor regis auribus intonuit. qui in Slesuik regni proditionem prædoceret exortam	91. patris sui (auunculi) se doluit exheredatum potentia. Collecto itaque exercitu classeque corrogata, qua Angliam expugnaturus inuaderet, in (Humla), qui tunc temporis portus mari extitit contiguus, iuit, [1]) ibique exercitum iussit conuenire. Qui dum classe congregata subsolani prosperitatem prestolaretur, subitus rumor regis auribus intonuit, qui in Slesuik regni proditionem perdoceret exortam.	582. Tandem Danorum nomen . . . a paterni avunculi temporibus obrutum animadvertenti . . . Angliam . . . hæreditatis duxit nomine repetendam. 584. Canutus vero . . . imperata classe, Lymici maris oris advehitur . . . quondam navigiis pervius, nunc vero interjecta arenarum mole præclusus. Hic rex fraternum diu præstolatus adventum . . . 585. quum tandem de ejus (Olavi) perfidia certior factus, classe præstolari jussa, Slesvicum lectissima manu contendit, ibique fratrem inopinatum et attonitum intercepit.
Qui cursu rapido omni festinantia illuc accelerabat. Quatumuis conspirationis perfundaret primordia. Quo cum venisset quæ sceleris autores captiuatos qui victos suæ mancipasset custodiæ.	Qui cursu rapido omni festinantia illuc accelerabat, quatenus illius conspirationis pessundaret primordia. Quo cum venisset et sceleris autores captiuatos et vinctos sue mancipasset custodie.	
92. Prout itaq; regis rigor dictauerat, singulis gubernatoribus quadraginta marcas incumbebat 9nponendi. nautas	93. Prout itaque legis rigor dictauerat, singulis gubernatoribus quadraginta marcas incumbebat conponendi (necessi-	586. Adjecit quoque, quanta pecuniæ summa ob impium desertionis crimen damnari meruerint, gubernatorum singu-

[1]) Gertz' textkonjektur är här näppeligen riktig: med hänsyn till Saxos skildring av hamnens igensandande i hans tid ger den Lyskanderska avskriftens ord »continuum» bättre mening än Gertz' »contiguus».

quoq: singulos trium marcarum vrgebat satisfactio. eo quod regis exitum dissipando distruxerunt.	tas); nautas quoque singulos trium marcarum vrgebat satisfactio, eo quod regis exercitum dissipando distruxerant.	lis quadragena nummum talenta, terna remigum unicuique mulctæ loco numeranda proponens
96. Nam in silua penes Haraldstathæ locum determinabant colloqui. Quibus solius fidelitatis conscius christi athleta occurrere non detrectauit intrepidum sanctæ crucis insignitus vexillo — Non clipeo prætextus aut galea. duobus tantum commitatus satellitibus ... præstolabatur.	97. Nam in silua penes Haraldstathæ locum illi determinabant colloquij. Quibus solius fidelitatis sibi conscius Christi athleta occurrere non detrectauit intrepidus; vnius sancte crucis insignitus vexillo, non clipeo protectus aut galea, duobus tantum comitatus satellitibus... prestolabatur.	638. Mox Canutum, apud oppidum Haraldstadium ab Erico ... domi exceptum sine arbitris sibi obvium venire jubet. Occursus locum apud citimum villæ nemus denunciat. Ille, nihil in re doli suspicatus, duobus tantum militaris ordinis viris totidemque equisonibus in comitatum assumptis, armis vacuis equum petivit, neque lateri suo ferri munimentum adsciscere curæ habuit.
98. Cuius corpus postmodum examinine Christi deferunt fideles humandum Rinstadiam vt multis cernentibus a christo diuina potentia multa patrata sunt miracula.	99. Cuius corpus postmodum exanime Christi deferunt fideles humandum Ringstadiam, vbi multis cernentibus a christo (domini) diuina potentia multa patrata sunt miracula.	640. Miserandum amici corpus tenui funere Ringstadium extulerunt. Nec divina laborantibus beneficentia defuit... Aliis quoque compluribus rerum indiciis ingens sanctitatis ejus splendor eluxit.
98. In rinebiergh preliantes Nicolaus obtinuit auumq: meum Christjernum captiuauit ferensq; victum compedibus	99. (Primo) in Rinebiergh preliantes, Nicolaus obtinuit, auumque meum Christiernum captiuauit ferreisque vinc-	649. Interea Christiernus, manu cum Nicolao infeliciter conserta, per ingentem suorum stragem capitur, et in ostii

ad castrum quod Slesuigulam speculatur mancipandum delegauit custodiæ.	tum compedibus ad castrum, quod Slesuig uillam speculatur mancipandum delgauit custodie.	Slesvicensis ergastulum relegatur.
102. Plogh ... lancea transuberavit (:ɔ Ericum)	103. Plogh ... lancea transuerberavit.	665. Quem Plogus ... lancea transverberavit.

Till något mera ingående behandling än övriga delar och därvid även med något hänsyntagande till Passio upptager prof. Fabricius min undersökning av förhållandet mellan Sven Ågesen och Saxo i fråga om Knut den heliges historia [1]). Saxos mera än ett århundrade efter händelserna tillkomna framställning av dennes historia gällde före min Saxobok för en av hela den äldre litteraturen oberoende källskrift, i allt väsentligt byggd på en frisk, folklig tradition om Knuts liv och verksamhet. Led för led visade jag häremot, huru i denna del av Saxos verk begagnandet av eller kännedomen om så gott som hela den äldre danska litteraturen om Knut kunde följas, och huru Saxo i första hand skapat sin framställning genom en med litterär frihet och konstnärlighet utförd sammansvetsning av element från densamma. Prof. Fabricius godtager mitt påvisande av att Saxo begagnat både Passio och Ailnoth; han kan icke heller undgå att erkänna den av ovanstående paralelltryck framgående likheten mellan Sven Ågesen och Saxo i deras berättelser »om Knud den Helliges Undergang» fram till berättelsen, att ledingsflottan »opløser sig egenmægtigt, hvad der medfører det senere ubehagelige Efterregnskab for Ledingsbønderne». Men därmed upphör enligt honom likheten. Mot min uppfattning, att Saxo konstruerat det anbud han därefter låter Knut göra bönderna att antingen betala ledingsböterna eller erlägga tionde på grundval av Sven Ågesens omtalande av ledingsböterna, Passios av tionden, invänder han: »først (maa) mærkes, at efter den nye Tekst af Sven Aggesøn er det ikke Kongen (regis rigor), som

[1]) Fabricius, 298.

paabyder Bøderne for Ledingsbruddet, men disse følger af de almindelige Regler, som gælder for slige Tilfælde (legis rigor). Dernæst taler Passio i Virkeligheden slet ikke om noget Forsøg fra Kongens Side paa at faa Tienden gennemført efter Ledingsbruddet, men hævder, at Oprøret brød ud 'propter amorem justitie et religionis sancte', som Kongen stadig viste (Gertz 68). Oprørets Forløb skildres desuden paa forskellig Maade hos Sven og hos Saxo; den første lader de jydske Oprørere forfølge Kong Knud over paa Fyn, mens det hos Saxo er en selvstændig Rejsning af Fynboerne, der bliver Kongens Bane. Om litterært Laan fra Sven Aggesøn er der altsaa heller ikke paa dette Sted hos Saxo Tale, og den Lighed, der findes hos dem ved Skildringen af det mislykkede Ledingstog 1085 skyldes aabenbart en Forvanskning af Begivenheden i Traditionen, der har fundet Sted inden det 12:te Aarhundredes Slutning».

De motbevis prof. Fabricius här anför mot min undersökning existera icke annorstädes än i sin upphovsmans fantasi [1]). Om det Sven Ågesen tillskrivna uttrycket »legis rigor», på vilket så mycket skall vila, är redan framhållet, att det endast är en Gertz' textkonjektur; båda de bevarade texterna av Sven Ågesen ha »regis rigor». De båda övriga motbevisen vila på bristande kännedom om källskrifterna. Passio har i motsats till vad prof. Fabricius tror rakt ingenting om ett ledingsbrott, och tiondekravet kan alltså icke omtalas efter något dylikt; det hindrar emellertid icke, att tiondekravet står som en av orsakerna till upproret och att Saxo i fråga om detta krav direkt bygger på Passio.

Passio. Vitæ sanct. dan., 65:	Saxo, 576:
Gentem istam, adhuc in moribus bonis ac deo placitis parum eruditam uel in sacris uir-	Idem populares adhuc sacrorum rudes decimarum religioni assuefacere conabatur.

[1]) Det torde här böra anmärkas, att frågan om Saxo i Knut den heliges historia begagnat Sven Ågesens historia eller ej i grunden icke är att tillmäta någon större betydelse. Det ändrar intet i mitt huvudresultat, att Saxos Knut den heliges historia i motsats mot vad forskningen tidigare ansett är ett lärt kombinationsarbete utan vetenskapligt värde för helgonkonungens historia.

tutibus exercitatam, proposuit...
ut... decimas secundum legem
dei uoueret.

Gentemot påståendet om fynbornas resning, som blir konung Knuts bane, torde vara tillräckligt hänvisa prof. Fabricius till ett förnyat studium av Saxo. Saxo liksom Sven Ågesen låter tvärt emot vad prof. Fabricius tror, de jylländska upprorsmännen förfölja konung Knut över på Fyen: Nec suis eum finibus exegisse contenti, (Juti) Fionia quoque propellendum decernunt. Jamque rex, accepto trajectionis nuncio, Sialandiam emigrare statuerat... Saxo står så fjärran uppfattningen, att det skulle vara en självständig resning av fynborna, som blir konungens bane, att han låter Knut på Blaccos råd uppbjuda hjälp i Odensetrakten mot jylländarna och uttryckligen vältrar dråpet över på dessa [1]).

Bristerna i prof. Fabricius' kritiska källundersökning av förhållandet mellan Sven Ågesen och Saxo ligga i öppen

---

[1]) Saxo 588, 589, 595. — Prof. Fabricius framställer sid. 298 n. 1 uppfattningen, att den av mig påvisade likheten i innehållet mellan Sven Ågesens och Saxos inledningar »forklares ved det fælles Præg, som Middelalderens Forfattere har i Motiveringen af, hvad der har drevet dem ind paa Forfatterbanen». Uppfattningen håller icke streck. Den del av de båda författarnas inledningar, där den av prof. Fabricius erkända likheten framträder, har intet att skaffa med den schablon, efter vilken de medeltida författarna plägade skriva sina inledningar. Jfr. min avhandling sid. 33.

I en i detta sammanhang infogad not, sid. 300, skriver prof. Fabricius vidare: »Naar Weibull bebrejder Saxo, at han foretager Omplaceringer i Ordinalets Beretning, og som Eksempel anförer Samtalen mellem Margrete Fredkulla og Knud Lavard, er dette ikke berettiget, thi Samtalen henføres bægge Steder til Dronningens Dødsleje, og dette nævnes lejlighedsvis uden Tidsangivelse. Det samme gælder om Fortællingen om Sammensværgelsen mod Knud Lavard». Även dessa anmärkningar återgå till ett bristfälligt studium av själva källskrifterna. Samtalet mellan Margreta Fredkulla och Knud Lavard förlägges väl både av Ordinalet och Saxo till drottningens dödsläger, men både samtal och dödsläger äro av liturgiförfattaren placerade före Knuts övertagande av hertigdömet Slesvig, av Saxo åter ställda som ingress till berättelsen om det långt senare inträffade försöket att störta Knut vid mötet i Ribe. Berättelsen om sammansvärjningen står i Ordinalet att läsa efter uppgiften att Knut kommit till den kungliga julfesten i Roskilde; hos Saxo åter är den satt före uppgiften, att Knut inbjudits till samma julfest.

dag. Resultatet blir icke häller säkrare än att man redan i denna avhandling får se prof. Fabricius stadd på glidflykt mot samma resultat som jag och tidigare forskare vunnit. På sid. 298 och 300 möta hans avvisande omdömen om Saxos beroende av Sven Ågesen; varken formellt eller i fråga om innehållet erkänner han här något sådant. Men i en not på sid. 299, skriven sedan prof. Fabricius tagit del av min recension av Gertz Sven Ågesentext, modifieras uttrycken: »naar Weibull imidlertid blandt de tilbagestaaende Ligheds-punkter anfører Knud den Helliges Historie, maa *i hvert Fald* denne Paastand, som vi har set, afvises». Det förefaller icke helt orimligt, att när prof. Fabricius jämfört hela Sven Ågesen och Saxo och begrundat de många likhetspunkterna dem emellan, när han upphör att rätta i handskrifter och läser rätt innantill, han skall nå samma resultat som jag i frågan om förhållandet mellan Sven Ågesen och Saxo. År 1914 hyllade han ännu den gamla uppfattningen, att Saxo öst innehållet i sitt verk ur Absalons släkttradition och berättelser om egna handlingar [1]; i hans mot mig riktade avhandling av 1917 firas denna uppfattnings likbegängelse i tysthet: »allerede for længere Tid siden», är det numera »fastslaaet», »at Saxo for den ældre Middelaldershistorie i rigt Maal har benyttet skrevne Kilder» [2]. Det skulle icke överraska, om prof. Fabricius om något år skulle skriva, att det redan för längre tid sedan fastslagits, att Saxo begagnat Sven Ågesen.

Prof. Fabricius' undersökning av Sven Ågesens förhållande till Saxo är icke verkställd, hans resultat icke vunna endast för sin egen skull. »Naar man har set», uttalar prof. Fabricius, »hvor vigtige kildekritiske Resultater det nye Haandskrift af Sven Aggesøns lille Skrift medfører, kan man umuligt vise den Tanke fra sig, at hvis det fornødne Haandskriftsmateriale till en lignende Behandling af Saxos Tekst forelaa, taler Sandsynligheden for, at man vilde møde store Overraskelser». Med denna icke just längre så förtroende-

[1]) Fabricius, Illustreret Danmarkshistorie.

[2]) Fabricius, 294.

fullt klingande vändning går prof. Fabricius över till en undersökning av själva den Saxoniska textens beskaffenhet [1]).

Jag kan här fatta mig kort, då prof. Fabricius' undersökning i denna punkt icke bringar något nytt av betydelse. Han kommer i fråga om de handskriftsfragment, som voro kända före upptäckten av Angersfragmentet till samma slutsats som alla andra, att de i förhållande till Editio princeps av 1514 visa många små skiljaktigheter, särskilt av stilistisk art, men att det historiska innehållet, bortsett från några namn, i det hela lämnas orört. I fråga om Angersfragmentet är han mångordig, men det hela är i stort sett byggt på Christian Bruuns och i första hand på Holder-Eggers kritiska undersökningar av fragmentet och leder endast till en från dessa i någon detalj skiljaktig uppfattning; det egentligen nya är en för bedömmandet av Saxotexten i dess helhet betydelselös, svagt grundad hypotes om rätta platsen för det stora marginalinskottet på fragmentets första sida och några på denna hypotes vilande, delvis av prof. Fabricius själv såsom osäkra ansedda slutsatser. Han fastslår till slut, att »den overleverede Saxotekst efter al Sandsynlighed er i en saare mangelfuld Skikkelse, at Orden och Rækkefølge aabenbart har lidt svære Afbræk, og at man maa regne med Indskud, hvis Ægthed i hvert enkelt Tilfælde maa prøves».

Den uppfattning prof. Fabricius i dessa sista ord framställer innebär icke, som han själv ger den sken av, något egentligen nytt, utan är endast en återupprepning i omotiverat skärpt form av de välkända resultat den tidigare forskningen vunnit [2]). De allmänt kända brister, som kunna vidlåda den bevarade Saxotexten, tåla emellertid rakt icke att överdrivas. Redan den starka personliga originalitet och

[1]) Fabricius, 300—316.

[2]) Då dessa resultat icke gärna kunde förutsättas vara okända för någon, som sysslat med äldre nordisk medeltidshistoria, och något nytt av värde på handskriftsmaterialets nuvarande ståndpunkt icke stod eller står att vinna, fann jag i min avhandling ingen anledning dröja vid frågan om Saxotexten utan inskränkte mig till att i en not hänvisa till litteraturen om handskrifter och upplagor av Saxos verk.

den sällsynt enhetliga och egenartade karaktär i språk, i historisk uppfattning och stil, som präglar hela Saxos verk, tyder avgjort och bestämt på, att detta icke kan ha undergått någon som helst mera genomgripande omarbetning. Att texten på ett och annat ställe i ett verk av den storlek som Saxos är tydligt korrumperad kan icke förvåna; de brister, som i övrigt kunna påvisas, sträcka sig emellertid icke längre än till de stilistiska uttrycken eller oväsentliga ting och ha i intet fall kunnat visas vara av verklig betydelse för det historiska innehållet.

Sin undersökning av Angersfragmentet och den bevarade Saxotexten slutar prof. Fabricius med orden: »Som Doc. Weibull med Tyrketro at bygge paa den bevarede Saxotekst til kildekritiske Undersøgelser, er ikke forsvarligt. Dette er den første Indvending, som kan rettes mot hele hans Studie. Den hviler paa skrøbeligt Grundlag, og hvad der nu ser ud som Laan af Saxo fra hans Forløbere, skyldes maaske i Virkeligheden kun Overbearbejdelser af den virkelige Urtekst i deres eller hans Værker» [1]. Anmärkningen drabbar icke mig ensam utan alla som hittills inlåtit sig på källkritiska undersökningar av Saxo eller överhuvud begagnat hans verk i historiskt syfte; de ha alla liksom jag varit nödsakade att i praktiken utgå från, att den text, som är bevarad av Saxo, är pålitlig. Alla Saxoforskare och medeltidshistorici, som läsa prof. Fabricius' ord torde väl även med glad och spänd förväntan motse, att i hans följande kritik av min avhandling eller åtminstone i hans egna källkritiska undersökningar om »Knytlinga og Saxo» och om »Ur-Saxo» det skröpliga grundlag, på vilket de byggt och bygga, skall vara utbytt mot den »faste Klippegrund». Men de söka givetvis denna förgäves. Prof. Fabricius' generella invändning mot hela min avhandling är endast ett retoriskt blomster. Han bygger själv i hela sin skrift på den bevarade Saxotexten. Det logiskt rimliga hade dock kräft, att prof. Fabricius icke offrat åt samma, stundom än större, oförsvarliga »Tyrketro»

[1]) Fabricius, 316.

fullt klingande vändning går prof. Fabricius över till en undersökning av själva den Saxoniska textens beskaffenhet [1]).

Jag kan här fatta mig kort, då prof. Fabricius' undersökning i denna punkt icke bringar något nytt av betydelse. Han kommer i fråga om de handskriftsfragment, som voro kända före upptäckten av Angersfragmentet till samma slutsats som alla andra, att de i förhållande till Editio princeps av 1514 visa många små skiljaktigheter, särskilt av stilistisk art, men att det historiska innehållet, bortsett från några namn, i det hela lämnas orört. I fråga om Angersfragmentet är han mångordig, men det hela är i stort sett byggt på Christian Bruuns och i första hand på Holder-Eggers kritiska undersökningar av fragmentet och leder endast till en från dessa i någon detalj skiljaktig uppfattning; det egentligen nya är en för bedömmandet av Saxotexten i dess helhet betydelselös, svagt grundad hypotes om rätta platsen för det stora marginalinskottet på fragmentets första sida och några på denna hypotes vilande, delvis av prof. Fabricius själv såsom osäkra ansedda slutsatser. Han fastslår till slut, att »den overleverede Saxotekst efter al Sandsynlighed er i en saare mangelfuld Skikkelse, at Orden och Rækkefølge aabenbart har lidt svære Afbræk, og at man maa regne med Indskud, hvis Ægthed i hvert enkelt Tilfælde maa prøves».

Den uppfattning prof. Fabricius i dessa sista ord framställer innebär icke, som han själv ger den sken av, något egentligen nytt, utan är endast en återupprepning i omotiverat skärpt form av de välkända resultat den tidigare forskningen vunnit [2]). De allmänt kända brister, som kunna vidlåda den bevarade Saxotexten, tåla emellertid rakt icke att överdrivas. Redan den starka personliga originalitet och

[1]) Fabricius, 300—316.

[2]) Då dessa resultat icke gärna kunde förutsättas vara okända för någon, som sysslat med äldre nordisk medeltidshistoria, och något nytt av värde på handskriftsmaterialets nuvarande ståndpunkt icke stod eller står att vinna, fann jag i min avhandling ingen anledning dröja vid frågan om Saxotexten utan inskränkte mig till att i en not hänvisa till litteraturen om handskrifter och upplagor av Saxos verk.

den sällsynt enhetliga och egenartade karaktär i språk, i historisk uppfattning och stil, som präglar hela Saxos verk, tyder avgjort och bestämt på, att detta icke kan ha undergått någon som helst mera genomgripande omarbetning. Att texten på ett och annat ställe i ett verk av den storlek som Saxos är tydligt korrumperad kan icke förvåna; de brister, som i övrigt kunna påvisas, sträcka sig emellertid icke längre än till de stilistiska uttrycken eller oväsentliga ting och ha i intet fall kunnat visas vara av verklig betydelse för det historiska innehållet.

Sin undersökning av Angersfragmentet och den bevarade Saxotexten slutar prof. Fabricius med orden: »Som Doc. Weibull med Tyrketro at bygge paa den bevarede Saxotekst til kildekritiske Undersøgelser, er ikke forsvarligt. Dette er den første Indvending, som kan rettes mot hele hans Studie. Den hviler paa skrøbeligt Grundlag, og hvad der nu ser ud som Laan af Saxo fra hans Forløbere, skyldes maaske i Virkeligheden kun Overbearbejdelser af den virkelige Urtekst i deres eller hans Værker» [1]. Anmärkningen drabbar icke mig ensam utan alla som hittills inlåtit sig på källkritiska undersökningar av Saxo eller överhuvud begagnat hans verk i historiskt syfte; de ha alla liksom jag varit nödsakade att i praktiken utgå från, att den text, som är bevarad av Saxo, är pålitlig. Alla Saxoforskare och medeltidshistorici, som läsa prof. Fabricius' ord torde väl även med glad och spänd förväntan motse, att i hans följande kritik av min avhandling eller åtminstone i hans egna källkritiska undersökningar om »Knytlinga og Saxo» och om »Ur-Saxo» det skröpliga grundlag, på vilket de byggt och bygga, skall vara utbytt mot den »faste Klippegrund». Men de söka givetvis denna förgäves. Prof. Fabricius' generella invändning mot hela min avhandling är endast ett retoriskt blomster. Han bygger själv i hela sin skrift på den bevarade Saxotexten. Det logiskt rimliga hade dock kräft, att prof. Fabricius icke offrat åt samma, stundom än större, oförsvarliga »Tyrketro»

---

[1] Fabricius, 316.

fullt klingande vändning går prof. Fabricius över till en undersökning av själva den Saxoniska textens beskaffenhet [1]).

Jag kan här fatta mig kort, då prof. Fabricius' undersökning i denna punkt icke bringar något nytt av betydelse. Han kommer i fråga om de handskriftsfragment, som voro kända före upptäckten av Angersfragmentet till samma slutsats som alla andra, att de i förhållande till Editio princeps av 1514 visa många små skiljaktigheter, särskilt av stilistisk art, men att det historiska innehållet, bortsett från några namn, i det hela lämnas orört. I fråga om Angersfragmentet är han mångordig, men det hela är i stort sett byggt på Christian Bruuns och i första hand på Holder-Eggers kritiska undersökningar av fragmentet och leder endast till en från dessa i någon detalj skiljaktig uppfattning; det egentligen nya är en för bedömmandet av Saxotexten i dess helhet betydelselös, svagt grundad hypotes om rätta platsen för det stora marginalinskottet på fragmentets första sida och några på denna hypotes vilande, delvis av prof. Fabricius själv såsom osäkra ansedda slutsatser. Han fastslår till slut, att »den overleverede Saxotekst efter al Sandsynlighed er i en saare mangelfuld Skikkelse, at Orden och Rækkefolge aabenbart har lidt svære Afbræk, og at man maa regne med Indskud, hvis Ægthed i hvert enkelt Tilfælde maa prøves».

Den uppfattning prof. Fabricius i dessa sista ord framställer innebär icke, som han själv ger den sken av, något egentligen nytt, utan är endast en återupprepning i omotiverat skärpt form av de välkända resultat den tidigare forskningen vunnit [2]). De allmänt kända brister, som kunna vidlåda den bevarade Saxotexten, tåla emellertid rakt icke att överdrivas. Redan den starka personliga originalitet och

[1]) Fabricius, 300—316.

[2]) Då dessa resultat icke gärna kunde förutsättas vara okända för någon, som sysslat med äldre nordisk medeltidshistoria, och något nytt av värde på handskriftsmaterialets nuvarande ståndpunkt icke stod eller står att vinna, fann jag i min avhandling ingen anledning dröja vid frågan om Saxotexten utan inskränkte mig till att i en not hänvisa till litteraturen om handskrifter och upplagor av Saxos verk.

den sällsynt enhetliga och egenartade karaktär i språk, i historisk uppfattning och stil, som präglar hela Saxos verk, tyder avgjort och bestämt på, att detta icke kan ha undergått någon som helst mera genomgripande omarbetning. Att texten på ett och annat ställe i ett verk av den storlek som Saxos är tydligt korrumperad kan icke förvåna; de brister, som i övrigt kunna påvisas, sträcka sig emellertid icke längre än till de stilistiska uttrycken eller oväsentliga ting och ha i intet fall kunnat visas vara av verklig betydelse för det historiska innehållet.

Sin undersökning av Angersfragmentet och den bevarade Saxotexten slutar prof. Fabricius med orden: »Som Doc. Weibull med Tyrketro at bygge paa den bevarede Saxotekst til kildekritiske Undersøgelser, er ikke forsvarligt. Dette er den første Indvending, som kan rettes mot hele hans Studie. Den hviler paa skrøbeligt Grundlag, og hvad der nu ser ud som Laan af Saxo fra hans Forløbere, skyldes maaske i Virkeligheden kun Overbearbejdelser af den virkelige Urtekst i deres eller hans Værker» [1]). Anmärkningen drabbar icke mig ensam utan alla som hittills inlåtit sig på källkritiska undersökningar av Saxo eller överhuvud begagnat hans verk i historiskt syfte; de ha alla liksom jag varit nödsakade att i praktiken utgå från, att den text, som är bevarad av Saxo, är pålitlig. Alla Saxoforskare och medeltidshistorici, som läsa prof. Fabricius' ord torde väl även med glad och spänd förväntan motse, att i hans följande kritik av min avhandling eller åtminstone i hans egna källkritiska undersökningar om »Knytlinga og Saxo» och om »Ur-Saxo» det skröpliga grundlag, på vilket de byggt och bygga, skall vara utbytt mot den »faste Klippegrund». Men de söka givetvis denna förgäves. Prof. Fabricius' generella invändning mot hela min avhandling är endast ett retoriskt blomster. Han bygger själv i héla sin skrift på den bevarade Saxotexten. Det logiskt rimliga hade dock kräft, att prof. Fabricius icke offrat åt samma, stundom än större, oförsvarliga »Tyrketro»

[1]) Fabricius, 316.

som jag, icke godtagit ett enda av mina resultat, överhuvud aldrig givit sig i lag med källkritiska Saxoundersökningar på grundval av den bevarade Saxotexten, utan i brist på annan text låtit sina studier sluta i den tröstlösa negationen; han hade därigenom undvikit, att hans första invändning mot min avhandling likt en bumerang flugit tillbaka till utgångspunkten och söndersplittrat honom själv och hans verk.

Knytlingasagan och Saxo.

Huvudparten av den polemiska skrift min Saxobok givit prof. Fabricius anledning skriva har han inriktat på en kritik av min undersökning rörande förhållandet mellan Knytlingasagan och Saxo och en egen undersökning av detta problem [1]).

I min avhandling ställde jag för första gången detta huvudproblem i dansk och vendisk historia: Knytlingasagan —Saxo [2]). Genom en jämförelse och ett paralelltryck av stora delar av Knytlingasagan och Saxo ledde jag i bevis, vad

[1]) Fabricius, 316—363.

[2]) De föråldrade metoder den danska Saxoforskningen arbetat med framträda kanske i intet fall flagrantare än just i frågan om Knytlingasagans och Saxos förhållande till varandra. De båda skrifterna äro de litterära huvudkällorna till Danmarks äldre medeltidshistoria, och forskningen, ständigt hänvisad att använda dem, hade till slut icke kunnat undgå att uppmärksamma den, som Finnur Jónsson uttrycker det, »nästan vidunderliga överensstämmelsen till och med i de minsta detaljer mellan sagan och Saxo» i deras framställningar av tiden 1146—1187. Frågan om förhållandet mellan de båda källorna hade emellertid det oaktat aldrig upptagits till vetenskaplig undersökning. Förstelnad i teorier om att alla äldre danska och isländska historieverk i all huvudsak vilade på muntlig tradition såg historieforskningen i överensstämmelsen mellan Knytlingasagan och Saxo endast ett bevis för den isländska traditionens tillförlitlighet och soliditet, och den tanke prof. Fabricius numera finner ligga nära, att avleda den ena av den andra eller föra dem båda tillbaka till en äldre gemensam källa, hade före min undersökning aldrig ens uttalats inom nordisk historieforskning; okritiskt och naivt hade man där nöjt sig med att utnyttja de båda källornas framställningar, mestadels på det sätt, att man i referaten av Saxo inströdde en och annan sparsam notis från Knytlingasagan.

Holder-Egger, något som jag givetvis icke förteg, tidigare, men utan egentlig bevisföring och utan gehör kortfattat påpekat, att en litterär förbindelse mellan de båda historieverken var höjd över allt tvivel. Det nya källproblem som därefter ställde sig, huru denna förbindelse skulle förklaras, löste jag genom en källanalys. Det lyckades mig härvid påvisa, huru icke blott det rena överskott över Knytlingasagan, som Saxos verk visar, utan även dess framför allt i de senare delarna väsentliga avvikelser från sagan till stora delar härrörde från inflytande av bestämda, för denna främmande källkretsar. En av dessa återfann jag i en för eftervärlden från Helmold känd källkrets, en annan i det brevmaterial Saxo använt. Förutom dessa båda till skriftliga förlägg återgående källkretsar hos Saxo, utskilde jag även för Knytlingasagan främmande sådana, vilka tvivelsutan stammade från muntliga berättelser, hirdtradition, lokaltradition, i första rummet berörande Själland och Roskilde, samt främst och skarpast avgränsad den traditionskrets, som hos Saxo knyter sig till Absalon och Hviderna. Av detta från hela den avhandlade delen av Knytlingasagan och Saxo samlade bevismaterial drog jag slutsatsen, att de båda historieverken i de delar de äro besläktade med varandra använt samma källa. Ett utnyttjande från Saxos sida av Knytlingasagan var redan på grund av sagans senare avfattningstid uteslutet; antagandet att sagan använt Saxo skulle förutsätta orimligheten, att dess författare företagit ett systematiskt utskiljande av bestämda källor och traditioner och i sammanhang därmed genomgripande omarbetningar av de delar, i vilka detta skett.

Prof. Fabricius räknar sig själv till dem, »som i den sidste Menneskealder kom med den moderne Kildekritiks Forudsætninger til vor ældre Middelalders Historie», och försäkrar redan i de första raderna i sin skrift, att han särskilt i fråga om Knytlingasagan och Saxo haft »en instinktiv Følelse» av att här var ett arbete att göra [1]. Utan att blinka

[1] Fabricius, 285.

erkänner han också fullt ut riktigheten av min uppfattning om en litterär förbindelse mellan de båda historieverken: Weibull har här, uttalar han, »gennemført sin Undersøgelse med Skarphed og Dybde, som ingen før ham»; »at der eksisterer et litterært Slægtskab, maa vistnok betragtes som godtgjort een Gang for alle». I sin följande framställning godtager prof. Fabricius även det andra resultat, till vilket jag nått i fråga om förhållandet mellan Knytlingasagan och Saxo — låt vara att det stundom framträder som vore det hans eget — och låter bägge verken återgå till en gemensam källa [1]). Därutöver accepterar han min uppfattning om de olika käll- och traditionskretsar, med vilka Saxo supplerat det grundläggande förlägget, å ena sidan den med Helmold besläktade källkretsen och det Saxo tillgängliga brevstoffet, å den andra den muntliga traditionen [2]). Men icke desto mindre blir hans slutomdöme, att mina »kritiske Hovedresultater» äro förfelade. Liksom jag »utvivlsomt fejlet» i min undersökning av förbindelsen mellan Sven Ågesen och Saxo, »fejler» jag också »utvivlsomt» i min undersökning av Saxos förhållande till Knytlingasagan [3]).

Man studsar vid dessa ord; man frågar sig, vilka mina felgrepp kunna vara efter det att både premisser och slutsatser äro godtagna, och förvåningen växer, när det visar sig, att allt vad prof. Fabricius har att invända mot min under-

---

[1]) Fabricius, 329; »Men der er ingen Grund til længere at holde Læseren i Uvidenhed om min Opfattelse af det litterære Forhold mellem Saxo og Knytlinga, da han vel tilmed allerede er paa Veje til at gætte den. De to Forfattere er afhængige af hinanden; Saxo kan paa Grund af Tidsforholdene ikke have benyttet Knytlinga; Knytlinga kan omvendt ikke have benyttet Saxo i den Skikkelse, hvori vi nu kender ham. Begge Forfattere maa altsaa føres tilbage til en fælles Kilde».

[2]) Fabricius, 324, 333, 343—345: »Ind i denne fælles Stamme finder vi, ganske som tidligere, hos Saxo skudt en Række særlige Træk». . . . »Alle disse Træk har Karakter af Supplement, og de kan ikke tilsammen have dannet en selvstændig Helhed, saaledes som det er Tilfældet med den Grundstamme, Saxo og Knytlinga har tilfælles. De fleste af dem stammer øjensynligt fra mundtlig Tradition» . . . Jfr. yttermera Fabricius, 348.

[3]) Fabricius, 372.

sökning, i den mån han riktar sig mot vad som verkligen står och icke mot vad som icke står i densamma [1]), inskränker sig till varken mer eller mindre, än en differerande uppfattning i fråga om tvenne specialfrågor.

Vid min behandling av Knytlingasagan och Saxo fäste jag uppmärksamheten på, att Saxo till Hviderna hänför handlingar och tilldragelser, vilka Knytlingasagan hänför till andra personer, och framhöll därjämte, att Knytlingasagans uppfattning i åtskilliga punkter står i avgjort motsatsförhållande till Saxos [2]). Det är mot dessa båda iakttagelser prof. Fabricius vänder sig, utan att beakta att de, vad tydligt framgår både av det ovan lämnade referatet och av min avhandling, utgöra ett så betydelselöst led i min bevisföring för de båda källornas förhållande till varandra och även för vad prof. Fabricius kallar »den forskellige Aand i Knytlinga og Saxo», att jag, utan att de av mig vunna resultaten på ringaste sätt rubbas, skulle helt kunna uppge min uppfattning. Det behöves emellertid icke.

Prof. Fabricius' mening, att Knytlingasagans och Saxos uppfattning om händelserna icke, som jag framhäft, i åtskilliga punkter stå i ett avgjort motsatsförhållande kräver intet bemötande; redan ett ordagrant avtryck av hans egna ord med några kursiveringar torde vara tillräckligt för att ådagalägga det i en polemik säregna förhållandet, att angriparen själv fullt och otvetydigt ger den angripne rätt.

»Men det holder heller ikke Stik, naar Weibull ser en Modsætning mellem politiske Anskuelser hos Saxo og i Sagaen. Weibull hævder, at Kejser Frederiks Opfordring til Knud VI om at aflægge Lenshylding er fremstillet som »fullt lojalt» i Knytlinga, mens Saxo opfatter Kejserens Optræden som et Udslag af tysk Svig og Falskhed. *Men Knytlinga er her som saa ofte kun naivt refererende på Sagaers Vis . . .*». »Lige saa lidt kan man med Weibull slutte noget af, at Sagaen undertiden taler i Almindelighed om Danskernes Opsætsighed under et og andet Vendertog, mens Dadelen hos Saxo rettes alene mod Jyderne, thi Knytlingas Forfatter véd under andre Tog meget

[1]) Se härom nedan sid. 209.

[2]) Curt Weibull, Saxo, 230, 232—233.

god Besked med Jydernes Misundelighed (»þá öfnuduðu Jótar þetta»), *om han end som Sagaskriver helst undgaar at give sine Stemninger Luft»* [1]).

I fråga om Hvidetraditionen gäller det fem punkter; prof. Fabricius' uppfattning i dem skall i det följande kritiskt skärskådas. [2])

I. Min uppfattning vilar vad den första punkten angår på följande källställen:

Knytlingasagan, kap. 111:	Saxo, 717:
Sá þá Sveinn konúngr öngan sinn kost vænna enn at leita sætta við þá konúngana (ɔ: Knut och Valdemar), ok sendi hann þá menn til þeirra ok beiddist griða til tals ok sætta umleitanar. Varð þá komit á stefnulagi með þeim,...(Sveinn) bauð þeim konúngunum, ok því játuðu þeir ...	In Albani deinde ædem (Waldemarum) ab ipso (Svenone) perducitur, arbitrorum nemine præter Absalonem admisso ...

Av dessa Knytlingasagans och Saxos uppgifter om konung Svens underhandling med Valdemar (och Knut) strax före delningen av Danmark dem emellan slöt jag, att hos Saxo Knut är utesluten, och att i hans ställe Absalon inträder som den

[1]) Fabricius, 320. — Prof. Fabricius söker stödja sin polemik i första punkten med att sagan »paa et tidligere Punkt tydeligt vist sin Stemning mod Kejseren» i sin uppgift om dennes trolöshet mot konung Sven. Stället har icke undgått mig, men det har undgått prof. Fabricius, att det för föreliggande fall saknar all betydelse samt att, som jag framhäft, sagans uppgift helt saknar »den skärpa och tendensiösa karaktär, som utmärker Saxos utläggning av trolösheten». I den andra punkten lämnar prof. Fabricius ett genom sin bristfällighet helt missvisande referat av motsatsförhållandet angående jylländarna. Det är samma feghet och ordagrant samma klagomål mot Absalon, vilka Knytlingasagan under ett vendertåg tillägger danskarna i gemen, som i Saxos framställning äro överflyttade på jylländarna, och under det Knytlingasagan finner anledningen till hemförlovandet av den sista leding Valdemar utbjudit mot venderna i hans dödliga sjukdom, finner Saxo den i jylländarnas upproriskhet. Då Knytlingasagan och Saxo i dessa punkter återgå till samma källa, torde väl deras framställningar om något visa ett »afgjort motsatsförhållande». Det rubbar under dessa förhållanden ingenting i min slutsats, att »Knytlingas Forfatter véd under andre Tog meget god Besked med Jydernes Misundelighed».

[2]) Fabricius, 318.

ende närvarande. Prof. Fabricius återgiver min slutsats bristfälligt och faller i följande tankar inför källställena: »i Virkeligheden staar der *ikke* i Knytlinga, att Absalon *ikke* var til Stede ved denne Sammenkomst». Skulle emellertid prof. Fabricius härav, som synes vara fallet, vilja draga slutsatsen, alltså var han enligt Knytlinga närvarande, fäster jag hans uppmärksamhet på att det icke är nödvändigt att begå denna synd mot logiken; den kommer icke ens den att rubba min slutsats. När prof. Fabricius tillägger: »ja, det fremgaar ikke en Gang tydeligt, om Knud var med i Kirken eller ej», återgår detta påstående till felläsningar i Knytlinga: det framgår tydligt redan av de ovan anförda delarna av densamma, att Knut var närvarande vid underhandlingarna, men dessa förläggas av Knytlinga icke till någon kyrka. När prof. Fabricius fortsätter: »Hovedsagen er imidlertid, at Absalon hos Saxo ikke spiller nogen afgørende Rolle, saa at det ikke kan være for at forherlige ham, han medtages i Skildringen», torde denna »Hovedsags» fullständiga betydelselöshet för min bevisföring och slutsats ligga i öppen dag; jag hemställer emellertid det oaktat till prof. Fabricius' begrundande Saxos uttryck, »arbitrorum nemine præter Absalonem admisso».

II. »Paa lignende Maade», skriver prof. Fabricius, »peger Weibull paa Vendertoget 1160, hvor Knytlinga blot siger, at Venderne flygtede, da de saa den danske Konges Sejl, mens Saxo beretter, at Sejren skyldtes en Del af den danske Flaade under Absalons Anførsel Men ligger der heri et Forsøg paa at pynte Absalon med laante Fjer? Er hans Skibe ikke ogsaa en Del af den danske Kongeflaade?» Knytlingasagan refererar prof. Fabricius riktigt i denna punkt, Saxo oriktigt; denne talar icke om en seger, som endast bestått i vendernas flykt, utan om en Absalons seger och erövring av en stor venderflotta. Under förutsättning att källornas berättelser avse samma händelse, varom jag, men icke prof. Fabricius är något tveksam, förefaller det sålunda, när källorna läsas rätt, icke orimligt, att hos Saxo föreligger »et Forsøg paa at pynte Absalon med laante Fjer». För min bevisföring räcker emellertid redan utbytet av »den danske konungens segel» mot »Absalon»; det är för densamma fullkomligt likgiltigt, om Absalons skepp är en del av den danska konungsflottan eller ej, ett förhållande, som torde kräva en särskild utredning.

III. »Under samma vendertåg» (ɔ: Valdemars första), skrev jag, »är det därjämte enligt Knytlingasagan den danske ärkebiskopen, varmed sagan avser Eskil, men enligt Saxo Absalon, som leder några med verbalöverensstämmelse relaterade under-

handlingar med venderhövdingen Dombor». »Det er rigtigt», anmärker prof. Fabricius, at »Knytlinga bruger ordet 'erkibiskup', men den lader tillige Dombor begynde sin Tiltale til ham med Ordene: 'þú ert úngr maðr ok veizt óglögt, hvat verit hefir' (ɔ: uden Erfaring), og dette kan umuligt gælde om Eskil, der den gang nærmede sig de Treds, hvis han ikke allerede havde passeret dette Alderstrin. Knytlingas Forfatter, der først skrev sit Værk langt hen i det følgende Aarhundrede (i Følge Finnur Jónsson c. 1260), har aabenbart i sit Forlæg mødt Fortællingen henført til 'Ærkebispen af Lund' og har da tankeløst erstattet Titlen med Navnet Eskil. Hans Fejl skyldes ganske vist Forlæggets Fejl, da det først var langt senere, at Absalon naaede Stillingen som Ærkebiskop». Ordalydelsen av Dombors tal har icke undgått mig, men jag ansåg det icke nödigt att omnämna den, då jag icke trodde det möjligt, att någon skulle falla på idéen, att detta tal, som — om det nu överhuvud taget hållits, — nedskrivits ett århundrade efter händelserna, återgavs ordagrant av Knytlingasagans författare; den avhandlade frasen kan icke visas tillhöra den för Saxo och Knytlingasagan gemensamma källan, och icke ens om så varit fallet, kunde något byggas på den. Det enda metodiskt riktiga är givetvis att utgå från att namnen på underhandlarna äro mera tillförlitliga, så mycket mer som Knytlingasagan, något som undgått prof. Fabricius, såväl i skildringen av detta som av föregående vendertåg genomgående och bestämt skiljer mellan de båda ofta nämnda personerna, ärkebiskop Eskil, ärkebiskopen, och biskop Absalon av Roskilde, biskop Absalon, biskopen. Hela prof. Fabricius' förklaring, att Knytlingasagans författare i sitt förlägg mött berättelsen hänförd till ärkebiskopen av Lund och tanklöst utbytt titeln mot namnet Eskil, är i övrigt orimlig. Den återgår till en felläsning. Det är först prof. Fabricius själv, som »tankeløst» utbytt titeln väl icke mot namnet Eskil utan mot namnet Absalon. Sagamannen har fortfarande »erkibiskup» i hela berättelsen om underhandlingen med Dombor. Icke heller tidigare i berättelsen har han gjort sig skyldig till något tanklöst utbyte, han har här uttryckligen »erkibiskup Askel».

IV. »Ved Beretningerne om Rygens Erobring 1169 gør Weibull paa tilsvarende Maade opmærksom paa», skriver prof. Fabricius, »at det i Knytlinga ikke er Absalon, men Valdemar, som er Hovedpersonen; til ham overgiver de rygiske Fyrster Tetislav og Jarmar Landet, og det er Kongen selv, som efter Arkonas Indtagelse drager til Karenz og nedhugger Gudebillederne». Detta prof. Fabricius' referat av min redogörelse för källäget i fråga om Rygens erövring är missvisande genom att

prof. Fabricius alltför starkt sammandragit redogörelsen och bland annat uteslutit uppgiften, att Absalon, som hos Saxo spelar huvudrollen vid Arkonas erövring, icke alls nämnes i Knytlingasagans skildring av denna händelse; det blir helt falskt genom hans uteslutande av mitt för bedömmandet av Saxos framställning viktiga framhävande, att Knytlingasagan och Helmold överensstämma i sina uppgifter, att Absalons roll vid Rygens erövring varit den missionerande kyrkofurstens. Icke ens ett referat av denna karaktär hjälper emellertid prof. Fabricius; även för honom är det tydligen här ofrånkomligt, att Saxo till Absalon hänför tilldragelser och handlingar, som Knytlingasagan hänför till andra personer; han måste rädda sig i land genom det underliga påståendet, »at Kongens og Absalons Personer i dette Tilfælde falder sammen» och med de i detta sammanhang lika meningslösa orden: »overgiver Rygborne sig hos Saxo til Absalon, betyder dette dog i Virkeligheden til Kongen». — Prof. Fabricius' uppfattning: »igennem hele Knytlingas Fortælling lyser dog Absalons Navn», motiveras på följande sätt: »det hedder saaledes, at Rygboerne lovede at gøre alt, hvad Kongen och Biskop Absalon paabød dem; at Absalon og Præsterna kristnede Øen; at Kong Valdemar drog hjem derfra tilligemed Absalon og hele Hæren». Motiveringen, i och för sig otroligt svag, torde helt falla samman, när man upptäcker, vad jag framhäft, men prof. Fabricius ej observerat, att i Knytlingasagan står, att rygerna, när konungen bjuder dem antaga kristendomen, utfästa sig att göra vad Valdemar och biskop Absalon befalla. Detta är givetvis något helt annat än vad prof. Fabricius skriver.

V. I denna sista punkt är tankeförvirringen, så vitt jag kan se, om möjligt än komplettare än i de föregående. Prof. Fabricius' resonemang torde, med anmärkande av att biskop Sven af Aarhus veterligen icke är någon Hvide, bäst läsas i ordagrant citat: »Naar endelig Weibull opfatter det som et yderligere Bevis paa Saxos Partiskhed for Hviderna, at han lader det være Sune og Ebbe, som omstyrter Svantevits Billedstötte, mens Knytlinga tillskriver Biskop Sven af Aarhus och Sune denne Bedrift, turde det til Gengæld anföres, at Saxo holder Biskop Sven skadeslös ved at lade ham deltage i Absalons Tog til Karenz, hvad Knytlinga ikke véd noget om. Saa dette kan vel da gaa lige op».

Det torde av vad här anförts framgå, att prof. Fabricius i sin behandling av samtliga de fem punkter, varom frågan rör sig, underligt nog, totalt glömt bort vad det egentligen gäller att motbevisa, det enkla förhållandet, att Saxo i samt-

liga till Hviderna hänför tilldragelser och handlingar, som Knytlingasagan hänför till andra personer. Hans slag träffa också alla i tomma luften, och det lyckas honom helt naturligt icke att i någon enda punkt komma ifrån ett ofrånkomligt faktum.

Med sin på detta sätt grundade polemik mot för min undersökning betydelselösa detaljer har prof. Fabricius slutfört sin kritik av min bevisföring för lösandet av problemet Knytlingasagan—Saxo. Mina »Teorier synes allerede visnede» eller äro »forhaabentlig afdøde», lyder prof. Fabricius härpå byggda slutdom. Det torde icke vara förmätet, om någon skulle finna, att liktal och begravning komma väl plötsligt; prof. Fabricius' egen avhandling visar också, som av det följande torde framgå, att de »visnede» och »afdøde» ännu äga en förbluffande ungdomlig livskraft.

När jag i min undersökning nått fram till konstaterandet av en för Knytlingasagan och Saxo gemensam urskrift, framhöll jag, att detta nu förlorade »historieverk» väl icke i sin helhet, men i vissa partier läte sig rekonstruera. På grundval av det förberedande arbete för en dylik rekonstruktion, som jag utfört bl. a. genom mina paralellställen och jämförelser mellan Knytlingasagan och Saxo, lämnade jag också i några korta rader en karaktäristik av det förlorade »historieverket» och den historieskrivning som möter i detsamma.

»Verket», skrev jag, »synes ha ägt en sträng rikshistorisk karaktär; endast konungarnas och rikets historia behandlas och det är icke såsom med Roskildekrönikan, Saxo och så många andra medeltida verk möjligt att av innehållet utläsa, att det bör hänföras till en bestämd ort, släkt eller ens parti. Författaren har icke varit någon historiker med blick för orsakssammanhanget eller haft någon djupare uppfattning av de personer och händelser han skildrar. Sakligt och torrt uppradar han händelse på händelse och knyter dem samman enbart genom obestämda tidskonjunktioner och tidsuttryck; endast på få ställen, såsom exempelvis i skildringen av blodgillet i Roskilde och de närmast föregående

händelserna samt av Valdemars båda första vendertåg, bryter han den exakta tråkigheten med vidlyftigare berättelser och inflätade episoder. Det är en historieskrivning, som starkt erinrar om annalistiken, väl icke om den bevarade nordiska, men om den längre utvecklade annalistik, som föreligger i de karolingiska annalerna och de senare tyska annalerna av rikshistorisk karaktär. Till sin avfattningstid faller verket, då det använts av Saxo, nära, i varje fall ganska nära samtidigt med de sista händelser det skildrar, och dess exakta annalkaraktär tyder på, att det i skildringen av tronstriderna och de äldre vendertågen delvis vilar på samtida anteckningar» [1]).

De ord, vilka jag här i första hand med utgångspunkt från den saknad av blick för orsakssammanhang och av djupare uppfattning av personer och händelser det förlorade historieverkets författare visar, använde för karaktäriseringen av hans historieskrivning — »det är en historieskrivning, som starkt erinrar om annalistiken» — har framkallat en oförklarlig förvirring i prof. Fabricius' hela syn på min undersöknings bevisföring och resultat. Han tillvitar mig uppfattningen, att jag »mener at kunne forklare den gaadefulde Lighed (mellan Knytlingasagan och Saxo) ved at antage, at der til Grund for begge Beretninger ligger en nu tabt *Aarbog af rigshistorisk Karakter*». Han överraskar mig med att tala om att jag ställt »i Udsigt at rekonstruere de tabte danske Annaler, som har dannet Grundstammen for Saxos Værk og Knytlingasagaen» eller »tænker paa at rekonstruere den tabte Rigsaarbog». Som den röda tråden går också genom hela prof. Fabricius' avhandling en oavlåtlig kamp mot denna »Curt Weibulls Annalteori», genom vilken jag skulle vilja »forklare den utvivlsomme litterære Overensstemmelse» mellan Knytlingasagan och Saxo; den förlöjligas så vitt görligt, förklaras »ret usandsynlig» och »omstødes»; som ett av prof. Fabricius' huvudresultat framstår slutligen, att den »forhaabentlig» är »avdød», låt vara att prof. Fabricius samtidigt i den hypotes han själv fram-

[1]) Curt Weibull, Saxo, 234.

liga till Hviderna hänför tilldragelser och handlingar, som Knytlingasagan hänför till andra personer. Hans slag träffa också alla i tomma luften, och det lyckas honom helt naturligt icke att i någon enda punkt komma ifrån ett ofrånkomligt faktum.

Med sin på detta sätt grundade polemik mot för min undersökning betydelselösa detaljer har prof. Fabricius slutfört sin kritik av min bevisföring för lösandet av problemet Knytlingasagan—Saxo. Mina »Teorier synes allerede visnede» eller äro »forhaabentlig afdøde», lyder prof. Fabricius härpå byggda slutdom. Det torde icke vara förmätet, om någon skulle finna, att liktal och begravning komma väl plötsligt; prof. Fabricius' egen avhandling visar också, som av det följande torde framgå, att de »visnede» och »afdøde» ännu äga en förbluffande ungdomlig livskraft.

När jag i min undersökning nått fram till konstaterandet av en för Knytlingasagan och Saxo gemensam urskrift, framhöll jag, att detta nu förlorade »historieverk» väl icke i sin helhet, men i vissa partier läte sig rekonstruera. På grundval av det förberedande arbete för en dylik rekonstruktion, som jag utfört bl. a. genom mina paralellställen och jämförelser mellan Knytlingasagan och Saxo, lämnade jag också i några korta rader en karaktäristik av det förlorade »historieverket» och den historieskrivning som möter i detsamma.

»Verket», skrev jag, »synes ha ägt en sträng rikshistorisk karaktär; endast konungarnas och rikets historia behandlas och det är icke såsom med Roskildekrönikan, Saxo och så många andra medeltida verk möjligt att av innehållet utläsa, att det bör hänföras till en bestämd ort, släkt eller ens parti. Författaren har icke varit någon historiker med blick för orsakssammanhanget eller haft någon djupare uppfattning av de personer och händelser han skildrar. Sakligt och torrt uppradar han händelse på händelse och knyter dem samman enbart genom obestämda tidskonjunktioner och tidsuttryck; endast på få ställen, såsom exempelvis i skildringen av blodgillet i Roskilde och de närmast föregående

händelserna samt av Valdemars båda första vendertåg, bryter han den exakta tråkigheten med vidlyftigare berättelser och inflätade episoder. Det är en historieskrivning, som starkt erinrar om annalistiken, väl icke om den bevarade nordiska, men om den längre utvecklade annalistik, som föreligger i de karolingiska annalerna och de senare tyska annalerna av rikshistorisk karaktär. Till sin avfattningstid faller verket, då det använts av Saxo, nära, i varje fall ganska nära samtidigt med de sista händelser det skildrar, och dess exakta annalkaraktär tyder på, att det i skildringen av tronstriderna och de äldre vendertågen delvis vilar på samtida anteckningar» [1]).

De ord, vilka jag här i första hand med utgångspunkt från den saknad av blick för orsakssammanhang och av djupare uppfattning av personer och händelser det förlorade historieverkets författare visar, använde för karaktäriseringen av hans historieskrivning — »det är en historieskrivning, som starkt erinrar om annalistiken» — har framkallat en oförklarlig förvirring i prof. Fabricius' hela syn på min undersöknings bevisföring och resultat. Han tillvitar mig uppfattningen, att jag »mener at kunne forklare den gaadefulde Lighed (mellan Knytlingasagan och Saxo) ved at antage, at der til Grund for begge Beretninger ligger en nu tabt *Aarbog af rigshistorisk Karakter*». Han överraskar mig med att tala om att jag ställt »i Udsigt at rekonstruere de tabte danske Annaler, som har dannet Grundstammen for Saxos Værk og Knytlingasagaen» eller »tænker paa at rekonstruere den tabte Rigsaarbog». Som den röda tråden går också genom hela prof. Fabricius' avhandling en oavlåtlig kamp mot denna »Curt Weibulls Annalteori», genom vilken jag skulle vilja »forklare den utvivlsomme litteraere Overensstemmelse» mellan Knytlingasagan och Saxo; den förlöjligas så vitt görligt, förklaras »ret usandsynlig» och »omstødes»; som ett av prof. Fabricius' huvudresultat framstår slutligen, att den »forhaabentlig» är »avdød», låt vara att prof. Fabricius samtidigt i den hypotes han själv fram-

[1]) Curt Weibull, Saxo, 234.

ställer ser »med særlig Glæde reddet fra Undergang, hvad han betragter som den levedygtige Del» av samma Curt Weibull Annalteori [1]).

Även den flyktigaste genomläsning av min undersökning om Knytlingasagan och Saxo torde giva vid handen, att i densamma icke förekommer någon »annalteori» eller att jag genom någon dylik skulle velat förklara den för övrigt föga gåtfulla likheten mellan de båda källorna. Då min undersökning icke på någon punkt förts ut över vad det är möjligt att konstatera på grundval av det föreliggande materialet, har jag aldrig behöft tillgripa några teorier för fastställandet, att vissa delar av Knytlingasagan och Saxo återgå till ett nu förlorat »historieverk». Ur mina ord i karaktäristiken av detta — »en historieskrivning, som starkt erinrar om annalistiken» — kan aldrig, och allraminst i det sammanhang de stå, utläsas, att jag gjort det förlorade historieverket till »tabte danske Annaler» eller tänker på att rekonstruera »den tabte Rigsaarbog», ännu mindre någon »annalteori» och minst av allt den vetenskapligt monstruösa tanken, att jag genom en annalteori skulle vilja förklara »den utvivlsomme litterære Overensstemmelse» mellan Knytlingasagan och Saxo [2]). Hela denna »annalteori» är icke min; har aldrig varit det och kommer aldrig någonsin att bliva det; den är prof. Fabricius' eget fantasifoster och det är en lätt-

[1]) Fabricius, 316, 317, 328, 329, 334, 342, 356, 371—373.

[2]) I en not å sid. 356 framhäver prof. Fabricius, att jag påpekat den märkliga likhet, som på vissa ställen finnes mellan Annales Ryenses och Knytlingasagan (Frisertåget 1151, Svens infall i Danmark 1155) och förklarar, att jag »anförer denne Omstændighed som Støtte for sin (ɔ: min) Annalteori». Det skulle icke sakna intresse att få upplyst, huru det är möjligt att utläsa detta därur, att Annales Ryenses på dessa ställen, såsom jag uttryckt det, »återgå till samma källa som Knytlingasagan och Saxo». Prof. Fabricius egen slutsats av den av mig framhävda likheten lyder: »i Virkeligheden viser den (ɔ: Ligheden) jo kun, at Rydaarbogen, der er forfattet nogle Aar efter Sagaen (c. 1288), ligesom denne har haft Adgang til den oprindelige Saxoredaktion i en eller anden Form». Vad prof. Fabricius kallar »den oprindelige Saxoredaktion» är identiskt med vad jag kallar »samma källa som Knytlingasagan och Saxo använt»; det torde under dessa förhållanden icke behöva påpekas, varifrån hans slutsats stammar.

nad för mig, att han själv bekämpat, på ett för övrigt delvis oberättigat sätt förlöjligat och slutligen avlivat detta sitt eget, av honom själv som ett sannskyldigt missfoster karaktäriserade barn [1]).

I rak motsats till vad prof. Fabricius angiver har jag i min avhandling efter konstaterandet av den för Knytlingasagan och Saxo gemensamma urskriften inskränkt mig till att fastställa, att denna delvis låter sig rekonstruera, och i några ord sökt karaktärisera den; ytterligare har jag framhäft den omvälvande betydelse mitt påvisande av detta förlorade historieverk äger både för kännedomen om Danmarks historia under sista hälften av 1100-talet och för värdesättningen av Saxos verk.

Prof. Fabricius har icke velat låta sig nöja härmed. På mitt resultat har han byggt vittgående hypoteser om det förlorade historieverkets tillkomst och författare. Han har konstaterat existensen av tvenne förlorade historieverk, en »Fremstilling af Valdemars Bedrifter gennem Tronstridens Tid» eller som verket också kallas en »Krønike om Tronstridighederne» omspännande åren 1146—1157 samt en »Vendertogskrønike» omspännande åren 1158—1171. Han har även sökt och funnit den man som i dessa avlägsna och föga kända tider författat de båda förlorade krönikorna, med ett gemensamt namn kallade »Valdemarskrøniken».

Prof. Fabricius' »Vendertogskrønike» framgår av en jämnsida genomgång av Knytlingasagans och Saxos framställningar av Valdemar I:s första regeringsår 1159—1160 [2]). Genomgången med sina jämförelser mellan de båda källorna

[1]) En helt annan fråga än den av prof. Fabricius ställda är givetvis, om till grund för det förlorade historieverket eller delar av detsamma legat annaler. Så länge ett i detalj genomfört rekonstruktionsförsök icke föreligger, anser jag det icke görligt att ens upptaga denna fråga till behandling och har därför även avstått därifrån i min avhandling. I vissa delar, framför allt i skildringen av tronstriderna och de äldre vendertågen, äga emellertid uppgifterna tvivelsutan delvis en så starkt framträdande exakt annalkaraktär, att man kan misstänka, att den okände författaren till det förlorade historieverket delvis byggt sitt verk på samtida anteckningar av annalkaraktär.

[2]) Fabricius, 321—329.

framträder utom i en detalj som prof. Fabricius' eget arbete; i själva verket utgör den till sin huvudsakliga del endast en upprepning av de paralellställen och jämförelser, med vilka jag belyst de båda källornas förhållande till varandra; knappast mera än ett utbyte av en detalj i mina paralellställen mot en avgjort sämre [1]), samt ett för den avhandlade perioden genomfört försök till angivande av de otaliga berättelser och uppgifter Saxo meddelar utöver Knytlingasagan är fullt självständigt arbete [2]). Denna jämnsida genomgång, av en

[1]) Curt Weibull, Saxo, 208—211, 218—223; jfr. 228. I stället för den av mig framhävda likheten mellan skildringarna av den danska flottans utfärd från Mön och konung Valdemars skeppsbrott, framhäver prof. Fabricius det till konung Valdemar riktade uttalande, som Knytlingasagan synes tillskriva Absalon, Saxo åter Peder Ebbesen, och vilket visar en långt svagare överensstämmelse.

[2]) Ur vetenskaplig synpunkt är prof. Fabricius' upprepning obrukbar; på de ställen där överensstämmelsen är verbal återgivas mina paralellställen i översättning, och ett prof. Fabricius' begagnande av källorna i stället för min avhandling har medfört en svår misstolkning på en av de för bestämmandet av källförhållandet viktigaste punkterna. Prof. Fabricius skriver sid. 324, att Knytlingasagans »kortfattede Udtalelse: 'Mjuklat faldt siden' ikke (staar) i nogen Modstrid til Saxo». Hade prof. Fabricius läst Knytlingasagans och Saxos framställningar i sin helhet och läst dem rätt, skulle han funnit att de i fråga om Mjuklats fall stå i oförenlig motsats till varandra; i Knytlingasagan är det danskarna, hos Saxo tyskarna som fälla Mjuklat.

I samma sammanhang skriver prof. Fabricius, att jag med rätta hävdat att den detaljerade berättelsen hos Saxo om Nuklets (Mjuklats) fall, som i enstaka uttryck erinrar om Helmolds berättelse, måste återföras till »tysk Kilde (hvorfor ikke saa til Helmold selv?)». I själva verket har jag skrivit, att den måste återföras »till en för eftervärlden från Helmold känd källkrets» eller »en med Helmold närbesläktad källkrets», vilket icke är det samma som en »tysk Kilde»; svar på sin fråga, »hvorfor ikke saa til Helmold selv», torde prof. Fabricius kunna erhålla genom ett ingående studium av Helmold och Saxo.

Om den passus hos Saxo, enligt vilken Valdemar köper Henrik Lejonets hjälp mot venderna säger prof. Fabricius sid. 323, att den »ganske savner Pendant i Knytlinga. Isoleret som den staar, gør den allerede ved første Øjekast Indtryk af at være et senere Indskud». Det är alltid möjligt att den kan göra detta intryck »ved første Øjekast»; inskränker man sig emellertid icke till detta, visar det sig, att den varken är isolerad eller ett senare inskott. Den stammar, som jag framhäft, från den från Helmold kända källkrets Saxo använt i sin skildring av detta vendertåg.

obetydlig del av de båda källorna är för prof. Fabricius »tilstrækkelig til at vise Karakteren af Gesta Danorum og af Knytlinga over for hinanden». Efter att utan motivering ha bortskurit uppgifterna om biskop Askers död och Absalons biskopsval finner han av genomgången bevisat, »at Knytlinga kun vil berette om de egentlige Vendertog, medens Saxo tilsigter at give hele Rigets Historie». Efter sitt på detta sätt vunna resultat uppräknar prof. Fabricius för tiden 1161—1170 några av Saxos berättelser handlande om annat än vendertåg, vilka sakna motsvarighet i Knytlingasagan. Han återvänder därefter till de två åren 1159—1160 och konstaterar, att likheten mellan de båda källorna är slående; »Grundstammen» säger han, upprepande ett av mina resultat, »er den samme, og der findes en Ensartethed i Detaljer, der gaar til Verbaloverensstemmelse, men Saxo fortæller bredere, og han har adskillige selvstændige Træk, der kan fjernes uden Skade for Helheden»; han förlöjligar ytterligare på en sida sin tanke att förklara den litterära överensstämmelsen genom en riksårbok och slutar oratoriskt: »Nej, Forlægget maa være *en Vendertogskrønike*, netop en krønike, som kun har indeholdt Beretningerne om disse Tog, thi hvorfor skulde ellers Knytlinga omhyggeligt have undgaaet at medtage de mange farverige og interessante Begivenheder, som Saxo indeholder ved Siden af dette fælles Stof» [1])?

Utskalad ur det hölje, vari den döljer sig, är prof. Fabricius' bevisföring för existensen av en »Fremstilling af Valdemars Bedrifter gennem Tronstridens Tid» eller en »Krønike om Tronstridighederne» av än enklare beskaffenhet. En enkel paralellisering av Knytlingasagan och Saxo för tiden 1146—1157 skänker honom »et Billede af Forholdet mellem Saxo og Knytlingasagan, der svarer nøje til det, vi har faaet for den følgende Tids Vedkommende». Han söker omedelbart efter en definition för framställningen av denna tids historia och finner, att »den har været en Fremstilling af Valdemars Bedrifter gennem Tronstridens Tid». Ännu

[1]) Fabricius, 327—329.

ett förlorat danskt historieverk är därmed konstaterat; det har varit »en Optakt» till Valdemars »Gerning efter Erhvervelsen af Enekongedømmet: Slavernes Undertvingelse» [1]).

Det är mig omöjligt att i den bevisning ur innehållets karaktär som prof. Fabricius åstadkommit för sina tvillingkrönikors existens finna någon bevisning alls. Prof. Fabricius själv har också redan i sin avhandling både i dess text och titel låtit de tu bliva ett, »en Valdemarskrønike». Det förefaller också vara det lämpligaste; i de supponerade krönikorna möta, vad prof. Fabricius glömmer, både uppgifter och berättelser, som handla om helt andra ting än Valdemars bedrifter, tronstrider och vendertåg, och någon motivering ur verkets byggnad för ett sönderstyckande av det förlorade historieverket just 1157 har icke givits, såvida man icke vill se den i ordet »formaalstjenlig»; den kan icke heller åstadkommas på grund av dess jämnt och utan avbrott fortlöpande framställning.

Men har ens »Valdemarskrøniken» existerat? Något bevis för dess existens har icke lämnats; dess första hälft handlar mest om Sven Grade och lika mycket om Knut Magnusson som om Valdemar; dess slutår 1171 motiveras med att det med detta år inträder »en Pavse i Knytlingas Fortælling, den bliver mere kortfattet, og man fristes derfor till at tro, at Ur-Saxos Beretning (ɔ: »Valdemarskrønikens») er endt paa dette Punkt» [2]). I sagan står emellertid rakt ingen »Pavse» att upptäcka; den fortsätter liksom tidigare sin framställning med det stereotypa: »En at sumri eptir var enn leiđángri útbođit»; pausen finnes endast i prof. Fabricius' egen framställning och professorn pauserar så grundligt, att han helt glömmer bort, att på de c. 16 sidor av Knytlingasagan han behandlat följa ytterligare c. 10 ½ nya. En-

---

[1]) Fabricius, 340—355.

[2]) Fabricius, 339. — Prof. Fabricius tillägger: »Saxos Fremstilling er som bekendt ret forvirret for 1170ernes Vedkommende. Han omtaler saaledes Toget til Stettin 1176 forud for Toget til Aldenburg 1171. *Det er derfor naturligt at ende Paralleliseringen mellem de to Kilder paa dette Sted*» (kurs. av mig).

dast prof. Fabricius' »Valdemarskrønike» upphör helt omotiverat; den för Knytlingasagan och Saxo gemensamma källan ortsätter. Vad är detta för ett verk? Eller är det två eller flera? Frågan är av essentiell vikt för den fabriciuska »Valdemarskrønikens» existens; prof. Fabricius har icke ens observerat den, men innan han besvarat den, kan han icke gärna begära, att historieforskningen skall taga hans krönika på allvar.

I stället för att lämna en ingående och sammanhängande motivering för sitt skapande av en eller två hittills okända historiska krönikor har prof. Fabricius skyndat sig ut att söka efter författaren till sina förlorade verk. En attribuering av ett anonymt verk åt en bestämd författare tillhör alltid ett bland de svåraste problem forskningen har att lösa; det blir i detta fall så mycket svårare, som det verk det gäller är förlorat och endast delvis låter sig rekonstruera, och som den tid då det skrivits är så okänd som 1100-talet. Prof. Fabricius tvekar emellertid icke i valet; redan efter sin lilla jämnsida genomgång av Knytlingasagans och Saxos framställningar av Valdemars båda första regeringsår överhugger han med ett slag alla svårigheter. »Hvilken anden Krønikeforfatter end Saxo selv», frågar prof. Fabricius, »kan have skrevet om Valdemars og Absalons Bedrifter, skrevet med de samme Sympatier, som vi møder i Saxos bevarede Værk, og med de samme Vidnesbyrd om Forfatterens nære personlige Forhold til den store Biskop og vel ogsaa til Kong Valdemar»? [1]) »Den naturlige Løsning paa Gaaden bliver da, at der maa have eksisteret en Ur-Saxo, der har ligget til Grund for Knytlingas Skildring». Saxo skall senare, menar prof. Fabricius, ha vänt tillbaka till sin ursprungliga skildring, om-

[1]) Prof. Fabricius' följande punkt: »Havde en anden Krønike nogensinde eksisteret, kan vi være overbeviste om, at den vilde være bleven saa berømt, at vi ikke nu vilde leve i Ubekendtskab med dens och dens Forfatters Eksistens», bottnar i en hart när otrolig obekantskap med medeltida förhållanden och med det sätt på vilket den medeltida litteraturen bevarats till våra dagar. I det sammanhang den står att läsa är den oförklarlig.

arbetat och förökat den och kring den som centrum ha uppbyggt Valdemarstidens historia[1]).

Denna prof. Fabricius' första motivering för Saxos författarskap är så litet bindande, att den kan tjäna som premiss för en helt annan slutsats än prof. Fabricius'. Det förlorade verket är endast känt i den mån Knytlingasagan och Saxo överensstämma; med lika rätt bör därför kunna göras gällande att eftersom detta verk om Valdemars och Absalons bedrifter är skrivet med samma sympatier och samma vittnesbörd om författarens nära personliga förhållande till den store biskopen och väl också till konung Valdemar, som vi möta i Knytlingasagan, det måste ha existerat en »Ur-Knytlinga», som legat till grund för Saxos skildring. En isländsk sagaskrivare har senare omarbetat och förökat den till den form, i vilken den nu föreligger i Knytlingasagan.

Prof. Fabricius har också funnit det angeläget att ytterligare stödja sin upptäckt, att en del av det av mig påvisade historieverket författats av Saxo. Han använder härpå c. 35 sidor, delade i en källkritisk och en filologisk undersökning.

I den förra av dessa vänder sig prof. Fabricius först till utlandet och söker efter paraleller till sin uppfattning av de båda Saxoredaktionerna, »Eksempler paa historiske Værker, der er blevne skabte i flere Stød og atter og atter underkastede Omarbejdelser af deres Forfattere»[2]). Han måste inrymma, att intet dylikt exempel är känt från det 12. och

---

[1]) Fabricius, 329. — För påståendet att den för Knytlingasagan och Saxo gemensamma källan skall vara skriven »med de samme Sympatier, som vi møder i Saxos bevarede Værk», lämnas intet bevis; i stället har prof. Fabricius några sidor tidigare framhäft, huru Knytlingasagan — och den gemensamma källan är endast känd i den mån sagan och Saxo överensstämma — i motsats till Saxo är »naivt refererende paa Sagaers Vis», samt huru dess författare »helst undgaar at give sine Stemninger Luft». Ytterligare påvisar han, sid. 352, den »afgjort ugunstigere Belysning, hvori Kong Sven fremtræder hos Saxo end i Knytlinga». »Tendensen hos Saxo» är, som han uttrycker det, »tydelig». Man saknar i detta sammanhang en hänvisning till den äldre litteratur, i vilken Saxos partiskhet i denna punkt tidigare framhäfts.

[2]) Fabricius, 330—333.

13. århundradenas nordeuropeiska författare; den franska och engelska medeltidslitteraturen finner han åter »rig paa historiske Værker, hvis Tilblivelse ganske falder i Traad med den fremstillede Saxo-Hypotese». Granskar man emellertid den grundval, på vilken denna generella sats vilar, visar det sig, att den är byggd på en undersökning av endast två franska och ett engelskt historiskt verk samt en engelsk helgonbiografi. Till råga härpå existerar enligt prof. Fabricius' egen uppgift den ena av de anförda omarbetningarna — Abbed Sugers av hans Ludvig VI:s historia — endast som en Moliniers hypotes; [1]) den andra, den munken Reginald tillskrivna omarbetningen av legenden om S:t Godric, vilar på tvenne biografier, som äro anonyma; [2]) vid den tredje, Ordericus Vitalis' Historia ecclesiastica, rör det sig, efter vad prof. Fabricius själv meddelar, endast om »en Række Tilføjelser til det allerede fuldendte» verk. Endast den fjärde omarbetningen, William af Malmesburys omarbetning av sina Gesta regum, utgör en fullt säker paralell till den Saxo prof. Fabricius tänker sig, men paralellen är så svag, att han själv skriver: »det skal indrømmes at Ændringerne og Tilføjelserne i de to sidste Udgaver er betydeligt mindre i Omfang, end vi efter ovenstaaende Hypotese maa forestille os dem hos Saxo». I själva verket är det sålunda ett skäligen magert material, på vilket påståendet om den franska och engelska medeltidslitteraturens rikedom i berörda avseende vilar; kan icke mera anföras, blir den enda berättigade slutsatsen, att den franska och engelska medeltidslitteraturen är otroligt fattig på historiska verk, vilkas tillkomst »falder i Traad med den fremstillede Saxo-Hypotese».

---

[1]) »Den moderne Udgiver mener, at Suger henimod Slutningen af sit Liv (han døde 12. Januar 1151) har paabegyndt et nyt historisk Arbejde, hvori der ogsaa indgik en Omarbejdelse af Ludvig VI:s Historie».

[2]) »Den engelske Helgenbiografi over St. Godric . . . foreligger i tre Redaktioner. Den første er anonym . . . Hvis der ikke var den slaaende Overensstemmelse i Indholdet, vilde man paa Grund af Anonymiteten gætte paa en anden Forfatter end Reginald . . . Først i tredje Udgave møder vi Forfatternavnet.

Men än värre än att prof. Fabricius' material närmast motbevisar den slutsats han dragit av detsamma, är att det användbara av detta material endast belyser det långt ifrån överraskande förhållandet, att en författare även under medeltiden kunnat falla på idéen att utgiva ett sitt verk i en »andra, förbättrad och tillökad upplaga». Denna i senare tid nog så alldagliga företeelse lärer aldrig kunna anföras som stöd för att en författare skrivit ett verk, som han kan påvisas ha begagnat; kunde prof. Fabricius också uppräkna tusental av »andra, förbättrade och tillökade upplagor» från det 12. och 13. århundradet, de skulle på intet sätt göra troligt, långt mindre bevisa, att Saxo varit författare till den för Knytlingasagan och Gesta Danorum gemensamma källan.

Det vill också synas, som om prof. Fabricius själv icke varit fullt säker, att hans läsare skulle låta övertyga sig av vad han hittills anfört. Han tänker sig, att någon »over for det fremsatte vil indvende, at den givne Prøve paa Ligheden mellem de to Værker, Saxo og Knytlinga, er for lille til herpaa at bygge saa vidtgaaende Slutninger.» Han finner, att härpå icke gives något annat svar än »at fortsætte lidt længere med at gennemgaa dem jevnsides.»

Den genomgång av de båda källorna prof. Fabricius i det följande också lämnar är tydligen avsedd att utgöra hans huvudbevis för existensen av en »Ur-Saxo», och omfattar dels en fortsättning av den föregående paralelliseringen av skildringarna av Valdemar I:s tvenne första regeringsår, men endast till år 1171, dels tiden 1146—1157.[1] Den utgives för att vara prof. Fabricius' egen »Rekonstruktion» i »Hovedtrækkene» av den ursprunglige Saxo, men är i den mån den kan göra anspråk på att vara en rekonstruktion icke stort annat än ett återgivande på danska av de paralellställen och jämförelser jag i min bok lämnat för bevisandet av den litterära förbindelsen mellan de båda källorna; alla av prof. Fabricius anförda verballikheter och med något enstaka undantag även alla övriga likheter återfinnas hos mig.[2])

[1]) Fabricius, 333—356.

[2]) Curt Weibull, Saxo, 184—208, 211—216, 223—224, 225. Enbart vid

Den jämnsida genomgången, »Rekonstruktionen», av det förlorade historieverket, är i övrigt av egendomligaste slag. Redan i början hoppar prof. Fabricius över en hel sida i Knytlingasagan; han lämnar ingen förklaring av densamma, omnämner icke ens, att han förbigår den. När han först med vendertåget 1164 upptager jämförelsen säger han: »saa længe der er Tale om Tyskernes Bedrifter, følger Saxo Helmold». Det är sant, att Saxo, som jag påvisat, i sin framställning av greve Adolfs av Holstein nederlag och död samt av staden Demmins förstöring står under inflytande av en med Helmold närbesläktad källkrets [1]), men det kan därför icke vara tal om, att han följer Helmold i skildringen av den förra händelsen. Avvikelserna dem emellan äro, vad prof. Fabricius icke tillräckligt observerat, betydliga och Saxos framställning utgör närmast ett konglomerat av Helmoldstradition och tradition i den för Knytlingasagan och Saxo gemensamma källan. [2]) Lika vilseledande är prof. Fabricius' följande påstående, att Knytlingasagan och Saxo följas »broderligt» från det ögonblick konung Valdemar uppträder på krigsskådeplatsen: »De skildrer begge Kongens Sejlads op ad Peenefloden til Dunzarbro og Stolpe, og Forskellen mellem dem er kun, at Mødet mellem de to Fyrster i Følge Knytlinga sker ved Broen, hos Saxo i Stolpe». Ställer man mera ingående än prof. Fabricius gjort dessa delar av de båda käl-

framhållandet att Saxo sannolikt begagnat brevmaterial i skildringen av Svens förhållande till Fredrik Barbarossa har prof. Fabricius sid. 348 inskjutit, att detta visats av mig.

[1]) Se min avhandling sid. 223. Prof. Fabricius' uppfattning framträder som hans egen.

[2]) För prof. Fabricius' senare ständigt återvändande påstående, sid. 335, 345, 350, 352, att Saxo på olika ställen använt Helmold eller att hans berättelser stamma från denne lämnas i intet fall något bevis. Intill dess dylika åvägabragts, om det nu är möjligt, finnes varken anledning eller möjlighet att upptaga prof. Fabricius' åsikt till bemötande. Då Helmold och Saxo alltid tidigare ansetts vara fullt oberoende av varandra, synes den fabriciuska uppfattningen ha sitt ursprung i mitt påvisande, att på några sporadiska punkter finnes en stark överensstämmelse mellan de båda författarna, men härav kan med kännedom om medeltida litterära förhållanden icke dragas slutsatsen att Saxo känt Helmold, än mindre hela Helmold.

borna sida om sida, framträder enbart i den av prof. Fabricius icke omnämnda berättelsen om Valdemars erövring av Volgast en starkare av mig påvisad överensstämmelse; i den följande skildringen af »Kongens Sejlads op ad Peenefloden» följas källorna långt ifrån »broderligt», utan visa en rad av större och smärre avvikelser och motsägelser. Knytlingasagan lämnar uppgifterna, att Valdemar efter Volgasts eröfring drog ut på en flod till Dunzarbro, där han morgonen efter sammanträffade med hertig Henrik, som kom från Grotzvin; allt aflöper »með blíðu» dem emellan, och de avtala ett giftermål mellan sina båda barn, Knut och Gertrud; de skiljas morgonen efter, Valdemar beger sig till Stolpe, Henrik till Demmin, som han nedbryter och bränner, men då den förre därefter återvänder till bron, infinner sig venderhövdingen Kazimar och fred slutes. Saxo åter låter Demmin nedbrytas och brännas redan före omtalandet av Volgasts erövring; han låter Valdemar efter denna bryta en ej namngiven bro och segla till Stolpe, där han senare möter hertigen. Han nämner intet om underhandlingar eller giftermålsavtal; detta senare har han redan omtalat i sammanhang med det förbund Valdemar och Henrik slutit före detta vendertåg; i stället berättar han om Valdemars försök att trygga sig besittningen av Volgast och om strider med venderna. Han fortsätter med uppgifterna, att Valdemar gjorde ett slags bro genom att lägga sina skepp så tätt samman, att hertig Henrik kunde gå över floden med hela sin krigshär och att venderna, då de erforo detta, önskade fred och tillbjödo Valdemar gisslan. Enligt Knytlingasagan slutes freden på villkor, att Kazimar blir Valdemars man; denne överlåter honom två delar av Volgast, men ger den tredje åt Rygborna; enligt Saxo erbjuda venderna Valdemar gisslan och freden slutes på villkor, att herradömet över Volgast delas mellan tre, Tetislav, Rygens furste, Kazimar och Prislav Nukletson. Prof. Fabricius återgiver i denna punkt de båda källornas framställning med orden: »at Wolgast derefter tredeles, og at Rygboerne faar den ene Tredje-

del, er de (ɔ: Knytlingasagan och Saxo) ligeledes ganske enige om».

Knytlingasagan avslutar sin framställning av detta vendertåg med underrättelsen, att Knut under hemfärden tilldelas konunganamn; prof. Fabricius finner ingen anledning omnämna, att detta hos Saxo sker först ett år senare, och att berättelsen om denna händelse är något olika; han övergår direkt till vad han kallar händelserna 1166. Även ifråga om dessa skola enligt hans mening de båda källorna följas »broderligt» eller vara »ganske enige»; Knytlingasagan skall endast mot slutet ha vissa drag, som saknas hos Saxo, och en berättelse om två av Absalons män, som drunkna på Rygen, skall av Saxo hänföras till vårfälttåget, av Knytlingasagan åter till sommarfejden. Ett efterseende i källorna visar emellertid, att Knytlingasagan icke känner någon sommarfejd; den förlägger ett vendertåg till tiden, »er vetrinn leið af», och det vendertåg den dessförinnan omtalar måste tydligen förläggas till föregående år, i varje fall fast föga troligt till vintern samma år. Men det är icke nog med att prof. Fabricius förbiser denna kronologiska skillnad; olikheten mellan Knytlingasagans och Saxos skildringar av de båda vendertågen är ytterligare så stark, att det icke är möjligt att på grundval av dem konstatera någon litterär förbindelse mellan de båda verken; det är knappast ens möjligt avgöra om de båda behandla samma händelser [1]).

Den här verkställda granskningen av prof. Fabricius' kritiska, jämnsida genomgång av de båda källorna omfattar endast något mindre än den första sidan av denna. Det torde icke vara nödigt att fortsätta den för de återstående tolv; den som gör det skall lätt nog upptäcka, att metod och förfaringssätt genomgående äro desamma som å den granskade sidan. Skildringar, som innehålla avvikande, stundom motsägande uppgifter, utgivas för att vara »ganske ens», »i det store og hele ganske ens» eller »meget lige»; för lösandet

---

[1]) Fabricius, 333—334. Knytlingasagan kap. 120, 121; Saxo 795, 796—805.

av det ställda problemet viktiga olikheter och kronologiska omkastningar förbigås eller lämnas utan objektivt giltig förklaring [1]), det hela krönes som tidigare med några i ögonen fallande felläsningar i källorna. Förfaringssättets ungefärliga och inexakta karaktär ligger i öppen dag. Resultatet av »rekonstruktionen» av »Ur-Saxo» har icke heller blivit bättre än att prof. Fabricius fattar detta verk stundom som något annat än Knytlingasagan, stundom som identiskt med denna, stundom åter låter »Ur-Saxo» innehålla saker, som endast stå att upptäcka i Saxos bevarade verk [2]). »Ur-Saxo» är överhuvud ett mystiskt begrepp; det krymper och det växer i olika sammanhang. Prof. Fabricius har tydligen aldrig gjort klart för sig vad som exakt kan vetas om det förlorade historieverk, vilket utgör huvudföremålet för hans avhandling; han har icke insett, att detta verk med full visshet endast låter sig rekonstruera i de delar, i vilka fullkomlig överensstämmelse råder mellan Knytlingasagan och Saxo och med till full visshet gränsande sannolikhet i de delar, i vilka man med den kännedom man numera äger om Saxos för-

---

[1]) Den förklaring prof. Fabricius sid. 338 lämnar av Saxos flyttning av berättelsen om Absalons strid mot venderna i »Hyljumynni» är ohållbar. Flyttningen av denna obetydliga strid kan icke anses ha skett för att »tillsløre» »de farlige Følger, som det af ham (Saxo) saa højt priste Rygenståg 1169 havde faaet». För att nå sitt resultat måste prof. Fabricius dessutom flytta mötet i Slagelse från 1167 till 1170. Hans antagande i samma sammanhang, att Saxos »sylva ursina» är en »ikke helt heldig Gengivelse af Navnet Børringe» är orimligt både av filologiska och historiskt reala skäl. — Riktigt torde däremot vara, när prof. Fabricius sid. 353 finner förklaringen till Saxos flyttning av Knuts och Valdemars antagande av konunganamn i den tendens, som präglar Saxos framställning.

[2]) På sid. 340 talar prof. Fabricius om den äldre redaktionen av Saxo, som är bevarad genom »Knytlingas Bearbejdelse», och han utgår även mångenstädes i sin undersökning från denna uppfattning; på sid. 358 åter talas om »Knytlinga, som jo skal repræsentere Ur-Saxo», och prof. Fabricius räknar på skilda ställen både för denna och den följande tiden delar av Knytlingasagan, som sakna motsvarighet eller avvika från Saxo, till »Ur-Saxo»; i den filologiska undersökningen slutligen, sid. 359—363, få delar av Saxo, som sakna motsvarighet i sagan, representera »Ur-Saxo».

fattarskap med bestämdhet kan fastslå, att avvikelserna äro beroende av hans, ofta nog stereotypa överarbetningar.

Det ligger nära att söka förklaringen till prof. Fabricius' »rekonstruktion» i hans egna, öppenhjärtliga ord, att den utförts »med det Formaal at føre et Sandsynlighedsbevis for den opstillede Hypotese». Rekonstruktionen är en tillrättaläggning av materialet; man skulle väntat, att det efter denna skulle lyckats prof. Fabricius leverera det sökta beviset för antagandet, att Saxo författat den för Knytlingasagan och Gesta Danorum gemensamma källan. Men han lyckas icke. Trots allt hans arbete ger den källkritiska undersökningen intet annat resultat än att, som hans egna ord falla: »der intet er fremkommet under vor fortsatte Gennemgang af de to Værker, som omstøder den Antagelse, at der har eksisteret to Redaktioner af Saxo, en kortere ældre, som er bevaret for os gennem Knytlingas Bearbejdelse, og den yngre og mere udførlige som vi endnu har i Behold» [1]).

I den filologiska, i all huvudsak på Knabe grundade undersökning, genom vilken prof. Fabricius ytterligare prövar sin teori, undersöker han, huruvida de stilistiska lån från

[1]) Fabricius, 340; jfr. 345: »Der er saaledes intet til Hinder for at forklare Forholdet mellem Knytlingasaga og Saxo paa samme Maade som tidligere»; och 354: »Aarene 1146—1157 har saaledes givet os et Billede af Forholdet mellem Saxo og Knytlingasaga, der svarer nøje til det, vi har faaet for den følgende Tids Vedkommende». — »Visse Ejendommeligheder», som framgått av genomgången, kunna enligt prof. Fabricius sid. 340 »kun forklares ved at opfatte det endelige Værk, som fremgaaet af en dobbel Redaktion». Som exempel på denna sats anföres endast en »Ejendommelighed», att Saxo i Gesta Danorum skall felaktigt ha anbringat Valdemars förbund med hertig Henrik 1163 (?) och det påföljande vendertåget 1164 efter Valdemars Norgeståg, vilket enligt prof. Fabricius ägt rum 1165. Bortsett från att detta förhållande, om det vore bevisligen riktigt, skulle kunna förklaras på andra, långt naturligare sätt än genom antagandet av en dubbel redaktion av Saxos verk, svävar prof. Fabricius' från den äldre litteraturen kritiklöst upptagna tidsättning av Norgeståget i luften. Saxo är den älsta källan för denna händelse, och det finnes ingen som helst anledning att vraka hans kronologi till förmån för de båda yngre källornas, Heimskringlas och Fagrskinnas, så mycket mindre som dessa i fråga om denna händelse återgå till en äldre gemensam källa, såvida nu icke Heimskringla använt Fagrskinna. Jfr. Curt Weibull, Valdemar I:s norska krig i Historisk Tidskrift för Skåneland VII, 71.

klassiska författare, av vilka det vimlar i Gesta Danorum, återfinnas i vad han kallar den första redaktionen av Saxo, ɔ: det förlorade historieverket [1]. Han finner i den nära 6 sidor långa undersökningen ett enda dylikt. Knytlingasagans ord: »skyldi hann varðveita ríkit honum til handa, þar til er hann kynni sjálfr fyrir at sjá», sammanställda med Saxos: »qui usque ad provectam pupilli ætatem tutorio regnum nomine procuraret» konstateras vara ett uttryck från Justinus. Prof. Fabricius synes emellertid själv ha insett det orimliga, att i denna rena isländska se ett lån av ett Justinusuttryck; han har i varje fall underlåtit använda det som bevis för sin teori. Resultatet av den språkliga undersökningen blir endast, att den ger »en Bestyrkelse af det kildekritiske Resultat», ɔ: att intet kullkastar antagandet av en »Ur-Saxo» [2].

Det torde av vad här anförts framgå, att prof. Fabricius, som också hans egna uttryck erkänna, varken genom sin källkritiska eller sin filologiska undersökning lämnat något som helst bevis för sin teori om en »Ur-Saxo» [3]. Läsaren av hans avhandling står vid slutad lektyr lika spörjande som vid dess början. Varför just Saxo? Varför icke någon Svend bland de tusentals danskar, som kunna göra anspråk på att vara författare, och varför just en dansk? Prof. Fa-

---

[1]) Fabricius, 357—363.

[2]) Prof. Fabricius upplyser själv, att den filologiska »Undersøgelsen lider under store Vanskeligheder, saa store, at et sikkert Resultat næppe kan naaes»; i sin redogörelse för dessa »Vanskeligheder» glömmer han emellertid den största: svårigheten att bakom Knytlingasagans isländska upptäcka latinska fraser. — Utom det i texten anförda Justinusuttrycket anser prof. Fabricius, att fem Valerius Maximusuttryck »kan have Hjemstedsret allerede i den oprindelige Tekst», att överensstämmelse råder mellan Justinus och »Ur-Saxo» i fyra uttryck samt »at der i den oprindelige Redaktion synes at forekomme et Citat af Ammianus Marcellinus og et af Curtius Rufus». Det vilar emellertid något mystiskt över dessa påståenden; som bevis för dem anföras endast själva de latinska uttrycken, icke de isländska, som skola svara mot dessa. Gåtans lösning är helt enkelt, att dessa senare icke existera.

[3]) Helt uteslutet är dock icke, att prof. Fabricius i sitt resultat, att intet framkommit, som kullkastar hans antagande, verkligen ser ett bevis för detsamma; han talar i varje fall å sid. 369 om ett »smukt Tillægsbevis for Teorien om Eksistensen af en »Ur-Saxo».

bricius har icke ens upptäckt detta senare problem; men varför icke i detta hypotesernas virrvarr säga: Axel Olrik har tagit miste; Knytlingasagans förlägg är det isländska verk, till vilket Saxo hänsyftar med de berömda orden i sitt företal: »Icke heller skall isländarnas flit med tystnad förbigås ... Deras rika historiska skatter har jag med vetgirighet ransakat och sammanskrivit en icke ringa del av detta verk med deras berättelser såsom källor». En filologisk undersökning av vad som återstår av det förlorade verket skulle kanske visa, att denna hypotes är riktig.

Det faller givetvis merendels utanför vetenskapens råmärken att föra motbevis mot alla obevisade antaganden och hypoteser, som frodats och fortfarande frodas inom äldre nordisk medeltidsforskning. Skulle det krävas gentemot teorien om en »Ur-Saxo», torde i första hand uppmärksamheten böra fästas på de grundväsentliga olikheter, som trots all överensstämmelse förefinnas mellan det förlorade historieverket och Saxos Gesta Danorum. De möta i detaljer i de skildrade händelserna; de möta också i de båda verkens hela historieuppfattning och karaktär; Saxos alltid starkt personligt färgade uppfattning av personer och händelser, hans tendensiöst utpräglade politiska ståndpunkt, hans egenartade litterära behandling av det historiska stoffet och starkt personliga stil likaväl som den skillnad som kan iakttagas i hans framställning av tiden före och tiden efter Valdemar I:s tronbestigning sakna varje motsvarighet i den för honom och Knytlingasagan gemensamma källan. Man söker icke blott förgäves saxonisk uppfattning, stil och litterär egenart i denna; dess framställning är rent objektivt hållen och visar i dessa punkter icke minsta släktskap med Saxos. Man kan med ett ord i dessa avseenden knappast tänka sig en större motsättning mellan tvenne historieverk behandlande samma tid än mellan Saxos Gesta Danorum och det förlorade historieverket. Uppmärksamheten kan ytterligare fästas på en annan omständighet. Prof. Fabricius' »Ur-Saxo» slutar, som redan framhävts, helt omotiverat 1171. Utom allt annat återstår det för prof. Fabricius att motivera »Ur-Saxos» slutår,

att förklara vad resten av den för Knytlingasagan och Saxo gemensamma källan är för ett verk och att upptäcka dess författare. De båda tvillingarna »Krøniken om Tronstridighederne» och »Vendertogskrøniken», som prof. Fabricius satt i världen, vänta ytterligare en eller kanske flera bröder; »Ur-Saxo» en eller kanske flera okända kolleger inom historieskrivningen.

»Valdemarskrønikens» källor och kronologien i Saxos författarskap. Krönikans betydelse.

För det kapitel — »Kronologien i Saxos Forfatterskab. Afsluttende Bemærkninger» — med vilket prof. Fabricius avslutar sin avhandling, bildar frågan om de källor, på vilka det förlorade historieverket, »Valdemarskrøniken», vilar, utgångspunkten [1]. Den tes prof. Fabricius här förfäktar är i grunden långt mer uppseendeväckande än att Saxo varit författaren: »Hovedstammen i Valdemarskrøniken», heter det, »skyldes, direkte eller indirekte, Kongen selv, ja det er sandsynligt, at Saxo er traadt i *personlig Forbindelse med Valdemar den store*». Konung Valdemar har veterligen icke skrivit något historiskt arbete, ingen källa har ett enda ord om att han lämnat Saxo eller någon annan historisk författare någon enda historisk uppgift, det är obekant, om han ens känt Saxos existens. Man frågar sig ovillkorligen, vilka äro prof. Fabricius' bevis för denna tes, som från grunden omvälver värdesättningen av det förlorade historieverket.

För att finna dessa bevis har man att gå något tillbaka i prof. Fabricius' avhandling. Å sid. 342—343 gör prof. Fabricius upptäckten, att en tysk greve Folrad enligt Knytlingasagan i slaget vid Gedbæk blir »kastet til Jorden af Valdemar personlig», under det att Saxo endast skall uppge, att han föll i slaget; enligt sagans skildring skall vidare Valdemar äga kunskap om ett vadställe, enligt Saxo upptäcker han först detta, då han ser fiendens ryttare rida ut i det-

[1]) Fabricius, 364.

samma. Denna skillnad i källornas framställning och enbart denna, föder hos prof. Fabricius en förmodan; »man kan godt tænke sig», säger han, »at det er Valdemar selv, som her har givet Saxo Rettelserne til hans 'anden Udgave' og modificeret sin egen Andel i Sejren». Förmodandet svävar helt i luften redan därigenom, att man givetvis i dessa punkter icke känner vad som stått i den s. k. första upplagan, ɔ: »Ur Saxo», endast vad som står i Knytlingasagan, vilket är något helt annat. En sida längre fram har prof. Fabricius fått kännedom om hur konungens, av ingen källa bevarade ord för över 700 år sedan föllo till Saxo: »Nej, det var ikke mig, som fældede Folrad» [1]). Samtidigt växa förmodandena om konung Valdemars andel i Saxos bevarade verk. »Det er formodentlig ogsaa ham» (Valdemar)», säger prof. Fabricius, »vi skylder den Oplysning, at Valdemar lagde Planen for Slaget ved Viborg, og at han under Kampen fik et Hug over Skulderen, mens han var i Færd med at redde en Ven ud af Tummelen. Paa samme Maade er det vel ham, der har fortalt Saxo om sin Strid med Knud Henriksøn. Ja, naar vi senere faar at se den Tendens, der kommer frem i Saxos Skildring af Sven i Slutningen af 1150erne, fristes vi til at tro, at de ufordelagtige Meddelelser om Svens Optræden i Kampene ved Taastrup (»han fulgte de fejge paa Flugten») og ved Viborg (»hans svare Mistillid») paa en eller anden Maade stammer fra hans senere Rival». Tio sidor senare i avhandlingen sätter sig prof. Fabricius fastare i tron på värdet av sina fria speku-

1) Fabricius, 344. — Den skugga från dödsriket, som bör ha viskat dessa ord i prof. Fabricius' öra synes antingen ha gjort sig en lustig stund på hans bekostnad eller icke ha uttryckt sig fullt tydligt. Enligt Knytlingasagan högg Valdemar endast till greve Folrad, så att han föll av hästen; sedan kommo hans män till och dräpte greven. Om Saxos berättelse, som prof. Fabricius menar, innebär en modifiering av Valdemars andel i segern gentemot Knytlingasagans kan i övrigt vara tvivelaktigt; i ungefär samma sammanhang som Knytlingasagan omtalar episoden om Folrad, berättar Saxo, att Valdemar på riddarvis bröt en lans med en fientlig riddare; om Folrad säger han senare, att han föll i slaget, »neque captorem reperire quivit, quanquam obrutus prendi se plurimum precaretur».

lationer; efter åter tio sidor äro de bevisade fakta. »Vi har i Krøniken om Tronstridighederne», falla hans ord, »fundet, at en Række Rettelser i den oprindelige Saxotekst maa skyldes Kong Valdemar selv». Denna »Række Rettelser» blir i nästa andedrag bevis för »den Interesse, hvormed Kongen modtog Værkets (Valdemarskrønikens) første Halvdel»; beviskedjan tillknytes genom några ord i Gesta Danorum om att Valdemar var road av att höra och själv omtala historiska berättelser, att han ofta visade sin omgivning den rostiga kniv, med vilken Harald Hårdråde skall ha nedlagt draken i Bysanz, och att Saxos omtalande av Sven Estridsens vänskap med Harald Godwinssons barn utmynnar i ett förhärligande av konung Valdemar; det kan »næppe», menar prof. Fabricius, vara tvivel underkastat, att Saxo varit ögonvittne till knivens framvisande, och sannolikheten talar för att det är från Valdemar själv Saxo fått upplysningen om den Sven Estridsenska vänskapen. Beviset är fört; man skulle tro beviset för att Gesta Danorum har konung Valdemar till sagesman. Men nej. Prof. Fabricius' bevis gäller »Valdemarskrøniken»; »Hovedstammen i Valdemarskrøniken», lyder slutsatsen, »skyldes, direkte eller indirekte, Kongen selv! [1])

Det kan möjligen förvåna, att en bevisföring av denna art är möjlig i en källkritisk undersökning från tjugonde århundradet. Den som känner den äldre Saxoforskningen blir emellertid icke förvånad. Både den använda »kritiska» metoden, slutledningskonsten, »den rostiga kniven», och de övriga ingredienserna tillhöra denna forsknings gamla och,

[1]) Härrör också huvudstammen i »Valdemarskrøniken» från konung Valdemar, har dock, menar prof. Fabricius, vid sidan därav också Absalons inflytande gjort sig gällande. Bevisen lämna »det Stof han har ydet» och de stilistiska lån, som prof. Fabricius anser härröra från Justinus och Valerius Maximus. Av det Absaloniska stoffet är emellertid icke någon rad eller något ord påvisat av prof. Fabricius; det senare beviset sammanhänger med en förmodan, att Absalon lånat Saxo de båda klassiska auktorerna. Skada blott att prof. Fabricius icke lyckats påvisa något lån från Valerius Maximus i »Valdemarskrøniken». Det beryktade Justinusstället, »skyldi han varðveita rikit honum til handa, þar til er hann kynni sjálfr fyrir at sjá», får här tydligen tjänstgöra även som Valerius Maximusställe.

som det vill synas, outslitliga arsenal. Men aldrig, det skall i rättvisans namn erkännas, har denna forskning tidigare framträtt i en så logiskt klar, sig själv tillintetgörande utformning som här.

Med utgångspunkt från det vunna resultatet — Saxo i personlig förbindelse med konung Valdemar och denne som leverantör av »Hovedstammen» i »Valdemarskrøniken» — bygger prof. Fabricius »Kronologien i Saxos Forfatterskab». Valdemars s. k. »rättelser» i den ursprungliga »Krøniken om Tronstridighederne» ge terminus ante quem för denna; »dette Afsnit maa have foreligget affattet før hans Dødsaar 1182». »Vendertogskrønikens» avfattning sättes däremot något senare, närmare bestämt till åren 1182—1184, »et naturligt Tidspunkt for denne Dels Affattelse». Tidsättningen är utom på denna reflektion baserad på att Knytlingasagan skulle ha missförstått Saxos ord om »ärkebiskopen av Lund» i skildringen av ett vendertåg, — det är tidigare visat, att detta är ett missförstånd av prof. Fabricius [1]) — samt på det förhållandet, att i Knytlingasagan vid skildringen av vendertåget 1159 möta några förebråelser mot konungen för ostadighet; prof. Fabricius, som här återigen förväxlat Knytlingasagan med det förlorade historieverket, finner detta senare tyda på, att »Vendertogskrøniken» icke varit beräknad att föreläggas konung Valdemar. Hela kronologien prövas genom en sammanställning med Saxos födelseår — det är, som allom känt, obekant. Till slut heter det: »der er i Virkeligheden intet i Vejen for, at hans (Saxos) Krigstjeneste kan være ydet i Valdemars sidste Aar, og at det kraftige Indtryk af den store Bys Belejring (Stettin 1176) kan have vakt hans Forfatterlyst». Även detta, både Saxos krigstjänst och hans deltagande i Stettins belägring, är, som allom känt, obekant; annars är där »i Virkeligheden intet i Vejen». Och alltså är det väl så.

Det skulle föra för långt och i allt för hög grad utan vetenskapligt utbyte taga tid och utrymme i anspråk att mera i detalj granska prof. Fabricius' bevisföring för huru Saxos Gesta Danorum tillkommit på grundval av den s. k.

[1]) Se ovan sid. 205.

»Valdemarskrøniken»; det är så mycket mindre behövligt, som bevisföringen väl näppeligen kan tänkas godtagas av någon: bevisen äro här som annorstädes idel subjektiva förmodanden utan förmåga att bära slutsatser. [1]) I stället skall någon uppmärksamhet ägnas prof. Fabricius' »afsluttende Bemærkninger». [2])

Ingen torde motsäga prof. Fabricius, då han yttrar, att hans undersöknings »resultat», varmed torde avses vad tidigare nämnts »Antagelsen af en Ur-Saxo», »i egentligste Forstand en Arbejdshypotese», är skiljaktigt från doc. Weibulls. »Dette medfører», fortsätter prof. Fabricius, »at Bogens Kildeværdi og Forfatterens Personlighed maa opfattes paa en ganske anden Maade end han (Weibull) har gjort det.»

»Vi maa stille Saxo som Forfatter meget højere», lyder den ena av prof. Fabricius' slutsatser. Det är mig ofattbart, att det Saxo tillagda författarskapet av »Valdemarskrøniken»

---

[1]) Prof. Fabricius vet, att Saxo snart »følt Trang» till att fortsätta sitt första verk, kan angiva dennas orsaker, finner det icke underligt, att han »ømmede sig», när Absalon manade honom att skriva Gesta Danorum och känner den »Hovedvanskelighed» som härvid mötte honom. Konung Valdemars rättelser spöka som en nyupptäckt källa för Gesta Danorum och Absalons berättelser bliva »systematisk meddelte» Saxo. Vid tolkningen av Sven Ågesens mångomskrivna ord, att han ansett det överflödigt att närmare framställa vad Sven Estridsens söner utfört, finner prof. Fabricius för omväxlings skull, att orden ha hänsyftning på »Valdemarskrøniken» och gälla icke Sven Estridsens söner utan Sven Grade, Knut och Valdemar, som bekant söner icke till Sven Estridsen utan till Erik Emun, Magnus Nilsson och Knut Lavard samt åstadkommer härigenom »et smukt Tillægsbevis for Teorien om Eksistensen af en Ur-Saxo»; ytterligare uppställer prof. Fabricius en ny hypotes om den ordning, i vilken Saxo skrivit sitt verk. Saxoforskningen har tidigare känt tre hypoteser om vilka »Sven Estridsens söner» voro och icke mindre än fem om den ordning, i vilken Saxo skrivit sitt verk. De förra ha åtminstone alla haft det företrädet framför prof. Fabricius', att de söner Sven Estridsen hade på något sätt figurerat i dem. I den nya, den sjette hypotesen om Gesta Danorums tillkomstordning utgör den latinska sentensen, »senex semper loquacior», huvudbeviset; som ytterligare bevismaterial användes vad som tidigare i avhandlingen varit förmodanden samt uppfattningen, att när Saxo i olika delar av verket använt samma uttryck om två personer, dessa delar sannolikt nedskrivits samtidigt.

[2]) Fabricius, 371.

kan motivera detta omdöme. Det verk, som prof. Fabricius tillskriver honom, visar sig, i den mån det exakt låter sig rekonstruera, vara av litterärt synnerligen tarvligt slag, och det vore, synes det mig, snarare ägnat minska än öka Saxos berömmelse som historisk författare att påbörda honom detta sammanhangslösa och på historisk uppfattning blottade verk. Men vore han också den skyldige, skulle det likvisst icke på minsta sätt ändra bilden av den författarpersonlighet som möter i Gesta Danorum. För uppfattningen av denna är det helt likgiltigt, om Saxo eller någon annan skrivit det förlorade historieverket; detta bildar endast själva skelettet i sista delen av Gesta Danorum, och den Saxo, som gjutit nya källor, muntliga och skriftliga, kring detta, blir under alla förhållanden ur historisk-kritisk synpunkt samme kammarlärde, kombinerande och kompilerande historieskrivare, som möter i de tidigare historiska delarna av Gesta Danorum, ur litterär synpunkt åter samme, sitt tidevarvs kanske störste och självständigaste författarpersonlighet.[1])

Lika oriktig är den andra slutsats prof. Fabricius drager av sitt »resultat», att vi måste tillägga Saxos verk »en Værdi, der ikke er meget ringere end tidligere, naar Talen da er om de sidste halvhundrede Aar af hans Skildring.» Ett verks källvärde förbättras icke, om man också skulle lyckas påvisa en tidigare upplaga av detsamma, och det kan överhuvud aldrig bestämmas med utgångspunkt från »Antagelser» och »Arbejdshypoteser», utan endast genom en kritisk granskning av varje enskild punkt. Prof. Fabricius själv har också sörjt för att det orimliga i hans värdesättning blivit uppenbar. Han har trots sitt teoretiska tal om Saxos höga källvärde sett sig oförhindrad att godtaga de båda undersökningar om Saxos källvärde för ifrågavarande tid, vilka avsluta min avhandling. Resultatet av dessa båda

[1]) Prof. Fabricius lever här och tidigare i sin skrift i föreställningen, att min avhandling nedsatt Saxo som historieskrivare. Förhållandet är tydligen det rakt motsatta; prof. Fabricius' uppfattning torde bero på en sedvanlig förvexling om ett historieverks värde som källskrift med dess värde ur historiografisk och litterär synpunkt.

»Valdemarskrøniken»; det är så mycket mindre behövligt, som bevisföringen väl näppeligen kan tänkas godtagas av någon: bevisen äro här som annorstädes idel subjektiva förmodanden utan förmåga att bära slutsatser.[1]) I stället skall någon uppmärksamhet ägnas prof. Fabricius' »afsluttende Bemærkninger».[2])

Ingen torde motsäga prof. Fabricius, då han yttrar, att hans undersöknings »resultat», varmed torde avses vad tidigare nämnts »Antagelsen af en Ur-Saxo», »i egentligste Forstand en Arbejdshypotese», är skiljaktigt från doc. Weibulls. »Dette medfører», fortsätter prof. Fabricius, »at Bogens Kildeværdi og Forfatterens Personlighed maa opfattes paa en ganske anden Maade end han (Weibull) har gjort det.»

»Vi maa stille Saxo som Forfatter meget højere», lyder den ena av prof. Fabricius' slutsatser. Det är mig ofattbart, att det Saxo tillagda författarskapet av »Valdemarskrøniken»

---

[1]) Prof. Fabricius vet, att Saxo snart »følt Trang» till att fortsätta sitt första verk, kan angiva dennas orsaker, finner det icke underligt, att han »ømmede sig», när Absalon manade honom att skriva Gesta Danorum och känner den »Hovedvanskelighed» som härvid mötte honom. Konung Valdemars rättelser spöka som en nyupptäckt källa för Gesta Danorum och Absalons berättelser bliva »systematisk meddelte» Saxo. Vid tolkningen av Sven Ågesens mångomskrivna ord, att han ansett det överflödigt att närmare framställa vad Sven Estridsens söner utfört, finner prof. Fabricius för omväxlings skull, att orden ha hänsyftning på »Valdemarskrøniken» och gälla icke Sven Estridsens söner utan Sven Grade, Knut och Valdemar, som bekant söner icke till Sven Estridsen utan till Erik Emun, Magnus Nilsson och Knut Lavard samt åstadkommer härigenom »et smukt Tillægsbevis for Teorien om Eksistensen af en Ur-Saxo»; ytterligare uppställer prof. Fabricius en ny hypotes om den ordning, i vilken Saxo skrivit sitt verk. Saxoforskningen har tidigare känt tre hypoteser om vilka »Sven Estridsens söner» voro och icke mindre än fem om den ordning, i vilken Saxo skrivit sitt verk. De förra ha åtminstone alla haft det företrädet framför prof. Fabricius', att de söner Sven Estridsen hade på något sätt figurerat i dem. I den nya, den sjette hypotesen om Gesta Danorums tillkomstordning utgör den latinska sentensen, »senex semper loquacior», huvudbeviset; som ytterligare bevismaterial användes vad som tidigare i avhandlingen varit förmodanden samt uppfattningen, att när Saxo i olika delar av verket använt samma uttryck om två personer, dessa delar sannolikt nedskrivits samtidigt.

[2]) Fabricius, 371.

kan motivera detta omdöme. Det verk, som prof. Fabricius tillskriver honom, visar sig, i den mån det exakt låter sig rekonstruera, vara av litterärt synnerligen tarvligt slag, och det vore, synes det mig, snarare ägnat minska än öka Saxos berömmelse som historisk författare att påbörda honom detta sammanhangslösa och på historisk uppfattning blottade verk. Men vore han också den skyldige, skulle det likvisst icke på minsta sätt ändra bilden av den författarpersonlighet som möter i Gesta Danorum. För uppfattningen av denna är det helt likgiltigt, om Saxo eller någon annan skrivit det förlorade historieverket; detta bildar endast själva skelettet i sista delen av Gesta Danorum, och den Saxo, som gjutit nya källor, muntliga och skriftliga, kring detta, blir under alla förhållanden ur historisk-kritisk synpunkt samme kammarlärde, kombinerande och kompilerande historieskrivare, som möter i de tidigare historiska delarna av Gesta Danorum, ur litterär synpunkt åter samme, sitt tidevarvs kanske störste och självständigaste författarpersonlighet. [1])

Lika oriktig är den andra slutsats prof. Fabricius drager av sitt »resultat», att vi måste tillägga Saxos verk »en Værdi, der ikke er meget ringere end tidligere, naar Talen da er om de sidste halvhundrede Aar af hans Skildring.» Ett verks källvärde förbättras icke, om man också skulle lyckas påvisa en tidigare upplaga av detsamma, och det kan överhuvud aldrig bestämmas med utgångspunkt från »Antagelser» och »Arbejdshypoteser», utan endast genom en kritisk granskning av varje enskild punkt. Prof. Fabricius själv har också sörjt för att det orimliga i hans värdesättning blivit uppenbar. Han har trots sitt teoretiska tal om Saxos höga källvärde sett sig oförhindrad att godtaga de båda undersökningar om Saxos källvärde för ifrågavarande tid, vilka avsluta min avhandling. Resultatet av dessa båda

[1]) Prof. Fabricius lever här och tidigare i sin skrift i föreställningen, att min avhandling nedsatt Saxo som historieskrivare. Förhållandet är tydligen det rakt motsatta; prof. Fabricius' uppfattning torde bero på en sedvanlig förvexling om ett historieverks värde som källskrift med dess värde ur historiografisk och litterär synpunkt.

undersökningar — »Brytningen mellan konung Valdemar och ärkebiskop Eskil» samt »Ärkebiskopsskiftet i Lund 1177» — är att Saxos framställning saknar allt vetenskapligt värde för kunskapen om dessa händelser [1].

Som den tredje och sista slutsatsen av sitt eget »resultat» ställer prof. Fabricius, att Knytlingasagan träder fram »fra en ufortjent Miskendelse og indtager en Forgrundstilling som det uundværlige Hjælpemiddel til at genskabe Saxos Værk i dets oprindelige Skikkelse». Prof. Fabricius' och mitt resultat gå här förvånande nära varandra; om prof. Fabricius utbyter de från hans arbetshypotes stammande orden »Saxos Værk i dets oprindelige Skikkelse» mot vad som här är detsamma, »det förlorade historieverket», äro våra resultat helt identiska.

Prof. Fabricius egna resultat äro magra; själv synes han också ha ägt en starkare känsla för sitt verks förgänglighet än för dess liv. Han karaktäriserar det själv, som vi sett, fullt riktigt som en »Antagelse», en »Teori», en »Arbejdshypotese»; han förutsäger själv dess död »en skønne Dag», och hans enda önskan är, att »Arbejdet forhaabentlig ikke været forgæves». Orsaken till att det blivit så, är lätt gripbar. Prof. Fabricius har alltför starkt låtit leda sig av den tanke, med vilken han avslutar sin skrift: »Efterkommerne er Dværge, som sætter sig paa Kæmpers Skuldre . . . Historikerne skrider kun fremad Skridt for Skridt, hver især byggende paa sine nærmeste Forgængeres Arbejder» [2]. Prof. Fabricius har i sin skrift inskränkt sig till att låna föregångarens resultat och på grundval av dem bygga lättköpta, vetenskapligt värdelösa antaganden och hypoteser.

Gammal och ny Saxoforskning.

Prof. Fabricius' skrift framträder med anspråk att vara riktad mot hela min avhandling, men upptager i den mån

[1]) Fabricius, 372.
[2]) Fabricius, 373.

den kan bilda utgångspunkt för vetenskaplig diskussion endast tvenne frågor till behandling [1]). Den första av dessa,

[1]) Det till prof. Fabricius' avhandling fogade tillägget: »Vore ældste Helgenlevneder og Vandresagnene i Saxos Skildring af Sven Estridsøns Sønner» (sid. 373) visar en djupgående obekantskap med både den allmänna historiska litteraturen i de behandlade frågorna, de historiska källorna och min avhandling; en vetenskaplig diskussion är utesluten. Förhållandet är så iögonfallande, att det icke torde vara nödigt upptaga utrymmet med ett i detalj genomfört bemötande; endast om prof. Fabricius skulle särskilt begära det, är jag villig att här företaga en granskning. Obekantskapen med min avhandling kulminerar i påståendet, att jag skall ha velat påvisa, att en stor del av det självständiga stoff Saxo framför består »af *gængse religiøse Forestillinger*, (kurs. av prof. Fabricius) der uden Hensyn til historisk Sandhed indpresses i Opfattelsen af senere Begivenheder og derved forandrer disse til Uigenkendelighed». I själva verket har jag påvisat, huru Saxo befriat sin framställning från de »gængse religiøse Forestillinger» han mött i sina källor och ersatt dem med rent världsliga och politiska. Mot min uppfattning, att det historiska stoffet i de kyrkliga skrifterna om Knut den helige och Knut Lavard är inprässat i den vanliga helgonlegendens stereotypa, schematiska former och personer och händelser framställda från den augustinska historieuppfattningens synpunkter samt mot min i första hand härpå vilande värdesättning av dem, har prof. Fabricius, som en jämförelse med min avhandling (sid. 51—86, 109, 113—117, 130—139) lätt torde visa, icke anfört något som kan räknas som motbevis. Polemiken mot min uppfattning, att i Saxos skildring av Erik Ejegods besök i Konstantinopel möta motiv, som tillhöra berättelserna om Karl den store i Konstantinopel, och mot min uppfattning av Saxos skildring av Olof Hungers död grundar sig på uppenbart bristfälliga eller direkt felaktiga referat av min framställning. Detsamma gäller vad genom en paralelläsning av Historisk Tidskrift för Skåneland IV, 280, torde framgå prof. Fabricius' polemik mot den källkritiska undersökningen om Ulf jarls dråp i Roskilde.

Den generella slutsats, till vilken prof. Fabricius genom sin polemik i »Tillægget» når, är »at Grundlaget for vor Kundskab til Danmarks Historie mellem Harald Hens Tronbestigelse og Knut Lavards Død er adskilligt fastere, end Weibull formoder, og at ogsaa de senere Kilder, blandt hvilke Saxo indtager den første Plads, har deres Værdi, der ikke kan sættes helt lavt». Beviset för slutsatsen finner prof. Fabricius, då annat tryter, genom att »se paa den Tradition, som Saxo er Bærer af». Seendet består i ett uppräknande av en rad berättelser hos Saxo, ett konstaterande av att dessa stundom äro fylligare än hos någon annan författare, att Saxo har »god Rede paa de norske og svenske Forhold o. s. v.», att »denne Tradition er kommet til Saxo ad mundtlig Vej». Men enligt prof. Fabricius är det »derfor ingen Grund til at misrekommendere den, livfuld, frisk og naturlig som den er, fri for sagnagtige

förhållandet mellan Sven Ågesen och Saxo, är en fråga av ganska underordnad betydelse i min avhandlings första hälft, och det torde av vad i det föregående anförts ha framgått, att prof. Fabricius' från min differerande uppfattning bottnar i bristande värdesättning av en modern filologs rekonstruktion av en historisk källa, i godtycklig begränsning av det föreliggande källmaterialet och i obekantskap med detsamma. I den andra behandlade frågan, Knytlingasagans och Saxos förhållande till varandra, har prof. Fabricius, låt vara i all tysthet, godtagit mina resultat, såväl mitt konstaterande av en för de båda verken gemensam källa som min uppfattning, att Saxo med skilda källkretsar supplerat sitt grundläggande förlägg.

Jag kunde under dessa förhållanden ha lämnat prof. Fabricius' skrift obesvarad; min avhandling om Saxo står i alla punkter orubbad trots angreppen och trots de generella slutsatser om dess förfelande i sina »kritiske Hovedresultater», som prof. Fabricius efter i polemiker vanligt schema dragit av sin behandling av tvenne specialpunkter. När jag likväl upptagit densamma till utförligt bemötande, har det skett i bestämd avsikt. I min avhandling har jag, då jag trodde det onödigt och icke utan därtill svarande vetenskapligt utbyte ville fördubbla dess omfång, i regel undvikit ett i detalj genomfört bemötande av tidigare författare. Förhållandet har möjligen skymt blicken för den gammalmodiga och egenartade forskningsmetod, som länge tillämpats inom Saxoforskningen likaväl som inom stora områden av äldre nordisk medeltidsforskning. Prof. Fabricius' skrift har lämnat mig ett tillfälle att belysa denna metod, ett tillfälle så mycket bättre som densamma näppeligen tidigare under det sista århundradet exponerat sig i en så till sin fulländning driven tillämpning. Ämnets vikt har därjämte

Overdrivelser og Generalisation». Allt vetenskapligt betraktelsesätt är kastat över bord; jag uppger diskussionen.

Det bör kanske tilläggas, att prof. Fabricius vid sin behandling av frågan om Saxos trovärdighet för Svenssönernas tid icke har ett ord om en källskrift som Roskildekrönikan.

tvingat till polemik; vad det gäller är ytterst hela uppfattningen av Danmarks historia under århundradet från Sven Estridsen till Knut VI. Prof. Fabricius har av allt att döma åsikten, att allt är väl ställt med de framställningar han själv och andra, främst Johannes Steenstrup, givit av detta tidevarvs historia; enligt min mening kräves en den grundligaste revision av dessa.

De flagrantaste bristerna i prof. Fabricius' undersökning om förhållandet mellan Sven Ågesen och Saxo ha redan ovan framhäfts; i hans behandling av de ställda huvudproblemen — »Knytlingasagan — Saxo», »Kronologien i Saxos Værk» — äro de av större principiellt intresse. Prof. Fabricius utgår här från en hypotes, prässar, begränsar och beskär det föreliggande källmaterialet »med det Formaal at føre et Sandsynlighedsbevis for den opstillede Hypotes» [1]), rekonstruerar i samma syfte en förlorad historisk källa, huvudföremålet för undersökningen, utan tanke på vetenskaplig noggranhet eller exakthet, endast på ett ungefär, och hopar från dessa utgångspunkter förmodanden på förmodanden i snart sagt ändlös rad. Resultatet blir icke olikt en pyramid balanserande på sin spets eller väl rättare en förmodad spets.

Det mest karaktäristiska för den forskningsmetod prof. Fabricius och hans »Ur-Saxo» representera är tvivelsutan, att den undviker det mödosamma, men värdefulla forskningsarbete, genom vilket historiska fakta fastställas. Den fastställer överhuvud inga fakta; och den söker icke vinna historisk kunskap genom att, som en dansk historiker träffande uttryckt det, »digte over de Kendsgerninger, der virkelig kan udsondres af Kilderne som tilforladelige, over dem

[1]) Till vilka egenartade resultat denna prof. Fabricius' metod kan leda, när den praktiseras på andra områden än medeltidsforskningen, framgår av en hans skrift »Den nationale Udvikling i Norden gennem Tiderne» i Ugens Tilskuer VIII n:o 338. Det heter här: »Saaledes var det først henimod 1750, at de nordiske Nationer stod udprægede, under Frihedstiden i Sverige, Trælasthandelens Guldalder i Norge og de økonomisk opadgaaende Tider i Danmark ... Nu kommer imidlertid det karakteristiske, at samtidig med Udpenslingen af national Ejendommelighed, er det netop ogsaa fra c:a 1750, Samfølelsen vaagner i Norden». Sat sapienti.

alle, ikke imod dem og ikke udover dem»[1]. Den arbetar i stället med lösa förmodanden och subjektiva gissningar, som vore de likvärdiga historiska fakta, utgår från en tes och söker med vilka medel som helst bevisa dennas riktighet, ja nöjer sig kanske ofta med att söka uppvisa, att tesen icke är orimlig och osannolik eller som prof. Fabricius med att efter bortskärande av en del av källmaterialet förklara, att ingenting strider mot dess riktighet. Prof. Fabricius' föregångare i denna metod äro legio; det lysande namnet, som manat efterföljaren, är tvivelsutan Paludan-Müller. Hans för sin tid geniala Saxohypotes behärskade i sina grunddrag under årtionden forskningen, och först med den historiska metodens utveckling och förfining har den slutgiltigt bragts på fall och överförts till historiografiens rustkammare. Prof. Fabricius' »Ur-Saxo» är i våra dagar allt från sin födelse dömd att gå samma väg. Under sin uttalade strävan att inom Saxoforskningen upprätthålla »Kontinuitetens Lov», har det undgått prof. Fabricius, att medeltidsforskningen icke längre som för ett halvt århundrade sedan arbetar med lösa förmodanden och romantiska hypoteser; den har länge nog prövat dessas totala ofruktbarhet och slagit in på nya banor.

Ett annat kanske icke mindre karaktäristiskt drag för den forskning prof. Fabricius' »Ur-Saxo» representerar, är att den endast sysslar med problem av perifer natur. Man skulle väntat, att när som i här förevarande fall ett förlorat historieverk konstaterats, forskningen först och främst skulle sökt lösa den centrala frågan, en rekonstruktion av detta, och därmed skapat den solida grundvalen för en fortsatt vetenskaplig behandling av frågorna om dess källor och avfattningstid, dess historiska värde och tillförlitlighet. Prof. Fabricius har väjt undan för detta forskningsarbete och i stället genast varit färdig med på mina resultat byggda antaganden och hypoteser om verkets författare och tillkomst, om Saxos personliga förhållanden och annat. Han har liksom så många av sina föregångare inom Saxoforskningen

---

[1]) Erik Arup i dansk Historisk Tidsskrift, VIII: 5, 107.

saknat blick för att i dessa frågor ett för vetenskapen fruktbringande resultat endast skulle vinnas, om det lyckades exakt fastslå, vem som skrivit det förlorade historieverket, när Saxo varit född, när och i vilken ordning han skrivit sitt verks olika delar o. s. v. Men detta har ännu aldrig lyckats och kan till på köpet icke lyckas med de använda medlen. De ställda problemen bli därför också utan all vetenskaplig betydelse [1]); forskningen har icke att taga hänsyn till de växlande antaganden och hypoteser de kunna giva anledning till; den har att obekymrad om dessa söka sin utgångspunkt i verket självt.

Prof. Fabricius' bundenhet av den gamla Saxoforskningens av den historiska vetenskapens utveckling oberörda metoder och riktlinjer har varit så stark, att han i sin långa skrift kommit att lämna min avhandlings huvudresultat skäligen obeaktade.

Före min avhandling om Saxo stod Gesta Danorum som den obestridda huvudkällan för kännedomen om Danmarks historia under det århundrade som faller mellan Sven Estridsens död och Knut VI. Verket ansågs, såsom tidigare framhållits, vila på vad man kallade frisk muntlig tradition och på Saxos egna iakttagelser samt stod i fråga om historisk tillförlitlighet så gott som genomgående höjt över alla tvivelsmål, när det gällde tiden från Erik Emun, och tillerkändes även för den föregående tiden en den solidaste auktoritet. Med utgångspunkt från Saxo värdesattes de äldre källorna såsom Roskildekrönikan; hans uppfattning av personer och händelser var allenahärskande eller normgivande och historieforskningen använde hans framställning som grundval för nya kombinationer och hypoteser med samma orubbliga tillförsikt som den säkraste urkund [2]).

[1]) Adolf Hofmeister i en recension av min avhandling i Historische Zeitschrift 111: 22, 294.

[2]) Av någon anledning lämnar prof. Fabricius som inledning till sin skrift en i sällsynt grad skev och missvisande framställning av den ställning historieforskningen intagit till Danmarks historia i det 11. och 12. århundradet före Lauritz Weibulls avhandling, Kritiska undersökningar i Nordens historia omkring år 1000. Det faller givetvis utanför vetenskapens område att kunna

Som ett huvudresultat av mina undersökningar har framgått, att Saxos verk för den avhandlade perioden till sin huvudstomme är byggt på ännu bevarat eller i huvudsak bevarat källmaterial. Men Saxo har hart när till oigenkänlighet omstöpt detta både till stil och innehåll. Hans källors uppfattning av personer och händelser har fått vika för hans egen, vilken ytterst bottnar i den klassiska och gammalnordiska kulturen; samtidigt har han anlagt för dem främmande, världsliga och politiska synpunkter, vilka sammanfalla med de i hans verk i övrigt ledande [1]). Det är givet, att Saxo i

kontrollera sanningsvärdet av prof. Fabricius' första punkt, i vilken det heter: »mange er sikkert de, som i den sidste Menneskealder kom med den moderne Kildekritiks Forudsætninger til vor ældre Middelalders Historie og fik en instinktiv Følelse af, at der her var ett Arbejde at gøre». Kontroll blir först möjlig, när han fortsätter: »paa en Mængde enkelte Punkter (Ex. Knud den Helliges, Knud Lavards Historie o. s. v.), havde allerede en Række Specialundersøgelser sat ind, som havde vist den Udvikling af Traditionen, der havde fundet Sted i Tiden mellem de ældre og de yngre Kilders Nedskrivning. Mere og mere var Saxos Kildeværdi bleven indskrænket til at gælde for hans eget Aarhundrede.» Denna »Række Specialundersøgelser», som »paa en Mængde enkelte Punkter» påvisat en traditionsutveckling, inskränkte sig till A. D. Jörgensens och andras, milt sagt i mycket hög grad bristfälliga undersökningar av de olika skildringarna av Knut den heliges planerade Englandståg och orsakerna till upproret mot honom, filologen Gertz' inom dansk historieskrivning aldrig utnyttjade, men utomordentliga undersökning av Odenselitteraturens skildringar av Knut den heliges död samt Waitz' lika litet utnyttjade och bestridda undersökning om förhållandet mellan Ordinale S:ti Kanuti ducis och Saxo. Själva det begrepp »traditionsutveckling», med vilket prof. Fabricius nu arbetar, var överhuvud denna tids historieforskning merendels okänt. Den nu plötsligt påkomna glömskan av det källvärde, som tidigare tillmättes Saxos verk, torde prof. Fabricius lätt nog kunna häva genom en paralelläsning av Saxos verk med A. D. Jörgensens, Steenstrups eller Hans Olriks arbeten; allra säkrast och bäst sker det dock genom en paralelläsning av Saxos och prof. Fabricius' egen framställning av Danmarks historia. Icke ens den »instinktive Følelse» har här satt något spår.

[1]) Prof. Fabricius hänvisar sid. 287 till Halvdan Kohts undersökning »Sagaernes Opfatning av vor gamle Historie» i norsk Historisk Tidsskrift V: 2. 379, och finner, att det skulle vara nyttigt, »om en Forsker vilde anlægge en lignende Betragtning paa Saxos Værk og undersøge, om ikke Valdemarstidens Tankegang har præget Saxos Opfattelse af og Dom over de foregaaende Aarhundreders Historie.» Han menar, att det icke är detta jag velat giva i min avhandling. Prof. Fabricius har rätt häri så till vida, att varken jag eller

dessa delar, som direkt bygga på den äldre bevarade litteraturen, saknar allt värde som källskrift för kännedomen om de behandlade händelserna och förhållandena. De frågor, som därefter ställde sig, voro: huru är det ställt med det historiska värdet av denna litteratur och av det självständiga källmaterial Saxo använt? I min avhandling underkastade jag både det viktigaste av den förra, den danska helgonlitteraturen, och i åtskilliga punkter även det senare en undersökning [1]). Den gav till resultat, att även detta källmaterial äger ett merendels ganska ringa källvärde i berörda avseenden. Det lämnar oftast forskaren helt i sticket, när det gäller att söka det historiska orsakssammanhanget eller att teckna en karaktäristik av de handlande personerna. Det enda, som med ledning av detta källmaterial låter sig exakt fastställa, är en rad av nakna historiska fakta; det låter i övrigt endast skymta huvuddragen av händelseutvecklingen.

De källkritiska undersökningarna i min avhandling ha sålunda störtat Saxo och de danska helgonlegenderna från den särställning de intagit som historiska källor. Den grund-

någon annan känner Valdemarstidens tankegång eller någonsin lär komma att känna den. Det förefintliga materialet tillåter endast att lära känna Saxos och i betydlig mån Sven Ågesens och Andreas Sunesens tankegång, och det är endast en okritisk historieforskning, vilken, som alltför ofta skett, utan vidare kan sätta likhetstecken mellan Saxos och Valdemarstidens tankegång; i grund och botten är det lika absurt, som om i en framtid en historiker föll på idéen att identifiera prof. Fabricius' tankegång i hans historiska arbeten med den i Danmark under vår tid gängse. Prof. Fabricius kan därför icke heller påräkna, att i min avhandling finna den undersökning han begär, men vid ett närmare studium av densamma skall han i den berörda frågan finna en undersökning, vilken genomförts i den utsträckning källmaterialet tillåter. Han skall icke finna, vad han kallar »en hastigt udslynget, aandfuld Tanke fra en højtbegavet Forfatters Side», men däremot vad han med orätt synes sakna hos Halvdan Koht, »det roligt afvejede Resultat af en gennemført methodisk Undersøgelse».

[1]) Jfr. numera även mina Saxostudier I—II i detta tidskriftsband 71, 89. Det återstår dock ännu både åtskilliga äldre källor, framförallt den intressanta isländska Knutssagan, och åtskilliga partier av Saxos verk, som kräva en närmare undersökning. Materialet tillåter det senare framför allt beträffande Saxos framställning av Danmarks förhållande till Tyskland och Henrik Lejonet och av venderkrigen.

val, på vilken forskningen hittills alltid byggt Danmarks historia under det århundrade, som följer närmast efter Sven Estridsens död, är därmed raserad. Vad det gäller, är att återuppbygga detta tidevarvs historia. Och den låter sig återuppbygga. För Svenssönernas, Knut Lavards och Erik Emuns tid måste den i första hand grundas på urkundsmaterialet och den säkra inblick detta skänker i samhällets struktur. När urkunderna skola suppleras måste detta främst ske med de samtida uppteckningarna och med vad som såsom historiskt värdefullt kan utsöndras ur Roskildekrönikan och helgonlitteraturen; först i andra rummet kunna Sven Ågesen och Saxo komma i betraktande. Även för den följande tiden måste urkundsmaterialet läggas till grund; av de litterära källorna i övrigt komma även här Sven Ågesen och Saxo i andra rummet. Av största värde för denna tids historia blir det av mig konstaterade, för Knytlingasagan och Saxo gemensamma, förlorade historieverket.

I en historisk framställning skriven från dessa utgångspunkter kommer den traditionella bilden av Danmarks historia under ifrågavarande tidevarv att i mångt och mycket omvälvas. Legender, sägner och moraliserande eller roande anekdoter komma helt att undanskjutas i framställningen av händelseförloppet; det kan vara hårt att offra dem, när man hört dem från sin barndom, men för en verklig och värdefull kunskap om tidens historia är det en ren vinst att bli dem kvitt. De ha alltid skymt huvuddragen i utvecklingen, och drunknade i återberättandet av dem ha de historiska framställningarna av denna tid kommit att stå utan kontakt med de krav en modern tid ställer på historieskrivningen. Den rätta platsen för det rena återberättandet av dem är i sagoböcker och för ungdom lämpade äventyrsromaner, icke i framställningar av Danmarks historia. Knappast i något fall låta sig heller de sedan århundraden fastgrodda traditionella bilderna av de danska konungarne och de historiskt ledande personligheterna från Sven Estridsen till Absalon upprätthålla. De äro av Saxo skapade idealbilder eller dessas retoriska negationer. Till ersättning för

vad sålunda bortskäres eller förändras kan emellertid ställas en ny uppfattning av de danska konungarna och de ledande personligheterna; vissa huvudpunkter i utvecklingen kunna exakt fastslås; man får veta vad som verkligen ägt rum. Kring dessa huvudpunkter, för vilka blicken hittills ofta skymts av den rika sägen- och anekdotfloran, har den historiska konstruktionen att röra sig.

Man kan fråga sig, äger då Saxos stora verk intet större historiskt värde än här tillmätts det. Tvivelsutan. Den moderna källkritiken kan trasa sönder det så mycket som hälst i dess egenskap av en källskrift, genom vilken historiska fakta fastställas eller ett historiskt händelseförlopp följes; det har aldrig lika litet som flertalet medeltida historieverk skrivits för att tjänstgöra som dylik, knappast ens i avsikt att lämna exakta upplysningar eller historiskt riktiga karaktäristiker; i detta avseende var Saxos och överhuvud medeltidens uppfattning av historien långt ifrån densamma som vår tids. Men det oaktat äger Saxos verk ett ovanskligt historiskt värde, låt vara att det ligger på andra områden än man hittills sökt det. Hans verk kan vara skröpligt som historisk källskrift, när det gäller att fastställa historiska fakta eller att följa ett historiskt händelseförlopp; han själv var sin samtids kanske störste historieskrivare och Gesta Danorum är därför också mera givande än de flesta andra historieverk, om det utnyttjas ur kulturhistorisk synpunkt. Ett inträngande i Saxos uppfattning av historien, dess uppgifter och mål, i hans syn på händelsernas sammanhang och i hans historiska metod likaväl som i hans geografiska begrepp, hans ställning till stat och samhällsliv, till kyrka, religion och moral, med ett ord i hela den världs- och historieuppfattning, i vilken hans verk bottnar, skänker bättre än något annat en levande bild av den nutiden främmande kulturvärld, i vilken en medeltidsman levde.

Curt Weibull.

(Uppsatt i mars 1918.)

Erik Lange och Sophia Brahe.

Ett bidrag till deras historia.

I Herredagsdomboken för 1616 läses följande:

Domb emellem frue Mergrette Randtzou Bendix daatter vdi Randers paa dend ene och frue Sophie Brahe vdj Helszingöhr paa dend anden siide. Daterit Kiøbenhauffn slott dend 5 junij 1616. Offueruerendes alltt raadett.

Wi Christian giöre alle witterligtt, att for os wor schickett oss elsch:e frue Mergrette Randtzou Bendix daatter, wannhafftig vdi wor kiöbsted Randers, hendes fuldmegtich Söffren Jenssen paa dend ene, och haffde med wor egen steffningh for os vdi rette steffnnitt oss elsch:e frue Sophie Brahe, wanhafftig vdi wor kiöbsted Helsingöhr, affgangne Erick Langes effterleffuersche, med hindes lauguerge paa den anden siide och hinde thilthallett for hindes breff och forplicht, som hun med for:ne hindes affgangne hossbund schall haffue vdgiffuett thill Bendix Randtzou, daterit vdj wor kiöbsted Haderslleff dend 26 maij anno 1602, huilckett hun formeentte hinde icke att haffue holdett och efflerkommett, lydendis först iblantt andett for:ne Bendix Randtzou schulle bekommid sin bethallingh for hues hun med for:ne hindes hossbund war hannem schyldigh for löffte, som hand for hinde och hindis hossbund schall haffue vdi werett eller med wissze forloffuere schulle thillfridtzstillis jnden Martinj i for:ne aar eller att holde indlager till Kiill thill for:ne Martinj, huilckett hun formeentte i dett ringiste icke schall were scheed; dissligeste schall hun och vdj samme hindis breff sigh forplichted, att hues hinde vdi arff kunde thilfalde, dett schulle for:ne Bendix Randtzou thill sigh annamme som sin egen arff, nyde och beholde, indthill saa lenge hand bekom sin bethallingh, och hindes broder Knud Brahe thill Engelstholm for nogen kortt thid siden schall were wed döden affgangen, saa der formeenis hinde der att thilfalde enn gandsche arff i lössöre

och jordeguodtz, och for:ne frue Mergrette derfor vdj for:ne wor kiöbsted Helsingöhr schall haffue anlangett hoess hinde om bethallingh eller och aff samme hindes thilfallende arff att motte annamme, saa wiitt sigh thill bethallingen kunde strecke, saa well som och for rentten der samme stedtz ladett jndsteffnne dog dermed inttet kunde vdrette aff dend aarsagh, hun i hindes berettningh haffuer hinde der for retten vndslagen, och formeentte hinde dermed sagen att wille forlenge, kand schee aff dend aarsagh guodtzett paa andre steder att wille sigh affhende, formentte derfore icke kand eller bör mechtig were eller nogen paa hindes wegnne nogett med for:ne arffpartt att befatte, jnden for:ne frue Mergrette Randtzou thill fulde bliffuer bethallid och thilfridtz stillett, och dersom dett end schiöndt i nogen maade entten wed skenck, gaffue eller kiöb affhentt ehr, formeentte hun dett att were emod hindes forrige vdgiffuene breff och forplicht, och icke burde att giffue breffue emod breffue eller thet kand saa nöijachtigh were, eller burde nogen macht att haffue, men machtlös att bliffue, och formeentte billigen samme arff bör for:ne frue Margrette Randtzou, ihuor thend findes kand, att effterfölge, och hun for:ne hindes forplicht i alle maade att holde och effterkomme och derfor att stande thill rette. J lige maade haffde retten jndsteffnnett oss elsch:e frue Margrette Lange thill Engelstholm, affgangne Knud Brahes effterleffuersche, med hindes lauguerge, om hun der thill nogett wille haffue att suare, och vdj rette lagde hindes schrifftlig berettningh, blantt andett formellendes vdj sin meeningh, att for:ne hindes s. fader Bendix Randtzou for nogen aar forleden schall were geraaden och jndkommen vdj löffte for be:tte affgong:e Erich Lange, thill attschillige gode mend, for en gandsche summa penge, saa well som och selffuer haffuer hannem lantt oc med forstragtt, och for:ne Erick Lange for samme löffte hannem icke skall haffue schadeslöss holden, effter hans offte der paa wdgiffuene breffues jndhold, mens selff samme hoffuettstoell och rentte matte erlegge och hoffuettforschriffuinger thill sigh indfrii, och for:ne hindes s. fader siden samme gield thill hinde haffuer opdragett att schulle jndkreffue och oppeberre effter hans wdgiffuene fuldmachts jndhold; och for:ne frue Sophie Brahe affgangne Erick Langes, saa well som hindes s. hossbond, schall haffue wdgiffuett thill for:ne hindes sallige fader Bendix Randtzou beggis deres strenge breff och forplicht, som blantt andett schall formelde hannem att schulle bethalle och thilfridtz stille, eller dennem sampttligen at schulle holde jndleger, dissligeste thennem beplichtede fraa hues de

arffueligen kunde thilfalde, saa hindis fader dett skulle annamme och beholde, saawiitt ind thill hand bleff contenteret oc bethald hans wdgifft och erlidende schade, huilckett oc nu for oss beuiistes med samme theres vdgiffuene breff och forplichted vnder deriss forseillingh oc egen hender, dateret wor kiöbsted Haderssleff dend 26 maij anno 1602. Och effter de icke samme deris forplicht haffuer holdett och effterkommett, entthen med bethallingen att erlegge, eller jndmanelsse att holde, schall sagen for os vnderdannigst vdj Holsten i wor kiöbsted Reinssborgh were jndsteffnnett, huor de for retten schall were thillkientt theris forplicht at epterfölge, saa well som att holde jndleger, vnder itt thussinde dallers forthabelsse, som och nu for os beuistes mett en wor naadigst befallingh for:ne Bendix Randtzou thill be:tte Erich Lange och frue Sophie Brahe derom forhuerffuett haffuer, daterit wor kiöbsted Reinssborgh dend 22 junii anno 1604. Dogh de dennem dett ringeste icke der effter schall haffue forholdett, mens aff landet were forreist; satte derfor wnder dannigst vdj rette, effter som formennis for:ne frue Sophie Brahe effter bemeltte hindes s. broder Knud Brahe thill Engelstholmb schall haffue arffuet effter hannem vdj lössehr och jordeguodtz enn gandsche summa, om samme arffue icke burde for:ne frue Mergrette Randtzou, effter bemeltte frue Sophie Brahes vdgiffuene breff och forplicht, hun med hindes affgangne hossbund med wilge widschaff forseillett och wnderschreff:tt haffuer, saa witt sigh thil bethallingen kunde forstrecke, att epterfölge, sammeledes om hun nogett effter for:ne hindes affgangne broder, entten wed breff, skenck eller gaffue aff hues hinde arffueligen war berettigett och lodthagen, entten wed breff, skenck eller gaffue haffuer affhendt, icke burde igien thillstede at komme och pligtich hinde att effterfölge, till saa lenge samme breff och forplicht bleff fuldgiortt, effterkommett och i alle maader hinde derudinden schadeslöss holden. Deremoed att suare er vdj rette mött oss elsch:e Thage Thott til Ericksholm, wor mand och thiener, paa hans moders for:ne frue Sophie Brahes wegne och jndlagde hans schrifftligh berettningh, huor wdinden hand wnderdannigst forregaff, att lougen nochsom schulle forklare, om slige breffue, som hustruen vdgiffuer, menss hun haffuer hossbunde, icke att maa stande wed magt vden arffuingers beuillingh; der thill med skall for:ne hans moder strax offuer beme[l]tte hindes affgangne hossbundtz graff, der hand bleff begraffuett, affsagtt sig med arffue och gield, och hand dissligeste paa hindes wegne thill landtzthingh lougligen haffuer affsagt hinder fraa arffue

och gield effter hannem, dett hand och nu for oss beuiiste med thuende winde, dett förste daterit Prag dend 19 nouembris anno 1603 (!), formellendes, att thuende goede mend paa for:ne frue Sophia Brahes wegne haffuer wedersagd arff och gield epter for:ne Erich Lange, dett andett daterit Schaninge landtzthingh dend 12 februarij 1604 (!), formellendes att for:ne Thage Thott paa for:ne hans moders wegene thill Skaninge landzthingh lougligenn hafuer sagd sig fraa ald arff oc gield, som epter hendes s. hossbund Erich Lange kunde arffues, were sigh goedtz, penge, lössöre eller huad som heldst dett were kunde. Och epter forberörtt leilighed satte for:ne Thage Thott wnderdannigst vdj rette, om hans moder, for:ne frue Sophie Brahe, icke burde for bemeltte frue Mergrette Randtzous thiltalle quitt att were, og hinde pligtich att stande thill rette for kost og therringh, och heromb vnderdannigst wor domb begierendes.

Tha effter thiltalle, gienssuar och denne sags leijlighed, och epterdi wi befinde, att for:ne frue Sophia Brahe strax epter hendis hosbundtz dödelig affgangh offuer hanns graff lougligen haffuer ladett affsagd sig med arff och gield, saa well som och for:ne Thage Thott paa hindes wegne thill landtzthingh haffuer frasagt sigh ald arff oc gield, som epter hindes affgangen hosbund for:ne Erich Lange kunde arffues, were sigh goedtz, penge, lössöre eller huad som heldst thett were kunde, da sagde wii derpaa saaledis aff for rette, att for:ne frue Sophia Brahe bör for thenne for:ne frue Margrette Randtzous steffningh och thiltalle quitt att were, och skall ingen kost och theering giffuis for wor steffningh i denne sagh. Datum vt supra.

Av den här avtryckta herredagsdomen framgår, att Sophia Brahe [1]) med sin make Erik Lange till Engelsholm och Solvig den 26 maj 1602 lemnat Bendix Rantzau, dåvarande kunglig länsman på Åstrup, en förskrivning å en större summa penningar med förpliktelse att infria denna innan s:t Mårtens dag samma år eller i vidrigt fall vid samma tid hålla »indlager» i Kiel; enligt samma förskrivning har Sophia Brahe därutöver jemte sin man medgivit långivaren att tills betalningen fullgjorts, lyfta och behålla vad som kunde till-

[1]) För Sophia Brahes historia jmfr Historisk tidskrift för Skåneland II, 38, och där anförd litteratur; därutöver F. R. Friis, Sofie Brahe Ottesdatter. En biografisk Skildring (1905).

falla dem i arv. Å denna förskrivning erhöll Bendix Rantzau kunglig dom den 22 juni 1604. Förskrivningen var emellertid, då Sophia Brahes broder Knud Brahe avled den 3 februari 1615, ännu icke infriad, och med tanke på det arv, som efter honom skulle tillfalla systern, stämde då Bendix Rantzaus dotter Margrete henne för kapital och räntor med begäran att i händelse av utebliven betalning utbekomma denna i arvet. Då målet förekom inför konungen, har å Sophia Brahes vägnar infunnit sig hennes son, riksrådet Tage Thott till Eriksholm, och efter det att denne lett i bevis, att hans moder under laga former gjort sig urarva efter Erik Lange, Sophia Brahe till alla delar blivit frifunnen för Margrete Rantzaus stämning och åtal.

Den förskrivning, om vilken denna herredagsdom handlar, utfärdades under den väl mest kritiska perioden av Sophia Brahes liv. På Hven hade hon hos sin broder Tyge gjort Erik Langes bekantskap och 1590 trolovats med denne. Men redan i januari 1592 hade Erik Lange lemnat Danmark och begett sig till Tyskland; ivrigt upptagen av kemiska studier och av konsten att göra guld, dröjde han där år efter år, flackande från den ena ändan av landet till den andra. Under tiden uppehöll sig Sophia Brahe omvexlande på Hven och på Eriksholm; år 1594 sände hon från det senare stället Erik Lange sin ryktbara dikt: Urania till Titan. Slutligen, sedan även hennes broder lemnat Danmark, bröt hon 1599 upp för att söka sin trolovade; hon fann honom i Nordtyskland, nedsjunken i skuld, en bruten man till själ och kropp. Under den serie av oavlåtna försakelser, som därefter följde, har det varit som Bendix Rantzau trätt emellan och förskrivningen tillkommit. Herredagsdomen visar, hur Sophia Brahe, med aldrig förlorad praktisk blick, iakttog alla lagliga former ifråga om skulden, och hur hon omsider med stöd av dessa lyckades undslippa infriandet av densamma.

Men herredagsdomen lemnar också ett par andra hittills okända uppgifter om Sophia Brahe och Erik Lange.

En bekant anekdot, meddelad av Jacob Langebek i Danske Magazin 1747, berättar, att Sophia Brahe under sin

vistelse i utlandet, kommit till Prag, men att hon vid framkomsten dit funnit sin broder Tyge, som varit i kejsarens tjenst, avliden och att hon under uppehållet i Prag varit så utblottad på allt, att hon för att uppehålla livet måst sitta på torget och sälja småkram; en dag gick så en adelsman över torget; hon har i denne igenkänt sin son herr Tage Thott och förvissat honom om vem hon var genom en signetring på sitt finger. Anekdoten saknar, som redan Langebek framhållit, historisk grund. Herredagsdomen visar emellertid, att Sophia Brahe icke desto mindre verkligen kommit till Prag; hon har där över sin husbondes grav, »då han blev begraven», avsagt sig arv och gäld efter honom.

Domen ger därutöver data för Erik Langes död och Sophia Brahes återkomst hem. Man känner tidigare, att den förre levat ännu 1613: en rättartingsdom den 12 juni d. å. bestämmer, att om han och Sophia Brahe icke sex månader senare inlöst fyra pantsatta gårdar i Konga och Bjärnarp i Onsjö härad i Skåne, dessa skulle tillfalla pantinnehavaren Sten Brahe. Enligt ett i domen anfört intyg var Erik Lange död den 19 november 1613 — årtalet 1603 tydligen ett skrivfel för 1613 liksom årtalet i den i detta sammanhang citerade skånska landstingsdomen 1604 för 1614; Sophia Brahe var vid herredagsdomens avkunnande den 3 juni 1616 återvänd hem och bosatt i Helsingör, där hon 1643 avled.

Lauritz Weibull.

(Tryckt i februari 1921).

Till belysning av skatteväsendet i Skåne, Blekinge och Bohuslän under den karolinska tiden.

Under en tid, då grundskatterna ännu åvilade den svenska jorden och intresset för jordbeskattningens problem ännu var levande hos den stora allmänheten, förvånade det ofta mången, att vissa landskap tycktes framför andra vara privilegierade ur beskattningssynpunkt. Särskilt gällde detta Skåne, Blekinge och Bohuslän, där räntorna utgingo i en förhållandevis obetydlig men icke desto mindre bestämd summa penningar, medan naturasystemet med alla dess olägenheter samtidigt var gällande i så gott som hela det övriga Sverige. Orättvisan i denna anordning syntes vara så mycket större, som just dessa landskap voro kända för stor rikedom på naturaprodukter, varav följde att statsinkomsterna i hög grad måste bliva lidande av ett sådant privilegieväsen [1].

Det bör emellertid påpekas, att även andra svenska landskap än de ovan nämnda ägde förmånen att få utgöra sina skatter i penningar, nämligen Jämtland och Härjedalen [2]. Men betydelsen för statsverket av detta sakförhållande var här mindre, beroende på att räntorna i stor utsträckning voro indelta åt armén. Dessa landskaps relativa fattigdom bidrog för övrigt till att uppmärksamheten ej inriktade sig

---

[1]) År 1766 beräknades, att kronan härigenom årligen förlorade över en tunna guld.

[2]) En uppgift i Karolinska Förbundets Årsbok 1916, sid. 218, att räntorna i Jämtland och Härjedalen vid 1700-talets början utgått i persedlar, rättas härigenom.

på deras förhållanden. Att det olika värdebedömandet av de norra och södra landskapen icke var främmande för samtiden, skönjes klart i 1700-talets riksdagsakter. Ty enligt protokollens vittnesbörd hände det ytterst sällan, att frågor rörande Jämtlands och Härjedalens grundskatter voro under debatt, men däremot förekom det ganska ofta, då skatteförenklingsfrågan [1]) var före i bondeståndet, att någon medlem uppställde skatteförhållandena i Skåne, Blekinge och Bohuslän såsom det ideal, varefter allmogen i övriga delar av landet borde sträva [2]). Som ett ytterligare stöd för de norra provinsernas ringa betydelse i skattehänseende kan anföras, att Härjedalen ännu vid 1700-talets början saknade en verklig jordebok. Räntorna från detta landskap uppburos i stället efter vissa årligen upprättade längder.

Om man således bortser från de norra provinserna, kan man säga, att Skåne, Blekinge och Bohuslän tillsammans bildat en enhet ur skattesynpunkt gentemot det övriga Sverige, en enhet, som bestått under nära två århundraden, och varav vissa spår ännu i våra dagar kunnat iakttagas.

Om grunden och orsaken till denna undantagsställning svävade man länge i okunnighet. Redan under 1700-talet talade man gärna om »provinsernas urgamla rätt att betala sina räntor i kontanta penningar» [3]). Man menade, att penningsystemet varit rådande i Skåne, Blekinge och Bohuslän under den danska tiden, och att den svenska statsmakten efter 1658 endast stadfäst — eller rättare sagt måst stadfästa — ett förhållande, som redan då under långliga tider ägt bestånd. I den senare litteraturen har man visserligen frångått denna ståndpunkt [4]), men ännu saknas tillförlitliga och mera ingående upplysningar om denna nog så viktiga del av de tre landskapens historia. Förevarande uppsats, som icke på något sätt vill göra anspråk på någon full-

[1]) Ang. detta begrepp se Karolinska Förbundets Årsbok 1916, sid. 208 ff.

[2]) Se t. ex. Bondeståndets prot. 1743 $^{20}/_{8}$ (RA).

[3]) Se t. ex. Riksdagstidningar 1766, sid. 448.

[4]) Se A. Cronholm: Skånes politiska historia II (1851) och J. F. Hellberg: Undervisning om Bohus läns hemman (1848).

ständighet, åsyftar att i allra största korthet fästa uppmärksamheten vid det säregna skatteväsen, som vid slutet av 1600-talet utbildat sig i merberörda landskap.

Vända vi oss först till Skåne och Blekinge, finna vi, att deras ordinarie räntor vid tiden för Roskildefreden icke så mycket skilde sig från de samtida svenska. *Landgillet*, som under den danska regimen motsvarade ordinarie räntan, utgjordes liksom denna principiellt i en mängd olika naturapersedlar, vilka varierade efter orternas skilda beskaffenhet [1]). Kunde eller ville icke allmogen betala in natura, fingo utskylderna liksom i Sverige lösas efter den årliga markegången. Utom jordeboksräntan funnos också vissa extra ordinarie räntor, såsom kungsskatt, matskatt, grävarepenningar m. fl., [2]) vilka i olikhet mot de svenska utgingo dels årligen, dels då kronan behövde dem [3]).

För att bl. a. undersöka och bringa reda i de nyförvärvade provinsernas skatteförhållanden, utsände den svenska regeringen sommaren 1662 en kommission, bestående av generalguvernören greve Gustaf Otto Stenbock, riksskattmästaren friherre Gustaf Bonde samt överståthållaren och lagmannen över Södermanland Schering Rosenhane [4]). En av kommissionens första åtgärder blev att låta åsätta jordeböckerna kronovärde, vilket dittills i Skåne och Blekinge varit ett okänt begrepp. Ett förslag till ny jordebok med kronovärde uppsattes, uträknat efter samma grunder, som sedan 1623 varit gällande i det övriga Sverige, och den 19 september 1662 fastställdes detta förslag i Malmö av Gustaf Bonde.

Även i annan måtto sökte man bringa de skånska jordeböckerna i överensstämmelse med de svenska. Så-

---

[1]) Jfr Cronholm, a. a., som å sid. 55 meddelar uppgifter om landgillet från enskilda hemman i olika härad.

[2]) I Orternas undervisningar, utg. av J. Falkman (1860), sid. 183, finnes förteckning på de extra ordinarie räntorna.

[3]) S. Wägner: Skånska kommissionen af 1669—1670 (1886), 23 ff.

[4]) Ang. kommissionens arbeten i övrigt se Wägner, a. a., 11 ff.

lunda infördes under loppet av år 1663 frälsehemman, prästgårdar och pantegods i guvernementets jordeböcker, vilka förut endast upptagit kronan immediate behållna hemman. [1]).

Ännu mer ingripande tedde sig dock kommissionens verksamhet med hänsyn till de extra ordinarie räntorna. Alla dessa »plockskatter» sammanslogos redan 1662 med ständernas samtycke till en viss årlig penningränta, som kallades *terminskatten*, emedan den skulle utgå i tre terminer, nämligen vid Philippi och Jacobi (1 maj), midsommar och Mickelsmässan (29 september) [2]). Dessutom beviljades samtidigt en *saltpeterskatt* med en daler s. m. för varje helt hemman. Särskilt terminskatten uppväckte stark ovilja. Då de extra ordinarie skatterna under den danska tiden utgått delvis mycket sporadiskt, var det givet, att då alla räntorna sammanslagna uttogos under loppet av ett enda år, detta skulle innebära en icke så liten skatteförhöjning. I vissa delar av landet påstodo bönderna, att de genom terminskatten t. o. m. voro tredubbelt högre beskattade än förut [3]).

Allmogens klagomål blevo under hösten 1663 i rådet föremål för vidlyftiga överläggningar. Själve Gustaf Otto Stenbock, som dock varit en av de drivande krafterna vid beslutets fattande, måste medgiva, att »terminskatten var förstörande för landet», och tillstyrkte, att den skulle nedsättas [4]). Någon större lindring ansåg emellertid rådet icke kunde tillåtas, men för att lugna bönderna bestämdes, att de gamla benämningarne på räntorna tills vidare skulle behållas samt dessa delvis utgöras in natura, vilket senare ansågs fördelaktigt för allmogen. I vilken omfattning detta beslut verkställts, är ej lätt att avgöra, men i varje fall synes det icke hava haft åsyftad verkan, ty redan 1668 måste

---

[1]) Se kamreraren Johan Forsmans skr. till kam.-koll. 1663 $^{10}/_{9}$.

[2]) Generalguvernörens relation är tryckt i Handl. rör. Skand. Hist. XXXI, 392.

[3]) Cronholm, a. a., 58.

[4]) Wägner, a. a., 26.

regeringen medgiva en väsentlig nedsättning av terminskatten å samtliga kronohemman [1]).

Det var emellertid ej endast de extra ordinarie skatterna, som bönderna funno tryckande. På flera håll klagades allmänt, att även landgillet var för högt åsatt [2]). För att avhjälpa eventuella brister i detta avseende tillsattes 1670 en jordrevningskommission, som redan samma år påbörjade sitt arbete. Instruktionen utfärdades i Hälsingborg den 1 maj 1670 av rikskammarrådet Claës Rålamb och presidenten i Svea hovrätt Johan Gyllenstierna, båda medlemmar av skånska kommissionen [3]). Genom landshövding Leijonschölds förmedling utsågos vissa personer, såväl adelsmän som andra, vilka på grund av sin kännedom om orten kunde användas vid förrättningen [4]).

1671 års skånska jordrevning blev i viss mån ett hastverk. Tvärt emot instruktionens tydliga föreskrifter uraktläto ofta kommissarierna att låta uppmäta jorden, utan beräknade istället såväl mantal som ränta efter de uppgifter, som de kunde erhålla av bönderna själva. Följden blev, att jorden ofta uppskattades än för högt, än för lågt i förhållande till hemmanens bärkraft. I åtta olika skånska härader genomfördes ingen som helst förändring vare sig av mantalet eller av räntan [5]).

I och med jordrevningens fullbordan ansågs, att förut-

---

[1]) Wägner, a. a., 26, anser, att även saltpeterskatten inberäknades i denna nedsättning, men detta kan så mycket mindre vara fallet, som saltpeterskatten just nämnda år (1668) förhöjdes med 27 öre för varje hemman. Se härom Orternas undervisningar, 183.

[2]) Se t. ex. landshövding Augustin Leijonschölds brev till kam.-koll. 1670 $^{20}/_{9}$.

[3]) Den tryckta instruktionen har ett annat datum, nämligen den 4 september 1671. Jfr Cronholm, a. a., 172. G. Thulin: Historisk utveckling af den svenska skifteslagstiftningen (1911), sid. 170, antager med anledning härav, att instruktionen år 1671 blivit förnyad.

[4]) Cronholm, a. a., 173 upptager en förteckning på dessa personer.

[5]) Cronholm, a. a., 173; Thulin, a. a., 170. Se vidare kam.-koll. skr. till Jörgen Krabbe 1670 $^{26}/_{10}$ (KA) samt generalguvernören Rutger von Aschebergs brev till Kungl. Maj:t 1686 $^{1}/_{8}$.

sättningar skapats för indelningsverkets genomförande. Redan 1684 var indelningsverket i Skåne så tillvida färdigt, att regementen och kompanier erhållit fulla antalet av sina rusthåll, men ändamålet var likväl härigenom icke vunnet, då monterings- (munderings-) skyldigheten icke kunde begynna, förrän de svaga rusthållen blivit förbättrade [1]. Det visade sig dock samtidigt, att man vid den skånska indelningen icke kunde följa 1671 års jordrevning, ty räntorna stodo i allmänhet icke i någon rimlig proportion till hemmantalet, och exempelvis havrejordens förhållande till råg- eller kornland var icke tillfredsställande utrönt. I stället för mantalet måste man tillgripa jordegendomens värde som grund för indelningen [2]. Generalguvernören påvisade missförhållandet flerfaldiga gånger i brev till regeringen och anhöll samtidigt om en ny jordrevning [3]. En sådan kom också till stånd i Skåne 1687. Åtskilliga hemman blevo härigenom ånyo skattelagda, heter det i generalguvernörens skrivelse härom, »så till hemmantal som ordinarie ränta, somliga förhöjda men största delen förmedlade.» Redan påföljande år var jordrevningen slutförd och dess resultat infördes i 1688 års jordebok [4].

---

[1]) Cronholm, a. a., 404.

[2]) Jfr instruktionen för indelnings- och jordrevningskommissionen 1687 $^{14}/_{1}$ § 1. Denna instruktion är delvis tryckt i C. H. Ridderståhls för sin tid förtjänstfulla utredning, benämnd »Oförgripeliga tankar om kronans urgamla rätt till dess jorde-boks räntors åtnjutande in natura uti Skåne och Bohuslän» (Sthlm 1766), sid. 47 ff. Arbetet torde vara mindre känt. Detsamma gäller även om ett annat hithörande arbete av C. H. Ridderståhl, utgivet 1772 under titeln: »Oförgripeliga tankar, at skånske, bohusländske och blekingske provincernes räntegifvare äro genom de med Danmark ingångne 1658 och 1660 årens fredsfördrager samt hädanefter år 1662 upprättade Malmö recess, förbundne till Kungl. Maj:t och Kronan utbetala jordeboksräntorna af såväl de oindelte som indelte krono- och skattehemman på lika och enahanda sätt som Halland till närvarande tid sina jordeboksräntor in natura eller efter markegång med penningar, aldenstund den senare, tillika med de förra, äro på en dag och genom en och samma fred med Sverige incorporerade.»

[3]) Se olika brev från generalguvernören till Kungl. Maj:t 1681—86.

[4]) Generalguvernörens skr. till kam.-koll. 1688 $^{16}/_{11}$.

1671 års jordrevning i Blekinge försiggick efter enahanda regler som å den skånska skogsbygden. På grund av allmogens klagomål ägde förnyad jordrevning rum i Listers härad 1685 och 1687, det sistnämnda året även beträffande vissa hemman i Östra härad [1]).

En fråga, som mer än en gång återkommer i generalguvernörens skrivelser, gällde den norm, efter vilken kronans räntor skulle utgöras. Detta spörsmål hade blivit aktuellt redan före 1671 års jordrevning och hade sin orsak i det märkliga faktum, att kronovärdet inom kort visade sig vara betydligt högre än det gängse varupriset, ett faktum, som saknade sitt motstycke i hela det övriga Sverige. Allmogen begärde upprepade gånger att få betala räntorna in natura efter årlig markegång, såsom de förut varit vana, men fogden fordrade istället penningar efter kronovärdering. I en skrivelse, daterad den 20 september 1670, frambar landshövding Leijonschöld allmogens klagomål till kammarkollegium. Bönderna hade måst betala en skatt efter nio mark tunnan för kornet såsom utgörande kronovärde, hette det här bl. a., men då de sålde samma tunna på torget, kunde de omöjligt erhålla mer än sex eller högst sju mark för densamma. Från annat håll berättades ungefär samtidigt, att markegången på vissa orter hade sjunkit ända ned till tre mark [2]). Följden blev, att bondens utskylder i dessa fall oskäligt ökades med minst en halv och stundom flera tunnor korn utöver den enda tunna, som han enligt jordeboken kunde vara skyldig att erlägga. Frågan behandlades i kammarkollegium under juni och juli månader 1671, och här framskymtar den synpunkten på allvar, att man borde uttaga de skånska hemmansräntorna i penningar, »eftersom per-

---

[1]) Jordrevningskommissionens protokoll i Landsarkivet i Lund. Se vidare 1687 års brevbok i KA. samt Sandb. Saml. CC, sid. 972.

[2]) Cronholm, a. a., 54—55. År 1673 yttrades, att spannmålen de senare åren hade varit i så lågt pris, att bonden måst sälja tre tunnor och däröver för att betala en tunnas kronovärde.

sedlarne för bättre köp kunna fås på den orten än kronovärderingen är»[1]).

Kungl. Maj:t, till vilken ärendet remitterades, ville emellertid ännu icke — åtminstone formellt — låta det gå så långt. Genom brev till kammarkollegium den 12 september 1673 resolverades nämligen, att bönderna i Skåne och Blekinge skulle få leverera sina utlagor »in natura efter markegången», men om denna understege kronovärdet, skulle de därutöver betala med spannmål jämt så mycket, som behövdes för att täcka prisskillnaden. Om kronans motiv vid detta besluts fattande behöver man heller icke sväva i okunnighet, ty i resolutionen angavs detta vara, att tillvägagångssättet lände magasinerna till befordring. Men i själva verket kan ett djupare motiv spåras. Vare sig räntorna utgjordes i penningar eller in natura, skulle kronovärdet vara det »fundament», varefter skatten principiellt skulle beräknas. Kronovärdet utgjorde med andra ord enligt samtidens åskådningssätt det minimum, som kronan under alla omständigheter hade rätt att utkräva.

1673 års resolution hade endast avseende å kronan behållna hemman. Å de indelta hemmanen blev emellertid förhållandet ett annat, i det att räntorna här i allt större utsträckning kommo att utkrävas i penningar[2]). Detta kunde också ske så mycket lättare, som de indelta officerarne inom kort till stöd för sin fordran kunde åberopa en över hela riket gällande författning. 1684 års reglemente, som avsåg att fastställa förhållandet mellan indelningshavare och bönder, stadgade nämligen, att räntorna skulle utgöras i persedlar. Yrkade emellertid bonden att få lösa, hette det vidare, skulle betalning erläggas efter markegångspris, men om

---

[1]) Se kam.-koll. prot. 1671 8/6 och 21/7. Dessa dagar bestämdes också den jordeboksmetod, som efter jordrevningens avslutande skulle komma att bliva gemensamt gällande för såväl Skåne som Blekinge. Att metoden även gällde för det sistnämnda landskapet framgår med full tydlighet av ingressen till 1683 års jordebok för Blekinge (KA).

[2]) Frälsehemman betalade däremot fortfarande sina räntor in natura enligt den ordning, som var gällande före 1673. Jfr Ridderståhl, a. a., 23.

indelningshavaren hellre ville hava penningar, måste han nöja sig med kronovärdet. De skånska indelningshavarne underläto ej heller att begagna sig härav, vilket för övrigt var så mycket naturligare, som hela indelningsverket var grundat just på kronovärdering. Saken riktade emellertid konungens uppmärksamhet åt detta håll, och enligt den instruktion, som han 1687 utfärdade för en ny jordrevnings- och indelningskommission, skulle kommissarierna bl. a. också undersöka, om icke penningsystemet vore det fördelaktigaste även för kronan. Kammarkollegium hade även 1683 yttrat sig över denna fråga, men det hade denna gång på det bestämdaste framhållit, att de skånska och blekingska hemmansräntorna liksom förut de svenska borde utgå i persedlar [1].

Medlemmarne i 1687 års kommission voro av olika meningar. Om skatten fastställdes till penningar var det visserligen för ögonblicket till fördel för kronan, men med penningvärdets fall kunde denna inom kort lätt komma att förlora på saken. Slutligen enades man dock om kontant betalning efter kronovärde, emedan medel i rikt mått behövdes, och Kungl. Maj:t dessutom alltid hade makt och befogenhet att i en framtid hålla kronan skadeslös. Kommissionens skrivelse till konungen i ämnet stadfästes av denne den 18 maj 1687, och från och med 1688 blev skatteförenklingsprincipen slutgiltigt gällande även för kronans räntor såväl i Skåne som Blekinge [2]. Enligt 1695 års reglemente för skånska indelningsverket erhöll dock indelningshavaren sedermera rätt att erhålla dagsverken in natura mot ringa kontant ersättning.

Övergå vi härifrån till en granskning av Bohusläns

---

[1]) Kam.-koll. skr. till Kungl. Maj:t 1683 ²⁰/₁₀.

[2]) Här bör kanske påpekas, att den tillfälligheten, att räntepersedlarne ett visst år uteslötos ur jordeboken, icke, såsom man förut antagit, haft direkt samband med frågan om räntornas utgörande in natura eller i penningar. Även om skatteförenkling var rådande i ett län, hade å andra sidan kammarkollegium behov av en specificerad persedeljordebok, till vilken hänsyn ofta måste tagas bl. a. vid de förmedlingar och skattläggningar, som senare kunde komma att övergå länet.

skatteväsen under slutet av den norsk-danska perioden, finna vi här en helt annan utgångspunkt än den, vi påträffat i vår undersökning rörande Skåne och Blekinge [1]. Visserligen utgick den ordinarie räntan eller *landskylden*, som den här kallas, vid 1600-talets början in natura, men en ändring i detta förhållande skedde redan 1648. Sistnämnda år bortförläntes nämligen hela Bohuslän till ståthållaren Ivar Krabbe, varigenom han blev berättigad att för egen del uppbära alla i jordeboken förekommande räntepersedlar huvudsakligen mot inlevererandet av en viss årlig summa penningar [2]. Ståthållaren överenskom då omedelbart med allmogen, att naturapersedlarne skulle utbytas mot ett visst penningvärde, som årligen skulle erläggas vid den tid, Krabbe bestämde. Denna överenskommelse är utgångspunkten för det ständiga kronovärdet i Bohuslän. Ty väl återtog den danske konungen förläningen redan 1651, men han föreskrev därjämte, att utskylderna fortfarande skulle uppbäras till det belopp, som näst föregående årens längder utvisade. Efter den svenska erövringen fick landsbokhållaren Arvid Andersson 1659 i uppdrag att författa den första svenska jordeboken för Bohuslän, och till grundval för arbetet lades då den gamla persedeljordeboken jämte de särskilda längder över kronovärdet, vilka hade använts av slottshövitsmannen på Bohus vid skatternas indrivande [3]. Under året 1659, då landsbokhållarens utredning ännu pågick, synes skatten åtminstone delvis hava utgått in natura [4], men så snart man från svensk sida fått visshet om att räntorna under den danska tiden betalats med penningar, lät man det förbliva vid det gamla, då man vid denna tid så mycket som möjligt ville undvika stora förändringar i de erövrade provinserna. Därtill bidrog nog också den stora fördelen för

---

[1]) Jfr Hellberg, a. a., 20 ff.

[2]) Förläningsbrevet finnes tryckt hos A. E. Holmberg: Bohusläns historia och beskrivning I (1867).

[3]) Detta förklarar olikheten mellan jordeboken i Bohuslän å ena sidan samt den i Skåne och Blekinge å den andra.

[4]) Se kam.-koll. arkivundersökning 1823 $^{20}/_{1}$.

indelningshavaren hellre ville hava penningar, måste han nöja sig med kronovärdet. De skånska indelningshavarne underläto ej heller att begagna sig härav, vilket för övrigt var så mycket naturligare, som hela indelningsverket var grundat just på kronovärdering. Saken riktade emellertid konungens uppmärksamhet åt detta håll, och enligt den instruktion, som han 1687 utfärdade för en ny jordrevnings- och indelningskommission, skulle kommissarierna bl. a. också undersöka, om icke penningsystemet vore det fördelaktigaste även för kronan. Kammarkollegium hade även 1683 yttrat sig över denna fråga, men det hade denna gång på det bestämdaste framhållit, att de skånska och blekingska hemmansräntorna liksom förut de svenska borde utgå i persedlar [1].

Medlemmarne i 1687 års kommission voro av olika meningar. Om skatten fastställdes till penningar var det visserligen för ögonblicket till fördel för kronan, men med penningvärdets fall kunde denna inom kort lätt komma att förlora på saken. Slutligen enades man dock om kontant betalning efter kronovärde, emedan medel i rikt mått behövdes, och Kungl. Maj:t dessutom alltid hade makt och befogenhet att i en framtid hålla kronan skadeslös. Kommissionens skrivelse till konungen i ämnet stadfästes av denne den 18 maj 1687, och från och med 1688 blev skatteförenklingsprincipen slutgiltigt gällande även för kronans räntor såväl i Skåne som Blekinge [2]. Enligt 1695 års reglemente för skånska indelningsverket erhöll dock indelningshavaren sedermera rätt att erhålla dagsverken in natura mot ringa kontant ersättning.

Övergå vi härifrån till en granskning av Bohusläns

---

[1]) Kam.-koll. skr. till Kungl. Maj:t 1683 $^{20}/_{10}$.

[2]) Här bör kanske påpekas, att den tillfälligheten, att räntepersedlarne ett visst år uteslötos ur jordeboken, icke, såsom man förut antagit, haft direkt samband med frågan om räntornas utgörande in natura eller i penningar. Även om skatteförenkling var rådande i ett län, hade å andra sidan kammarkollegium behov av en specificerad persedeljordebok, till vilken hänsyn ofta måste tagas bl. a. vid de förmedlingar och skattläggningar, som senare kunde komma att övergå länet.

skatteväsen under slutet av den norsk-danska perioden, finna vi här en helt annan utgångspunkt än den, vi påträffat i vår undersökning rörande Skåne och Blekinge [1]. Visserligen utgick den ordinarie räntan eller *landskylden*, som den här kallas, vid 1600-talets början in natura, men en ändring i detta förhållande skedde redan 1648. Sistnämnda år bortförläntes nämligen hela Bohuslän till ståthållaren Ivar Krabbe, varigenom han blev berättigad att för egen del uppbära alla i jordeboken förekommande räntepersedlar huvudsakligen mot inlevererandet av en viss årlig summa penningar [2]. Ståthållaren överenskom då omedelbart med allmogen, att naturapersedlarne skulle utbytas mot ett visst penningvärde, som årligen skulle erläggas vid den tid, Krabbe bestämde. Denna överenskommelse är utgångspunkten för det ständiga kronovärdet i Bohuslän. Ty väl återtog den danske konungen förläningen redan 1651, men han föreskrev därjämte, att utskylderna fortfarande skulle uppbäras till det belopp, som näst föregående årens längder utvisade. Efter den svenska erövringen fick landsbokhållaren Arvid Andersson 1659 i uppdrag att författa den första svenska jordeboken för Bohuslän, och till grundval för arbetet lades då den gamla persedeljordeboken jämte de särskilda längder över kronovärdet, vilka hade använts av slottshövitsmannen på Bohus vid skatternas indrivande [3]. Under året 1659, då landsbokhållarens utredning ännu pågick, synes skatten åtminstone delvis hava utgått in natura [4], men så snart man från svensk sida fått visshet om att räntorna under den danska tiden betalats med penningar, lät man det förbliva vid det gamla, då man vid denna tid så mycket som möjligt ville undvika stora förändringar i de erövrade provinserna. Därtill bidrog nog också den stora fördelen för

[1] Jfr Hellberg, a. a., 20 ff.

[2] Förläningsbrevet finnes tryckt hos A. E. Holmberg: Bohusläns historia och beskrivning I (1867).

[3] Detta förklarar olikheten mellan jordeboken i Bohuslän å ena sidan samt den i Skåne och Blekinge å den andra.

[4] Se kam.-koll. arkivundersökning 1823 $^{20}/_{1}$.

indelningshavaren hellre ville hava penningar, måste han nöja sig med kronovärdet. De skånska indelningshavarne underläto ej heller att begagna sig härav, vilket för övrigt var så mycket naturligare, som hela indelningsverket var grundat just på kronovärdering. Saken riktade emellertid konungens uppmärksamhet åt detta håll, och enligt den instruktion, som han 1687 utfärdade för en ny jordrevnings- och indelningskommission, skulle kommissarierna bl. a. också undersöka, om icke penningsystemet vore det fördelaktigaste även för kronan. Kammarkollegium hade även 1683 yttrat sig över denna fråga, men det hade denna gång på det bestämdaste framhållit, att de skånska och blekingska hemmansräntorna liksom förut de svenska borde utgå i persedlar [1]).

Medlemmarne i 1687 års kommission voro av olika meningar. Om skatten fastställdes till penningar var det visserligen för ögonblicket till fördel för kronan, men med penningvärdets fall kunde denna inom kort lätt komma att förlora på saken. Slutligen enades man dock om kontant betalning efter kronovärde, emedan medel i rikt mått behövdes, och Kungl. Maj:t dessutom alltid hade makt och befogenhet att i en framtid hålla kronan skadeslös. Kommissionens skrivelse till konungen i ämnet stadfästes av denne den 18 maj 1687, och från och med 1688 blev skatteförenklingsprincipen slutgiltigt gällande även för kronans räntor såväl i Skåne som Blekinge [2]). Enligt 1695 års reglemente för skånska indelningsverket erhöll dock indelningshavaren sedermera rätt att erhålla dagsverken in natura mot ringa kontant ersättning.

Övergå vi härifrån till en granskning av Bohusläns

---

[1]) Kam.-koll. skr. till Kungl. Maj:t 1683 $^{20}/_{10}$.

[2]) Här bör kanske påpekas, att den tillfälligheten, att räntepersedlarne ett visst år uteslötos ur jordeboken, icke, såsom man förut antagit, haft direkt samband med frågan om räntornas utgörande in natura eller i penningar. Även om skatteförenkling var rådande i ett län, hade å andra sidan kammarkollegium behov av en specificerad persedeljordebok, till vilken hänsyn ofta måste tagas bl. a. vid de förmedlingar och skattläggningar, som senare kunde komma att övergå länet.

skatteväsen under slutet av den norsk-danska perioden, finna vi här en helt annan utgångspunkt än den, vi påträffat i vår undersökning rörande Skåne och Blekinge[1]. Visserligen utgick den ordinarie räntan eller *landskylden*, som den här kallas, vid 1600-talets början in natura, men en ändring i detta förhållande skedde redan 1648. Sistnämnda år bortförläntes nämligen hela Bohuslän till ståthållaren Ivar Krabbe, varigenom han blev berättigad att för egen del uppbära alla i jordeboken förekommande räntepersedlar huvudsakligen mot inlevererandet av en viss årlig summa penningar[2]. Ståthållaren överenskom då omedelbart med allmogen, att naturapersedlarne skulle utbytas mot ett visst penningvärde, som årligen skulle erläggas vid den tid, Krabbe bestämde. Denna överenskommelse är utgångspunkten för det ständiga kronovärdet i Bohuslän. Ty väl återtog den danske konungen förläningen redan 1651, men han föreskrev därjämte, att utskylderna fortfarande skulle uppbäras till det belopp, som näst föregående årens längder utvisade. Efter den svenska erövringen fick landsbokhållaren Arvid Andersson 1659 i uppdrag att författa den första svenska jordeboken för Bohuslän, och till grundval för arbetet lades då den gamla persedeljordeboken jämte de särskilda längder över kronovärdet, vilka hade använts av slottshövitsmannen på Bohus vid skatternas indrivande[3]. Under året 1659, då landsbokhållarens utredning ännu pågick, synes skatten åtminstone delvis hava utgått in natura[4], men så snart man från svensk sida fått visshet om att räntorna under den danska tiden betalats med penningar, lät man det förbliva vid det gamla, då man vid denna tid så mycket som möjligt ville undvika stora förändringar i de erövrade provinserna. Därtill bidrog nog också den stora fördelen för

[1] Jfr Hellberg, a. a., 20 ff.

[2] Förläningsbrevet finnes tryckt hos A. E. Holmberg: Bohusläns historia och beskrivning I (1867).

[3] Detta förklarar olikheten mellan jordeboken i Bohuslän å ena sidan samt den i Skåne och Blekinge å den andra.

[4] Se kam.-koll. arkivundersökning 1823 $^{20}/_{1}$.

kronan, ty kronovärdet i Bohuslän var betydligt högre än den vanliga svenska kronovärderingen, beroende på att det blivit åsatt så mycket senare än denna. Så stod en tunna spannmål och ett lispund smör i Bohuslän till resp. 3 och 2: 8 daler s. m., medan motsvarande belopp i övriga landskap var 2: 8 och 1: 20 daler s. m [1]).

Samtidigt med 1662 års skånska kommission utsände den svenska regeringen till Bohuslän en annan kommission, bestående av riksrådet Bengt Skytte och guvernören Harald Stake för att särskilt ordna provinsens beskattning [2]). Lantmätaren Kettil Classon Fellerus [3]) fick i uppdrag att med biträde av fogdar, länsmän och lagrättsmän hålla jordrevningar för att undersöka hemmanens bärkraft, och under loppet av åren 1662—66 kommo åtskilliga förhöjningar till stånd såväl i mantal som räntor. De extra ordinarie räntorna, som utgingo vid sidan av landskylden, voro i Bohuslän huvudsakligen fyra, nämligen sölvskatt eller kontribution, arbetspenningar, skjutfärdspenningar och skrivareorten. Av dessa höjdes sölvskatten, som var den förnämsta inkomstkällan, genom särskilt beslut år 1666 från 5 daler till 7 daler 16 öre för varje helt hemman [4]). Från denna avgift voro endast adelns säterier och veckodagstjänare fria. Samma tendens som i Skåne och Blekinge gjorde sig alltså här gällande, att med alla medel utnyttja de nyförvärvade provinsernas skatteförmåga [5]).

Vid riksdagen 1668 besvärade sig allmogens samtliga

---

[1]) Se vidare Orternas undervisningar, 81 ff.

[2]) »Handlingar till 1662 års kungliga kommission i Bohuslän» äro av C. O. Arcadius meddelade i »Bidrag till Göteborgs och Bohusläns fornminnen och historia» 1882, II, 428—451. Jfr W. Tham: Bidrag till svenska riksdagarnes och regeringsformernas historia från midten af 17:de århundradet, I (1845—47), sid. 227.

[3]) C. O. Arcadius: Om Bohusläns införlifvande med Sverige (1883), sid. 52, har av misstag givit lantmätaren namnet Kittel Klasson Fetterus. Jfr V. Ekstrand: Svenska landtmätare 1628—1900, sid. 172.

[4]) Hellberg, a. a., 26.

[5]) Jfr förmyndarregeringens brev till kam.-koll. 1668 $^{12}/_{8}$ ang. mantalspenningarnes introducerande i Bohuslän.

ombud från Bohuslän över den verkställda jordrevningen. Regeringen, som remitterade ärendet till guvernören, gav denne samtidigt i uppdrag att anställa ny rannsakning och skattläggning, men som denna resolution icke syntes hava haft önskad påföljd, förnyades klagomålen vid såväl 1680 som 1682 års riksdag. Vid det sistnämnda tillfället hänvisade konungen de klagande till den skattläggning, som inom den närmaste framtiden skulle komma att verkställas i samband med indelningsverkets genomförande, och vid vilken »var och en» skulle »vederfaras rättvisa». Den åsyftade skattläggningen kom också till stånd 1685 [1]).

Även i Bohuslän uppkom snart frågan om räntepersedlarnes utgående in natura eller i penningar. Bönderna klagade redan 1662 vid kommissariernas ankomst och bådo att få betala skatten i persedlar »med sedvanlig vikt och mål eller penningar efter markegång» [2]). Men kunde detta icke beviljas i Skåne, så gick det ännu mindre för sig i Bohuslän, där kronan som stöd för sina krav kunde åberopa förhållanden, som varit gällande redan under den danska tiden. I kammarkollegium var frågan före under sommaren och hösten 1670, men kollegiet ville icke fatta något avgörande beslut, utan ställde saken på framtiden [3]). Allmogen gjorde då ett försök att få kronovärdet bragt i överensstämmelse med den vanliga svenska kronovärderingen, men också denna begäran avvisades upprepade gånger, senast i kungliga brevet den 16 januari 1694, som en gång för alla bestämde, att den förutvarande kronovärderingen skulle bibehållas oförändrad, »såsom den varit, alltsedan landet kom under Sveriges krona» [4]). De partiella skattläggningar, som

---

[1]) Arcadius: Om Bohusläns införlifvande med Sverige, 53.

[2]) Se Kungl. kommissariernas resolution och förklaring 1662 $^{6}/_{9}$ över de postulater och besvärspunkter, som allmogen i Bohuslän underdånigst insinuerat haver.

[3]) Kam.-koll. resolution och förklaring 1670 $^{17}/_{12}$.

[4]) Jfr kam.-koll. skr. till Kungl. Maj:t 1694 $^{12}/_{1}$ samt kungl. brevet 1686 $^{25}/_{6}$ med fastställelse å det ständiga kronovärdet på hemmansräntorna till civilstatens tjänstemän såsom löneinkomst. Se också Ridderståhl, a. a., 17.

under 1690-talet talrikt förekommo över hela länet bilda slutstenen i det arbete, som åsyftade att ordna det bohuslänska skatteväsendet efter penningsystemets principer [1]).

Under den danska tiden upptogs *tionden* såväl i Skåne och Blekinge som i Bohuslän genom ett slags arrendesystem, som kallades tiondestädja. Vissa personer hade nämligen här erhållit tillåtelse att uppbära tionden från vissa socknar, mot det att de årligen betalade en bestämd avgift till kronan. Ursprungligen hade endast frälsemännen haft denna rätt, den ansågs t. o. m. ingå i deras privilegier, men småningom hade även andra kommit att begagna sig av densamma. Arrendatorerna lyckades därvid bereda sig en icke obetydlig inkomst. Klagomål förspordes allt som oftast, men synas till en början ej hava lett till någon påföljd. I Kungl. Maj:ts resolution på allmogens allmänna besvär 1675 omtalas, att bönderna från ovannämnda provinser »vid alla riksdagar, jämväl ock dem mellan, äro med deras besvär och klagomål inkomna, huruledes tiondestädjarne icke allenast stegra och förhöja för dem tiondeavgiften utan ock eljest på varjehanda sätt besvärliga falla» [2]). Slutligen 1681 upphävde Karl XI till största delen arrendesystemet för att ersätta detsamma med tiondesättning [3]). Allmogen borde hädanefter, såsom man under 1600-talet uttryckte saken, själv få arrendera sin tionde.

Meningen med tiondesättningen, som samtidigt infördes i en mängd andra landskap [4]), var bl. a., att tionden genom att fastställas till en viss årlig avgäld in natura eller eventuellt i penningar skulle kunna uppbringas till en betydligt ökad inkomst för kronan. En annan given fördel närmast

---

[1]) 1690 års skattläggningsmetod samt persedelundervisningarne finnas i sin helhet tryckta hos Hellberg, a. a., 36 ff.

[2]) Se årstrycket 1675 $^2/_{10}$.

[3]) Kungl. Maj:ts resolution 1681 $^6/_8$ öfver några ärenden skånske general gouvernementsväsendet angående.

[4]) Se härom J. E. Almquist: Grundskatternas förenkling under Karl XII:s regering i samband med ny jordeboksmetod (Lund 1917), sid. 23.

för statsregleringen var, att tiondesättningen möjliggjorde en något så när säker förhandsberäkning, hur mycket tionde skulle komma att inflyta i kronans magasin eller kassor. Förslagsställaren till denna beskattningsreform var landshövding Axel Stålarm, som under en resa i Östergötland gjort konungen uppmärksam på de fördelar, som härigenom skulle kunna vinnas [1]. Tiondekommissioner utsändes från och med 1681 till de olika länen, vilka skulle överenskomma med allmogen om villkoren för tiondens fixering. Kommissarierna foro understundom hårdhänt fram mot bönderna, vilkas uppgifter i regel icke utmärkte sig för större sanningsenlighet. Om de kontroverser, till vilka tiondesättningen i Skåne [2] kunde föranleda, lämnar en inlaga från bönderna i Gråmanstorp upplysning [3]. Då allmogen icke ville godkänna den av kommissarierna föreslagna avgälden, berättas det här, blevo dess förnämsta män satta i tre dagars arrest, varefter de anmäldes för generalguvernören i Malmö. Denne befallde, att böndernas ombud skulle infinna sig hos honom, men då de väl anlänt till Malmö, blevo de satta i fängsligt förvar — på vems befallning angives icke —, och där kvarhöllos de under tre veckor. Sedan de blivit lössläppta och klagat sin nöd för generalguvernören, lovade denne, att det icke skulle vederfaras dem någon orätt. Under tiden hade emellertid tiondesättningen utan deras medverkan kommit till stånd, och relationen slutar också med en klagan över att tionden »är ganska för hög satt, så att vi den slätt intet mäkta att utgiva».

Hur mycken tilltro, som bör lämnas åt denna och dylika framställningar, må lämnas därhän, men faktum kvarstår, att klagan var allmän. Överallt i landet gjorde bönderna buller och anhöllo slutligen på riksdagen 1683 att få förbliva vid den vanliga tionden och icke taxeras till någon

[1]) Jfr kungl. brevet 1681 6/8.

[2]) I spetsen för tiondekommissionen i Skåne stodo förutvarande generalproviantmästaren Gabriel Hilleton och kyrkoinspektoren Niclas Creuger, för vilka instruktion utfärdats av generalguvernören 1681 24/10.

[3]) Relationen är tryckt i Grundskattehistoriskt arkiv, utg. av J. E. Hultgren (1885), n:o 267.

årlig ränta. Detta avslogs emellertid med den motiveringen, att tiondesättningarne »skett med allmogens goda vilja och samtycke» [1]).

I Skåne och Blekinge kom dock en förändring i detta avseende till stånd, vare sig detta berodde på att man icke ville spänna bågen för högt i de nyerövrade provinserna eller på att själva tiondesättningen av höga vederbörande befunnits oskäligt hög. Tvenne kungliga brev den 15 juli och den 3 augusti 1690 förordnade nämligen, att tiondesättningen i Skåne och Blekinge skulle nedsättas med en tredjedel. Dock tillades, att denna nedsättning endast skulle komma dem till godo, »som oundgängligen kunde befinnas en lindring betarva», och i varje fall icke träda i kraft förrän följande år, emedan inkomsten redan var beräknad för det innevarande. Så skedde även, och »1691 års tiondesättning», för vilken utförliga längder upprättades, kom sedan att gälla oavbrutet i Skåne och Blekinge [2]).

I Bohuslän fastställdes tiondesättningen först 1694 genom en kommission, i vilken landshövding J. B. von Schönleben var ordförande och landskamreraren och landssekreteraren samt häradshövdingar, landsbetjänter, präster, häradsnämnder och kyrkornas sexmän i de olika orterna voro bisittare. Vid uppskattningen lades till grund dels tre års tiondesättning (åren 1685—87) efter den gamla metoden med taxering av edsvurna män, dels de tre sista årens (1691—93) uppskattning efter räkning och provtröskning, dels åbornas frivilliga anbud [3]).

---

[1]) Res. på allmogens besvär 1683 § 23.

[2]) I en riksdagsskrivelse 1727 $^{2}/_{8}$ (tryckt i Svenska Riksdagsakter, Ser. 2, II: 286) räknas Malmöhus län till en grupp, som förut icke haft, men numera åstundade tiondesättning. Detta måste bero på ett missförstånd.

[3]) Arcadius: Om Bohusläns införlifvande med Sverige, 55. Jfr Hellberg, a. a., 101. Före tiondesättningen förekom det, att allmogen i Bohuslän löste tiondekapparne med penningar. Se ang. detta »Kungl. Maj:ts resolution och förklaring 1686 $^{10}/_{11}$ på de besvär och klagepunkter, som dess trogna undersåtar uti Bohuslän hava genom deras fullmäktig till denna riksdag insinuera låtit.»

Som förut är antytt, utgingo hemmansräntorna i det övriga Sverige till största delen in natura. Under det stora nordiska kriget visade sig emellertid detta system föga ändamålsenligt, särskilt efter 1709 års nederlag, då penningar mer än någonsin behövdes för att avvärja den hotande utrikespolitiska situationen. Sedan uppslag givits redan på 1710 års ständermöte, ankom 1712 från Bender ett kungligt brev till kammarkollegium, vari detta anbefalldes att utreda frågan, om icke räntorna skulle kunna sammanslås till en viss summa penningar i ond och god tid [1]). Då kammarkollegium i maj 1716 ännu icke inkommit med något betänkande i frågan, miste emellertid Karl XII tålamodet och lät själv utarbeta ett kortfattat förslag till skatteförenkling, vilket tillställdes kollegiet med uttrycklig befallning, »att våra räntor på det sättet till en begynnelse för innevarande år skola uppbäras.» Förslaget är i detta sammanhang av intresse, emedan det uppenbarligen blivit påverkat av skatteförhållandena i Skåne och Bohuslän, där Karl XII uppehållit sig alltsedan hemkomsten från utlandet, och där han således varit i tillfälle att taga kännedom av desamma; det innehöll kort och gott ett formulär, enligt vilket uppbördsmannen skulle uppbära räntorna i penningar efter jordeböckernas kronovärde. Formuläret skulle enligt sin lydelse tillställas »alla undersåtarne i vart härad.»

1716 års skatteförenklingsmetod kom dock ej länge att äga bestånd, och avsikten med densamma var väl redan från början, att den skulle utgöra ett provisorium. Kammarkollegium hade under tiden hunnit utarbeta detaljerade förslag till ny jordeboksmetod för så gott som varje län med undantag för de av fienden ockuperade, och denna jordeboksmetod stadfästes av konungen den 13 december 1717, sedan ändring vidtagits för de åt militien anslagna hemmanen, som fortfarande skulle utgöra sina räntor in natura.

1718 års jordeboksmetod, så kallad emedan den trädde i kraft först detta år, skiljer sig betydligt från sina före-

[1]) Se härom närmare J. E. Almquist, a. a., 17 ff.

gångare såväl i formellt som i reelt avseende. Huvudtitlarne sattes till trenne, nämligen skatte, krono och frälse [1]. 1600-talets många extra ordinarie räntor, vilka småningom blivit ständiga, infördes nu under det gemensamma namnet mantals- eller hemmantalsräntan i räkenskaperna under varje hemman vid sidan av den likaledes sammanslagna jordeboksräntan. Båda dessa huvudräntor voro, såvida hemmanet hörde till de kronan behållna, uträknade i penningar efter ett ständigt markegångsvärde, som erhållits genom att taga medeltalet av tio förflutna års markegång, samt hopsummerade till en särskild kolumn i jordeboken [2]. 1718 års skatteförenklingsmetod innebar alltså till skillnad mot den av år 1716 på samma gång en jordeboksförhöjning för kronan behållna hemman, och något kronovärde ansågs icke längre behöva beräknas för desamma. Var hemmanet däremot indelt, eller disponerades räntan eljest av enskild person, ersattes det ständiga markegångspriset med vanlig kronovärdering. Detsamma var också fallet vid köpe- och bytesfrälsegodsen, och detta motiverades med att uträkningarne och likvidationerna just grundade sig på kronovärdet [3]. Övriga frälsehemman infördes däremot utan någon ränta på det gamla sättet. Ännu en märklig nyhet var, att tionden, uträknad till ett fastställt pris med tiondesättningen såsom norm, infördes i jordeboken. Tiondelängderna blevo härigenom obehövliga. Kungs- och ladugårdar samt kronan behållna lägenheter skulle i räkenskaperna placeras sist för varje socken. Alla förmedlingar skulle observeras och »avhysta och ålagda hemman» endast införas med sina namn utan angiven ränta. Obefintliga hemman skulle däremot alldeles uteslutas. Räkenskapsåret skulle räknas från mars till mars. Alla bråkdelar av värden försvunno, och skatterna beräknades endast i daler och ören.

---

[1] I 1696 års jordeboksmetod, då en dylik indelning första gången ägde rum, voro huvudtitlarne fyra.

[2] Medelmarkegångspriset för t. ex. spannmål belöpte sig i de flesta länen till tre daler s. m. tunnan.

[3] Kam.-koll. skr. till orterna 1718 6/8.

Nu uppstår frågan, huruvida 1718 års jordeboksmetod även tillämpats i Skåne, Blekinge och Bohuslän. Det kunde synas obehövligt att införa densamma i dessa provinser, då skatteförenkling här redan förut var verkställd. Jordeboksmetoden åsyftade i stort sett ingenting annat än att sammanslå de olika naturapersedlarne till en enda penningsumma, vilken, som det hette, skulle utgå i ond och god tid, och detta system var ju redan genomfört i de omförmälda landskapen. För att besvara detta spörsmål i sin helhet blir det nödvändigt att företaga en undersökning av vart och ett av de fyra länen för sig.

En gemensam princip för de län, där penningsystem efter kronovärde var gällande, torde kunna utläsas ur det formulär till jordebok, vilket kammarkollegium den 7 februari 1718 avsände till orterna. Det heter nämligen här bl. a.: »Men vore några persedlar, som av gammalt ingen förhöjning varit undergivne utan blivit betalda antingen i själva persedeln eller med penningar efter kronovärdering, så bliver det vid det, som av gammalt varit, och slås sådana persedlars värde allenast efter kronovärdering till räntan» [1]). Någon jordeboksförhöjning eller något medelmarkegångspris skulle med andra ord icke kunna åsättas de förutvarande ordinarie räntorna i Skåne, Blekinge och Bohuslän.

Vad först Blekinge och Malmöhus län beträffar, genomfördes den nya jordeboksmetoden respektive 1718 och 1719. Fyra huvudräntor upptogos, dels jordeboksräntan, vilken utgick med samma belopp, som under föregående år utgjort ordinarie ränta, dels terminskatten och saltpeterskatten, vilka efter 1725 sammanslogos till hemmantalsräntan, och dels slutligen kronotionden, som var uträknad efter ett pris av tre daler s. m. för tunnan. Under perioden 1719—24 förekommer i jordeböckerna endast titeln »årliga jordeboksräntan», men en jämförelse ger vid handen, att denna benämning till sitt belopp fullt motsvarade alla de ovan angivna huvudräntorna. 1725 års nya jordeboksmetod [2]) åstadkom

[1]) Cit. efter Sandb. Saml. C., sid. 153 (KA).

[2]) Ang. denna se J. E. Almquist, a. a., 41.

ingen förändring i Blekinge län; och det var först år 1730, som en av dess principer blev tillämpad, nämligen tiondens borttagande ur jordeböckerna.

I Göteborgs och Bohuslän infördes metoden från och med 1719. Huvudräntorna voro här av flera slag, i det att de extra ordinarie räntorna nämnda år upptogos specificerade vid sidan av jordeboksräntan och kronotionden. Det följande året sammanslogos alla de olika räntorna i en gemensam summa under titeln årliga jordeboksräntan, utan någon som helst specificering. Detta fortgick till 1725, då ny jordeboksmetod trädde i kraft och »den årliga jordeboksräntan» uppdelades på tvenne poster, dels jordeboksräntan och dels hemmantalsräntan, varemot kronotionden, som dittills ingått i den årliga jordeboksräntan, alldeles bortföll.

I Kristianstads län slutligen kom 1718 års jordeboksmetod aldrig att införas. Under hela tiden mellan 1718—24 upptogs endast den ursprungliga ordinarie räntan i jordeboken. Först 1725 tillkom en hemmantalsränta vid sidan av den ordinarie räntan, vilken sistnämnda samtidigt bytte namn och i likhet med motsvarande ränta i övriga län erhöll benämningen jordeboksräntan. Tionden kom av detta skäl icke att upptagas i detta läns jordebok.

En jämförelse mellan jordeboksräntan före och efter den nya metodens införande visar, att slutsumman för varje hemman genom reformen ungefär fördubblats mot förut [1]). Detta behövde dock icke innebära någon som helst förhöjning av skatten, ty i den senare slutsumman ingingo såväl alla sammanslagna extra ordinarie räntor som kronotionden, vilka skattetitlar förut icke upptagits i jordeboken. En undersökning ger också vid handen, att skatten i sin helhet genom jordeboksmetoden snarare blivit sänkt än förhöjd.

---

[1]) Se t. ex. följande utdrag ur Malmöhus läns jordebok: $^{7}/_{16}$ mantal Simblinge n:o 1 i Simblinge socken av Wemmenhögs härad

räntar 1718 .... 15 daler 27 öre 6 penningar
» 1719 .... 30 » 11 » —

Kronotionden t. ex., som förut utgått i ett bestämt antal tunnor spannmål, beräknades numera efter ett fixt pris, vanligen tre daler s. m. per tunna, vilket motsvarade det uträknade medelmarkegångspriset för tioårsperioden 1706—1716. Men vid tiden för jordeboksmetodens genomförande voro spannmålsprisen fem till sjudubbelt högre än det ständiga markegångsvärdet[1]).

Att priset just vid denna tidpunkt stod så synnerligen högt, hade sina särskilda orsaker. Karl XII hade nämligen genom upprepade påbud tillåtit undersåtarne att betala alla ordinarie skatter med nödmynt och myntsedlar[2]). Och sådana betalningsmedel hade allmogen gott om. Borgarne klagade också allmänt 1718, att bönderna voro alltför bemedlade och därför ej brydde sig om att införa några varor till städerna som förut[3]). Och Per Ribbing yttrade i sekreta utskottet den 5 mars 1719, att allmogen hade så mycket mynttecken, att den kunde betala sin skatt för många år framåt, och därför ville den nu varken göra körslor eller annat arbete. Att varorna i städerna härigenom omåttligt fördyrades, ligger i sakens natur. Det gick faktiskt så långt, att om en bonde i Skåne, Blekinge eller Bohuslän år 1718 eller 1719 försålde endast den tiondespannmål, som han under föregående år varit skyldig att leverera in natura,

---

[1]) Cronholm, a. a. meddelar å sid. 423 ett utdrag ur »handlingar hörande till Skånes historia», hämtade ur den s. k. Engeströmska handskriftssamlingen. Härav framgår, att tiondespannmålen i Malmö uppskattades till följande priser. Åren 1696—99 betalades en tunna råg med 5 och 6 daler s. m. Priset föll sedan till 2 daler med undantag av åren 1709—10, då en tunna betalades med resp. 6 och 5 daler, och år 1718 var priset uppe ända till 20 daler. En tunna korn varierade under 1680 och 1690-talen mellan 1 daler 16 öre och 4 daler. År 1717 kostade tunnan 5 daler och 1718 ända till 15 daler. Annars var det vanliga priset något över 2 daler s. m. En tunna havre betalades i allmänhet med 1 à 2 daler, men steg 1718 ända till 6 daler s. m. Och dock var markegången i Malmö, varifrån dessa siffror härstamma, lägre än den i Helsingborg, Landskrona och Kristianstad.

[2]) Kungl. påbud 1716 $^{8}/_{8}$ och $^{11}/_{9}$ samt 1718 $^{3}/_{2}$.

[3]) Görtz skr. till Karl XII 1718 $^{16}/_{7}$, tryckt hos Cederschjöld: Riksdagen i Stockholm 1719, Bihanget, 88.

han ofta enbart med denna inkomst kunde bestrida såväl tionden som hela jordeboksräntan.

Såsom av föreliggande uppsats framgår, hade skatteförenklingen i Skåne, Blekinge och Bohuslän genomförts eller vidmakthållits av den svenska statsmakten i strid mot den skattdragande allmogens vilja och önskemål. Det är sant, att kronan därvid handlade av rent egoistiska motiv. På grund av de säregna förhållanden, som rådde i dessa landskap, var det under envåldstiden av större ekonomisk fördel att uttaga räntorna i penningar efter kronovärde, vare sig detta värde, såsom i Skåne och Blekinge, var detsamma som den vanliga svenska kronovärderingen eller, såsom förhållandet var i Bohuslän, prisskillnad var rådande. Allt efter som tiden skred framåt, visade det sig emellertid, att penningvärdet sakta men säkert sjönk, och följden härav blev, att samtidigt naturapersedlarnes värde steg i proportion. Vad som under den karolinska tiden varit fördelaktigt för kronan, tedde sig under frihetstiden och det gustavianska tidevarvet som motsatsen [1]). En sådan utvecklingsmöjlighet hade heller icke varit främmande för envåldstidens män, men de hade tröstat sig med, att Kungl. Maj:t alltid i en framtid hade makt och befogenhet att hålla kronan skadeslös [2]). Att de misstogo sig i denna punkt, bör

[1]) Ridderståhl skriver härom 1766 i sitt a. a., sid. 21: »Emedan desse Provincier (Skåne och Bohuslän) på det sätt de nu betala sine Räntor, icke en gång kasta så mycket af sig, som Kronan till landets förswar, Oeconomie, Politie och Militiae-stater med mera årligen påkostar, så att man, genom desse Provinciers lemnande uti en så ringa drätsel, ej begriper, hvarföre Sveriges framfarne Konungar och wåre förfäder spildt så många Lif och klädt så mången blodig skjorta, att återwinna ett Land, hwarpå Riket årligen måste sätta till, och hade således i detta hänseende varit för ett obemedladt Rike fördelagtigare at lemna det till sin förra Herre, som bättre kunde göra sig gagn deraf, än at med lif och blod kiöpa sig en årlig förlust.» Jfr ock »Utdrag af kammarkollegii betänkande ang. kronans räntors rätta utgjörande och vederbörandes lidande medelst sina penningelöner den 18 februari 1765», tryckt i Sthlm 1793.

[2]) »Om Konung Carl den XI lefwat i wår tid» (1760-talet), skriver Ridderståhl på tal härom, »hade han wist ej tillåtit räntornas betalning i penningar efter 2 dal. 8 öre à 3 dal. silf:mt tunnan spannemålen.»

icke räknas dem till last. Men sedan beskattningsrätten efter 1718 realiter övergått i riksdagens händer, visade det sig, att en förändring var omöjlig att genomdriva. Indelningshavarne i Skåne, Blekinge och Bohuslän, som mest kännbart blevo lidande genom penningvärdets fall, försökte upprepade gånger under 1760-talet att få till stånd en tillbakagång till naturasystemet, men aktionen misslyckades till följd av allmogens envisa motstånd [1]). När efter 1772 års statsvälvning Kungl. Maj:t ånyo syntes hava återvunnit åtminstone en del av sin forna makt i beskattningsfrågor, gjordes nya försök från indelningshavarnes sida. De högre officerarne inlämnade böneskrifter till konungen, och själve hertig Karl förmåddes att underskriva en sådan [2]). Men allt var förgäves. Sedan ärendet den 16 maj 1774 slutbehandlats i rådet, förklarade Gustaf III den 6 juni samma år, att han icke kunde bifalla indelningshavarnes önskemål. Sedermera vid 1818 års riksdag förnyade skånska krigsbefälet sin anhållan, att dess i hemmansräntor bestämda avlöning finge utgå in natura. Men då statsutskottet föreslog, att ständerna hos Kungl. Maj:t skulle begära ytterligare utredning, bifölls förslaget endast av tvenne stånd, nämligen präster och borgare, varför hela frågan förföll. Ännu en sista gång vid 1828 års riksdag framställdes en motion i ovan berörda ämne, men den blev denna gång omedelbart avslagen [3]). Först

---

[1]) Se bl. a. Ridd. och ad. prot. 1766 $^{15}/_{2}$. Bondeståndets prot. 1766 $^{8}/_{2}$. Ståndet fann indelningshavarnes yrkande strida »mot flera kungl. stadgar och förordningar och jämväl uti sig själf högst obilligt och olämpligt», varför det borde »i allone afslås och förkastas.» Borgarståndets prot. 1766 $^{20}/_{2}$ och $^{16}/_{3}$ samt Prästeståndets prot. 1766 $^{22}/_{2}$, $^{15}/_{3}$, $^{17}/_{3}$ och $^{20}/_{3}$. Sekr. utsk. prot. 1765 $^{27}/_{11}$ och $^{17}/_{12}$. Vidare Riksens ständers skr. till Kungl. Maj:t 1766 $^{28}/_{4}$ och kungl. brevet $^{7}/_{5}$ s. å. (tryckta i »Äldre handlingar rörande Skåne, Halland, Blekinge och Bohuslän» Sthlm 1871, sid. 84—91) samt Urskillningsdeputationens prot. 1770 $^{10}/_{1}$ (RA).

[2]) Ridderståhls memorial 1773 $^{28}/_{8}$ och 1774 $^{20}/_{4}$ och $^{18}/_{5}$ samt hertig Karls memorial 1773 $^{7}/_{9}$ (RA). Det sistnämnda är daterat från »lägret vid Lund.»

[3]) Riksdagstrycket 1818 och 1828.

genom grundskatternas fullständiga avskrivning förlorade allmogen i Skåne, Blekinge och Bohuslän de fördelar i beskattningsavseende, vilka den mot sin vilja förvärvat under den karolinska tiden.

Jan Eric Almquist.

(Tryckt i februari 1921).

Två praktskrin från Skåne.

En studie i 1000-talets konsthistoria.

I. Skrinen från Kammin och Bamberg.

Vid den östra Odermynningen, nu kallad Dievenow, mellan Stettiner Haff och Östersjön ligger på fastlandets kust den gamla staden Kammin. Nu är mynningen igensandad men fordom var här en viktig segelled. Dessa trakter stodo under vikingatiden i livlig förbindelse med Skandinavien, där Skåne låg dem närmast. Något längre fram, under 1100-talet, utgingo missionståg hit från Danmark och Skåne. Denna missionsverksamhet möttes med en söderifrån kommande. Genom biskop Otto af Bamberg grundades på 1120-talet ett biskopsdöme i Kammin, som då var den pommerske hertig Vladislavs residens. Ett halfsekel senare reste sig där den nuvarande domkyrkan.

I denna domkyrka bevaras såsom en dyrbarhet av oskattbart värde ett skrin av ovanlig, oval form. Dess stomme är av trä, men träet döljes i det yttre av rika beslag samt ornerade benplattor däremellan. De 22 plattorna äro troligen av älghorn — man har också gissat på fossilt elfenben (mammut). Skrinet går under den hel. Kordulas namn och skall innehålla reliker av detta helgon, en av S:ta Ursulas 11000 ledsagarinnor.

Ett liknande men mycket mindre skrin har funnits i Bambergs dôm och sedan kommit till nationalmuseet i München, där det nu förvaras. Tekniken och dekorationen äro mycket överensstämmande med Kamminskrinets, benplattornas ornering dock något grövre och kraftigare än å

detta. Bambergskrinet kallas den hel. Kunigundas juvelskrin och skall enligt en — dock ganska sent belagd — tradition ha tillhört denna kejsarinna, Henrik II:s gemål, född furstinna av Luxemburg.

De rika bronsbeslagen å dessa skrin ha varit förgyllda, också benplattorna ha kanske en gång strålat av guld och färger.

Skrinen äro emellertid för övrigt ganska väl bevarade och ha det allra mesta av sin forna dekoration kvar. — Kopior i avgjutning finnas i Statens Historiska museum, Stockholm, samt i Oldnordisk museum, Köbenhavn.

Den utomskandinaviska, företrädesvis tyska litteraturen om dessa skrin är ganska rikhaltig. Mest omsorgsfullt och noggrannt beskrivna äro de av Adolph Goldschmidt i det stora verket Die Elfenbeinskulpturen aus der Zeit der karolingischen und ottonischen Kaiser II (Berlin 1918, s. 58 f. samt Taf. LXII—LXIX). I den skandinaviska forskningen äro de i senare tiden endast behandlade av H. Shetelig: To danske pragtskrin fra vikingtiden (i Kunst og Haandverk, festpublikation till Joh. Bögh 1918) [1].

II. **Beskrivning av skrinen.**

Skrinet från Bamberg (fig. 1) mäter 26 cm i kvadrat; höjden är jämt hälften (13 cm). Mellan beslagen äro infällda och fastnaglade 16 benplattor med utsnidade ornament. Å locket främst: två fåglar affronterade (kring ett kors, som ursprungligen synes ha bildats av låsöverslaget); fåglarna ha lång nacktofs samt slingor omkring kroppen, stjärten utgår i bandartade fjädrar, fötterna ha långa tår. På

---

[1]) Shetelig har tydligen skrivit sin uppsats, innan Goldschmidts arbete utkom. Shetaligs uppsats åter var icke för förf. till denna lilla avhandling tillgänglig, när jag på våren 1920 först studerade dessa skrin och bl. a. i ett föredrag i Etnologiska Föreningen i Lund (Skånsk konst vid 1000-talets början) påpekade likheten mellan skrinens ornering och runstensornamentiken i Skåne (som Goldschmidt icke ingår på).

ena sidan därom ett fyrfotadjur i slingor med väldig »lilje»artad svans, öppet gap samt höftspiraler (jfr fig. 14). På den andra sidan om fåglarna två liknande fyrfotadjur affronterade, men med halsar och huvud tillbakaböjda. Mitt emot nyckelsidan: ett huvud en face i slingor med stora, runda ögon och runt oval näsa och slingorna, stundom delade, utgående från hår- och pannband samt från mustascher och den delade hakan, i flätning (entrelac, fig. 8 nedan). — Kropparna och banden äro mönstrade med små ovaler eller rundlar (pärl-mönstring); större kulor fylla mellanrummen.

Å skrinets framsida (jfr fig. 1) ser man två liknande fåglar som å locket samt däremellan ett fyrfotadjur som ser

Fig. 1. Skrinet från Bamberg (Nationalmuseum i München).

sig tillbaka; de stora ögonen på fåglarna äro här rätt tydligt tillspetsade framåt. Baksidan har liknande djurbilder, fåglarna också med tillbakaböjda huvud (fig. 23); vid den ena synes en orm; fyrfotadjuret är långsträckt som de två affronterade å locket. Sidostyckena åter ha fåglar i mitten och fyrfotadjur däromkring; ett av dessa har halsen långt utdragen nedgående under buken (se fig. 18). Både nostofs och nacktofs äro å de flesta fyrfotadjuren tydliga. Två sådana djurbilder ha emellertid huvudet en face, av ett slags leopardtyp, men med »ansiktet» liknande den ovan beskrivna masken å locket.

Dylika ansikten en face, med entrelac, ser man å

sköldar fästa på lockets fyra sidor (jfr fig. 1 samt fig. 7 nedan).

De uppstående beslagsändarna å locket utgöras av hundartade huvuden med utsprång i nosen samt pärlprydda band. Beslagsbanden ha ingraverade rankor, till dels regelmässiga, senantika (bysantinska) akantusrankor, till dels mera upplösta sådana (å locket) liknande en degenerad »löpande hund», slutligen också rankor övergående i kantigt flätverk (entrelac), se figg. 29 o. 30 nedan.

Skrinet i Kammin (fig. 2) är, såsom jag nämnt, betydligt större, av oval form och mera välft i locket, det mäter 63 cm i längd, 33 cm i (största) bredd och är 26 cm högt

Fig. 2. Skrinet i Kammins domkyrka (Efter Magnus-Petersens teckning).

eller jämt dubbelt mot det förra. Här möta oss samma fyrfotadjur och fåglar, fyrfotadjuret än framåtblickande, än tillbakablickande, än slutligen (och i flera fall) med huvudet en face, mänskolikt med långa mustascher; sådana huvuden i slingor som på Bambergskrinets lock förekomma här å smalsidorna (se fig. 9). Fyrfotadjuret har stundom en tydligt markerad man (lejontypen, fig. 14). Ofta utbreder sig emellertid kroppen ormartat och de två bakbenen försvinna; och oftare än å det förra skrinet dela sig lederna för och i slingor. De små fälten fyllas blott av slingor. Arbetet är här något finare och elegantare än å Bambergskrinet, formerna mera invecklade. — De uppstående beslagsändarna ha här också en något större prakt, somliga äro hund-

artade, andra fågelartade med spetsig näbb och långa pärlband. Sköldar med människohuvud saknas däremot. Beslagslisterna visa liknande rankornering, dock i rikare omväxling, bl. a. dubbelrankor (fig. 29—30). Jämte entrelac förekommer också regelmässigt flätband. Å nyckelskivan äro ingraverade två fåglar affronterade (måhända har mellan dem nyckeln med låset bildat ett kors); ställning och huvud likna mycket de å Bambergskrinets benplattor å locket (kring nyckelhålet) snidade; också här finns nacktofs.

De båda skrinen äro tydligen samtida eller nästan samtida, troligen tillkomna i samma verkstad, om än icke — annat än möjligen de graverade metallbeslagen — utförda av samma händer.

III. Månskohuvudet en face (masken).

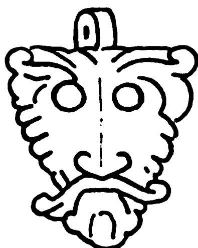
Skrin av trä, metall eller ben till förvaring av dyrbarheter voro sedan romarnes dagar icke ovanliga även norr om Alperna. Formen är merendels avlång med locket platt eller ock taklikt. Det välvda locket torde särskilt ha brukats i Orienten, liksom den ovala formen. I Västeuropa upptogos dessa drag under karolingisk och ottonisk tid; då hade en ny konstblomstring uppstått i Bysans, och vår konst rönte liflig påverkan därav, direkt och indirekt.

Jag skall nu genomgå de förnämsta motiven i dessa skrins dekoration och framdraga de närmaste stilfränderna.

Vi vända oss då först till människohuvudet en face (masken) med flata band och slingor (entrelac).

Maskartade huvud en face äro icke sällsynta i folkvandringstidens konst, ja de påträffas redan i den romerska järnåldern. Mestadels förekomma de under denna tidiga period å importerade föremål, alster av provinsialromersk konstindustri. Masker voro ju ett ganska vanligt element i den romerska utsmyckningskonsten. Sådana kärl, redskap och smycken av metall, importerade eller eftergjorda, prydda med masker, ha funnits flerstädes i Sverige och Danmark.

Vanligen äro dessa masker skägglösa, någon gång ha de (stripigt) helskägg, stundom endast mustascher. Dessa maskformer upptagas å folkvandringstidens spännen. Ett mustaschprytt ansikte se vi t. ex. å ett silverspänne från Gotland (se O. Montelius, Den nordiska järnålderns kronologi, Sv. fornminnesföreningens tidskrift X fig. 221); ansiktet förekommer på två ställen, på det ena är det omgivet av två gapande djur [1]. En liknande mask ser man å en silverknapp funnen i Dalsland (Vitt. Ak:ns Månadsblad för 1892 s. 91), en annan sådan å en svärdsknapp av brons, ett nordiskt arbete funnet i Paddas, Estland (T. J. Arne, La Suède et l'Orient s. 21; jfr ock en svärdsknapp av silver funnen i Norge, G. Gustafson, Norges Oldtid s. 101). Å bågspännen bildar manshuvudet icke sällan prydnaden å ändutsprången, ersättande det annars vanliga djurhuvudet (så på norska spännen t. ex. hos Salin, Tierornamentik figg. 523 o. 525). Likaledes förekommer det utskjutande överst å betselbeslag (t. ex. i fynd från Halla s:n, Gotland, Statens Hist. museum).

Fig. 3. Hängprydnad, efter orig. i Lunds univ. Hist. mus.

Såsom självständigt ändbeslag eller hängprydnad återfinnes den skäggiga masken flerstädes i Vendelfyndet. En liknande liten hängprydnad, där ansiktet har stora runda ögon samt långa mustascher, slutande i knoppar, avbildas här (fig. 3) efter original i Lunds universitets Historiska museum [2]) (ett liknande hos Gustafson, anf. arb. fig. 523; ett annat å nålknappen på ett ringspänne i Oldnordisk museum, Köbenhavn).

[1]) Ett liknande motiv å ett spänne från kant. Wallis, Schweiz, hos B. Salin, German. Tierornamentik fig. 664; jfr också nedan figg. 6 och 11. På engelska spännen sitter masken ofta å en knapp på bygeln, se Salin fig. 700 samt Baldwin Brown, The art in early England III sid. 323 (enl. B. troligen en skandinavisk typ).

[2]) Fig. 3 ävensom de flesta följande figg. äro efter original eller avbildningar ritade av målaren herr Hans Erlandsson, till vilken jag härmed får uttala mitt förbindliga tack.

De huvud en face, som från folkvandringstidens slut uppträda i den nordiska ornamentiken i samband med gripdjursmotivet, synas stundom vara människoliknande. Dylika övergångsformer eller mera ovissa bildningar förekomma redan å de äldre spännena och beslagen. Från 800-talet se vi en mängd dylika ansikten en face i Osebergsskeppets träskulptur.

Har redan under folkvandringstiden, t. ex. å hängbeslagens masker, skägg och hår visat tendens till flätning, blir flätningen, den iriska »interlaced style», från 900-talets början rätt ofta förekommande. Vi se en ansats därtill t. ex. i filigranarbetet å vissa hängprydnader av silver, särskilt de från det stora fyndet i Fölhagen, Gotland, bekanta. I utvecklad bandflätning framträder huvudet å några runda praktspännen av silver med upphöjdt arbete (från Vårby, Södermanland — se Teckningar från Statens Histor. museum utg. av H. Hildebrand h. 2 pl. 2 — samt från Öland, Statens Histor. museum); det förekommer där å vart spänne fyra gånger i växling med djur i entrelac; liksom stundom maskerna från äldre tid äro huvudena prydda av pärlband. Särskilt typiskt framträder ansiktet i entrelac å de ovala spännena (spännbucklorna). De äldre formerna av dessa spännen ha någon gång skägglösa masker [1]). Från 900-talet blir det skäggiga enface-huvudet icke ovanligt särskilt på ovala spännen från Öland (två vackra ex. i Gårdbyfyndet, Statens Histor. museum). Här är den ovan s. 273 skildrade typen med pannband, delad haka samt skägg och hår utgående i flätband redan utbildad (fig. 4) [2]).

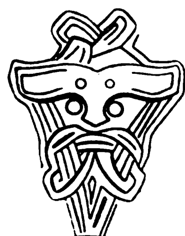

Fig. 4. Från ett ovalt spänne, Öland.

Denna typ uppträder nu vid följande århundrades bör-

[1]) En sådan i Lunds univ. Histor. mus. — Skägglösa masker förekomma, såsom ovan antytts, i folkvandrings- och äldre vikingatid även å armringar, runda bronsspännen o. a. prydnader samt å gotländska ringsöljor (se t. ex. Birger Nehrman, Gravfynd från Gotland under tiden 550—800, Antikvarisk tidskrift bd. 22 pl. XVI—XVIII).

[2]) Ad. Goldschmidt, anf. arb. s. 19, påpekar redan denna typ.

jan å runstenar på Jutland (tre ex.) samt i Skåne. På den s. k. Lundagårdsstenen, nu stående å runstenshögen framför universitetshuset, förekommer den dels ensam på ena sidan (fig. 5) dels flankerad av två fyrfotadjur på den andra (fig. 6, inristningen är i vertikalriktningen, alltså vinkelrätt mot den förra). Den senare bildframställningen har också funnits å de två försvunna bildstenarna från Hunnestad, Skårby socken (såsom redan L. Wimmer, De danske Runemindesmærker III s. 38 anmärker). Från Skåne föres maskmotivet till övre Sverige; det har troligen förekommit i Västergötland (å runstenen n. 78 hos K. Torin, Västergötlands runinskrifter), och man återfinner det i Södermanland å Kolundastenen i Stenkvista s:n (se S. Lindqvist, Den helige Eskils biskopsdöme fig. 63) [1].

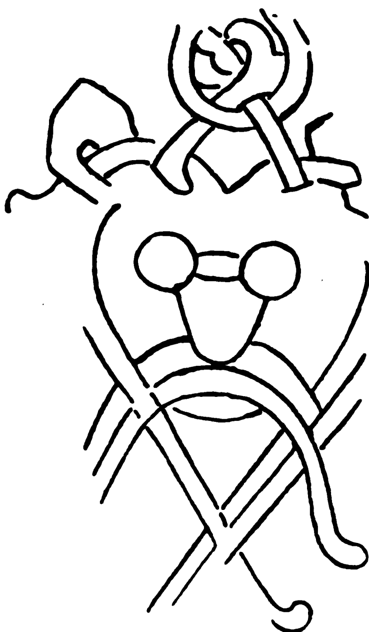

Fig. 5. Från Lundagårdsstenen.

Det är detta från de ovala spännena och från runstenarna bekanta huvud som upptagits å de båda praktskrinen, nämligen å flera av benplattorna (figg. 8—9) samt å Bambergskrinets metallbeslag (fig. 7).

---

[1]) Å runstenen i Lagnö, Aspö s:n (G. Stephens, Runic Monuments II s. 741) förekommer en man med liknande ansikte en face men med hel figur och med uppsträckta händer som hålla i runslingans ändar. Se ock bilden å en runsten i Västergötland, Torin n. 87. — I Oldnordisk museum, Köbenhavn, finnas två runda hängsmycken av silver med liknande en face-bilder (i halvfigur) och uppsträckta händer. Månne vi här ha att göra med avläggare av den antika-gammalkristna oranttypen? Ett huvud med två uppsträckta armar förekommer bl. a. på den berömda silverskålen från Gundestrup, Jutland (Sophus Müller, Vor Oldtid, pl. vid s. 572). Jfr ock det hos Baldwin Brown anf. arb. IV pl. IX avbildade spännet från Regensburg.

Masktypen går, som vi sett, långt tillbaka. Dess förbindelse med entrelac'en sker jämförelsevis sent och tydligen — såsom S. Müller redan påpekat — efter iriskt mönster. (Jfr. fig. 10, ur The Book of Kells, 700-talets början, efter E. H. Zimmermann, Vorkarolingische Miniaturen pl. 169).

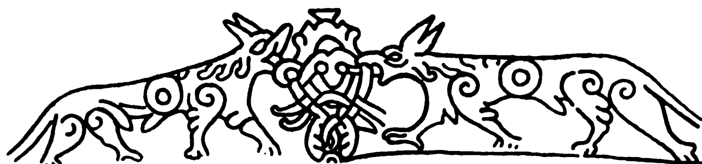

Fig. 6. Från Lundagårdsstenen.

Men på de brittiska öarna, där »the interlaced style» snart också upptages i de sydengelska manuskriptens figurer, äro masker med dylikt flätverk icke vanliga, utan flätverket i hår och skägg förekommer merendels å helfigurer, apostlabilder etc. Förbindelsen av entrelac och maskform i ornamentell avsikt synes därför vara en självständig nordisk skapelse. Entrelac'en in-

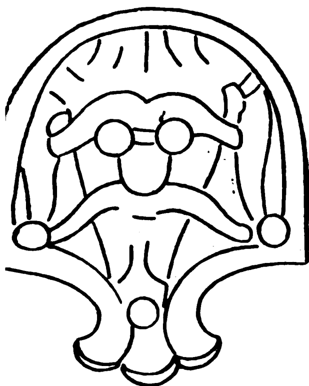

Fig. 7. Från Bambergskrinets beslag.

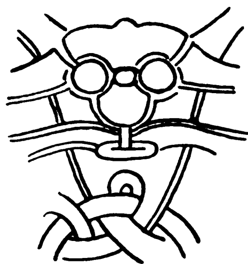

Fig. 8. Från Bambergskrinet.

Fig. 9. Från Kamminskrinet.

fluerar ju också, som vi ha sett, på djurhuvudena en face å de båda praktskrinen.

Rörande huvudets symboliska betydelse må nämnas att, då det förekommer på runstenar, man gissat att det skulle utmärka guden Tor eller (senare) Kristus. Man kunde

också tänka på den avlidne eller någon hans förfader. Det bör i detta sammanhang påpekas, att de älsta nordiska mynten stundom siras av ett ansikte en face — vanligen med utdragna mustascher såsom på de ovan omtalade fibulorna från folkvandringstiden — och att detta ansikte åtminstone i vissa fall torde utmärka monarken, under vilken myntet slogs, liksom kanske redan Karl den stores Dorestadsmynt. (Annars har man gissat, att ansiktet å dessa mynt skulle föreställa Kristus).

Fig. 10. Övre delen av en sida i The Book of Kells (Dublin).

Ursprungligen är ju ett huvud en förkortad framställning av en person, och det är väl möjligt att så var meningen även under runstenstiden, liksom fortsättningsvis i den medeltida konsten; till motivet: huvud mellan två djur (Lundagårdsstenen), återkommer jag nedan. Emellertid blev ju i romersk konst, såsom ovan antyddes, huvudet en face, masken, blott ett ornament, som anbragtes i omväxling med andra ornament, djur, växtmotiv, bukranier, vapen, troféer etc. Som ornament uppträder det på metallspännen, som orna-

ment också på praktskrinen. Att å de senare, där huvudena förekomma på särskilt utmärkta platser, en viss symbolik har kunnat spela in, vill jag emellertid icke bestrida.

IV. Fyrfotadjuren.

Fyrfotadjuret är det mest framträdande motivet å praktskrinen, men det varieras, som vi sett, på flera olika sätt. I de tydligaste fallen är härledningen från lejontypen omisskännelig; men stundom blir djuret mera hundliknande, stundom erinrar det, genom bandartat grenverk å huvudet, om hjorten. Slutligen går det också över i drak- och ormformer.

Hunden och hjorten voro ju väl för våra förfäder bekanta, liksom hästen, som ofta förekommer på våra runstenar. Men lejonet var för dem ett underdjur, nästan som draken, och dessa typer kommo med andra motiv utifrån, draken från västerlandet, lejonet företrädesvis från söder och sydost.

Fig. 11. Från en handskrift i Brüssel.

Lejonet är ju ett av den gammalkristna tidens allra förnämsta motiv. Det upptages i den förkarolingiska konsten både söder och norr om Alperna och går även över till de brittiska öarna. Typen blir emellertid både på ena och andra hållet rätt urartad. Ej sällan förekomma två lejonfigurer affronterade eller addosserade; ett exempel ger fig. 11 från en handskrift, Collectio Canonum, tillhörig en merovingisk skola (Corbie) från c. 770 (nu i Brüssel, bilden efter Zimmermann pl. 121). Andra exempel kunde hämtas ur den samtida Codex aureus i Stockholms Kgl. Bibliotek, stammande från en sydengelsk skola. Ett något tidigare exempel, från 700-talets början, ger The Book of Kells (Dublin), se fig. 12 (i bågen, obs! benen utdragna i slingor; bilden efter Zimmermann pl. 166).

Under den karolingisk-ottonska renässansen synes lejon-

gestalten ha återvunnit något av sitt ursprungliga utseende, ett förhållande till vilket inflytandet från Bysans i hög grad bidragit.

Å den stora Jellingestenen på Jutland (c. 980) har fyrfotadjuret de för lejonet utmärkande dragen: lockig man samt stora kloförsedda tassar (på huvudet åter har det en nordisk nacktofs, som ser hornlik ut och har grenverk). Denna lejontyp anses ha karolingiskt (frankiskt) ursprung. Emellertid förekomma en hel del silverfynd från 900- och 1000-talen med lejonfigurer av tydlig orientalisk typ, så från Gamla

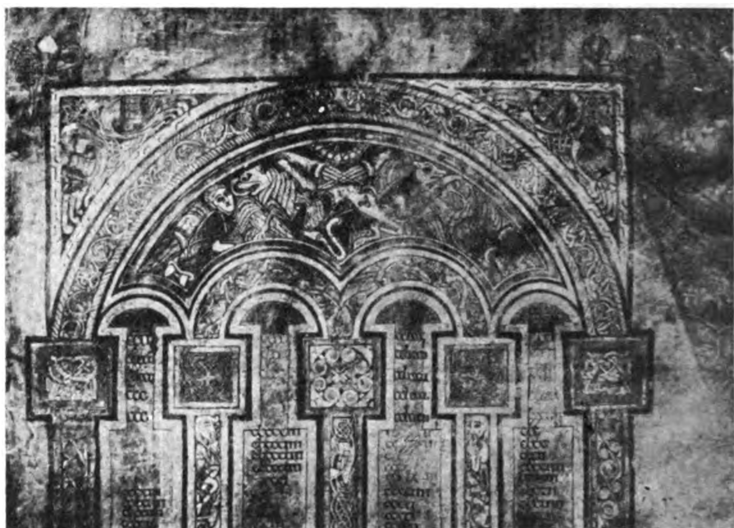

Fig. 12. Övre delen av en sida i The Book of Kells.

Uppsala och Älvkarleby (T. J. Arne, La Suède et l'Orient s. 178 ff.; Vitt. Ak:ns Månadsblad för 1891 s. 143 samt 158 ff.). Ett par av dessa silverskålar ha djuret tillbakablickande, på en förekommer växling av två framåtblickande och två tillbakablickande djur inom rundlar [1]). Huvudet en face före-

[1]) Det i Månadsbladet 1891 s. 160 avbildade tillbakablickande djuret upptages, med ringa modifikationer, i vissa av våra älsta framställningar av lammet med korsfanan. — Tillbakablickande djur förekomma redan under folkvandringstiden, dock mest på importerade eller under utländskt inflytande stående föremål. Sedan finner man det på 900-talet t. ex. i föremål funna vid Gok-

kommer också å ett fynd från Uppland, nämligen Skederidsfyndet (Statens Histor. mus.): det finnes i en bård å en silverskål (nu i fragment) med djur i slingor. Till samma grupp föremål från vikingatiden under orientaliskt inflytande hör ett kupigt silverlock i Oldnordisk museum, Köbenhavn, funnet i Haraldsborg och visande djurbilder i rundlar omgivna av växtmotiv; bland de tre djur som nu kunna urskiljas är ett framåtblickande, ett tillbakablickande och ett har huvudet en face — alldeles som på praktskrinen (en avbildning hos Sophus Müller, Dyreornamentiken i Norden, 1880, s. 198).

Emellertid bära även runstenarna vittne om huru detta motiv slagit rot i nordisk mark, och här är det Skåne som visar den starkaste utpräglingen. I det övriga Danmark får Jellingelejonet inga avkomlingar, men i Skåne ha vi redan sett dem å Lundagårdsstenen, om än något modifierade (fig. 6); å de förstörda Hunnestadsstenarna funnos de också — figg. 13 och 14 visa en parallell mellan en av dessa och en figur å Kamminskrinet. Rätt nära Lundagårdsstenens »lejon» står djuret å Tullstorpsstenen (fig. 15), likaså — men svagare — det å Skårbystenen. Den s. k. vargen å en av de kvarvarande Hunnestadsstenarna, den på vilken trollkvinnan rider, hör

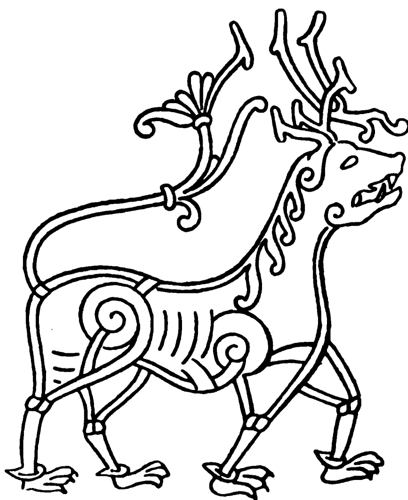

Fig. 13. Från Hunnestadsstenen n. VI (enl. O. Worm).

---

stadsskeppet (Gustafson anf. arb. s. 130). I gripdjursornamentiken förekommer det också t. ex. å ett praktspänne från Gotland (Månadsbladet 1879 s. 57); där ser man även djurbilder med huvudet en face. På runda praktspännen med rik skulptur finnas tillbakablickande djur i upphöjt arbete stundom bitande sig i svansen (t. ex. i fynd från Torsta, Helsingland, Statens Histor. museum).

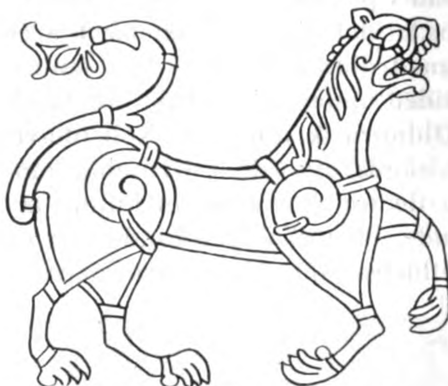

Fig. 14. Från Kamminskrinet.

till samma ras. Liksom entrelac-huvudena vandrar fyrfotadjuret uppåt, det uppdyker i Västergötland (Torin anf. arb. s. 54 och n. 90), vidare i Östergötland (ex. n. 106 hos E. Brate, Östergötlands runinskrifter), där Ledbergsstenen (n. 181), liksom Hunnestadsmonumentet, har djuret upprepat tre gånger; samt även i Södermanland (Tumbostenen, se S. Lindqvist anf. arb. s. 45). I Uppland blir det tydligt framträdande fyrfotadjuret, liksom på Gotland, mera hästliknande, med trubbig nos och hög länd. I de flesta fall har emellertid det gotländska och uppländska runstensdjuret huvudet avsmalnande framåt med utdragen överläpp och framåt tillspetsat öga, nacktofs samt slingor kring kropp och ben, vilka senare oftast övergå i slingor. I de tidiga engelska handskrifterna se vi liknande djurfigurer (ofta två och två, affronterade); men utvecklingen i Norden, särskilt Sverige, torde dock vara väsentligen självständig i sin styrka och mångfald. Med detta det egentligen svenska runstendjuret [1]) — som i Skåne fått en afläggare å Simrisstenen n. I — visa sig en del av djurbilderna å praktskrinen vara i släkt, särdeles — såsom vi sett — å Kamminskrinet (jfr. figg. 18 o. 19).

Fig. 15. Från Tullstorpsstenen.

[1]) I Norge visar Urnesgruppen en något yngre parallell (afläggare?).

Det svenska runstensdjuret är ofta tillbakablickande. Men också det mera lejonartade skånska runstensdjuret kan ha denna ställning (jfr parallelen figg. 16 o. 17). Inom Skåne ha vi väl nu intet sådant fall bekant; men av skånska händer har sannolikt den sten tillverkats som för en del år sedan fanns å gamla S. Pauls kyrkogård i London och nu förvaras i Guildhall Library (fig. 17). Å den skånska Vallebergastenen omtalas män som ligga begravda i London. Inskriften å Londonstenen, med danska runor, talar bl. a. om en Toke, ett namn som f. ö. möter oss på en i Stora Tvärgatan i Lund funnen sten samt bland de samtida myntpräglarne. Överensstämmelsen mellan djuret å Londonstenen och djuret på ett av Bambergskrinets benplattor är ju slående.

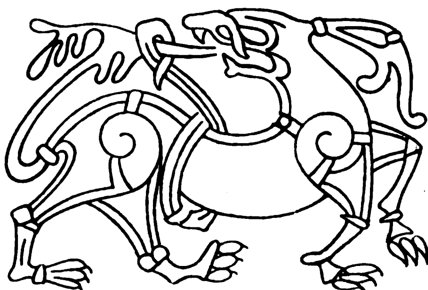

Fig. 16. Från Bambergskrinet.

Också på ett annat benföremål från c. år 1000, funnet i Lund, ser man det tillbakablickande djuret som ornament; det är en spelbricka (fig. 20), förvarad i Universitetets Historiska museum (också avbildad i A. Goldschmidts anf. arb. fig. 190); det visar en typiskt nordisk behandling av djurens extremiteter (gestalterna ha annars här något lidit genom anpassningen i den runda formen).

Fig. 17. Från Londonstenen.

Att dylika fyrfotadjur, framåtblickande och tillbakablickande, voro väl kända också i den tidens metallverkstäder i Danmark, bevisas av några bland våra älsta myntbilder. Till de tidigaste danska mynten, som troligen slogos i Hedeby före eller omkring 900, hör

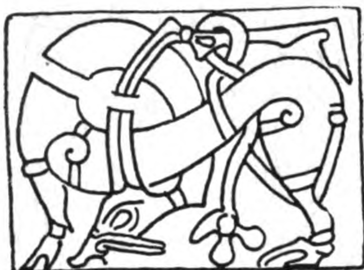

Fig. 18. Från Bambergskrinet.

Fig. 19. Från Ardrestenen n. VI.

en typ med tillbakablickande djur (21) [1]) samt ett par med hjortlika djur framåtblickande (se P. Hauberg, Myntforhold og Udmyntning i Danmark indtill 1146 pl. I); dessa senares framben erinra för övrigt starkt om de å skrinen samt Hunnestadsmonumentet förekommande (jfr figg. 13—14). Dessa mynt med hjortbilden ha bakom (över) hjorten ett ansikte, vänt horisontalt och liknande den ovan s. 280 omtalade Karl den stores-masken; framför hjorten en hoprullad orm. Under Knut den stores tid återupptogs denna mynttyp, om än i något urartad form (fig. 22, efter Hauberg, som dock numera icke räknar det till Lundamynten). — Nu blev Lund den förnämsta myntorten i Norden; en myntverkstad hade kanske funnits där tidigare, men konung Knut utvidgade den och anställde där (efter 1018) både engelska och inhemska myntpräglare. Redan under Sven Tveskägg (omkr. 1000) namngives en sådan myntpräglare: Godwine, tydligen en engelsman, som redan förut synes ha varit använd i Norge och Sverige. Under Knut möta oss sådana brittiska namn som Alfnoth och Alfward (se n. 19 bland Knuts Lundamynt

Fig. 20. En spelbricka av horn, funnen i Lund.

[1]) Ett liknande, funnet i Birka, avbildas t. ex. av Hj. Stolpe i »Björkö i Mälaren. Vägledning» (1888) fig. 18. Troligen voro båda slagna i Hedeby.

hos Hauberg, med ett kors uppstigande ur ett vackert blomsterornament) samt Beorn (mynt med Agnus Dei och andra kristna symboler); Beorn kan ju dock ha varit skandinav (Björn). Mera avgjort skandinaviska namn på myntpräglare äro Sven, Thursten, Thormoth (som också synes ha arbetat i Sigtuna) samt Thurcil (Torkel). — Myntpräglarne och de vid sidan om dem stående gravörerna hava utan tvivel för den nu i Lund begynnande konstverksamheten haft en icke ringa betydelse. Alldeles särskilt gäller ju detta metallkonsten. Men man kan också tänka på det konstnärliga arbetet i horn och ben, vilket icke står metallkonsten fjärran. De många myntpräglare, som nämnas i Lund under t. ex. Knut den stores tid (1018—1035), ha måhända icke

Fig. 21. Mynt från c. 900. (Hedeby?).

Fig. 22. Mynt från Knut den stores tid.

helt varit sysselsatta vid myntverket, utan ha också kunnat ägna sig åt andra konstnärliga uppgifter. —

Mot tiohundradets slut blir lejontypen allt vanligare, den ingår ju i den romanska konsten som ett huvudelement. I våra älsta vävnader upptogs den sannolikt genom direkt orientalisk inverkan; det tillbakablickande fyrfotadjuret se vi sålunda på Överhogdalstapeten, andra lejonbilder i mängd på Skogtapeten.

Djuret med huvudet en face (»leopardtypen»), som särskilt möter oss på Kamminskrinet, har också haft äldre fränder hos oss, såsom ovan (s. 283 noten) anförts, och har, också det, analogier å samtida silverföremål. Även denna typ bibehölls framdeles; särskilt ser man ofta ett huvud en

face gemensamt för två motställda djur. Den gamla hospitalskyrkan i Lund hade en sådan bild å ett tympanon (nu insatt över portalen till Lunds domkyrkas södra torn). På en dopfunt i Skee kyrka, Bohuslän (Salin, Ur djur- och växtmotivens utvecklingshistoria s. 111), har å det gemensamma huvudet det mask-artade utseendet bibehållits.

V. **Fågelbilderna.**

Fyrfotadjuret med huvudet en face hör tvivelsutan till de motiv å praktskrinen, vartill förebilderna voro hämtade

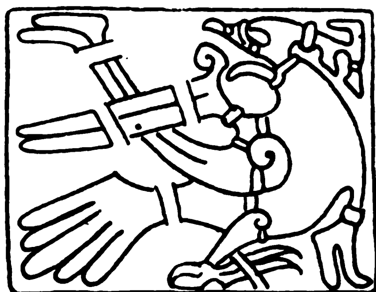

Fig. 23. Från Bamberg-skrinet.

Fig. 24. Från en silverskål funnen i Älvkarleby.

utifrån, nämligen — såsom också Goldschmidt påpekar — från den orientaliska konsten. Det samma torde vara förhållandet med fågelbilderna. Under folkvandringstiden äro sådana visserligen icke ovanliga, men de inskränkas merendels till hals och huvud (t. ex. å spännena), sedda i profil. Under vikingatiden förekomma fåglar företrädesvis å en del smärre föremål, smycken och beslag, importerade från öster eller sydost eller imiterande dylika (se T. J. Arnes anf. arb.). På runstenarna äro fågelbilder icke vanliga, men de förekomma dock dels i större scener, såsom Sigurdsristningar, dels mera enstaka, t. ex. å stenar i Odensala och i Tibble; stjärten är här yvigt utvecklad. I mera ursprunglig form återfinnas de på de ovan omtalade, i Älvkarleby funna

silverkärlen (fig. 24). Av liknande typ, dels framåtblickande dels tillbakablickande (fig. 23), äro fåglarna på praktskrinen, dock ha de här ett mera nordiskt kynne, på grund av den också här genomgående slingornamentiken.

Om beslagens fågelmotiv strax nedan.

VI. Affronterade och adorerande djur.

Flerstädes ha vi ovan mött grupper med två mot varandra ställda (affronterade) djur. På Gotlands bildstenar, både äldre, såsom en i Etelhem, och yngre, såsom Ardre n. VI, påträffas sådana, vanligen hästliknande. Likaledes på Upplandsstenar, t. ex. en i Torsvi s:n, nära herrgården, samt den bekanta Häggebystenen. En runsten å Tierps kyrkogård har två djur omgivande ett kors.

De två vaktande fåglarna å benplattorna på Bambergsskrinets lock och å metallbeslaget på Kamminskrinet omgiva låset, vilket å båda synes ha haft en korsform. Det skulle då vara en framställning analog med Tierpstenens och av en viss symbolisk karaktär.

Motivet är urgammalt i Orienten — fåglar eller fyrfotadjur i tillbedjan eller uppvaktning omgivande människor eller heliga föremål — och det uppdyker även i den mykenska konsten samt lever kvar i den senare orientaliska. Det går igen i den gammalkristna och bysantinska, där adorerande eller vaktande djur, affronterade kring ett föremål, äro mycket ofta förekommande. Vi ha sett prov därpå från den merovingiska konsten (ovan fig. 11). I den gammalengelska förekomma också sådana par av djur, såsom jag anmärkt. Lundagårdsstenens och de försvunna Hunnestadsstenarnas framställningar (jfr fig. 6) böra väl tolkas i denna riktning, om än djuren se mera anfallande än uppvaktande ut, liksom på det ovan s. 276 omtalade silverspännet från Gotlands folkvandringstid. På en runsten i Hulterstad, Öland, ser man också en mänsklig varelse omgiven av två djur (av det svenska runstensdjurets typ); framställningen

är i denna form närmast hämtad från den irländska konsten, såsom jag på annat ställe skall närmare utföra. Denna framställning synes vara analog med den ovan s. 278 noten omtalade å en runsten i Lagnö, Södermanland. Salin, som i sin avhandling »Ur djur- och växtmotivens utvecklingshistoria» omtalar denna bild, sammanställer den där (s. 96 f.) med en från Orienten härstammande framställning av en man hållande i två djur (fåglar), en framställning som påträffas å en hel del smärre föremål av metall från 900- och 1000-talen (jfr T. J. Arne, La Suède et l'Orient s. 164 f.). Det är denna framställning som något senare upptages i Lunds domkyrkas utsmyckning, särskilt framträdande på ett par kapitäl i norra sidoskeppet [1]).

VII. Djurhuvudbeslagen.

Från folkvandringstiden voro alltjämt djurhuvud omtyckta både i ytornament och i all synnerhet i ändbeslag. Och under vikingatiden ser man sådana i stor mängd på föremål av olika art. Jag vill särskilt erinra om de många praktfulla, i hela Norden funna kedjorna av guld, silver eller brons, där djurhuvudena i ändbeslagen uppbära en ring,

---

[1]) Man har även i senare tider antagit, att fyrfotadjuret på runstenarna, vare sig det uppträder vid en människa (resp. ett huvud eller en mask) eller ensamt, skulle föreställa Uppenbarelsebokens odjur. Å Jellingestenen skulle lejonet ha denna symbolik — gent emot den korsfäste på andra sidan; man har dock härvid icke observerat att lejonet här har omkring sig en orm och att betydelsen av denna framställning redan i den gammalorientaliska (mesopotamiska) konsten är det godas strid med det onda: lejonet betyder då den goda makten, ormen åter den onda. När lejongestalten förekommer enstaka å runstenen kan den svårligen tolkas i motsatt riktning redan av det skälet att en efterkommande icke gärna kan tänkas ha på minnesstenen över en kär anförvant låtit framställa det ondas symbol. Lejonet utmärker ju i allmänhet kraften, och något liknande har man väl med denna gestalt både i detta fall och på praktskrinen åsyftat, för så vitt någon särskild betydelse är knuten till ornamentet. — Som ornament uppträda något längre fram två drakar kring ett huvud å portalplankorna från Blomskogs stavkyrka, Värmland (publicerade av E. Eckhoff, Svenska stavkyrkor s. 302).

varifrån ett smycke — en torshammare eller, från och med 1000-talets mitt allt vanligare, ett kors — nedhänger.

Åtskilliga i de nordiska samlingarna bevarade beslagshuvud ha tydligen suttit på skrin eller askar (av trä, ben eller metall); i regel äro de av brons, ofta förgyllda liksom praktskrinens (fig. 25). H. Shetelig anför i ovan omtalade uppsats (1918) flere exempel; ett eller annat av dessa har säkerligen hört till skrin med kupigt lock. Ett nyligen till Statens Histor. museum, Stockholm, från Västergötland inkommet beslag, med synnerligen vacker bandornamentik å huvudet, har tydligen varit fastlött på ett skrin. Ett par beslagsändar av brons slutande i djurhuvud förvaras i Lunds univ. Histor. museum (fig. 26); särskilt det ena, funnet i Brösarp, visar den hundartade profilen, som är utmärkande för de två praktskrinens påsatta beslag, och som går tillbaka till ornamentdjur i den gammalengelska konsten, varpå många exempel kunde uppvisas (en illuminerad handskrift av Collectio Canonum, förvarad i Köln, från omkr. 770, har ramdjur med dylika huvuden dels sedda ovanifrån dels i profil, se E. H. Zimmmermann, Vorkarolingische Miniaturen pl. 252). Också på runstensdjuren återfinnes detta djurhuvud, goda exempel ger Tullstorpsstenen (fig. 15) både å ramslingan och å det ytfyllande fyrfotadjuret. I träskulpturen har det säkerligen då också funnits: det lever kvar i remstyckenas (lejdernas) utsmyckning å de romanska stenkyrkorna (t. ex. i Dref, Småland, huvudet både förekommande i profil och sett ovanifrån). — Slutligen kan jag för metallbeslagen anföra ett hittills för forskningen okänt, viktigt belägg, och detta från Lund, nämligen en för några år sedan funnen gjutform till dylika beslag, av en hård, ljusbrun sten (fig. 27); i stenen voro tre formar insnidade, de två

Fig. 25. Från Bamberg-skrinet.

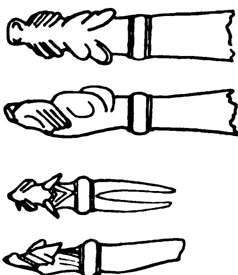

Fig 26. Två ändbeslag, Lunds univ. Histor. museum.

Fig. 27. Gjutform till ändbeslag, tillhörig Målare Julius Berg, Lund.

något avvikande från den tredje, endast en av dem är nu oskadd (fig. 28 visar en avgjutning därav från två sidor). Djurhuvudet är mera slätt än de förra beslagens, men typen på det är den samma, man observere särskilt de pärlsirade banden å nos och hals, som även möta oss å praktskrinen (fig. 25). Fyndet av detta beslag är av yttersta intresse, då det ger ett påtagligt bevis för att verkstäder för sådana ornament funnits i Lund.

Förutom lejon- eller hundliknande huvud förekomma, såsom ovan omtalats, å Kamminskrinets beslag också fågelhuvud. På spännen och andra prydnader från folkvandrings- och vikingatid äro fågelhuvud i profil vanliga, en face eller i ronde bosse mera ovanliga. Exempel på fågelhuvud en face från 1000-talets början ge ett par silversmycken med nedhängande torshammare, bevarade i Statens Histor. museum, det ena från Östergötland (Ödeshögsfyndet), det andra från Skåne. Här på Kamminskrinet sluta sig dessa beslagshuvud stilistiskt till de å skrinet, särskilt kring nyckelhålet, inristade fågelbilderna. Nedanför huvudena smyckas beslaget med vackra band i entrelac.

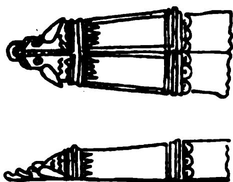

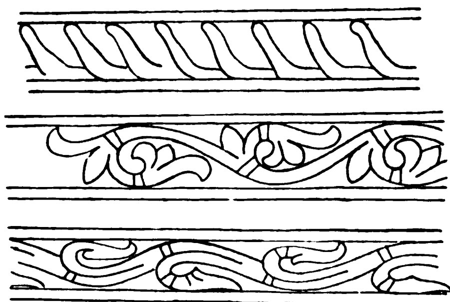
Fig. 28. Efter avgjutning av formen fig. 27.

VIII. Bladrankorna å beslagen.

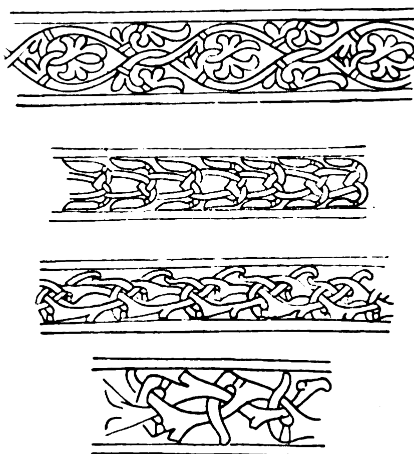
Som av beskrivningen framgått, erbjuda de båda skrinen en rad motiv också ur växtvärlden, ehuru visserligen flere mycket stiliserade, somliga till nästan geometriska former.

Det heter vanligen, att växtmotiv i allmänhet äro främmande för vikingatidens stil eller att de blott förekomma på importerade föremål (med undantag av akantusbladen å de treflikiga spännena och några få likartade). Palmetten t. ex.

är dock ett motiv som icke blott möter oss på utifrån (från sydost) införda småprydnader utan — såsom jag tror mig kunna visa — på en hel grupp runstenar i mellersta Sverige. Det treflikiga bladet möter oss också på runstenar, vidare å den säkerligen från 1000-talets förra hälft härstammande flöjeln (vimpeln) från Söderala, nu en av de förnämsta klenoderna i Statens Histor. museum, samt något senare å silversmycken i korsform, såsom krönande korsarmarna. Dubbelkorsen å en mängd runstenar samt de flikar, som utgå från en korsring (å en talrik grupp stenar i Väster- och Östergötland, i Norge å de till Ringerikesgruppen hörande), torde också sammanhänga med växtornamentiken (rosettmotivet). Jag erinrar vidare om ett ovan s. 287 omtalat blomsterornament krönt av ett kors å ett Lundamynt, präglat av Alfward.

Fig. 29. Rankmotiv från Bamberg- och Kamminskrinens beslagsborder.

På runstenar träffar man slutligen här och där slingmönster, som stå rankan nära och ursprungligen torde utgått därifrån, om de än blivit geometriserade eller animaliserade (försedda med djurhuvud [1]). Akantusrankan var icke okänd i irisk konst (se t. ex.

Fig. 30. Rankmotiv från Kammin- och Bambergskrinens beslagsborder.

[1]) Runstensdjurens stjärt utgår ofta i blad — liksom fyrfotadjurets (lejonets) svans — någon gång i palmettform.

The Book of Kells, ovan fig. 12 i bågen); men det bysantinska inflytandet torde dock på detta område hos oss ha varit övervägande. På de treflikiga spännena förekommer den också, om än ofta rätt otydlig (se Salin, Ur djur- och växtmotivens utvecklingshistoria s. 88 ff.), i förenklad form även i de runda spännenas filigranarbete ävensom å andra metallprydnader av brons samt särdeles sådana av silver (t. ex. å det ovan s. 292 omtalade torshammarsmycket från Skåne, Statens Histor. mus.).

Också i träarbetet kommer rankmotivet tidigt in. Vi se det, förenklat visserligen och med dragning åt vågmönstret eller »löpande hund», å en planka i Hablingbo kyrkas tornkammare, Gotland (E. Eckhoff, Svenska stavkyrkor s. 343, mönstret liknande det översta fig. 29). Liknande mönster möter oss på den nyss ovan omtalade flöjeln från Söderala å borden kring det genombrutna arbetet; där förekommer också ett annat mera sammansatt rankmotiv. Också djurbilden i detta utomordentliga arbete, ett nordiskt drakdjur, har likheter med de i slingor utgående tvåfotadjuren på skrinen, och i allmänhet kan man säga att Söderalaflöjeln är en synnerligen intressant parallell företeelse till praktskrinen. — Också andra metallföremål prydda av rankor kunna framdragas från skandinaviskt område under 1000-talet, och det torde därför icke vara berättigat att påstå, att rankmotiven på praktskrinen skulle stå ensamma i skandinavisk vikingatidskonst.

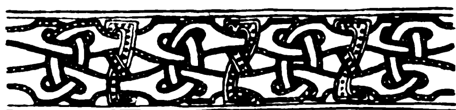

Fig. 31. Benplatta funnen i Lund. Lunds univ. Histor. museum.

Oftast har ju rankan enkla, enflikiga blad, merendels blott knopplika, såsom å de ovan omtalade metallsmyckena. I mera ursprungligt bysantinsk form se vi åter akantusrankan å de vackra i Uppland funna skålarna av silver, som ovan omtalats (från G. Uppsala och Älvkarleby, därtill nu en skål funnen i Skederid med elegant rankmönster kring randen).

De å fig. 30 synliga två nedre rankborderna, från Kammin- och Bambergskrinen, ha genom sina delade och in-

slingrade flikar ett specifikt nordiskt kynne; övergången till det geometriska är här nära. Liknande rankmotiv i entrelac ser man å baksidan av runda Gotlandsspännen från 900-talets slut (Hanna Rydh, Dosformiga spännen fig. 45). Samma motiv överföres till runstenarna, såsom Sandastenen, också Gotland, vittnar (Stephens, Runic Monuments III s. 778); bladflikarna bli också här bredare på mitten, spetsen avslutas i en (inrullad) kropp. Stundom försvinna bladspetsarna och mönstret övergår till fullständig, sammanhängande bandflätning (ex. hos H. Rydh anf. arb. fig. 46). Samma slags nordiska entrelac, med delade och åter sammangående bandflikar, visar en i Lund funnen benplatta, som möjligen har hört till en (biskops-)stav (fig. 31); detta mönsters likhet med de nyss å praktskrinens beslagslister påpekade har redan iakttagits av Goldschmidt, som också meddelar en bild av benplattan (fig. 188 i hans ovan anf. arb.).

IX. Ytbehandling och teknik.

Ytbehandlingen å benplattornas figurer och bandslingor med punkter eller små rutor möter oss också på andra samtida benföremål. Goldschmidt anför — jämte benplattan fig. 31 — en rund platta, funnen i London (nu i Br. Museum), med en människofigur och entrelac [1]), samt hänvisar också till en i Ryssland funnen nordisk sak, övre delen till ett handtag av ben (Arne, anf. arb. s. 39). Något av denna teknik ser man också på i Lund funna benkammar samt på en i Hvellinge anträffad sked av ben (Statens Histor. mus.), prydd av bandflätning [2]). Shetelig hänvisar till träarbetet som föregångare och påpekar särskilt, att denna »punkteringsteknik» redan framträder å Osebergsskulpturerna. Man kan tillägga, att närmare praktskrinens ytbehandling står tekniken

---

[1]) Redan avbildad av J. Kornerup, Kongehöiene i Jellinge s. 23.

[2]) Liknande skedar med entrelac-utsirning äro funna i Birka (Hj. Stolpe anf. arb.; ett par andra, där icke avbildade nu också i Statens Histor. mus.).

i en del träföremål funna i Jellingehögen, som visa pärl- och fjällmönster (ävensom entrelac i utskuret arbete). Det förtjänar även anmärkas, att också metallföremål hos oss stundom ha dylik punktering ävensom pärl- eller knappmönstring, och detta redan under folkvandringstiden; jag kan bl. a. erinra om de vackra pärlbanden på sakerna från Ultuna- och Vendelfynden.

Likaledes ser man både å metall- och träarbeten lederna och banden markerade av mittlinjer eller, om de ha behörig bredd, av två konturlinjer, alldeles som på praktskrinens benplattor och även på deras metallbeslag. Detta var redan vanligt, t. ex. på metallsmycken, under folkvandringstiden, särdeles dess senare del; och vi se det under vikingatiden, t. ex. på de genombrutna djurformiga spännena, särskilt de tidigare, som väl böra sättas till 1000-talets början (ett vackert exemplar i Statens Histor. mus., se Månadsbladet IX fig. 13; ett annat exemplar med en djurbild i slingor, som står nära vissa djur å Kamminskrinet, i Lunds univ. Histor. mus.). Slutligen kan jag även här hänvisa till Söderalaflöjeln, vars stora drakdjur även har konturlinjer.

X. **Huru skrinen kommit till Tyskland.**

Vår analys har visat, att de två praktskrinen, som stamma från samma håll, visa några av runstenstidens mest utpräglade nordiska drag, och att just dessa drag särdeles rikt och kraftigt möta oss i Skåne. Tillsammans torde dessa drag icke i samma grad uppträda någon annanstädes. Vi ha emellertid också sett, att därjämte mera tydligt utländska motiv förekomma, vilka röja inverkan väl närmast (medelbart eller omedelbart) från Bysans, såsom redan Goldschmidt gör gällande.

Flera sannolikhetsskäl tala för att verkstaden varit i Lund, redan nu vid 1000-talet början huvudorten i Skåne. I avseende på metalltekniken funnos nog i Lund goda förutsättningar, vilka också framträdde vid myntverkstadens

förläggande till denna ort. Utsnidningen av benplattorna står ju ej heller långt från metallarbetet; och de fynd, som bevaras i våra samlingar, visserligen smärre föremål men i ett rätt stort antal (särskilt kammar), visa att arbetet i ben ingalunda var okänt i Lund, utan tvärtom där stod ganska högt. En mängd avskurna hornfästen ha också under grundgrävningar påträffats i Lund, vittnande om att tillverkningen av redskap och prydnader i detta material måtte ha varit betydande.

Huru ha nu dessa praktskrin — som för övrigt i sitt slag (numera) stå alldeles enstaka — kommit att hamna i Tyskland? H. Shetelig menar, att Kamminskrinet kan vara rövat gods, och att Bambergskrinet kan ha kommit från Danmark med Knut den stores dotter Gunhild, gift med kejsar Henrik III — hon har sedan förväxlats med Kunigunde, Henrik II:s gemål. Goldschmidt påpekar emellertid — såsom här ovan omtalats — att biskop Otto av Bamberg på 1120-talet vistades i Kammin och därifrån kunde ha fört det ena skrinet med sig till Sydtyskland. Men huru kommo de båda skrinen till Kammin? En förklaring skulle kunna ligga i följande, vilket man förut på tal om dessa skrin icke observerat: biskop Otto sände — såsom det i ett nästan samtida dokument berättas — år 1127 en beskickning till ärkebiskop Asker i Lund för att begära hans tillstånd till missionsverksamhet på Rügen; åt honom medförde sändebuden »balsam och en kostbar dräkt» och fingo med sig hem »en skuta lastad med smör». Kanske i laddningen på skutan också de två skrinen voro med, köpta eller som gåva förvärvade i Skåne, ehuru blott smöret — det för stunden mest värdefulla — nämnes.

Att sådana skrin icke här blivit bevarade, är ju att beklaga. Men man kan icke förundra sig däröver, då man betänker vilken oändlig mängd dyrbara inventarier t. ex. Lunds domkyrka ägt, inventarier av guld, silver, elfenben och ädla stenar, som till allra största delen gått förlorade.

Praktskrinen i Kammins dom och i Münchens nationalmuseum kunna giva oss en liten föreställning om vad förfäderna besuttit och om vad som fordom kan ha tillverkats här.

De visa en stor konstskicklighet, och de vittna tillika om livliga kulturförbindelser, och detta kan i sin mån förklara varför vid det följande århundradets början det nordiska ärkebiskopssätet förlades till Lund.

För Lunds domkyrkas byggnad och utsmyckning var tiohundratalets konstskicklighet icke utan betydelse, och åtskilligt talar för att en viss konstnärlig tradition då levde kvar från samhällets första uppblomstring vid 1000-talets begynnelse.

Ewert Wrangel.

(Tryckt i mars 1921).

En skånsk adelsmans vedermödor under kriget 1676—1679.

Nedan avtryckta inlaga är av herr Mogens Svave till Oretorp († 1696) ingiven till generalguvernementskamreraren Jöran Adlersten 1683. Den tecknar i likhet med en liknande inlaga från brodern Arild Svave, tryckt i Skånska Samlingar 1871, olidligheten av det tillstånd, i vilket den skånska adeln försattes genom kriget 1676--1679.

Effter min hr broerss gode schrifwelsse och begiäring at iag wille relation gifwe och min hr broer låthe wethe, när iagh blef fången utj kriegen sidst, huru lenge fengzlig hållen och huru stoor schadeståndh mig der på följigade, då är min sanferdig relation som nu effterföllier.

1. A:o 1676 den 7 maij effter min aldranådigste herre och konungz order igenom sal. landzhöfdingen hr Magnus Dureell, at iagh medh all min middell til Christianstadh schulle forföije, hvilche order jagh hörssommeligen effterläfwadhe, deessveer den 15 augustij i jnnevarendhe åhr gich Christianstadh wedh stormen öfwer, min hustru och jagh totaliter blef ruineret och wdplyndret, som een hver witterligit ähr, som då der inne wohre, och min hustruis och min titell war inttet annat än svensch schiälm och hore, och mijstadhe wij vtj plyndringen meera än för sex tusinde rdr, så sant som iagh är een erlig man, och det utj guldh, pärler, demanter, smychen, halssband och guldscheer, häste, öxen, köer, sengeklädher, ducker, lachen, salwetter och håndklädher och annat meehre, så wij dess för vthan till bare kroppen blef wdplyndredhe. För vthan alt dette blef vij både på Wankiuffwe och Orretorp så schammeligen ruineret, så der var iche det som liuf hadhe, icke ehn döör eller hengzell, som alle och ehn hver (dessveer) for oss witterligt ähr.

2. A:o 1678 den 6 junij wtj dagningen blef iagh fången bortfört til Kiöpenhagn af ehn richmäster wedh nampn Petter Steen och det snapphane partij, som tog mig på Orretorp och förde mig til richmästaren, som då stodh wedh pråmhusset med sine ryttere, dhe röffwedhe alt hvad der var då igien på Orretorp, och war iagh öfwer frå den 6 junij 1678 och til den 24 octobr. 79 och kåstadhe det mig öf:r tussindhe dlr smt både det partijet tog medh sig på Orretorp och emidlertijdh iagh sutte utj arresten, som iagh ännu är schuldig der öfwer fyrrehundradhe rdr. Så emidlertijdh sled min fattig hustru iche alt godt, och hun inttet hafde mychet at läfwe af widare ändh sal. kongl. rådhet hr Ebbe Vlfeltt och hr gen.-maior sal. Lybecker hinder sendhe och foräradhe medh, så vij aldrig glemmer den store schadhe der öf:r oss kom vdj den kriigen.

Hvarföre på det broer tienistligst min h. hr broer ombediss, at han nu effter sit gode lyffte wille were mig beforderlig, at min stoore schade måste något effter rijchzdagz slutt komme utj consideration och iagh måsta ladugården medh dhe fåå små gårdar wnder wekudagzfrijheet behålla, aldenstundh den commissionen, som besåge alle herregårderne vdj Skåne, som iag sendte min h. hr broer copia af, wnder min håndh och segill, noch som dess ringhed förklarer. Wille derföre utj diupaste wnderdånighed förmodhe min alldranådigste herre och konung är mig her vdj nådigh och wedh min h. hr broerss recommendation och befordrandhe mig det nådigst förvnder. Att dette sanferdigt schall befinnes at währe, testerar jagh medh min egen håndh wnderschreffwett. Actum Oretorp den 1 junij anno 1683.

M. Schuaue
mpp.

Inlagan går, såsom av senare delen framgår, ut på erhållande av veckodagsfrihet för ladugården till Oretorp, belägen i Nävlinge socken. Denna veckodagsfrihet blev beviljad Mogens Svave genom generalguvernörens resolution den 12 juni 1683.

(Tryckt i mars 1921).

INNEHÅLL.

I likhet med Historisk tidskrift för Skåneland utdelas även övriga skrifter, vilka av De skånska landskapens historiska förening utgivas, kostnadsfritt till föreningens medlemmar. Årsavgiften är 3 kronor. Ständig medlemsavgift: en summa ej understigande 50 kronor.

De trenne äldre serierna av föreningens tidskrift kunna hos föreningens sekreterare, professor L. Weibull, Lund, erhållas till ett pris av 22 kronor, därav serie 1 och 2 till resp. 8, serie 3 till 6 kronor. Enstaka häften (utom av årg. 1868—1869) till komplettering: 1 krona.

Priset å Lunds och Lundagårds minnen av Martin Weibull och å Sthen Jacobsen, Den nordiske kriigs krønike, är för föreningens medlemmar nedsatt till 2:50.

HISTORISK TIDSKRIFT

FÖR

SKÅNELAND

UTGIVEN AV

LAURITZ WEIBULL

BAND 7. HÄFTE 8.
(Årg. 1920).

LUND
BERLINGSKA BOKTRYCKERIET
1921

Om det svenska och det danska rikets uppkomst.

Inom svensk historieskrivning är det en numera allmänt fastslagen uppfattning, att det svenska riket såsom ett politiskt helt, lydande under en konung och med i huvudsak samma omfång som före de stora landvinningarna i Brömsebro- och Roskildefrederna, uppkommit under en tid, som ligger före medeltiden. En gång i tidernas dunkel skall Sverige ha varit delat mellan många småriken av ungefär samma omfång som de gamla landskapen och ursprungligen med var sin konung. Men de av ålder förnämsta av dessa konungar, Uppsalakonungarna, vilka rådde över offren och templet i Uppsala, landets största och mest berömda helgedom, skola så småningom och med säkerhet före 800-talets början ha lyckats förgöra småkonungarna och erövra deras riken. Denna erövring skall ha gjort Sverige till en politisk enhet, Uppsalakonungarna till Sveriges konungar [1]. I senaste tid har man sökt än närmare tidsbestämma det svenska rikets uppkomst. Man har stannat vid uppfattningen, att det uppkommit vid tiden omkring år 500, under 500-talet eller omkring år 600. Götarnas rike skall vid denna tid ha erövrats av svearna och därmed grunden lagts till medeltidens och nyare tidens Sverige [2].

[1] Emil Hildebrand, Svenska statsförfattningens historiska utveckling 31; Hans Hildebrand i Sveriges historia II, 14, 58; Montelius, Vår forntid 266.

[2] Knut Stjerna, Svear och götar under folkvandringstiden i Svenska fornminnesföreningens tidskrift XII, 339; Schück i Svenska folkets historia I: 1, 142; v. Friesen, Om det svenska rikets uppkomst, Verdandis småskrifter n:o 200; Tunberg, Till Svearikets äldsta historia i Fornvännen 1920, 146.

Som ett lika uråldrigt rike framställes Danmark av den danska historieskrivningen i våra dagar. I äldre tid uppställdes främst från tysk och norsk sida teorier om ett danskt östrike eller Danmark och ett västrike eller Jylland och om olika konungaätter knutna till de olika danska landsdelarna. Konung Gorm den gamle skulle först under början av 900-talet ha samlat detta östrike och västrike eller de olika smårikena till en politisk enhet. Dessa teorier äro numera helt övergivna. Enligt den nu härskande uppfattningen har intet östrike eller västrike, icke ens i regel några småriken existerat; ingen rikssamling har heller ägt rum genom Gorm den gamle [1]). Danmark skall i stället ha varit ett politiskt enat rike under århundraden före konung Gorms dagar. Man har medgivit, att landet någon gång under denna tid kan ha varit splittrat i oavhängiga riken, men häri sett endast övergående händelser av samma art som de från historisk tid kända. I de olika landsdelarna, Skåne, Fyen, Jylland och även Själland skall ha funnits underkonungar, men över dessa och sagornas sjökonungar eller härkonungar skall ha stått konungen i Lejre. Den i kvad och sägen berömde Skjoldungakonungen där skall ha rått över hela Danmark, icke blott över en enstaka ö [2]).

Enligt den härskande uppfattningen har sålunda både det svenska och det danska rikets uppkomst fallit under en tid, som ligger långt före den historiska tidens början.

I.

När man söker efter de älsta uppgifterna till Sveriges och Danmarks historia, har man helt naturligt att i första hand vända sig till den litteratur, som stammar från den klassiska forntidens folk, grekerna och romarna.

De grekiska och romerska folkens geografiska horisont var länge inskränkt till länderna kring Medelhavet. Ännu

[1]) Jessen, Undersøgelser til nordisk Oldhistorie 38.
[2]) Steenstrup i Danmarks Riges Historie I, 168.

när den grekiska kulturen och vetenskapen stod på sin höjdpunkt, sträckte sig den värld, om vilken grekerna ägde någon exakt kunskap, i norr icke långt utöver de egentliga medelhavsländerna. Mellersta och norra Europa var ett de okultiverade barbarernas okända land, en tummelplats för de mytologiska spekulationernas och sägenvärldens övernaturliga skapelser. Icke ens när det romerska världsväldet skapats, kom Norden att dragas inom de antika folkens egentliga intressesfär. Ingen grek eller romare kan med säkerhet visas ha satt sin fot på nordisk mark. Den kunskap de antika författarna äga om Norden är också genomgående obetydlig; den framträder först sent, och de uppgifter som lämnas äro ofta nog både dunkla och sägenartade. De äro tillräckliga för att följa de geografiska upptäckternas historia under antiken, men ge endast sällan underrättelser av värde för kunskapen om de politiska förhållandena i Norden.

Den äldre grekiska och romerska litteraturen, Pyteas, Monumentum Ancyranum, Pomponius Mela och Plinius, innehålla så gott som enbart rent geografiska notiser om Norden. Det nämnes även namnen på några där boende folk, bland dessa cimbrerna, sannolikt på Jylland, och hillevionerna på Scatinavia, »en ö av okänd storlek», säger Plinius. De förra och andra germanska folk, berättas det på Monumentum Ancyranum, skola genom sändebud ha bett om kejsar Augustus' och det romerska folkets vänskap; de senare säger Plinius ha bestått av 500 »pagi»[1]). Något utförligare upplysningar möta i Tacitus' Germania från år 98 e. Kr. Tacitus talar här om »Suionum civitates» mitt i själva Oceanen, vilka »utom genom män och vapen äro mäktiga genom flottor». Han beskriver svionernas skepp och säger, att »hos dem åtnjuter rikedomen anseende och därför härskar *en* utan alla inskränkningar och med obetingad rätt till lydnad. Icke heller äro vapnen som hos övriga germaner i var mans hand, utan inlåsta under vakt av en träl, ty Oceanen hindrar plötsliga anfall av fiender, och vapen i sysslolösa

[1]) Monumentum Ancyranum 26; Plinius, Historia naturalis IV, 13; jfr. Pomponius Mela, De chorografia III, 3, 6.

händer locka lätt till oöverlagda företag. Det är ett kungligt intresse att ej anförtro vapenuppsikten åt en ädling eller friboren, ej ens åt en frigiven» [1]).

Tacitus' svioner ha alltid ansetts vara samma folk som en senare tids svear och ur hans delvis sägenartade framställning har merendels utlästs, att svearna på hans tid lytt under en konung, bildat en stat. Det svenska riket har på grund härav ansetts vara det älsta och tidigast organiserade av de nordiska staterna, till och med det nuvarande Europas älsta [2]). Otvivelaktigt äro Tacitus' suioner svearna, men den tolkning man i övrigt givit hans skildring torde icke vara hållbar. Tacitus nämner icke, att svearna bildat en stat. Avgörande för denna tolkning ha varit hans ord, att »hos suionerna åtnjuter rikedomen anseende och därför härskar *en* utan alla inskränkningar och med obetingad rätt till lydnad». Men Tacitus har, så vitt man kan se, skrivit dessa ord för att framhäva de olikheter, som funnos mellan svearna och övriga germaner; germanerna skola enligt Tacitus' uppfattning i allmänhet icke ha skattat rikedom högt och bland de stammar, där konungadömet existerat, skall konungens makt icke ha varit oinskränkt [3]). Det torde däremot icke vara möjligt fastställa, att Tacitus med de anförda orden velat säga, att svearna lytt under *en* konung och bildat *en*

---

[1]) Tacitus, Germania kap. 44: Suionum hinc civitates ipso in Oceano præter viros armaque classibus valent . . . Est apud illos et opibus honos, eoque unus imperitat, nullis iam exceptionibus, non precario iure parendi. Nec arma, ut apud ceteros Germanos, in promiscuo, sed clausa sub custode, et quidem servo, quia subitos hostium incursus prohibet Oceanus, otiosa porro armatorum manus facile lasciviunt. Enimvero neque nobilem neque ingenuum, ne libertinum quidem armis præponere regia utilitas est.

[2]) Se bland andra Schück i Svenska folkets historia I: 1, 101; Tunberg, Studier rörande Skandinaviens äldsta politiska indelning 190; Densamme, Till Svearikets älsta historia i Fornvännen 1920, 146. — Tacitus' ord: Suionum hinc civitates ipso in Oceano præter viros armaque classibus valent, och hans skildring av den oinskränkta konungamakten hos svearna ha stundom ansetts ge vid handen, att svearna på Tacitus' tid ägt en effektiv sjökrigsorganisation. Denna har satts i sammanhang med det först mera än ett årtusende senare omtalade medeltida svenska ledungsväsendet.

[3]) Tacitus, Germania kap. 5, 7.

stat. Tacitus talar omedelbart förut om »Suionum civitates». Det uttryck han här använder, civitas, är hos honom och de romerska författarna i övrigt under denna tid beteckningen för den statsrättsliga enheten hos germanerna, det politiskt självständiga, inom sig slutna samhället, i spetsen för vilket stod en konung, rex, eller hövdingar, principes [1]). Snarast böra därför Tacitus' ord om svearna tolkas på det sätt, att hos dem funnits flera statliga sammanslutningar. »Suionum civitates» avse liksom de av Tacitus i närmast föregående kapitel omtalade »Ligiorum civitates» en hel grupp av germanriken [2]).

Nästa gång de skandinaviska folken föras på tal inom den antika litteraturen är hos Ptolemæus vid mitten av andra århundradet e. Kr. Ptolemæus ger namnen på en rad i Norden bosatta folk; på den kimbriska halvön sju, på den bortersta av de fyra öster om denna belägna Skandiaöarna sex eller sju [3]). Endast tvenne av dessa folk, kimbroi och goutai, kunna med säkerhet återfinnas bland de från andra källor kända. En liknande uppdelning av Nordens innevånare i ett flertal folk möter även i den senare antika litteraturen. Jordanes, som skrev vid mitten av 500-talet, berättar att på Skandza bo många olika folk; han nämner namnen på inemot ett trettiotal, bland dessa suehans, vagoth, gautigoth och dani [4]). Ptolemæus och Jordanes lämna inga

---

[1]) Brunner, Deutsche Rechtsgeschichte I, 157, 164. Jfr. Tacitus, Germania kap. 10, 12, 13, 14, 15, 19, 30, 37, 41, 43.

[2]) Ex quibus [ɔ: gentibus] latissime patet Ligiorum nomen in plures civitates diffusum. Valentissimas nominasse sufficiet, Harios, Helveconas, Manimos, Elisios, Nahanarvalos. Tacitus, Germania kap. 43.

[3]) Ptolemæus II, 11.

[4]) Jordanes, De origine actibusque Getarum kap. 3. — Ptolemæus' och framför allt Jordanes' folknamn ha sedan länge tilldragit sig forskningens, särskilt språkforskningens intresse och givit upphov till en mängd skiftande tolkningsförsök. Den starkt förvanskade form, i vilken många av namnen framträda, har emellertid i talrika fall omöjliggjort en vetenskapligt säker tolkning, och forskningen har mången gång förlorat sig i namnidentifikationer, som äro nära släkt med dem Olaus Rudbeck en gång använde i Atlantican. Stundom har man också ur Jordanes' folknamn sökt vinna närmare kunskap om Skandinaviens politiska indelning. Man har talat om ett folk borgir, som

bestämda uppgifter om de politiska förhållandena i Norden. Uppgifter härom möta däremot hos Jordanes' samtida Prokopios. Sedan denne omtalat de danska folken, barbarfolk vid Oceanen, säger han, att på Thule finnas tretton stora folk under lika många konungar; av dessa nämner han gautoi, »ett folkrikt folk»[1]).

De få uppgifterna i den antika litteraturen ge vid handen, att enligt dessa Norden under tiden före mitten av 500-talet varit bebott av en rad folk med olika namn. Av Tacitus och Prokopios att döma ha åtskilliga av dessa folk bildat självständiga stater. Om de politiska förhållandena i det nuvarande Danmark lämnas inga uppgifter. Inom det nuvarande Sveriges område har däremot funnits ett götarnas rike under särskild konung. Ett annat av folken i Sverige, enligt Tacitus delat i flera riken, har burit namnet svioner, svear. Ett svenskt rike av samma art och omfång som i historisk tid har under denna tid ännu icke existerat.

Det avgörande beviset för att det svenska riket uppkommit någon gång under förhistorisk tid fann man i äldre tid i Ynglingasagans berättelse om Ingjald Illråde och dennes förgörande av småkonungarna i Sverige. Berättelsen saknar stöd i det för sagan grundläggande kvädet Ynglingatal. Den ger enbart den uppfattning en isländsk historieskrivare under förra delen av 1200-talet ägde om det svenska rikets upp-

innehaft ett rike, vilket från Tjust i Norra Kalmar län sträckt sig ned i Skåne och även omfattat Öland och Bornholm, om ett folk liothida, som innehaft Skåne och vars sista självständiga område varit Luggude härad, och om ett Fjärerike i Norra Halland och södra Västergötland. — Om Ptolemæus' folknamn se senast Erland Hjärne, Vagi fluvius och Vatá i Namn och bygd 1917, 67; J. V. Svensson, Ptolemæus' redogörelse för folken på ön Skandia i Namn och bygd 1919, 1. Jordanes' folknamn ha framför allt behandlats av Müllenhoff, Deutsche Altertumskunde II, 40; Läffler, Om de östskandinaviska folknamnen hos Jordanes i Svenska Landsmål XIII, 9, jfr. Fornvännen 1907, 98; Grienberger, Die nordischen Völker bei Jordanes i Zeitschrift f. deutsches Altertum 46, 128; 47, 272; Schück, Folknamnet Geatas i den fornengelska dikten Beowulf 7; J. V. Svensson, De nordiska folknamnen hos Jordanes i Namn och bygd 1917, 109.

[1]) Prokopios, De bello gothico II, 15.

komst. I våra dagar betraktas också denna Snorres berättelse som saga och lärd konstruktion, icke som historia, eller har i varje fall skjutits något åt sidan. Ingjald Illråde har försvunnit eller är på väg att försvinna såsom svensk riksgrundare.

Bevisen för det svenska rikets uppkomst under denna tid har man numera i stället sökt i andra källor, främst i den fornengelska dikten Beowulf. Genom en sammanställning av dennas uppgifter och de resultat, som vunnits på arkeologisk väg, har man även ansett sig i grunddragen kunna följa utvecklingsgången i det svenska rikets uppkomsthistoria. Denna sammanställning och de resultat, till vilka den fört, ha icke blott betydelse för frågan om det svenska rikets uppkomst; de äro även avgörande för uppfattningen av när det danska riket uppstått.

Grundläggande för den nu härskande uppfattningen av det svenska rikets uppkomst ha varit Knut Stjernas undersökningar i nordisk fornhistoria. En sammanfattande framställning av sina resultat har Stjerna lämnat i sin avhandling »Svear och götar under folkvandringstiden».

Genom studiet av gravfälten från folkvandringstiden har Stjerna ansett sig kunna fastställa, att efter tiden omkring år 300 inträder en avgjord minskning både i antalet gravar och fornsaker i södra Skandinavien; samtidigt visar fornsaksinventariet, att fornsakstyper, vilkas tidigare utvecklingsfaser tillhöra Skandinavien, under tiden 400—550 visa sig i senare former i sydligare länder. Förklaringen till dessa förhållanden har han sökt i utvandringar från södra Skandinavien; befolkningen här skall ha strömmat sina stamfränder i Södern till förstärkning under dessas angrepp mot det romerska kejsarriket. Delvis parallellt med minskningen i antalet fornsaker och gravar går emellertid enligt Stjerna en stark ökning av guldfynden. Med tiden omkring år 400 inträder den guldrikaste tiden i Skandinaviens förhistoria. Detta guld ha enligt Stjerna sydgermanerna lämnat sina nordliga stamfränder i utbyte mot förstärkningarna i striden mot romarriket. Utvandringarna skola sålunda i dubbel måtto ha återverkat på

Skandinavien: å ena sidan medfört en stark folkminskning, å den andra en ökad rikedom. De arkeologiska motsvarigheterna till dessa förhållanden existera emellertid endast i södra Skandinavien. Gravföljden synes i Norrland fortfara orubbad under denna tid; myntat guld under tiden efter omkring år 400 tillhör de största sällsyntheterna i det nordliga Sverige, och även i fråga om omyntat guld i tackor, ringar etc. stå dessa trakter mycket tillbaka för södra Skandinavien. På grundval av dessa iakttagelser konstaterar Stjerna, att under tiden 400—550 en skarp motsats existerat mellan norden och södern i Skandinavien. Gränsen mellan de båda kulturområdena drager han ungefärligen vid de stora sjöarna från Vänern till Mälaren. »Söder om denna gräns har suttit en jämförelsevis fåtalig, av täta utvandringar försvagad befolkning, vilken stod i förbindelse med Europas mäktigaste riken, starkt influerad av sydländsk kultur, därtill i besittning av stora rikedomar. Norr om samma gräns ha åter befunnit sig nordiska folkstammar med svag eller ingen förbindelse med södern, oförminskade till antalet och om icke fattiga, så i saknad av andra förvärvskällor än de dittills ordinära».

Under förra delen av 500-talet skola emellertid de gamla traditionerna i södra Skandinavien ha blivit våldsamt och fullständigt avbrutna. Samtidigt med guldströmmens upphörande avbrytes i hela den östra delen av det sydskandinaviska området, senast omkring 500-talets mitt, utvecklingen av de gamla fornsakstyperna. De ersättas av typer, vilka utvecklat sig norr om den sagda gränsen. I Uppland åter efterträdes från och med 500-talet och till den förhistoriska tidens slut den dittills rådande torftigheten i fynd av en överströmmande rikedom. Denna plötsligt uppväxande rikedom har sin förklaring däruti, finner Stjerna, att de talrikare och fattigare folkstammarna i norr ryckt mot söder och gjort sig till herrar över den fåtaligare, men rikare sydliga befolkningens område. Svearnas stora ställning har köpts genom undergången av götarnas självständighet.

Med detta på arkeologisk väg vunna resultat har Stjerna sammanställt en serie uppgifter i Beowulf.

Den fornengelska dikten Beowulf är, enligt vad man vanligen antager, skriven under förra delen av 700-talet. Den okände skalden skildrar i diktens förra del geaterhjälten Beowulfs kamp med ett troll Grendel och dettas moder, vilka båda ofreda den danske konung Hrodgars land. Huvudämnet för diktens senare del är av liknande art. Beowulf är här bliven geaternas konung och kämpar mot en eldsprutande drake, som förhärjar hans eget land. Beowulf fäller draken, men dör själv av de sår han erhållit i striden. Beowulfsdiktens huvudhandling är sålunda en ren saga; Beowulf själv en sagohjälte. Men i sin sagodikt har skalden inflätat en rad ofta utförligt berättade episoder av historisk karaktär. De av dessa, som Stjerna utnyttjat, behandla geaterna och dessas strider med svearna. Stjerna tolkar Beowulfs geatas såsom götar och förlägger tyngdpunkten i deras välde till Sveriges Östersjökust och framför allt Öland. Beowulfs berättelser om striderna mellan geater och svear handla enligt hans uppfattning om svearnas segerrika framträngande mot söder, om de strider under vilka deras gradvisa erövring av götarnas land utförts. Fejden har varit långvarig; endast ett realt intresse kan därför förklara den. Men i de sånger, som bevarats i Beowulf, talas det blott om geatiska segrar. Stjerna har uppmärksammat förhållandet, men finner det lätt förklarligt. »Dels äro dikterna själva geaternas verk, och i serien av fäktningar erinrade naturligtvis konungahallens barder helst om de ljusa punkterna, såsom ägnade till den ringutdelande konungens pris»; dels skall dikten avbrytas vid tiden för det avgörande nederlaget, vilket i en profetisk spådom skall invarslas mot diktens slut [1]).

---

[1]) Knut Stjerna, Svear och götar under folkvandringstiden i Svenska fornminnesföreningens tidskrift XII, 339; jfr. Hjälmar och svärd i Beovulf i Studier tillägnade Oscar Montelius; Vendel och Vendelkråka i Arkiv för nordisk filologi XXI, 71; Arkeologiska anteckningar till Beovulf i Vitterhetsakademiens månadsblad 1903—05; Bidrag till Bornholms befolkningshistoria i Antiquarisk tidskrift XVIII, 1; Drakskatten i Beovulf i Fornvännen 1906; Fasta fornlämningar i Beovulf i Antiquarisk tidskrift XVIII, 4. — På Stjernas uppfattning vilande framställningar av det svenska rikets uppkomst lämnas av v. Friesen, Om det svenska rikets uppkomst, Verdandis småskrifter n:o 200.

Denna Stjernas framställning av svear och götar under folkvandringstiden och av det svenska rikets uppkomst är utan tvivel en av de mest glänsande skapelser av historisk fantasi och kombinationsgåva, som sett dagen i senare tids svenska historieforskning. Den skiljer sig himmelsvitt från de på djupare historisk fantasi blottade spekulationer, som i regel möta vid sammanställningarna av de arkeologiska och litterära källorna till Sveriges älsta historia. Stjernas uppfattning har också i sina huvuddrag blivit segrande. På den bygga så gott som alla svenska framställningar av Nordens fornhistoria, som sett dagen under senaste tid. Men är Stjernas framställning vetenskapligt säker? Själva grundvalarna för densamma äro ytterst, att Beowulfs geater äro götarna, och att den stora rikedomen i Uppland och denna landsdels dominerande ställning från och med 500-talet har sin förklaring i ett segerrikt utbredande av svearnas välde över de sydligare, guldrikare, men till följd av utvandringar avsevärt befolkningsfattigare landsändarna. Det kräves med oblidkelig nödvändighet, att dessa grundvalar för framställningen äro hållfasta; äro de icke detta, faller denna ohjälpligt samman.

Vi vända oss först till frågan om Beowulfs geater.

Alltsedan Fahlbecks banbrytande avhandling om Beowulfskvädet såsom källa för nordisk fornhistoria har det stått strid om var geaternas folk och rike äro att söka. Fahlbeck hävdade, att geaterna voro jutar, Geataland Jutland. Denna uppfattning vann från många håll anslutning. I första hand från svensk sida har man emellertid med stor iver sökt återvinna och anses numera allmänt även ha återvunnit Beowulfs geater åt Götaland och Sverige.

För lösandet av frågan om geaternas nationalitet lämnar själva namnet geatas ingen säker ledning. Språkligt motsvarar det angelsachsiska geatas det nordiska gautar, men

och av Schück i Svenska folkets historia I: 1, 135. Den senare förlägger dock götarnas huvudbygd till Västergötland och anser sannolikt, att svearnas kuvande av götarnas stammar först ägt rum i början av 600-talet.

de språkliga skälen ge här som så ofta intet avgörande bevis; i Alfred den stores översättning av Bedas kyrkohistoria användes folknamnet geatas för att återgiva det latinska »iuti», jutarna. Svaret på frågan, vilka geaterna äro, måste under dessa förhållanden främst sökas i Beowulfsdikten själv. Dikten skildrar geaterna som ett sjöfolk; deras land och konungaborg ligga vid havet, och alla deras förbindelser med svearna gå över havet; både när svearna anfalla geaterna och geaterna svearna, komma de till sjöss. De folk, med vilka geaterna ha strid och från vilka de vänta anfall, äro utom svearna friserna — frankerna och i äldre tid danerna. Under sin konung Hygelak, berättas det, att geaterna företagit ett krigståg mot hetwarerna, ett folk i Frisland, som lydde under de ripuariska frankerna. Hygelak har stupat under detta, men hans krigståg säges ha vållat hård fiendskap med frankerna. Från den tiden ha merovingerna städse visat geaterna ovänskap, heter det, och från frankerna vänta geaterna krig efter Beowulfs död. Den historiska och geografiska milieu, i vilken geaterna genom dessa uppgifter införsättas, passar till alla delar in på jutarna. En identifikation av dessa och geaterna styrkes ytterligare av att de frankiska källor, som även omtala Hygelaks krigståg mot hetwarerna, nämna honom och hans folk dani, en beteckning, som väl torde kunna ha använts om jutar, men näppeligen om götar [1]).

Av de här anförda uppgifterna torde stå klart, att en identifikation av Beowulfs geater med götarna i Sverige måste vålla vetenskapen stora svårigheter. Så långt tillbaka vi känna götarnas historia ha dessa aldrig varit ett sjöfolk; deras förbindelser med svearna ha icke gått över havet, och de ha veterligen aldrig företagit krigståg mot frankerna än mindre haft att frukta krig från dessa. På skiftande sätt har man sökt kringgå dessa svårigheter. Stjerna har låtit götarnas rike sträcka sig från Västerhavet till Östersjön och förlagt

---

[1]) Fahlbeck, Beovulfskvädet såsom källa för nordisk fornhistoria i Antiquarisk tidskrift för Sverige VIII, 26; jfr Vitterhets-, historie- och antiquitets-akademiens handlingar N. F. XIII: 3.

dess tyngdpunkt till den svenska Östersjökusten söder om Mälaren och särskilt till Öland. Ölandskonungen Hygelaks krigståg mot frankerna har han insatt i ett världshistoriskt sammanhang; han betraktar det såsom ett led i den strid Söderns goter förde mot frankerna. Ett götarike med tyngdpunkt vid Östersjön och på Öland är emellertid okänt i historien. Beowulfs berättelser om Hygelaks krigståg mot frankerna och om det krig, geaterna vänta från dessa, kan icke heller rimligen bringas i samklang med ett geaterrike vid Sveriges ostkust. Stjernas uppfattning i denna punkt har heller aldrig vunnit någon anslutning. Henrik Schück har i stället konstruerat ett annat Götarike för Beowulfs sjöfarande geater. Han har utvidgat Västergötland icke som Stjerna åt öster utan åt väster. Västergötland skall enligt honom under 500-talet ha haft en utsträckt havskust och omfattat både Bohuslän och norra Halland. Ingen historisk källa av något värde har ett ord härom [1]). Både Bohuslän och norra Halland höra, när den nuvarande svenska västkusten tidigast omtalas, i Ottars resebeskrivning från slutet av 800-talet, till Danmark, och de ha under en äldre tid, då havet än mera än under 800-talet var den enda stora färdevägen och de stora obygderna de naturliga gränserna, säker-

[1]) Om Snorres av Schück, Folknamnet geatas i den fornengelska dikten Beowulf 23, anförda berättelse om Erik Emundssons krig med Harald Hårfager se Fahlbeck i Vitterhets akademiens handlingar XIII: 3, 10 och Curt Weibull, Sverige och dess nordiska grannmakter 25. Schücks uppgift, att havet utanför Bohuslän i Ynglingatal kallas det gautiska havet vilar på en översättning, som av Finnur Jónsson betecknats såsom tvivelaktig eller rättare sagt omöjlig. Ordställningen i versen talar bestämt för att hänföra versens »gauzkum» till »jǫfur» icke till »vági». Heimskringla IV, 24. Adam av Bremens uppgift IV, 23, att Västergötland gränsar till Skåne innebär icke, som Schück för första gången tolkar den, att Halland hört till Västergötland, icke till Skåne. Halland hörde, som gränsläggningsuppteckningen i Västgötalagen visar, på Adams tid till Danmark; jfr Curt Weibull, Den älsta gränsläggningen mellan Sverige och Danmark i Historisk tidskrift för Skåneland VII, 5. Halland har också, så långt vår kunskap räcker tillbaka, både kyrkligt och judiciellt räknats som en del av Skåne. När Schück slutligen anför, att dialekten i norra Halland är västgötsk, synes han själv med rätta osäker, huruvida språkgräns är lika med politisk gräns.

ligen också haft större politisk samhörighet med Danmark och Norge än med Västergötland [1]). Götariket i Västergötland har enligt Schücks uppfattning stått icke i land-, utan i sjöförbindelse med svearnas rike i Uppland. Det hav, över vilket geaterna och svearna i Beowulf träffas (ofer sæ síde, ofer wíd wæter, ofer heafo), finner han i den av forsar och landsträckor avbrutna vattenväg, som genom Motalaström och dess sjösystem, över Vättern och sjöarna Viken och Örlen samt genom Tidan förbinder Östersjön med Vänern. De övriga svårigheter, som möta för en identifikation av Beowulfs geater med de svenska götarna, har Schück lika lätt kommit förbi. Alfred den stores översättning av »iuti» med geatas och de frankiska källornas uppgift, att Hygelak och hans folk varit dani, underkännas såsom misstag; för-

[1]) King Alfreds Orosius ed. Sweet 19. Det heter här: söder om Skiringssal går ett mycket stort hav upp i landet; det är bredare än att någon kan se över det, och Gotland är på den motsatta sidan och sedan Sillende. Berättelsen fortsätter med uppgiften, att Ottar omtalat för konung Alfred, att från Skiringssal seglade han på fem dagar till den hamn, som man kallar Hedeby, och att då han seglade dit från Skiringssal, hade han Danmark på sin babords sida, och på styrbords sida hade han öppen sjö i tre dagar, och de två sista dagarna, innan han kom till Hedeby, hade han styrbords Gotland och Sillende och många öar ... och i dessa två dagar voro de öar, som höra till Danmark, på babords sida. Schück, Folknamnet geatas i den fornengelska dikten Beowulf 18, rättar denna berättelse; Gotland och Danmark, menar han, ha kommit att byta plats. Gotland är icke Jylland, som texten ger vid handen, utan goternas land, Västergötland, som under denna tid gått ut till havet. Uppgiften, att Ottar haft Danmark på babords sida, när han seglade från Skiringssal, »kan vara riktig endast under förutsättning, att Danmark då sträckt sig ända upp till Kristianiabukten, vilket i och för sig är föga sannolikt och strider mot de historiska källor vi hava från denna tid», lyder Schücks motivering. Även om inga andra historiska källor funnits, vore en texträttelse av denna art otillåtlig. Uppgiften, att Danmark under 800-talet sträckt sig upp till Kristianiabukten, stödes emellertid av den enda samtida källa vi äga utom Ottars reseberättelse för denna fråga. Det heter i Annales regni francorum under år 813 om de danska konungarna Harioldus och Reginfridus: Qui tamen eo tempore domi non erant, sed ad Westarfoldam cum exercitu profecti, quæ regio ultima regni eorum inter septentrionem et occidentem sita, contra aquilonem Brittaniæ summitatem respicit, cuius principes ac populus eis subici recusabant. Quibus perdomitis cum revertissent ...

fattarna förklaras ha rört ihop de nordiska folkens namn [1]. Uppgiften, att geaterna efter Beowulfs död väntat krig från frankerna, avfärdas genom en förklaring, att den är en reflexion av den engelske skald, som skrivit det fornengelska kvädet [2].

Det torde av vad här anförts framgå, att bevisföringen för att Beowulfs geater äro götarna lagts efter starkt negativa linjer. Diktens egna och andra källors upplysningar ha systematiskt underkänts eller bortförklarats genom skapandet av i historien okända Götariken och hav. På denna väg har man icke lyckats göra troligt, långt mindre bevisa, att Beowulfs geater äro de svenska götarna, icke de danska jutarna.

För uppfattningen, att Beowulfs geater äro götarna, har emellertid alltid ett stort positivt bevis anförts. Detta bevis har funnits i Beowulfs skildring av de livliga förbindelserna mellan geaterna och svearna. Det har framhållits, att de båda folken icke blott ligga i ständiga krig med varandra, utan att när svearnas tronpretendenter nödgas fly från sitt land, fly de aldrig till danskarna utan ständigt till geaterna. Det har också förefallit vida naturligare, att de i Beowulf skildrade krigen utkämpats mellan de båda grannfolken svear och götar, än mellan de av stora avstånd skilda

[1]) Ett stöd för uppfattningen, att Hygelak varit gautarnas konung finner Schück, a. a. 31, i en anteckning i en handskrift av Phædrus från 900-talet: »Et fiunt monstra miræ magnitudinis ut rex Huncglacus, qui enim imperavit Getis et a Francis occisus est, quem equus a duodecimo ætatis anno portare non potuit. Cujus ossa in Reni fluminis insula ubi in Oceano prorumpit reservata sunt et de longinquo venientibus pro miraculo ostenduntur». Uppgiften beror enligt Schück tydligen på en frisisk eller frankisk folktradition och avser utan tvivel Hygelak. Men denne kallas här, säger Schück, rex getarum, och då man vet, huru alla äldre författare sammanblanda geter och goter, är det tydligt, att han betecknats såsom goternas eller gautarnas konung. Det är otvivelaktigt riktigt, att, såsom Schück framhåller, äldre författare sammanblanda geter och goter, men Schück har förbisett, att Alfred den store, som skrev vid ungefär samma tid som anteckningen om Huncglacus tillkommit, kallar Jylland Gotland.

[2]) Schück, Folknamnet geatas i den fornengelska dikten Beowulf 16. Jfr Fahlbeck, Beowulfskvädet som källa för nordisk fornhistoria i Vitterhets-historie- och antikvitets-akademiens handlingar N. F. XIII: 3.

svearna och jutarna, vilka troligen haft mycket litet att skaffa med varandra. Denna i Beowulf skildrade livliga beröring mellan svear och geater har man ansett avgörande för hela frågan. De båda folken ha otvetydigt varit grannar och geaterna följaktligen götar. Man har slutligen frågat: »om geatas i Beowulfsdikten beteckna jutar, dene danskar och sweon svenskar, var finna vi då gautarna? Om dessa då överhuvudtaget existerat såsom en självständig nation, måste de åtminstone ha omnämnts i dikten, ty att danskar, svear och jutar haft ständiga förbindelser med varandra, utan att dessa förbindelser någonsin berört det mellanliggande folket, gautarna, det är dock icke tänkbart» [1]).

Beviset är bestickande. Det har alltid stått oemotsagt, och det torde främst vara detta, som bragt svenska forskare, att under det senaste årtiondet ganska enstämmigt ansluta sig till uppfattningen, att Beowulfs geater äro götarna. Men beviset lider av ett fel, ett mycket väsentligt. Det förutsätter förhållanden från våra dagar för de avlägsna tider i Nordens historia, det här gäller. I våra dagar äro svear och götar nära grannar. Det är vida längre väg mellan Uppland och Jylland än mellan Uppland och Västergötland, och det kan med skäl synas märkvärdigt, att så täta förbindelser, som Beowulf skildrar, en gång kunna ha funnits mellan Uppland och Jylland. Men hur gestaltade sig dessa förhållanden under forntiden och den äldre medeltiden?

Om avstånden i Norden under den äldre medeltiden lämnar Adam av Bremen, som skrev under 1070-talet, en rad uppgifter genom att angiva det antal dagsresor, färder mellan olika orter togo i anspråk. Uppgifterna äro för Sveriges vidkommande ett material av tillförlitligaste slag. Adam levde i Bremen, Sveriges dåvarande ärkebiskopsstad, från vilken under århundraden missionärer utgått till Sveriges alla delar, och han har dessutom erhållit upplysningar om Sverige av Sven Estridsen, som enligt egen uppgift vistats tolv år i landet. Tiden för en färd från Skåne till Sigtuna anger Adam både

---

[1]) Stjerna, a. a. 356; Schück, a. a. 41; v. Friesen, a. a. 16.

i dagsresor till sjöss och till lands. Sjövägen mellan dessa orter, säger han, tog fem dagar; landvägen åter över Skara, Tälje och Birka icke mindre än en hel månad [1]). På annat ställe räknar Adam sju dagar för färden mellan Skåne och Skara [2]). En färd landvägen från Västergötland till Uppland — från Skara till Sigtuna — har sålunda under slutet av 1000-talet beräknats taga 23 dagar. För sjövägen från Jylland till Uppland har åter, om man räknar två dagar från Jylland till Skåne, icke beräknats mera än sju dagar. Tvenne århundraden tidigare har icke längre tid behövts för en sjöfärd av den längd som mellan Skåne och Sigtuna. Norrmannen Ottar, som vid slutet av 800-talet för konung Alfred den store berättade om sina resor i Norden, uppger, att han på fem dagar seglat mellan Skiringssal vid den nuvarande Kristianiafjorden och Hedeby, tvenne orter mellan vilka avståndet är ungefär detsamma som mellan Skåne och Sigtuna [3]).

Orsaken till att en färd till lands från Uppland till Västergötland på Adams tid tog vida längre tid i anspråk än en färd sjöledes till Jylland är att söka i de svåra sam-

---

[1]) Adam IV, 29 (28): Est vero iter eiusmodi, ut a Sconia Danorum per mare velificans V° die pervenias usque Sictonam vel Bircam, iuxta enim sunt. Si vero per terram eas a Sconia per Gothorum populos et civitatem Scaranem, Telgas et Bircam, completo mense pervenies Sictonam.

[2]) Adam IV, 23: Verum Westragothia confinis est provinciæ Danorum, quæ Sconia dicitur; a qua etiam ferunt diebus VII pervenire usque ad civitatem Gothorum magnam Scarane.

[3]) King Alfreds Orosius ed. Sweet 19. De tvenne andra uppgifter om färdetid till sjöss, som möta här, äro icke användbara, då varken Ottars hemort eller Trusos läge exakt kan bestämmas. Ytterligare en uppgift om avstånden i Norden möter i Vita Anskarii kap. 26. Anskar säger sig här ha tillbragt nära tjugo dagar på skepp under sin färd mellan Bremen och Birka. Det säges intet om den väg han begagnat eller om resan varit direkt, men uppgiften visar, att det under senare delen av 800-talet tagit kortare tid att färdas sjöledes från Bremen till Birka än två århundraden senare att färdas landvägen från Skara till Birka.

Med beräkning av avståndet mellan Skåne och Sigtuna till ungefär 700 km. skulle varje Adams dagsresa till sjöss mellan dessa orter bliva ungefär 140 km. Om dagsresor till sjöss av denna och än större längd från 11- och 1200-talen se Ludwig, Fr. Untersuchungen über die Reise- und Marschgeschwindigkeit im XII. und XIII. Jahrhundert 185—186.

färdselhinder, som de ännu av bebyggelse och odling orörda stora skogarna, bergstrakterna och kärrmarkerna i det inre av Sverige erbjödo. De stora skogs- och ödemarkerna Kolmården och Tiveden delade Sverige i tvenne huvudland, landet ovanskog eller nordanskog och landet sunnanskog, och även inom dessa båda områden lågo de olika landen och bygderna starkt isolerade från varandra genom milsbreda, svårpasserbara skogsbälten. Först senare århundradens sega och idoga arbete har genombrutit dessa ödemarker och därigenom närmat Uppland och Västergötland till varandra. Ännu så sent som under början av 1300-talet har emellertid en verklig förändring av de gamla förhållandena icke varit genomförd. De påvliga nuntier, som på 1320-talet besökte Sverige, uppge avståndet mellan Uppsala och Lödöse över Riseberga i Närke till 12 dagsresor[1]). Färden mellan Uppland och Västergötland tog sålunda ännu under början av 1300-talet vida längre tid i anspråk än på 1000-talet färden till sjöss från Uppland till Jylland.

Adams uppgifter om förhållandet mellan färdetiden från Uppland till Västergötland och från Uppland till Skåne torde utan fara för större misstag kunna överföras på den tid, under vilken de i Beowulf skildrade händelserna avspela. Den förkortning, färdetiden till sjöss under den mellanliggande tiden kan ha undergått på grund av framsteg i fartygskonstruktion och navigeringskonst, torde tillfullo uppvägas av de än svårare samfärdselförhållanden till lands, vilka måste existerat under århundradena före Adams tid. Väderleks- och naturförhållandena ha givetvis alltid kommit färdetiden både till lands och till sjöss att variera; men själva huvudfaktum torde stå fast. Uppland låg ur samfärdselsynpunkt under forntiden och den äldre medeltiden långt närmare Jylland än Västergötland. Uppland och Jylland ha under den tid, då de i Beowulf skildrade striderna mellan svear och geater utkämpats, varit grannländer. Uppland och Västergötland ha däremot icke varit det. Götarna i Sverige ha icke

[1]) Pavelige Nuntiers Regnskabs- og Dagbøger udg. ved P. A. Munch 54—55.

ens varit ett »mellanliggande folk», som någonsin behövt beröras av förbindelserna mellan svear och jutar.

Själva grundvalen har härmed ryckts undan för det stora positiva bevis, man hittills ägt för att Beowulfs geater skulle vara götarna. Man kan med skäl fråga, om en livlig beröring funnits och ständiga strider utkämpats mellan folk, som bott på det avstånd från varandra som svear och götar. Adams uppgifter gälla den tid enstaka resenärer behövt beräkna för resor i Norden. En hel krigshär, som under århundradena före 1000-talet haft att marschera genom de ödemarker, som skilde svearnas och götarnas land, eller på roddbåtar taga sig fram genom strömmar, över sjöar och landsträckor, bör ha använt vida längre tid än de 23 dagar Adam uppger, att en färd mellan Uppland och Västergötland på hans tid tog i anspråk [1]).

Det problem Beowulfs geater erbjuda har genom påvisandet, att svearna och jutarna ur samfärdselsynpunkt varit grannar, svearna och götarna åter skilda av stora avstånd, förts ett gott stycke fram mot sin lösning. För avgörandet om vilka Beowulfs geater voro, kräves det emellertid också att fastställa, hur svearnas förbindelser med folken i de sydligare delarna av Norden under forntiden och den äldre medeltiden i verkligheten gestaltat sig, och vilka förhållanden, som betingat dessa förbindelser.

---

[1]) De tvenne andra bevis, — utom det språkliga, vilket konung Alfreds översättning av iuti med geatas gör värdelöst — som förebragts för att geaterna äro götarna, äro, att jutarnas grannfolk sachsarna icke nämnas i Beowulfsdikten, och att havskusten vid geaternas land i dikten skildras såsom bergig. Schück, a. a., 42, 44. Det förra av dessa bevis är ett e-silentiobevis och redan i och för sig av intet värde. Det iakttagna förhållandet torde finna sin förklaring i att sachsarna främst voro ett inlandsfolk. Dikten omnämner endast jutarnas närmaste grannar över havet i söder, friserna—frankerna. Förhållandet lämnar ytterligare ett belägg för att land varit skiljande, hav förenande under den tid Beowulfsdikten avhandlar. Att geaterrikets havskust liksom för övrigt även det danska rikets skildras såsom bergig, har sin förklaring i att skaldens naturskildringar äro hämtade från hans egen hembygd. C. W. v. Sydow i Förhandlingar vid svenska filolog- och historikermötet i Göteborg 1912, 74.

En förbindelse mellan svear och götar kan under tiden före 1000-talet endast göras trolig på rent arkeologisk väg genom överensstämmelser i de båda folkens fornsaksformer, gravskick och annat. De litterära historiska källorna nämna intet om någon förbindelse. De tala om strider mellan norska härskare och götar, men aldrig om strider mellan svear och götar [1]).

Helt annorlunda är den bild de historiska källorna ge av förhållandet mellan svear, jutar och danskar. Så långt dessa källor räcka tillbaka, berätta de om förbindelser och krig mellan svearna och dessa deras grannar i söder.

Redan Ynglingatal lämnar en rad av traditioner härom. Om Fjolner, den konung som i Snorres ordning av Ynglingatals strofer sättes som den förste i raden av Uppsalakonungarna, säger skalden, att det dödsbud, som nått honom, gick i fullbordan »där Frode bodde», ett uttryck som måste åsyfta Danmark. En av Fjolners närmaste efterföljare i Uppsala, Domalde, får av skalden tillnamnet »jutarnas fiende»; trenne andra av Uppsalakonungarna sägas ha bragts om livet i Jylland eller av danskar och jylländare: »Jorund, som dog för länge sedan, miste livet i Limfjorden, då enligt ödets vilja galgen lyfte upp Gudlaugs baneman»; »den käcke Ottar föll under örnens klor för danskarnas vapen; härgamen kommen vida ifrån trampade honom i Vendel med blodiga fötter; de bedrifterna av Vote och Faste har jag sport blivit till sägner för svenska folket, att jarlarna över Frodes öland hade dräpt stridens befrämjare»; konung Östen skall slutligen ha lyktat sitt liv i Lofund, »man sade», heter det, »att jutska män innebrände konungen tillsammans med svearna» [2]).

---

[1]) Jfr. Fahlbeck Den s. k. striden mellan svear och götar i (svensk) Historisk tidskrift 1884, 115; Curt Weibull, Sverige och dess nordiska grannmakter 25.

[2]) Skjaldedigtningen A. 7, 8, 10, 11, 12; B. 7, 8, 9, 10, 11. Konung Dag skall enligt Ynglingatal ha mist livet i Vorve; orten förlägges av Snorre till Danmark. Snorres på uppgifter från andra källor vilande framställning av Uppsalakonungarnas historia i Ynglingasagan är än rikare på traditioner om förbindelser mellan svearna, danskarna och jutarna. Han talar dels om giftermålsförbindelser; konung Dyggves moder skall ha varit syster till konung

Ynglingatals traditioner återspegla förhållanden i Sveriges och Danmarks historia från samma tid som Beowulf. De lämna beviset för de förbindelser, man redan av tidens samfärdselförhållanden kunde förutsätta måste funnits mellan svear, danskar och jutar. Men icke nog härmed. De torde i ett fall behandla samme person som Beowulf. Den Uppsalakonung Ottar, som enligt Ynglingatal faller för de danska jarlarna i Vendel, är utan tvivel samme Ottar, som Beowulf nämner bland Angantyrs söner; dessa ville icke hålla fred över havet, heter det; häftig stod kampen mellan svear och geater över vida vatten [1]).

Än säkrare kunna förbindelserna mellan svear, danskar och jutar beläggas, när från 800-talet det historiska källmaterialet börjar flyta rikare. De historiska källorna för denna tids historia nämna knappast någonsin svearna utom i sammanhang med Danmark och Jylland, och de förhållanden som omtalas äga även för denna tid delvis en ofÖrtydbar släktskap med dem, vilka skildras i Beowulf. Det berättas ständigt om krigiska förvecklingar; en svensk konungaätt sätter sig under 900-talets första hälvt fast i Jylland; senare gå skånska stormän och vikingar på krigståg mot Svealands centrala delar och besegras av Erik Segersäll på Fyris-

---

Dan i Danmark, Helge Halvdansson skall ha bortrövat och äktat konung Adils gemål Yrsa och Ingjald Illråde ha bortgift sin dotter Åsa med konung Gudröd i Skåne; dels om talrika danska krigståg till Sverige och svenska till Danmark och Jylland. Även Saxos skildring av Danmarks fornhistoria är fylld av traditioner om nära förbindelser mellan Danmark och Sverige. Jfr. Steenstrup, Saxo Grammaticus og den danske og svenske Oldtidshistorie i Arkiv för nordisk filologi XIII, 155.

[1]) Beowulf 2472. — Stjerna, a. a. 350; Schück, a. a. 42 och Studier i Ynglingatal. Progr. Uppsala 1907, tolka Ynglingatals jutar och även dess danskar och danska jarlar såsom götar och götska jarlar. Utgångspunkten härför är Bugges antagande, att Ynglingatal diktats i Brittanien, och ett antagande, att de traditioner, som ligga till grund för Ynglingatal, handlat om geater; detta folknamn, har man antagit, har i Brittanien tytts såsom jutar och sedermera även såsom danskar. Bugges antagande är numera av alla övergivet, även av Schück, Ill. svensk litteraturhistoria 43. För det andra antagandet om Ynglingatalstraditionernas geater har aldrig något stöd kunnat anföras. Ynglingatals jutar, danskar och danska jarlar äro ofrånkomliga.

vallarna [1]); de svenska konungarna Olov Skötkonung och Anund Jakob utkämpa under 1000-talets förra del såsom de danska konungarnas bundsförvanter eller motståndare strider i de danska farvattnen, i Öresund och i Helgeån; vid samma tid reses i Tirsted på Låland en sten över Frode, »männens hövding», som »dog i Svitiod och omkom i Fregers flock, då alla vikingarna omkommo» [2]). Liksom i Beowulf de svenska tronpretendenterna, Ottars söner, när de nödgas gå i landsflykt, gå i landsflykt till geaterna och där vinna hjälp, går enligt Anskarslegenden svearnas konung Anund vid mitten av 800-talet i landsflykt till danskarna och förvärvar en dansk hjälpflotta för att återvinna sitt förlorade land [3]). Något tidigare, under de danska tronstriderna under 800-talets andra decennium, ha enligt de frankiska annalerna den danske konung Godfreds söner gått i landsflykt till svearna [4]); deras faders välde har av allt att döma haft sin tyngdpunkt på Jylland. Senare lever Sven Estridsen som dansk tronpretendent under åratal i Sverige och söker med svensk hjälp sätta sig i besittning av Danmark [5]). Dessa förbindelser mellan Sverige och Danmark under den äldre medeltiden ha icke endast varit av mera övergående krigisk karaktär. De ha också lett till fast bosättning av svenskar i Danmark. Den svenska konungaätten, som slagit sig ner i Hedeby på Jylland, har härskat här under minst tvenne generationer. Under slutet av 900-talet ha sydsvear bosatt sig på Låland. En runsten från Sæddinge på öns sydkust bär vittnesbörd om denna svenska bosättning. Den är rest av en kvinna Thyra efter hennes make Viking; »han var den trofastaste av de i landet bosatta sydsvearna», heter det på denna sten, »och han kom sydpå till nordsidan av låländernas öland över havet. Den bäste var han av sydsvearna och oförglömmelig» [6]).

---

1) Curt Weibull, Sverige och dess nordiska grannmakter 36, 54.
2) Wimmer, De danske Runemindesmærker III, 18.
3) Beowulf 2379; Vita Anskarii kap. 19.
4) Annales regni francorum, anno 813.
5) Adam II, 73 (71), 78 (74); IV, 21.
6) Wimmer, De danske Runemindesmærker III, 13.

De många underrättelser, som det till ytterlighet sparsamma källmaterialet till Sveriges historia fram i 1000-talet innehåller om svearnas förbindelser med danskar och jutar, bära vittne om dessa förbindelsers nära art. Att tidens samfärdselförhållanden gjort de svenska och danska folken till grannfolk, lämnar icke en tillfyllestgörande förklaring av detta förhållande. Avståndet från svearnas land till danskarnas och jutarnas var dock icke obetydligt. Det har tydligen även krävts reala intressen för att uppbära dessa under århundraden fortgående förbindelser.

När man gjort gällande, att Beowulfs geater äro de svenska götarna, har stundom hävdats, att »reala intressen» saknats för de i Beowulf skildrade, långvariga fejderna mellan svear och jutar[1]). Även härvid ha forntidens och den äldre medeltidens förhållanden misskänts under inflytande av nutida synpunkter. Starka reala intressen ha av allt att döma under dessa tider funnits för både krigiska och fredliga förbindelser mellan svearna och de danska folken och alldeles särskilt för förbindelser mellan svearna och jutarna.

I vår tid gå Sveriges stora förbindelseleder med Europas kulturstater över Östersjön till Tyskland eller sjöledes förbi Jyllands norra udde. Under forntiden och den äldre medeltiden var det norra Tyskland ännu intet kulturland. Vägen över detta land kom icke heller i betraktande såsom förbindelseled till Västeuropas kulturstater. De vendiska folkstammar, som innehade norra Tyskland och hela den södra Östersjökusten, hindrade varje lifligare samfärdsel. Lika litet var det under denna tid möjligt att i större utsträckning taga sig fram förbi Jyllands norra udde. Passagen är en av de svåraste i norra Europa, och de faror, som här hotade, lade hart när oövervinneliga hinder i vägen. De stora fördelar den direkta segelleden erbjöd kunde icke uppväga de nautiska svårigheterna, och först långt fram i medeltiden blev denna väg en allmännare använd trafikled. De tyska köpmännens direkta seglatser mellan Nordsjön och Östersjön kunna urkundsmässigt beläggas först 1251 och torde icke heller

[1]) Stjerna, a. a. 356.

vara stort äldre [1]). Sveriges liksom hela Östersjöbäckenets samfärdsel och förbindelser med Västeuropas kulturländer tvingades under dessa förhållanden att under forntiden och den äldre medeltiden söka sig fram över Jylland. Detta land spelade under denna tid samma roll som den västra delen av den södra Östersjökusten efter den tyska kolonisationen av Nordtyskland. Främst korsade förbindelseleden mellan Östersjöbäckenets länder och Västeuropa Jylland i dess sydligaste del, där Eider, dess biflod Trene, Slien och den smala landsträcka, som skiljer dessa vatten, erbjöd den bekvämaste vägen. Men vid sidan av denna väg har även Limfjorden spelat en betydande roll som förbindelseled mellan Norden och Västeuropa. Limfjorden har under äldre tid stundom varit öppen mot Västerhavet, stundom genom en endast smal landremsa varit skild därifrån [2]). Slien—Eider och Limfjorden ha under forntiden och den äldre medeltiden varit Nordens stora portar till Västeuropa.

Forntidens och den äldre medeltidens allmänna samfärdsel- och handelsförhållanden ge bakgrunden och de reala skälen för svearnas nära förbindelser med Jylland. Det är icke någon tillfällighet, att berättelserna om dessa förbindelser, när de innehålla ortsuppgifter, föra oss just till de trakter, där de stora samfärdselvägarna mellan Östersjöländerna och

---

[1]) Vogel, Zur nord- und westeuropäischen Seeschiffahrt im früheren Mittelalter i Hansische Geschichtsblätter 1907, 159, 162; Densamme, Geschichte der deutschen Seeschiffahrt I, 83, 117, 184.

[2]) Till Limfjorden kom enligt den isländske skalden Sigvat Thordarsson Knut den store seglande från England, när Danmark 1026 angreps av den norske Olav Haraldsson och den svenske Anund Jakob. Skjaldedigtningen A. 250; B. 234. — I Limfjordens västligaste del, i Vestervig, samlade Knut den helige på 1080-talet den flotta, med vilken han tänkte angripa England. Vitæ sanctorum danorum ed. Gertz 99; Sven Ågesen ed. Gertz 90, 91; Saxo 584. — Bricka, Om Limfjordens Forbindelse med Vesterhavet i det 11:e Aarhundrede i Aarbøger 1868, 313; jfr Kruse i Aaarbøger 1869, 277; A. D. Jörgensen i Aarbøger 1870, 111; Bricka i Aarbøger 1871, 402; Erslev i Aarbøger 1873, 57; J. J. S. Steenstrup, Harald Hårdrådes Tog til Limfjorden og Limfjordens Tilstand i det 11:e Aarhundrede. Fra Vidensk. Verden 3 R. 1875; A. D. Jörgensen i Historiske Afhandlinger I, 189; Storm i norsk Historisk Tidsskrift IV, 113.

Västeuropa korsade Jylland. Uppsalakonungen Jorund mister enligt Ynglingatal livet i Limfjorden. En av hans efterträdare, den även i Beowulf omtalade Ottar, faller i Vendel, varmed sannolikt avses landet norr om Limfjorden [1]). Hedeby vid Sliens innersta del är några århundraden senare medelpunkten i den svenska konungaättens välde i Danmark, och Låland med dess vid sydkusten resta runstenar ligger i stråkvägen dit.

Av den här lämnade undersökningen torde ha framgått, att under forntiden och den äldre medeltiden, då förbindelserna mellan folken främst gingo över havet och icke som i våra dagar över land, svear och jutar varit nära grannar, men svear och götar varit skilda av stora avstånd. Det har ytterligare framgått, att de historiska källorna alltifrån älsta tider enstämmigt betyga livliga förbindelser, burna som det vill synas av ett realt intresse, mellan de förra samt mellan svearna och jutarnas grannfolk danerna, men helt tiga om förbindelser mellan svear och götar.

Det positiva bevis för att Beowulfs geater skulle vara götarna, som man funnit i de livliga förbindelser Beowulf skildrar mellan svear och geater, torde därmed vara undanröjt. Beowulfs geater, enligt diktens skildring ett sjöfolk, som över havet för strider med svearna och utom med dem har krig och förbindelser med danerna och med friserna—frankerna, kunna icke sökas i något annat folk än jutarna på Jylland [2]). De strider Beowulf skildrar mellan svear och geater äro icke strider mellan svear och götar, utan mellan svear och jutar, och de ha av allt att döma framsprungit

---

[1]) Snorre låter i Ynglingasagan Vendel åsyfta Vendel i Jylland. Stjerna, Vendel och Vendelkråka i Arkiv för nordisk filologi XXI, 71 har åter först sökt det i Vendel i Uppland. Jfr. Schück, Studier i Ynglingatal, 124; Nerman, Ottar Vendelkråka och Ottarshögen i Vendel i Upplands fornminnesförenings tidskrift XXXII, 324.

[2]) Schück har i Illustrerad svensk litteraturhistoria I, 34 med utgångspunkt från att Beowulfs geater äro de svenska götarna skrivit den svenska litteraturens historia under den germanska folkvandringstiden. Framställningen hör hemma icke i svensk, utan i dansk litteraturhistoria.

ur en täflan om byte och makt vid de stora förbindelsevägarna mellan Östersjöbäckenets länder och Västeuropa.

Identiteten mellan Beowulfs geater och götarna var den ena av de grundvalar, på vilken den av Stjerna först hävdade uppfattningen om det svenska rikets uppkomst vilade. Den andra är, att den stora rikedomen i Uppland och denna landsdels dominerande ställning i Sverige från och med 500-talet har sin förklaring i ett segerrikt utbredande av svearnas välde över de sydligare, guldrikare, men till följd av utvandringar avsevärt befolkningsfattigare landsändarna. Av vilken beskaffenhet är denna andra grundval för Stjernas och hans efterföljares framställningar?

Det är alltid en vansklig sak att från arkeologiska fakta sluta sig till historiska, händelser av politisk art, erövringar, folkvandringar och annat. Man förbiser lätt den begränsade bärkraft det arkeologiska materialet äger. Detta material lämnar i motsats till det historiska i första hand endast kunskap om allmänna kulturtillstånd, endast i rena undantagsfall om händelser, så gott som aldrig om händelseförlopp. Det var förbiseendet härav, som i äldre tid kom arkeologien att söka förklaringen till alla större skiftningar i materialet och till alla märkligare fornfynd i invandringar av nya folk eller krigiska erövringar och därmed göra den nordiska fornforskningen till en tummelplats för olika invandrings- och erövringsteorier. Samma förbiseende bidrager ännu i våra dagar till att man i snart sagt varannan större gravhög i Uppland tror sig finna bestämda Ynglingatals och Ynglingasagans Uppsalakonungar, i de avtäckta gravkamrarna framför klosterkyrkornas altaren senare tiders konungar, deras drottningar eller barn. Man glömmer för dessa olösliga, vetenskapligt i grunden tämligen likgiltiga spörsmål det arkeologiska materialets utomordentliga värde och det för all arkeologisk forskning centrala: klarläggandet av folkens dagliga liv och utvecklingens, den materiellas och även andligas, gång genom tiderna.

Det är tydligt, att Stjernas framställning har starka släktdrag med denna arkeologiska forskning. Den lider

utom av den överskattning av det arkeologiska materialets bärkraft, som vidlåder denna forskning, även av andra brister. Redan den grundläggande iakttagelsen för Stjernas framställning, den skarpa motsatsen mellan ett sydligt, guldrikt Skandinavien och ett nordligt jämförelsevis fattigt, som vinner rikedom samtidigt med att det förra proletariseras, torde icke vara oanfäktbar. Fynden från tiden äro få och tillhöra begränsade områden, vad Sydskandinavien angår i första hand de östra delarna och här de särpräglade öarna Bornholm, Gottland och Öland. Teorien har tvingat till ett förallmänligande av mera enstaka fall. Stjerna har därjämte vid formulerandet av sina slutsatser icke tagit nog i betraktande, att även om materialet vore rikare och mera bärkraftigt, en förändring av den art han iakttagit i regel ingenting har att skaffa med krigiska erövringar. Därtill kommer ännu ett. Guldrikedomen i södra Skandinavien har enligt Stjernas egen mening varit en rent tillfällig företeelse, icke grundad i landets egna förhållanden utan utgörande den betalning, de sydligare germanfolken lämnat götarna för förstärkningar i kampen mot Rom. Denna guldrikedom, överflyttad till Uppland från götarnas land genom en krigisk erövring av detta, skulle visserligen kunna förklara en tillfällig guldrikedom i Uppland, men aldrig en under århundraden fortvarande.

Hur osäkra och i grunden oriktiga Stjernas arkeologiska slutsatser äro, framgår av en sammanställning av dem med de litterära källorna. Enligt Stjerna äro götarna i södra Skandinavien ett jämförelsevis fåtaligt, av täta utvandringar försvagat folk; enligt den samtide, väl underrättade Prokopios äro vid mitten av 500-talet götarna ett folkrikt folk i Thule. Götarikets erövring av svearna faller enligt Stjernas arkeologiska teorier under 500-talets förra del; samme Prokopios talar ännu om götarna såsom ett självständigt thulitiskt folk under egen konung.

De båda grundvalar, på vilka Stjerna och hans efterföljare byggt sina framställningar av det svenska rikets uppkomst, äro icke vetenskapligt hållbara. Beowulf och en sam-

manställning av dess uppgifter med det arkeologiska materialet lämna ingen kunskap om det svenska rikets uppkomst under 5- eller 600-talen. Beowulf gör det i själva verket icke ens, om dess geater hade varit götarna. I Beowulf är det icke svearna, utan geaterna, som framställas såsom segrarna. Endast genom att läsa dikten med utgångspunkt från en på förhand uppgjord teori om att det svenska riket uppkommit genom en svearnas erövring av ett götarnas rike och genom en härav betingad, överhövan hård prässning av de verser, i vilka Beowulfs död förkunnas för geaterfolket, har man lyckats få fram, att Beowulf skulle avspegla götarnas undergång eller ge »liksom en förkänsla av, att det gautiska folkets fall står för dörren» [1]. I de åsyftade verserna spår skalden endast, att geaterna ha att vänta krig och olyckor från sina fiender frankerna och svearna, när dessa få spörja, att Beowulf, som skyddat riket och främjat folkets väl, är död [2]. Håller man sig till vad som står i Beowulf och läser dikten utan hänsyn till senare tiders historiska teorier, lämnar den ingen uppgift, icke ens någon antydan om geaterrikets undergång genom vare sig franker eller svear.

Beowulfs geater äro jutarna. Det återstår frågan, om Beowulfs Svíorîce betraktas som ett politiskt helt, lydande under en konung. Endast på ett ställe lämnas i Beowulf en uppgift av värde för denna fråga. I en skildring av svearnas och geaternas strider berättas, att Ottars landsflyktige söner uppsökte geaternas konung; »de hade gjort uppror mot Scilfingarnas värn, den frejdade fursten och den ypperste av de sjökonungar, som i Svíorîce utdelade skatter» [3]. Den naturligaste tolkningen av dessa ord torde vara, att enligt skaldens uppfattning Scilfingakonungen hos »sveon» icke varit den ende konungen i »Svíorîce» [4].

Den lösning, som här givits av geaterproblemet i Beo-

[1] Stjerna, a. a. 358; Schück i Svenska folkets historia I: 1, 148.
[2] Beowulf 2910.
[3] Beowulf 2379.
[4] Jfr Fahlbeck i Antiquarisk tidskrift för Sverige VIII: 2, 64.

wulf, är icke endast av betydelse för frågan om uppkomsten av det svenska riket. Den är, såsom redan antytts, även avgörande för uppfattningen av de politiska förhållandena i Danmark under forntiden och av det danska rikets uppkomst.

De gamla teorierna om ett danskt östrike och ett västrike och om konung Gorm den gamle såsom den danske riksgrundaren hade delvis uppvuxit under inflytande av en gången tids tyska politiska synpunkter. Östriket var Danmark, västriket icke Danmark utan Jylland, ett »Schleswig-Holstein in seiner urgeschichtlichen und naturgeschichtlichen Ausdehnung». Den nu inom dansk historieskrivning härskande uppfattningen, att det danska riket uppkommit redan under tider, som helt förlora sig i sagornas dunkel, har uppstått under bekämpandet av dessa politiskt färgade teorier. Den bär i mycket prägel av detta sitt ursprung. En ytterlighet har här som så ofta under polemiker framkallat en motsatt, och oberoende av forskningens framsteg har denna sedan kommit att fortleva såsom ett slags vetenskaplig trossats.

De källor, på vilka den nämnda uppfattningen kan stödja sig, äro de sägner och konungalängder, som alltifrån slutet av 1100-talet nedskrivits av isländska och danska historiska författare, främst Sven Ågesen och Saxo. För dessa står det som en given sak, att Danmark sedan urminnes tider varit *ett* rike. Men dessa vittnesbörd kunna icke tillerkännas det historiska vitsord, som historieskrivningen skänkt dem. De historiska författare, vilkas utsagor godtagits, ha samtliga skrivit i en tid, då Danmark under Absalons och Valdemarernas ledning samlades till en fast statlig enhet och genom erövringar på andra sidan Östersjön höll på att växa ut till Nordeuropas mäktigaste rike. Den främste av dem, Saxo, vars uppfattning starkast påverkat den nyare historieskrivningen, har med sitt historieverk velat föra denna nyskapade stormakts talan både inför sina egna landsmän och inför Europa. Han har skrivit i samma anda som de svenska historieskrivarna från Sveriges storhetstid under 1600-talet.

Han har velat hävda, att de danska konungarna ägde uråldriga anspråk på sin nyvunna maktställning och anor lika ärorika, om icke ärorikare än Europas övriga konungar. Det kan icke råda tvivel om, att dessa historieskrivare utan vidare överfört sin egen samtids förhållanden på Danmarks äldre historia. Lika naturligt som det var för dem, att Danmark alltid, liksom i deras egna dagar, varit samlat till ett rike under endast en konung, lika naturligt var det för författaren till Roskildekrönikan, som levde ett halvt århundrade tidigare, men under en tid, då Danmark befann sig i upplösning och landsdel kämpade mot landsdel, att landet under en äldre tid haft många konungar. »Då fanns det många konungar i Danmark», säger denne man från en annan tid och ur ett motsatt läger; »efter vad man berättar två på Jylland, en tredje på Fyen, en fjärde på Själland och en femte i Skåne; men stundom fanns där två över hela Danmark, stundom också en över hela Danmark, stundom en över både England och Danmark»[1].

Endast de samtida källorna kunna lämna ett tillförlitligt svar på frågan om de älsta politiska förhållandena i Danmark. Ingen av dessa ger vid handen, att något rike Danmark i senare tids bemärkelse existerat under älsta tid. Beowulf berättar om två riken i det nuvarande Danmark, ett geaternas rike på Jylland under konung Hygelak och hans släkt, senare under Beowulf, och ett danernas rike under konung Hrodgar och hans släkt. Jordanes nämner en följd av olika folkstammar på Skandza, av vilka några otvivelaktigt höra hemma i Skåne och Halland. Prokopios talar vid samma tid om »de danska folken». Uttrycket ger liksom andra källuppgifter vid handen, att daner redan nu varit en gemensam benämning för de i södra Skandinavien bosatta folk, som talat samma språk.

[1]) Scriptores minores historiæ Danicæ ed. M. Cl. Gertz 16.

II.

Den arkeologiska forskningen har i våra dagar uppvisat, huru alltsedan den nordiska bronsålderns början och möjligen än tidigare den skandinaviska Norden stått i förbindelse icke blott med länderna i mellersta Europa utan även med de gamla kulturländerna i det södra. Från dessa har kännedomen om metallerna spritt sig till Norden; från dessa har kommit huvudmassan av den där använda bronsen och en mängd i nordisk jord funna föremål. Det stora antalet dylika av romerskt ursprung och det inflytande dessa utövat på Nordens eget hantverk visa, att förbindelserna ökats i livlighet från tiden omkring vår tideräknings början. Under folkvandringstiden ha de romerska mynten och i barbariserad form även skrivkonsten nått Norden. När det romerska inflytandet slutar, har inflytandet från de nya germanstaterna i Västeuropa vidtagit.

Uppvisandet av förbindelserna mellan Norden och Europas övriga länder är ett bland de främsta av de resultat den nordiska arkeologien överhuvud vunnit. Det har kastat nytt ljus över de nordiska folkens förhållanden under förhistorisk tid och öppnat möjlighet för åstadkommandet av en någorlunda säker kronologisk indelning av de tvenne senare förhistoriska perioderna, bronsåldern och järnåldern. Men betydelsen av de förbindelser mellan Norden och Europas övriga länder, om vilka det arkeologiska materialet bär vittnesbörd, får icke överskattas. Trots det stora antal från Södern stammande föremål, som funnits i nordisk jord, har Norden icke under förhistorisk tid stått i någon närmare beröring med Europas gamla kulturfolk. Förbindelserna ha varit indirekta. De från Södern stammande föremålen ha långsamt vandrat från barbarfolk till barbarfolk i mellersta och norra Europa, och de nordliga trakter, i vilkas jord de slutligen hamnat, ha ännu århundraden, ja årtusenden efter detta handelsutbytes början varit i de första försäljarnas och tillverkarnas hemland okända länder. Romarna ha icke fått säkra underrättelser om Nordens existens förrän ungefär ett

århundrade efter det att det romerska rikets gränser flyttats till Rhen och Donau, och det dröjde ännu nära ett halvt årtusende, innan deras kunskap sträckte sig väsentligt utöver detta faktum och namnen på några i Norden boende folkstammar. Först i folkvandringstidens arkeologiska material, hos 500-talets författare, Jordanes och Prokopios, och i de uppgifter Beowulf och enstaka västeuropeiska källor lämna till samma tids historia kan man märka, att den politiska och kulturella avskildhet, i vilken de nordiska folken levat, börjat brytas [1]). Ännu kommo dock nära tre århundraden att förgå, innan de nordiska folken, sist av alla germanska folk, indrogos i de stora europeiska staternas egentliga kultur- och intressesfär och därmed ett nytt stadium inträdde i deras historia.

Den avskildhet, i vilken de nordiska folken levde ännu under den period, som i det stora flertalet av de germanska folkens historia bär namnet den äldre medeltiden, har sin förklaring i tidens politiskt-geografiska förhållanden. Norden var en avkrok av Europa. Det låg långt avlägset från den gamla kulturens brännpunkter. Ännu vid tiden omkring år 700 sträckte sig de europeiska kulturländerna knappast utöver Rhen och Donau. Norr härom bodde vid Nordsjön och i dess innanland frisiska, sachsiska och andra germanska folkstammar, vid Östersjön och i dess innanland slaviska, baltiska och finska folkstammar. Samtliga voro kulturellt lågtstående. De lågo som en mur kring de nordiska folken och försvårade varje starkare, direkt politisk och kulturell förbindelse mellan dessa och Europas kulturländer.

När en avgörande förändring slutligen inträder i dessa förhållanden, sammanhänger denna främst med utvecklingen i det frankiska riket.

---

[1]) Jordanes' uppgifter ha ur denna synpunkt ofta överskattats. Av hans ord: Suehans . . . in usibus Romanorum sapphirinas pelles commercio interveniente per alias innumeras gentes transmittunt, famosi pellium decora nigridine, har man ofta dragit slutsatserna, att svenskarna redan på Jordanes' tid varit ett driftigt handelsfolk, och särskilt pälsvaruhandlande, vilka avyttrat sina varor på det romerska riket. Jordanes' ord tillåta icke dessa slutsatser.

Det frankiska riket hade under de äldre merovingerna vuxit ut till att jämte den gamla romerska provinsen Gallien omfatta alla de stora germanska folkstammarna i Mellaneuropa utom friserna och sachsarna. Rikets upplösning under 600-talet försvagade dess starka expansionskraft, men när den politiska enheten under de första karolingernas tid återställts, blev frankerriket åter ett erövrande rike. Pipin vände segrande sina vapen mot friserna. Karl Martell och Karl den store fullbordade erövringen av deras land och vände sig även mot sachsarna. Efter krig, som pågingo under större delen av 700-talet, lyckades slutligen Karl den store underlägga sig även dessas land. Det frankiska rikets gräns i norr blev Elbe, och riket sträckte sig även, på samma gång slaviska folkstammar knötos till detsamma, utöver denna flod in i Holstein; under Karl den stores efterträdare Ludvig den fromme nådde det Eider. De nordiska folken hade därmed fått det frankiska riket till närmaste grannmakt.

De nordiska folkens nya grannmakt i söder var ett rike av helt annan karaktär än de halvbarbariska folkstammar, som tidigare helt behärskat länderna söder om Eider. Det frankiska riket var under den äldre medeltiden det rike på Europas fastland norr om Alperna och Donau, i vilket kraftigare än annorstädes den gamla romerska kulturen levde kvar efter folkvandringstidens omstörtningar. Det var mellersta Europas stora kulturmakt. Sin höjdpunkt som sådan nådde riket under Karl den stores regering, den karolingiska renaissancens egentliga tid. Rikets utveckling var under denna tid århundraden framom de nordiska rikenas. Först under Valdemarernas tid når Danmark och än senare Sverige politiskt och kulturellt ett utvecklingsstadium likartat det frankiska rikets under karolingisk tid[1]. I det frankiska riket har under denna tid liksom i varje starkare kulturmakt den ekonomiska och kulturella landvinningen gått hand i hand med den politiska. Frisernas och sachsarnas länder ha ekonomiskt erövrats genom handel och kolonisa-

[1]) Erslev, Valdemarernes Storhedstid 269.

tion, kulturellt genom kristendomens införande. De ha i sin ordning blivit genomgångsländer och utgångspunkter för nya förbindelser med de bortom dem liggande länderna [1]).

Ett ensidigt sysslande med Nordens historia och en äldre uppfattning, att det frankiska riket helt och hållet stått på naturahushållningens ståndpunkt, ägt politisk, men saknat ekonomisk och kulturell expansionskraft, har ofta kommit historieskrivningen att förbise den betydelse, det frankiska rikets framträngande till Elbe och Eider ägt för Norden. Denna händelses betydelse kan emellertid klart avläsas i källmaterialet. Under århundradena närmast före det frankiska rikets erövring av frisernas och sachsarnas länder tiga de historiska källorna helt om Norden. Men samtidigt med dessa erövringar börja Danmark och även Sverige för första gången spela en roll i europeisk historia och kyrklig missionsverksamhet. Redan i samband med den kristna missionen bland friserna når under början av 700-talet den förste missionären, Willibrord, till Danmark. Under Karl den stores krig med sachsarna anknytas de första politiska förbindelserna mellan Danmark och det frankiska riket, och Karl den stores framträngande till och över Elbe leder så gott som omedelbart till förvecklingar. Den danske konung Godfred ser sig nödsakad att befästa sitt rikes gräns mot Sachsland med en vall från Östersjön till Västerhavet, det berömda Danevirke; han angriper Karl den stores bundsförvanter obotriterna, och en stor dansk flotta härjar i Frisland. Efter Godfreds död sluter hans efterträdare fred, men förvecklingarna fortsätta under den följande tiden, och den frankiske kejsaren ingriper vid upprepade tillfällen i de inre striderna i Danmark. Källorna berätta som alltid främst om dessa krigiska och politiska förbindelser, men vid sidan av dem ha gått rent fredliga förbindelser. Direkta handels-

[1]) För förhållandena i det frankiska riket se senast Dopsch, A., Wirtschaftliche und soziale Grundlagen der europäischen Kulturentwicklung I—II. Wien 1918—20; Densamme, Die Wirtschaftsentwicklung der Karolingerzeit I—II. Wien 1912—13. Jfr. Rübel, R., Die Franken, ihr Eroberungs- und Siedelungssystem im deutschen Volkslande. Bielefeld und Leipzig 1904.

förbindelser ha anknutits. Hedeby i Danmark och Birka i Sverige ha vuxit ut till betydande handelsorter, och båda ha stått i förbindelse med den främsta handelsorten i den norra delen av det frankiska riket, Dorstat i Frisland. I köpmännens fotspår ha kommit missionärer från det frankiska riket. Ärkebiskop Ebo av Reims och Anskar ha missionerat i Danmark, den senare även i Birka. Andra missionärer ha fortsatt deras verk. Samtidigt har Norden indragits inom den katolska kyrkans organisation. Ebo av Rheims har vid anträdandet av sin missionsfärd blivit påvlig legat för Norden. Ärkebiskopsdömet i Hamburg har grundats såsom stödjepunkt för missionen här, och dess förste ärkebiskop, Anskar, har även fått sig anförtrodd den påvliga legationen över de svenska och danska folken.

Det frankiska rikets framträngande till Elbe och Eider har bildat epok i Danmarks och Sveriges historia. Den mur, som under årtusenden skiljt dessa länder från Europas kulturländer, var därmed genombruten. Danmark och Sverige ha indragits i Västeuropas kultur- och intressesfär. Deras historiska tid börjar.

Vid ungefär samma tid, som det frankiska riket satte sin gräns vid Elbe och Eider och köpmän och missionärer därifrån började söka vägen till Danmark och Sverige, har även en annan kulturström nått Norden. Den har kommit från sydost. De litterära källorna ha under 800-talet intet att berätta härom, men de arkeologiska fynden lämna ett oförtydbart vittnesbörd. Stora mängder av föremål och framför allt mynt från de arabiska länderna i sydvästra Asien ha funnits i nordisk jord. De älsta av dessa fynd tillhöra förra hälften av 800-talet, och fynden på Europas fastland visa, att den väg, på vilken de kommit till Norden, främst gått över khazarriket i södra Ryssland och längs de stora ryska floderna.

De politiska och kyrkliga förbindelser, i vilka Danmark och Sverige från tiden omkring år 800 trätt med det frankiska riket, äro oförtydbart en följd av detta rikes stora erövringar i norr. Det kan icke heller vara tvivel underkastat, att an-

knytandet av handelsförbindelserna mellan Norden och Västerns och Österns kulturländer utgått från friserna, de främsta köpmännen i den nordliga delen av det frankiska riket, och från arabiska och khazariska köpmän. Kommerciell anknytning utgår regelbundet, såsom en forskare i detta sammanhang framhävt, från det kommerciellt överlägsna folket eller rättare från det industriellt överlägsna landet. »Det var, för att taga ett drastiskt exempel, icke negrerna från guld- och elfenbenskusten, som sökte till Portugal, för att utbjuda sina varor, huru värdefulla dessa än i och för sig voro, utan portugiserna, som sökte in i Guineabukten, det var icke hanseaterna, som från Brügge sökte till Venezia, utan omvänt venezianarna, som i Brügge sökte förbindelse med den nordeuropeiska handelsvärlden» [1]). På samma sätt har det otvivelaktigt först varit Österns och Västerns driftiga köpmän, som sökt sätta sig i besittning av Danmarks och Sveriges naturtillgångar, väl främst deras på handelsmarknaden starkt efterfrågade pälsverk. Vid sidan härav synes även ett annat mål ha drivit dem på handelsfärder till Norden. De ha över de nordiska farvattnen och de ryska floderna, den under denna tid enda framkomliga trafikleden i norra Europa, sökt öppna en handelsväg, som skulle förbinda Österns och Västerns stora handelscentra.

Men ha de nordiska folken också icke själva först knutit förbindelserna med Österns och Västerns kulturländer, ha de hastigt nog väckts till aktivt deltagande i dessa. De ha också snart nog delvis blivit de ledande. Förbindelserna ha därmed fått en helt ny karaktär.

Sedan århundraden voro de danska och svenska folken sjöfolk, mäktiga genom vapen och flottor. Men deras sjöfärder, på vilka de utan allt tvivel även drivit handel på måfå, ha, så vitt vi känna, endast i ringa grad sträckt sig utanför de egna farvattnen. Från hela tiden före omkring år 800 möta uppgifter därom endast i Beowulfs och de frankiska källornas berättelser om den jutske eller danske konung Hy-

---

[1]) Erik Arup i dansk Historisk Tidsskrift VIII: 6, 132.

gelaks krigståg mot friserna omkring år 515 och i den frankiske skalden Venantius Fortunatus' skildring av ett liknande danskt infall i västra Frisland ett halft århundrade senare. Först det frankiska rikets erövringar upp till Danmarks gräns och de direkta handelsförbindelser, friserna vid tiden omkring år 800 knutit med danskar och svenskar, synas ha bragt dessa närmare kännedom om de rika länder med hög kultur, som funnos i sydligare delar av Europa, och om de vägar, som förde till dem. Nordbornas, främst danskarnas sjöfärder ha nu börjat följa dessa. Men nordborna ha icke varit mäktiga att driva en handel av samma art som Västeuropas köpmän, och en dylik har icke heller legat i deras intresse. Rov och plundring på främmande kuster har för dem varit ett mera lönande näringsfång än fredlig handel. Ett rikt källmaterial låter oss följa den utveckling, dessa nordbornas härjningståg mot Västeuropas länder togo. Det visar, att härjningstågen under de trenne första årtiondena av 800-talet varit mera enstaka företeelser och under denna tid ännu haft karaktären av rent tillfälliga strandhugg. Först från mitten av 830-talet växa de i omfattning. År ut år in hemsöka nordiska vikingar från denna tid Västeuropas kuster och tränga längs floderna långt in i land. Tvenne årtionden senare ha de härjande skarorna slutit sig samman i stora härar, som från fasta läger vid flodmynningarna driva sitt gamla näringsfång i största skala. Ett nytt skede i vikingatågens historia inträder under de senare årtiondena av 800-talet och början av 900-talet. Danskarna grunda nu under ledning av mäktiga vikingahövdingar, en Guthorm, en Godfred, en Rollo, egna riken i Västeuropa, i nordöstra England, i Frisland, i Normandie.

De vägar, de nordiska vikingarna följde på sina härjningståg i Västeuropa, ha av allt att döma varit desamma, som tidigare befarits av Västeuropas fredliga köpmän. De fredliga handelsförbindelser dessa inlett med Norden ha också under de ständiga krigstågen brutits sönder. Själva centrum för handeln på Norden, Dorstat i Frisland, har efter upprepade plundringar av nordborna slutligen gått under.

Samma öde har drabbat den missionsverksamhet, som från det frankiska riket nått Norden. Ännu under Rimbert, Anskars efterträdare på ärkebiskopsstolen i Hamburg, synes någon missionsverksamhet ha uppehållits. Men efter hans död inträder ett fullständigt avbrott under ungefär ett halvt århundrade. Först vid mitten av 930-talet återupptagas försöken att utbreda kristendomen i Norden.

De länder, mot vilka de nordiska vikingarna riktade sig i väster, hade alla en utsträckt havskust, som låg öppen och försvarslös mot deras anfall. Vikingarna kunde här lätt genom hastiga anfall vinna byte och rov. Helt olika gestaltade sig förhållandena i öster. Nordens närmaste grannfolk här längs Östersjökusten voro barbarer, och de länder, där rikedomen vinkade, lågo först långt bort i södra Ryssland eller ännu längre. Dessa rika kulturländer voro icke lätt åtkomliga genom härjningar av den art vikingarna drevo i Västeuropa. Här stod rikedomen främst att vinna genom fredlig handel.

Nordens förbindelser med Österns kulturländer ha på grund härav under vikingatiden varit av långt fredligare art än dess förbindelser med Västeuropa. Med sina varor, pälsverk och slavar, ha nordborna, såsom de arabiska skriftställarna livfullt skildra, dragit till handelscentra i Ryssland. Handeln, som varit av primitiv karaktär och även här delvis gått hand i hand med rov och plundring, har visat sig lönande. I allt större och större skaror ha nordborna och främst svenskarna dragit över Östersjön. De ha fast bosatt sig i Ryssland och slutligen även här under mäktiga hövdingar grundat egna riken, vilka kommit att väsentligen uppbära den ryska handeln med khazarer och araber.

III.

Historieforskningen har sedan länge varit ense om, att de svenska och danska vikingatågen och erövringarna i österoch västerled icke varit några riksföretag, utan rena privatföretag. Men samtidigt har man varit ense om, att under

hela vikingatiden i Uppsala och Leire suttit en Sveriges och en Danmarks konung, som härskat över politiskt enade riken av ungefär samma omfång som i senare historisk tid. De stora vikingahövdingarna och riksgrundarna i Ost- och Västeuropa skola ha varit den svenske eller danske konungens undersåtar, men dessa konungar skola i regel icke ha haft något att skaffa med sina undersåtars härjningar och aldrig med deras erövringar i främmande land.

Källmaterialet för vikingatågens historia flyter rikt. Det bestyrker uppfattningen, att vikingarnas krigståg och erövringar icke varit några danska eller svenska riksföretag. Krigstågen ha någon gång letts av en dansk konung, men i regel av danska och svenska hövdingar, och de erövringar dessa gjort ha varit deras och vikingahärens, icke det svenska eller danska rikets.

Ett svenskt och ett danskt rike i senare tids mening har icke existerat under den tid Beowulf och Prokopios skildra. Fråga uppstår, om dessa riken existerat under vikingatiden, och om så varit fallet, från vilken tid man kan tala om ett svenskt och ett danskt rike av samma art och omfång som i senare tid.

Vi vända oss i denna vår undersökning först till Danmark.

Alltsedan slutet av 700-talet spela danskarna en icke oväsentlig roll i frankisk historieskrivning. Den äldre frankiska historieskrivningen, i den del denna berör de politiska förhållandena i Danmark, lämnar främst underrättelser om danskarnas konungar och dessas förbindelser med frankerriket. Redan under Karl den stores krig med sachsarna ha dessa förbindelser anknutits. Sachsarnas hövding Widukind har 777 flytt till en danskarnas konung Sigfrid, och denne och Karl den store ha 782 och 798 sänt beskickningar till varandra. När det frankiska riket börjar utsträcka sin makt även över folken norr om Elbe, växa underrättelserna om de danska konungarna i antal och svälla under 800-talets trenne första årtionden ut till en hel framställning av de

danska konungarnas inbördes strider. Under 804, 808, 809 och 810 berättas om en danskarnas konung Godfred och dennes förhållande till Karl den store. Som Godfreds efterträdare nämnes hans brorson Hemming, med vilken kejsaren 810 slöt fred. Redan 812 har emellertid denne dött, och en kamp om konungamakten utbrutit. Sigfrid, en släkting (nepos) till konung Godfred, och Anulo, en släkting (nepos) till Harald, en tidigare konung, ha båda velat efterträda konung Hemming. Båda stupade i det krig de förde med varandra, men Anulos parti, som segrat, har då tagit dennes båda bröder Harald och Reginfred till konungar. I en ny strid följande år (813) blevo dessa båda slagna och fördrivna ur riket av konung Godfreds söner. Ett deras försök året efter (814) att återerövra sitt förlorade land från Godfredssönerna misslyckades. Reginfred och en av Godfredssönerna stupade i denna nya strid, och Harald flydde till den frankiske kejsaren. Med frankisk hjälp gick Harald 815 till nytt anfall mot Godfredssönerna, men dessa lyckades både nu och under den närmast följande tiden avvärja hans försök att återvinna sitt rike. De lyckades däremot icke att hålla fred inbördes. Två av dem fördrevo de tvenne andra; Harald, återförd på kejsarens befallning av abotriterna till sina skepp, seglade 819 hem för att där taga väldet, och de fördrivna Godfredssönerna förenade sig i samma avsikt med honom. Harald blev nu medregent med Godfredssönerna (Harioldus a filiis Godofridi in societatem regni receptus) eller var konung över en del av danskarna (Herioldus quidam rex, qui partem tenebat Danorum) [1]), men de andra konungarna hotade redan 823 att fördriva honom. Han sökte då hjälp hos sin beskyddare kejsaren och övergick 826 till kristendomen, men detta hindrade icke Godfredssönerna att 827 jaga honom från riket [2]).

De frankiske historieskrivarna ha under tiden efter 820-talet icke i samma grad som tidigare sitt intresse riktat på

[1]) År 822 inställa sig enligt de frankiska annalerna beskickningar både från Harald och Godfredssönerna samtidigt hos kejsaren.

[2]) Annales regni francorum, anförda år; Vita Anskarii kap. 7.

förhållandena i Danmark. Deras intresse är i stället företrädesvis riktat på norrmannernas härjningar och erövringar i Västeuropa; dessa börja från denna tid i större skala. Under åren 836, 838, 839, 845 och 847 nämnes emellertid Hårek, en av Godfredssönerna, såsom danskarnas eller norrmannernas konung, och Anskarslegenden uppger, att han omkring 845 ensam innehade väldet över danskarna (solus monarchiam regni tenebat Danorum). Redan 850 har han emellertid måst dela detta sitt välde med tvänne sina släktingar (nepotes), som anfallit honom med krig [1]). Fyra år senare stupar både Hårek och »de andra konungarna» i en strid mot en hans brorson Guthorm [2]). Rörik, sannolikt en broder till Harald, och Godfred, Haralds son, söka 855 att tillsammans bemäktiga sig konungamakten i Danmark [3]). De ha misslyckats, och 857 nämnes en ny Hårek som danskarnas konung. Med dennes samtycke sätter sig emellertid Rörik, som härskade i Dorstat, 857 i besittning av den del av danskarnas rike, som ligger mellan havet och Eider [4]). Hårek nämnes ännu en gång som danskarnas konung i ett påvebrev från 864 [5]). När de inre förhållandena i Danmark nästa gång föras på tal, 873, nämnas tvenne nya danskarnas konungar, Sigfrid och Halvdan. De underhandla var för sig om fred med den frankiske konung Ludvig [6]).

Den förste som uppvisat det stora värde dessa de frankiska annalernas samtida eller nära samtida underrättelser äga för kännedomen om Danmarks inre historia är E. Jessen i sina Undersøgelser til nordisk Oldhistorie, utkomna år 1862. I dessa har Jessen för alla tider lyckats göra slut på den gamla uppfattningen, att de sena nordiska sägnerna

---

[1]) Annales Bertiniani, anförda år; Vita Anskarii kap. 24.

[2]) Annales Bertiniani, anno 854; Annales Fuldenses, anno 854; Vita Anskarii kap. 31.

[3]) Annales Bertiniani, anno 855.

[4]) Annales Fuldenses, anno 857, jfr Annales Xantenses, anno 856; Vita Anskarii kap. 31.

[5]) Hamburgisches Urkundenbuch I, 24. Jaffé-Wattenbach, 2761.

[6]) Annales Fuldenses, anno 873.

om Sigurd Ring och Ragnar Lodbrok vore ett brukbart historiskt material för nordisk fornhistoria, och sopat undan alla de teorier historieforskningen under århundraden byggt på dessa [1]). Den vetenskapliga diskussionen har därefter helt rört sig om tolkningen av de frankiska annalernas uppgifter. Jessen hävdade på grundval av dessa, att Danmark under 800-talet icke, som man tidigare menat, varit delat i ett östrike och ett västrike med de danska sägenkonungarna av Lodbroksätten i det förra och de frankiska annalernas konungar i det senare, utan att Danmark under denna tid varit ett enda rike. Hans uppfattning har även i denna punkt slagit igenom. Den bildar själva utgångspunkten för Gustav Storms och Steenstrups undersökningar på området och ligger till grund även för alla andra framställningar, som i senare tid sett dagen [2]). Men ger denna uppfattning

[1]) Jfr. Gustav Storms mästerliga undersökningar i Kritiske Bidrag til Vikingetidens Historie 34.

[2]) Gustav Storm, Om Ynglingatal og de norske Ynglingekonger i Danmark i norsk Historisk Tidsskrift III, 58, och Steenstrup, Normannerne I, 68; jfr Storm, Kritiske Bidrag til Vikingetidens Historie 35; ha med utgångspunkt från Jessens uppfattning av Danmark som ett politiskt enat rike inriktat sina undersökningar på de inre strider, som enligt de frankiska annalerna under större delen av 800-talet skola ha sönderslitit detta rike. Storm har sökt förklara dessa genom att identifiera Karl den stores motståndare, den danske konung Godfred, med den vestfoldske konung Gudröd, som omtalas i Ynglingatal; ättlingar av den svensk-norska Ynglingaätten ha enligt hans uppfattning fördrivit den infödda danska skjoldungaätten, »Haralds ätt»; och de inre striderna i Danmark under 800-talet äro strider om konungamakten mellan dessa båda ätter. Steenstrup, som även är böjd för att identifiera annalernas konung Godfred med Ynglingatals Gudröd, har försvarat konung Godfreds danskhet. Han anser i likhet med Jessen, att Godfred varit en skjoldungakonung, som även härskat över Vestfold, och därför genom en förväxling eller ett misstag blivit upptagen i Ynglingaätten; tronstriderna i Danmark ha enligt hans uppfattning förorsakats av den osäkra tronföljdslagen i landet. Storm och Steenstrup ha i den polemik de fört i dessa frågor grundligt medtagit varandras teorier. Båda ha också över hövan prässat källmaterialet. Det talas visserligen i de frankiska annalerna, såsom Storm framhållit, om strider mellan olika ätter eller ättgrenar, men identiteten mellan den danske Godfred och den norske Gudröd och de politiska kombinationer mellan Danmark och Norge, som byggts på denna, kunna icke uppe-

av Danmark som ett politiskt enat rike verkligen ett adekvat uttryck för de förhållanden, som möta i de frankiska källornas framställning?

Till synes stödja de frankiska annalerna och Anskarslegenden uppfattningen, att Danmark varit *ett* rike. Beowulfs geaterrike är i deras framställningar försvunnet, och annalerna tala vid upprepade tillfällen om danskarnas konung och dennes välde eller rike. Att döma av en uppgift under år 811 synes under detta välde eller rike ha hört såväl Jylland som Skåne. När danska och frankiska stormän detta år vid Eider besvärja den fred, som slutits mellan Karl den store och konung Hemming, uppträder bland de förra även en Osfrid de Sconaowe. Under 813 säges Vestfold vara den yttersta delen av de danska konungarnas rike — regio ultima regni eorum [1]. Anskarslegenden nämner uttryckligen, att konung Hårek omkring 845 ensam innehade väldet över danskarna.

Frågan kan synas vara avgjord härmed. Men andra uppgifter i de frankiska annalerna och Anskarslegenden ge en annan bild av de inre förhållandena i Danmark. Under tiden 812—828 har det aldrig funnits en, men två, tre, fyra, en gång fem samtidiga danska konungar, och Danmark har i varje fall tidvis varit delat mellan dessa. Den i Anskarslegenden omtalade konung Hårek, en av Godfredssönerna, kan icke fastställas ha varit ensamhärskare mera än vid tiden omkring 845. Under tiden 850—854 har väldet över danskarna åter varit delat mellan tre konungar och efter nya tronstrider från 857 mellan tvenne andra; 873 är landet åter delat, denna gång mellan tvenne nya konungar. Det talas visserligen under 813 om Vestfold som en del av de danska konungarnas rike, men samtidigt nämnas hövding-

---

hållas och ha även senare övergivits av Storm själv i avhandlingen Ynglingatal i Arkiv f. nordisk filologi XV, 133. Å andra sidan antyda källorna aldrig, som Steenstrup på grundval av ett ofullständigt refererat källställe menat, någon ovisshet i fråga om arvföljden. De tala endast om makt-, aldrig om rättsstrider.

[1]) Annales regni francorum, anförda år.

arna där, och dessa i likhet med folket hävda sin självständighet och vägra att gå under de danska konungarnas lydnad.

De många samtidiga konungar Danmark haft och de ständiga strider, som rasat om makten under de tvenne mansåldrar, som ligga mellan 812 och 873, visa, att icke politisk enhet utan politisk splittring varit det utmärkande för de inre förhållandena i Danmark under denna tid. Danmark har någon gång kunnat samlas under en konung, men det har i regel legat under flera, en gång under icke mindre än fem.

De frankiska annalernas underrättelser till Danmarks inre historia sluta 873. För de närmast följande tvenne mansåldrarnas historia — decennierna omkring 900 — föreligga endast ett fåtal underrättelser till besvarandet av det här behandlade problemet. De möta i Ottars och Wulfstans reseberättelser, i Alfred den stores Orosiusöversättning och hos Adam av Bremen.

I sin reseberättelse skildrar Ottar en sin färd från Skiringssal vid den nuvarande Kristianiafjorden till Hedeby, »som hör till danskarna». På resan dit, säger han, hade han Danmark på babord och på styrbord öppen sjö under tre dagar, men under de två sista Gotland (= Jylland), Sillende (= södra Jylland) och många öar. Under dessa två dagar hade han på babord de öar, som tillhöra Danmark. Wulfstan uppger, att när han från Hedeby seglade till Truso, hade han Vendland på styrbord, men på babord Langeland. Låland, Falster och Skåne, vilka alla höra till Danmark; »därefter hade vi på babords sida Burgenda land och de hava sin egen konung» [1]). Ottar synes i sin berättelse göra en bestämd skillnad mellan Danmark, Jylland och Sillende [2]). Uttrycken ange icke bestämt, att dessa land även bildat politiska enheter. Men sammanställes Ottars berättelse med att danskarnas land enligt de frankiska annalerna 873 varit delat mellan två konungar, torde av dem kunna förmodas, att Danmark på Ottars tid icke varit ett rike.

[1]) King Alfred's Orosius ed. Sweet 19.

[2]) Jfr. Fahlbeck i Antiquarisk tidskr. VIII: 2, 43.

De underrättelser Adam av Bremen meddelar om Danmark under tiden omkring 900 uppges av honom härröra från Sven Estridsen. Efter det »norrmanniska nederlaget» — slaget vid Löwen 891 — skall enligt dennes utsago ha regerat en konung Heiligo. »Honom efterträdde Olov, som kom från Sverige och vann det danska riket med våld och vapen; han hade många söner, av vilka Chnob och Gurd vunno riket efter faderns död». På ett annat ställe tillägger Adam Sven Estridsen orden: »Efter Olov, svenskarnas furste, vilken regerade i Danmark med sina söner, följde Sigerich. Då denne regerat kort tid, berövade Hardegon (ɔ: Hardeknut), Svens son, som kom från Nortmannia (ɔ: Norge), honom riket». »Det är ovisst», säger Adam själv, »om av så många konungar eller rättare danskarnas tyranner några regerat samtidigt eller den ene levat kort tid efter den andre» [1]).

---

[1]) Adam I 48 (50), 52 (54). — Dessa Sven Estridsens av Adam återgivna berättelser ha sedan länge varit en svår stötesten för dansk historieforskning. Redan under 1100-talet har den nationella känslan rest sig mot att den danska konungaätten, Sven Tjugeskäggs och Knut den stores ätt, skulle vara av norsk härkomst och att före denna en ätt av svensk härkomst skulle härskat i Danmark. Man har undanskaffat dessa utländingar ur den danska konungalängden. I Annales lundenses, vilka för denna tid knappast äro annat än ett utdrag av Adam, säges ännu om Olov, att han »kom från Sverige»; hans son Gurd nämnes däremot »quidam de Dacia», och Hardegon göres till en son av den danske konung Hericus (= Hårek). I Roskildekrönikan, som även bygger på Adam, har åter den svenska ätten försvunnit; i senare dansk medeltida historieskrivning både den svenska och norska; jfr. Storm, Kritiske Bidrag til Vikingetidens Historie 50. Traditionerna från denna historieforskning leva ännu kvar. Ännu i våra dagar har man gjort både Olov och Hardegon, för vilkas härkomst och historia inga andra källor än Adam stå till buds, till danskar. Olov har ansetts vara en medlem av den danska skjoldungaätten och samtidigt förvandlats till endast en dansk småkonung vid den södra gränsen. Hardegon har gjorts till son av en normannerhövding Sven, som förmodats ha hört hemma i en dansk koloni. De uppgifter, Sven Estridsen lämnat Adam, ha icke rubbats genom dessa antaganden. De synas vara riktiga. Den ena konungaättens svenska härkomst stödes av att en av de runstenar, som i närheten av Hedeby rests över dess siste medlem, konung Sigtryg, är ristad med svenska runformer och i svensk språkform; den andras norska härkomst av de nära förbindelser, i hvilka den stått till Norge. Trenne

Den bild, underrättelserna hos de frankiska historieskrivarna, hos Ottar och Adam ge av Danmark under 800-talet och under tiden fram i mitten av nästa århundrade, är lika litet som i Beowulf bilden av det under den uråldriga skjoldungaätten samlade riket. Danmarks historia under denna tid är fylld av ständiga inre strider och växlingar av konungaätter, riksdelningar och även samregeringar av olika konungar. Det har tydligen icke saknats, tvärtom i ganska rikt mått förefunnits möjligheter och förutsättningar för ett politiskt enande av landets skilda delar och folkgrupper — känslan av att bebo samma land Danmark och tillhöra samma folk danskarna har funnits. Stundom har ett enande också skett. År 810 har konung Hemming tagit i arv makten efter Godfred; tvenne senare konungar, Harald och Reginfred, ha ut i rikets yttersta del, Vestfold, sökt hävda landets enhet, och senare har det lyckats en av Godfredssönerna, Hårek, att för någon tid göra sig till ensamhärskare. Men den maktställning dessa härskare vunnit har genomgående varit av lösaste art. Vid minsta påfrestning inifrån eller utifrån har deras välde fallit sönder. Vilka ha orsakerna varit?

De frankiska annalerna nämna sida om sida med danskarnas konungar, reges danorum, danskarnas hövdingar, primores, primates, principes danorum. Dessa hövdingar, ofta av kunglig börd, ha suttit som herrar ute i landet. De ha icke velat underkasta sig en centralmakt, som inskränkte deras maktställning. Och just under dessa tider har deras makt, mera än annars, blivit en avgörande faktor i det politiska spelet. Vi ha tidigare tecknat bakgrunden för hela denna tid i Norden — den mäktiga expansion utåt, som ligger i vikingatågen, det fotfäste i främmande land dessa givit. Expansionen utåt har tillfört hövdingarna i landet en aldrig sinande makt och gjort dessa hövdingar icke endast i Danmark, utan även i Sverige och Norge farligare än någonsin för den politiska enheten. Bakom Haralds kamp mot Godfredssönerna står ingen mindre än kejsar Ludvig den

av dess medlemmar ha härskat som konungar där. Jfr. Curt Weibull, Sverige och dess nordiska grannmakter 41, 53.

fromme; han har sökt hejda de danska vikingarnas anlopp mot sitt rike genom att av dessa vikingars hemland skapa ett slags vasallstat. Liksom hemlandet är ryggstödet för de danska vikingarnas angrepp på det frankiska riket, blir det frankiska riket, den makt de där vinna och de länder de lägga under sig, ryggstödet för deras angrepp på hemlandet. Deras ställning därute är sådan, att det tidtals kräves hela det frankiska rikets samlade styrka för att hålla dem stången. Guthorm, som 854 störtar Hårek, är en av dessa vikingar (eatenus ab Horico pulsus piratico more vixit). Rörek och Godfred härska som mäktiga vikingahövdingar i Dorstat och Frisland och rikta därifrån angreppen mot Danmark; när den senare 857 för sin flotta mot danskarna, står konung Lothar bakom, och företaget leder till att den yngre Hårek avstår honom en del av sitt rike. Sedan de danska vikingarnas nederlag och de nygrundade danska rikena i Västeuropa bragt vikingatågen till ett avstannande därute, men svenskarnas vikingafärder österut ännu stå på sin höjdpunkt, kommer en svensk hövding och sätter sig fast i Danmark. Medelpunkten för hans ätts välde har, såsom de runstenar, vilka rests över ättens siste härskare, konung Sigtryg, visa, varit Hedeby, och den svenska ätten har härskat här under minst tvenne generationer. Kort efter 934 har en norsk hövding, Hardeknut, störtat det välde den svenska ätten vunnit. Han har berövat konung Sigtryg makten och själv grundat ett nytt danskt rike [1]).

Vikingatiden har helt tryckt sin prägel på de inre förhållandena i Danmark. I mer eller mindre medveten känsla härav karaktäriserar Adam av Bremen tiden omkring år 900 och de första decennierna av 900-talet i Danmark med orden: mutatio regnorum, excursio barbarorum [2]). Vikingahövdingar ha kämpat om makten hemma likaväl som i utlandet. Välden ha grundats; välden ha fallit sönder.

De konungar av svensk ätt, som satte sig fast i Danmark, ha varit mäktiga härskare. Hedeby, medelpunkten i

---

[1]) Curt Weibull, Sverige och dess nordiska grannmakter 49.

[2]) Adam I, 52 (54).

deras välde, var under denna tid även Danmarks ekonomiska och politiska medelpunkt. Men Adam själv är oviss om, huruvida av de konungar han nämner, Olov, hans söner Gnupa (Chnob) och Gurd, Sigtryg och den norske Hardeknut, några regerat samtidigt eller den ene levat kort tid efter den andre. Med större säkerhet kan däremot fastställas, att de första konungarna av den norska ätten icke härskat över hela Danmark. Först den tredje konungen av denna ätt, konung Gorms son Harald, har förenat alla Danmarks skilda landsdelar. Han säger det själv uttryckligen i de ord, han låtit rista på den runsten, han rest mellan sina föräldrars, konung Gorms och drottning Thyras gravhögar i Jellinge: »Harald konung bjöd göra dessa gravhögar efter Gorm, sin fader, och efter Thyra, sin moder, den Harald, som åt sig vann Danmark allt och Norge och gjorde danskarna kristna» [1].

Den första av de bedrifter, vilkas minne konung Harald här velat bevara åt eftervärlden, är att han vunnit sig allt Danmark. Orden på stenen förutsätta, att allt Danmark icke under tiden närmast före honom varit enat i ett rike. Men Harald Gormsen har icke blott åt sig själv vunnit allt Danmark. Han har också vunnit det åt sin eftervärlds danska konungar och åt det danska folket.

Danmark har på Beowulfsdiktens tid icke varit ett rike. De danska välden av skiftande omfång, som konungar under den tidigare vikingatiden grundat och ägt, ha alla åter gått under i vikingatidens omstörtningar. Harald Gormsens rike har, trots de skakningar, för vilka det skulle komma att utsättas, bestått. Från hans tid har Danmark varit *ett* rike.

Harald Gormsen är det danska rikets grundare.

Det danska riket har uppkommit genom förening av landen kring Öresund, Bälten och Kattegat. Dessa land — Skåneland, de danska öarna och Jylland — ägde alla likartade naturförhållanden. Avstånden dem emellan voro små, och de saknade alla skiljande gränser. Öresund, Bälten och Kattegat skiljde icke. De voro tvärtom de stora färdevägarna,

[1]) Wimmer, De danske Runemindesmærker I: 2, 28.

som förbundo. Dessa vatten och de lätta förbindelser de erbjödo, ha i främsta rummet skapat möjligheten för de danska landens sammanväxande till en politisk enhet redan i tidig historisk tid.

Det nuvarande svenska riket är i geografiskt avseende i mycket det danska rikets motbild. De olika landsdelar, ur vilkas förening det framvuxit, äga olikartade naturförhållanden och lågo länge starkt isolerade genom stora, svårpasserbara ödemarker och skogstrakter. Det ligger i sakens natur, att dessa ogynnsamma inre gränsförhållanden utgjort ett starkt hinder för Sveriges utveckling till statlig enhet. Det svenska riket såsom ett politiskt helt av samma omfång som i senare historisk tid framträder också sent. Det har icke heller under medeltiden nått en enhet av samma fasthet och politiska styrka som det danska.

Det första samtida historiska dokument, i vilket Sverige otvetydigt framträder såsom ett politiskt helt, möter ungefär ett århundrade senare än Jellingestenens uppgift, att Harald Gormsen vann sig allt Danmark. Dokumentet är uppteckningen om den älsta gränsläggningen mellan Sverige och Danmark, sannolikt vid mitten av 1000-talet. I sin tidigaste redaktion i den älsta handskriften av den äldre Västgötalagen lyder gränsläggningsuppteckningen: »Emundær slemæ var conongær i Vpsalum ok Sven tjuguskiæg i Danmark. þær sattu riftir mællir Sverikis ok Danmark. þa næmdus af Sweriki Cakaldi af Tindælandi, Botn af Fiærdrundæ landi, Gasi af Væstmannæ landi, Grimaldi af Östrægötlandi, Nænnir af Smalandum, Thorsten af Væstrægiötlandi, Tolle af Iutlandi, Toti ok Toki af Iutlandi, Gymkil af Sialandi, Dan af Skani, Grimitun af Hallandi, þer tolf sættu sæx stenæ mællir rikiænnæ. Fyrsti sten a Suntrv asi, annær i Danæbæc, þriþi Kinnæ sten, fiarði i Uracnæsi, fæmti Hvitæ sten, sætti Brimsæ sten mællir Blecongs ok Möre. Danæ holmber ær skiptær i þre löte. A en lot Vpsalæ conungær, annæn a Dana conongær, þridþiæ lot a Noregs conongær» [1].

[1] Västgötalagen utg. av Collin och Schlyter, 67; Sveriges Traktater I, 46; jfr. Curt Weibull, Den älsta gränsläggningen mellan Sverige och Danmark

Gränsläggningsuppteckningen bär vittnesbörd om att Sverige vid mitten av 1000-talet varit en politisk enhet under Uppsalakonungen. Rikets södra gräns lägges där den under århundraden skulle gå. Män från dess olika landskap, Tiundaland, Fjädrundaland, Västmanland, Östergötland, Småland och Västergötland verkställa gränsläggningen. Denna har karaktären av en ren rikshandling.

Det svenska rikets uppkomst måste tydligen ligga före mitten av 1000-talet. Men på frågan, när Sverige enats i ett rike, lämnar källmaterialet intet svar av samma art som Jellingestenen. Det är emellertid möjligt att från 800-talet i vissa grunddrag fastställa de politiska och de därmed närmast sammanhängande förhållandena i den tidigare medeltidens Sverige, de omständigheter, under vilka och den ungefärliga tidpunkt då ett politiskt enat Sverige uppstått.

Om de inre förhållandena i Sverige under den tidigare delen av den äldre medeltiden — tiden före mitten av 1000-talet — föreligga samtida underrättelser i Anskarslegenden, i Wulfstans reseberättelse i Alfred den stores Orosiusöversättning och i den norsk-isländska skaldediktningen.

Anskarslegenden härrör från tiden kort efter 865, Wulfstans reseberättelse från slutet av 800-talet. Anskarslegenden berättar utförligt om »sueones» i samband med Anskars missionsverksamhet bland dessa. Det framgår otvetydigt, att sveonerna bildat ett rike (regnum). Men om detta rikes omfång lämnar legenden endast upplysningar av allmännare art. Det heter på ett ställe, att nästan hela sveonernas rike består av öar; Anskar, som på sin första missionsresa, när han nått nästan halvvägs till Birka, berövats sitt fartyg av sjörövare, säges ha fortsatt sin resa till fots, men, när så fogade sig, på fartyg färdats över de mellanliggande vattnen (interiacentia maria). På andra ställen uppger legendförfattaren,

---

1 Historisk tidskrift för Skåneland VII, 5. — Beträffande namnen och hemorterna för de personer, som satte gränsstenarna, förefinnas åtskilliga varianter i handskrifterna. Namnen äro delvis starkt korrumperade. Grimeton, ett av namnen på dessa personer, är namnet på en socken i Halland; i runhandskrifterna av gränsläggningsuppteckningen står Grimulf af Grimutunum.

att Birka är rikets handelsplats (portus regni, vicus), och att kurerna i äldre tid stått under sveonernas herravälde och efter Anskars andra missionsresa tvingats att åter underkasta sig dem. Bilden av de länder, som hörde till sveonerna, kompletteras i Wulfstans reseberättelse. I skildringen av sin seglats från Hedeby till Truso, berättar Wulfstan, att han efter att ha passerat Bornholm hade de länder, som kallas Blekinge, Möre, Öland och Gottland, på babords sida. »Dessa länder höra till sweon», säger han [1]).

Anskarslegendens och Wulfstans uppgifter ha alltid ansetts ge ett säkert bevis för att det under 800-talets senare del varit slut med de svenska småstaternas självständighet, och att hela Sverige nu varit samlat till ett rike under en enda konung [2]). Sueones och sweon i de båda källorna har ansetts betyda svenskarna; rex sueonum Sveriges konung. Men Anskarslegenden och Wulfstans reseberättelse ge i själva verket inga underrättelser om att hela Sverige varit ett rike. De tala endast om ett sveonernas rike, och detta rike ligger på Sveriges ostkust. De nämna intet om förhållandena i västra Sverige, intet, som ens antyder, att dessa landsdelar, vilka lågo på veckotals dagsresors avstånd från Birka, utgjort en del av sveonernas rike. Anskarslegendens och Wulfstans uppgifter visa endast, att sveonerna, svearna, på Tacitus' tid mäktiga genom vapen och flottor, på Beowulfsdiktens tid ett sjöfolk, som låg i strid med jutarna, under slutet av 800-talet innehaft ett rike, som med Birka såsom centrum från Uppland sträckte sig till Möre och Blekinge och även omfattade Öland, Gottland och tidvis Kurland. Till detta rike bör också vid denna tid, fast det ingenstädes utsäges, ha hört det mellanliggande Östergötland, i varje fall dess kustland.

Svearnas rike har under slutet av 800-talet enligt de samtida källornas uppgifter varit ett östersjörike, ett »Stor-Roden» [3]).

---

[1]) Vita Anskarii kap. 10, 11, 25, 30; King Alfred's Orosius ed. Sweet 20.

[2]) Hjärne i Bidrag till Sveriges medeltidshistoria tillägnade C. G. Malmström 4; Hans Hildebrand i Sveriges historia II, 14, 58; v. Friesen, a. a. 7.

[3]) Jfr. Tunberg i Fornvännen 1920, 163.

Det har bestått av landskapen vid Sveriges östersjökust och av de tallösa små och de stora öarna utanför denna. Dess sammansättning har varit likartad det danska rikets och liksom dettas varit betingad av att havet under vikingatiden varit den stora förbindelse- och färdevägen. Icke utan skäl och oavsett den allmännare, i Europa då gängse uppfattningen av de geografiska förhållandena i den yttersta Norden, har detta svearnas rike, under en tid då även kurernas land ansågs vara en ö [1]), av Anskarslegendens författare kunnat karaktäriseras såsom ett rike, vilket nästan helt består av öar.

Underrättelserna i Anskarslegenden och i Wulfstans reseberättelse härröra från personer, vilka från Hedeby befarit Östersjön och besökt eller kommit i närheten av Sveriges ostkust. I den norsk-isländska skaldediktningen möta underrättelser från andra sidan av Sverige, från dess västliga delar.

I den norsk-isländska skaldediktningen ha alltsedan Harald hårfagers dagar norska härskares bragder under strider i österled besjungits. Samtliga dessa strider ha, i den mån de gällt Sverige, under tiden fram i slutet av 900-talet utkämpats endast med götarna. Harald hårfager kallas av Thorbjörn hornklove »götarnas fiende» och säges ha vunnit en seger. Om Håkon den gode säger Guthorm sindre, att han »gjorde götarna skattskyldiga». Harald gråfäll har enligt Glum Geirasson »rödfärgat svärdet i götarnas blod». Håkon jarl, berättar Einar skålaglam, »ville tillintetgöra götarnas liv». »Jarlen höll betäckt av sköldar kamp där, varest ingen man kommit för att härja; ingen har burit guldprydda sköldar längre upp från havet; fursten trängde till fots genom hela Götaland». Erik jarl skall enligt Eyjolf dådaskald »ha haft en strid med götarna» [2]).

Motsättningen mellan dessa uppgifter i den norsk-isländska skaldediktningen och uppgifterna i Anskarslegenden och Wulfstans reseberättelse är iögonfallande. Anskars-

---

[1]) Adam IV, 16.

[2]) Skjaldedigtning A. 23, 62, 76, 129, 130, 202; B. 21, 55, 66, 122, 123, 192. Jfr. Curt Weibull, Sverige och dess nordiska grannmakter 25.

legenden och Wulfstan tala endast om svearna och deras rike. De norsk-isländska skalder, som skildra sin samtids händelser, nämna under tiden fram i 900-talets slut aldrig svearna. De nämna endast götarna och Götaland. I Sverige har att döma av dessa underrättelser funnits ett svearnas rike vid Sveriges ostkust och ett land, Götaland, med vars folk, götarna, norska härskare legat i strid alltsedan Harald hårfagers dagar. På Prokopios' tid — mitten av 500-talet — ha dessa götar bildat ett eget rike under egen konung. Vilken ställning de och deras land intagit i politiskt avseende under 8- och 900-talen kan på grundval av de norsk-isländska skaldernas uppgifter icke med säkerhet avgöras. Men de norska härskarna ha enligt dessa på sina krigståg till Sverige aldrig kämpat mot ett svenskt rike och dess konungar. Någon götarnas politiska förbindelse med riket i öster, svearnas rike, kan icke konstateras.

Götarna och Götaland äro under 8- och 900-talen endast omtalade i den norsk-isländska skaldediktningen. Götarna ha vid denna tid liksom sachsarna i Tyskland väsentligen varit ett inlandsfolk och på grund härav under denna tid aldrig kommit att spela samma centrala roll som folket öster om dem, svearna [1]). Av detta senare folk har utvecklingen inom Sverige varit helt avhängig.

Svearnas rike har att döma av Anskarslegenden lytt under *en* konung. Denne har styrt riket omgiven av consiliarii och principes, men hans makt har i allo varit bunden av folkets vilja uttalad på tinget (placitum). Legenden omtalar tvenne ting, det ena i Birka, det andra i »en annan del av riket», och uppger, att det krävdes beslut av båda dessa ting för att konungen skulle kunna giva Anskar tillstånd att predika. Den nämner även konungarnas namn;

---

[1]) Götarnas karaktär av inlandsfolk torde lämna förklaringen till att de och Götaland icke omnämnas i Ottars reseberättelse. Enligt denne norske sjöfarares uppgifter sträckte sig Danmark upp till Skiringssal vid Kristianiafjorden. Därefter vidtog Norge; längs den sydliga delen av Norge och på andra sidan fjällryggen, uppger han, låg svealand (sweoland) och längs den nordliga delen Kvänland. King Alfred's Orosius ed. Sweet 19.

vid Anskars första missionsresa skall en Bern, vid hans andra en Olov ha varit svearnas konung. Utom dessa omtalas under tiden mellan Anskars båda missionsresor en svearnas konung Anund, som fördrivits från sitt rike, och en Erik, »quondam rex», »dudum defunctus» [1]). De skiftningar, de inre förhållandena i svearnas rike kunna ha varit underkastade under 900-talet, äro okända. Några sena och varandra motsägande konungalängder och någon enstaka notis om missionsverksamheten är hela det källmaterial, som står till buds.

Liksom under den tid Beowulfsdikten avhandlar ha, såsom tidigare framhållits, svearnas förbindelser under 8- och 900-talen gått till Danmark, där en svensk hövding grundat ett rike med medelpunkt i Hedeby, och någon gång även till länderna därbortom, till frisernas och frankernas land. Men av vida större betydelse ha svearnas, »rhos'» förbindelser med Osteuropa varit. Själva Svearikets konfiguration och de lätta förbindelserna över Östersjön hänvisade till förbindelser med länderna öster därom. De talrika fynden av svenska gravar och föremål långt inne i Ryssland och av osteuropeiska föremål och arabiska mynt i Sverige visa, att dessa förbindelser varit stadda i stark utveckling under 800-talet. Av de baltiska provinserna är Kurland rikast på fynd av svenskt ursprung. Här träffas även de älsta fynden. Fram i 800-talet ha efter vad gravfynden ge vid handen förbindelserna lett till bosättning av svear i trakterna sydost om Ladoga; vid tiden omkring år 900 även i andra delar av det inre Ryssland. Svearna ha blivit herrefolket i landet. Redan nu ha de utsträckt sina färder ända till Svarta havet och Konstantinopel. Under 900-talet ha de svenska kolonierna i Ryssland nått sin kraftigaste utveckling. Den stora huvudmängden av de osteuropeiska föremål och av de tusentals arabiska mynt, som funnits i svensk jord, härröra även från detta århundrade, från tiden före omkring 975.

Svearnas rike har under 8- och 900-talen i första hand varit orienterat åt öster. Svearnas handel, ofta såsom

[1]) Vita Anskarii kap. 11, 19, 26, 27, 30.

tidigare framhävts driven hand i hand med rov och plundring, har koncentrerats på Ryssland och trakterna kring Svarta och Kaspiska haven. De politiska förhållandena i Sverige få sin förklaring av dessa vikingafärder åt öster likaväl som förhållandena i Danmark av vikingafärderna västerut. Ödemarkerna väster om svearnas land ha fått ligga som ödemarker; inga rikedomar jämförliga med dem i öster lockade att över dessa ödemarker bana en väg till götarna och deras land och söka göra detta till en del av svearnas rike. Detta nya skede i utvecklingen inträdde först, när svearnas förbindelser togo en ny riktning.

Under decennierna omkring år 1000 upphöra gravfynden i Ryssland att vittna om svenskt inflytande. Personnamnen av nordiskt ursprung, tidigare talrika inom den ryska regerande familjen, undanträngas vid mitten av 900-talet av rent slaviska och från tiden efter år 1000 förekomma personnamn av nordiskt ursprung endast som relikter i Ryssland. Samtidigt upphör den arabiska myntinförseln; arabiska mynt från tiden efter mitten av 970-talet förekomma ytterst sparsamt i myntfynden, och det yngsta i Norden funna arabiska mynt är från år 1010. Allt ger vid handen, att en förändring inträtt i Svearikets förbindelser österut. Dessa ha starkt avmattats [1].

Det är av största intresse iakttaga, hurusom parallellt med denna avmattning i svearnas förbindelser med grannlanden i öster går en stark tillväxt i deras förbindelser västerut. Norge, som att döma av den samtida skaldediktningen i äldre tid legat utanför svearnas intressesfär, indrages nu i denna, och svearna och deras konungar spela alltifrån tiden omkring år 1000 en framträdande roll i alla de strider, som under hela den förra delen av 1000-talet utkämpats om Norge. När Olav Tryggvesson gjort slut på den

[1]) För framställningen av Sveriges förbindelser med Osteuropa se främst Vilhelm Thomsen, Ryska rikets grundläggning genom skandinaverna 1882 och i Samlede Afhandlinger I. 1919; Hauberg, Myntforhold og Udmyntninger i Danmark indtil 1146, 9, 20, i Kgl. Danske Vidensk. Selsk. Skr., 6. Række, historisk og filosofisk Afd. V. 1; Arne, La Suède et l'Orient. 1914.

danske konungens övervälde i Norge och själv gripit makten i landet, har den norske Erik jarl sökt hjälp hos den svenske konungen och samlat en stor här i Sverige. Olov Skötkonung har kämpat på hans och Sven Tjugeskäggs sida i slaget i Öresund. Senare har Olav Haraldsson sökt stöd i Sverige. Han har äktat Olov Skötkonungs dotter Astrid, och Anund Jakob har såsom hans bundsförvant kämpat i Helgeå 1026 mot Knut den store. Med en här, som till stor del bestått av svear, har konung Olav några år därefter i det fälttåg, som slutade med hans fall i slaget vid Sticklestad, sökt återvinna sitt förlorade land. Med svearnas hjälp har hans son Magnus den gode vunnit Norge, och när Harald Sigurdsson och Sven Estridsen sökt göra honom makten över Danmark och Norge stridig, ha även dessa uppträtt med hjälp från Sverige [1]. Men icke endast i fråga om Norge kan man iakttaga svearnas ökade förbindelser västerut. Män från Uppland och Södermanland ha, såsom runstenar visa, tagit del i de danska vikingatågen mot Västeuropa och i den danska erövringen av England [2]. Även myntfynden bära vittne om den nya riktning Svearikets förbindelser tagit under tiden omkring år 1000. De arabiska mynten i fynden avlösas vid denna tid så småningom av västerländska, tyska och angelsachsiska, och när under Olov Skötkonung och Anund Jakob även en inhemsk utmyntning börjar, slås dessa konungars mynt av angelsachsiska myntmästare och efter angelsachsiska förebilder [3].

Decennierna omkring år 1000 ha för Svearikets varit en nyorienteringens tid. De gamla vägarna i österled ha börjat mista i betydelse; nya, starka förbindelser ha knutits med grannländerna i väster. Ännu århundraden senare har Snorre ägt kunskap om denna brytningstid och om de stri-

---

[1]) Curt Weibull, Sverige och dess nordiska grannmakter 110, 116, 149.

[2]) v. Friesen, Historiska runinskrifter i Fornvännen IV, 57; VI, 105; Upplands runstenar 64.

[3]) Hans Hildebrand, Sveriges medeltid I: 2, 779; Densamme, De öster- och västerländska mynten i Sveriges jord i Historiska Studier tillägnade C. G. Malmström; Hauberg, a. a. 12, 20.

der mellan gammalt och nytt, som utkämpats i denna tids Sverige. Hans kunskap härom kommer till uttryck i ett samtal mellan Olov Skötkonung och hans dotter Ingegärd, men framför allt i det tal Torgny lagman på Uppsalatinget håller till Olov Skötkonung. »Torgny, min farfader», låter Snorre Torgny lagman här säga, »mindes Uppsalakonungen Erik Emundsson och sade om honom, att så länge han var i sin raskaste ålder, hade han var sommar ledung ute och for till olika land och lade under sig Finland och Karelen, Estland och Kurland och många land i öster, och ännu kan man se de jordborgar och andra storverk, som han gjorde ... Jag kan ännu minnas Erik Segersäll, och jag var med honom i mången härfärd; han ökade svearnas rike och värjde det tappert ... Men den konung, som nu är, ... låter sina skatteland gå ifrån sig av kraftlöshet och svaghet. Han åtrår att hålla Norge under sig, som ingen sveakonung förr åtrått, och vållar det mången man oro. Nu vilja vi bönder, att du gör förlikning med Olav digre, Norges konung, och gifter din dotter Ingegärd med honom. Men om du vill vinna åter under dig de riken i österled, som dina fränder och förfäder ha haft där, så vilja vi alla följa dig därvid. Men vill du icke följa det som vi säga, då vilja vi gå emot dig och dräpa dig och icke tåla ofred och olag av dig» [1]).

De olika uppfattningar, om var det rätta fältet låg för Svearikets dåtida yttre politik, som Snorre anger i dessa Torgnys ord, vila, vad icke ofta är fallet i den isländska sagan, på en riktig uppskattning av själva den tid sagan behandlar. Frågan om svearnas krigståg borde gå i österled eller västerled har då varit den aktuella frågan. Torgny lagman, de konservativa böndernas talman, är förkämpen för de fäderneärvda politiska idealen i vikingatidens Svearike; Olov Skötkonung företräder den nya tidens krav. Han har enligt Snorre övergivit de gamla krigstågen till länderna på andra sidan Östersjön. Där stod nu — något som Snorre icke kände — sedan den arabiska myntfloden sinat, icke

---

[1]) Heimskringla II, 120, 142.

längre samma rikedomar som förut att vinna. Olov Skötkonung har väl aldrig, så vitt känt, åtrått att lägga Norge under sig. Men under hans tid ha svearna på sina krigståg vänt sig västerut, till de nordiska grannländerna och till de länder i Västeuropa, där nya rikedomar vinkade.

Den nya riktning svearnas förbindelser tagit under decennierna omkring år 1000 har liksom på Anskars tid öppnat deras land för danskt och västerländskt kulturinflytande. Från Danmark ha de danska runorna och seden att resa runstenar kommit; nästan alla Upplands runstenar äro ristade med danska runor och resta under denna tid [1]. Under inflytande från Danmark—England har den inhemska myntpräglingen uppstått; samtidigt ha nya försök att utbreda kristendomen nått Sverige.

Svearikets orientering åt väster har emellertid icke blott medfört, att västerländsk kultur, nu främst angelsachsisk, åter gjort sitt inflytande gällande. Den synes även ha blivit det avgörande momentet för det svenska rikets uppkomst. För första gången möter i detta sammanhang en samtida uppgift, som antyder, att svear och götar varit förenade under en konung.

Den isländske skalden Ottar svarte har i en dråpa, av vilken endast några brottstycken äro bevarade, förhärligat Olov Skötkonung. Han nämner honom här »svearnas konung», »Svia gramr» [2]. I en annan dråpa, i vilken samme skald besjungit Olav Haraldsson, heter det: »jag anser det alltid för min plikt att förhärliga krigaren, [dig], utmärkte konung, sedan jag miste götarnas konung, »Gauta ðǫglingr» [3]. Dessa skaldens ord ha alltid och säkerligen med rätta ansetts avse Olov Skötkonung, den konung till vars ära han en gång diktat en dråpa. Denna tolkning bestyrkes av att Olov Skötkonung även i en annan, om ock något senare källa, är knuten till Västergötland. Adam av Bremen berättar, att då konung Olov med stor iver arbetade för att avgudatemplet

[1]) v. Friesen, Upplands runstenar 10.
[2]) Skjaldedigtning A. 289; B. 267.
[3]) Skjaldedigtning A. 290; B. 268.

i Uppsala skulle förstöras, hedningarne ingingo den överenskommelsen med honom, att han, om han själv ville vara kristen, skulle få råda över den del av Sverige han ville. Olov skall då ha grundat en kyrka och ett biskopssäte i Västergötland [1]. I konungalängden i Västergötlands egen lag står Olov Skötkonung inskriven såsom den förste konungen i Sverige, som var kristen [2].

Olov Skötkonung är den förste av Svearikets konungar, som kan visas ha varit götarnas konung. Det synes knappast vara en tillfällighet, att en svearnas och götarnas konung första gången möter vid den tid, då svearnas förbindelser med länderna öster om Östersjön börjat avlösas av starka förbindelser med Danmark och Norge och med England. Svearnas expansion har, när krigståg och handelsfärder till andra sidan Östersjön icke längre visade sig lönande, vänt sig även till de västliga delarna av det egna fastlandet. De ödemarker, som skilde dem från dessa, ha genombrutits. Götarnas land har politiskt och kulturellt knutits i närmare gemenskap med svearnas. De ha förenats under en gemensam konung.

Det svenska och det danska rikets uppkomst tillhöra varken 500-talet eller förlora sig i sagornas dunkel. Rikena ha icke existerat före vikingatiden. De ha uppkommit först under denna.

Under den tid, som ligger före vikingatiden, ha de svenska och de danska folken levat i större avskildhet än andra germanska folk. De stora omvälvningarna under den germanska folkvandringstiden ha icke för dem ägt samma genomgripande betydelse. Folkens huvudmassa, sedan århundraden, ja årtusenden en fast bosatt befolkning, som levat av boskapsskötsel och åkerbruk, har stannat kvar i sina gamla byar och gårdar i sitt gamla land och aldrig kommit i samma nära beröring med Söderns kulturländer

[1]) Adam II, 58 (56).

[2]) Västgötalagen ed. Collin-Schlyter IV, 15.

som stamfränderna på andra sidan Östersjön [1]. I sitt gamla hemland utvecklade de svenska och danska folken under indirekt inflytande från de stora kulturländerna en i mycket särpräglad kultur, utmärkt genom en ofta långt driven teknisk skicklighet i förfärdigandet av smycken, vapen och redskap. Men deras politiska horisont förblev i stort sett begränsad till de närmaste bygderna eller grannarna på andra sidan de vatten, över vilka deras förbindelser gingo. Folkvandringstidens stora germanska statsbildningar ha saknat motsvarighet i Norden. Norden — Skanza, Thule — som i själva verket hade en långt enhetligare befolkning än alla andra Europas land, tedde sig ännu under folkvandringstidens senare del för utländska iakttagare såsom ett land bebott av många olika folk.

Först vikingatiden är i de svenska och danska folkens historia samma de stora politiska omvälvningarnas och statsbildningarnas tid som folkvandringstiden för deras sydliga stamfränder. Liksom dessas strider och förbindelser med det romerska riket under folkvandringstiden ha svenskarnas och danskarnas strider och förbindelser med Väst- och Osteuropa under vikingatiden banat väg för sammanslutningar till större politiska enheter. Vikingatidens krigs- och handelsfärder — tidens stora ekonomiska företag — ha förenat olika bygders befolkning till gemensamma uppgifter; de ha fört dem i närmare beröring med varandra, stärkt känslan av samhörighet och för enskilda hövdingar öppnat möjligheter att skapa sig en mäktig ställning. Den störste av alla vi-

[1] Enligt allmänt gängse antaganden, ofta utgivna såsom historiskt säkra fakta, skola hela rader av de stora germanska folken ha utvandrat från Skandinavien. Vandalerna skola ha kommit från Vendel i Jylland eller i Uppland, de vandaliska stammarna harudir från Hordaland i Norge och silingar från Själland, rygerna från Rogaland i Norge, lygerna troligen från Norge, goterna från Gottland, burgunderna från Bornholm, langobarderna från en skandinavisk ö. Dessa antaganden vila främst på namnlikheter, sena sagor och slutsatser av det arkeologiska materialet. De böra liksom alla uppgifter om skandinaviska storstater och landerövringar under den romerska järnåldern och folkvandringstiden upptagas med den största försiktighet. De folkrörelser inom Skandinavien under denna tid, vilka äro historiskt kända, äro ytterligt få.

kingatidens hövdingar, Harald Gormsen, har slutligen lyckats vinna sig allt Danmark. I Sverige ha svearna grundat ett välde, som med Birka som centrum omfattat landskapen vid Sveriges Östersjökust och de små och stora öarna utanför denna. Vid tiden omkring år 1000 har svearnas konung också blivit götarnas.

Sverige och Danmark voro enade vart och ett under sin konung. Men ännu skulle det dröja länge, innan rikena växte samman till fasta statliga enheter. När urkunder och lagar från 11- och 1200-talen lämna säker kunskap om de båda rikenas inre politiska förhållanden, stå landen i rikena, särskilt i Sverige, ännu starkt självständiga gentemot varandra; de leva i stort sett ännu ett av riket oberoende liv, och riksenheten uppbäres i det väsentliga ännu endast av konungen.

Det ligger häri ännu ett bevis för riktigheten av det svenska och det danska rikets sena uppkomst.

Curt Weibull.

(Tryckt i maj 1921).

INNEHÅLL.

I likhet med Historisk tidskrift för Skåneland utdelas även övriga skrifter, vilka av De skånska landskapens historiska förening utgivas, kostnadsfritt till föreningens medlemmar. Årsavgiften är 3 kronor. Ständig medlemsavgift: en summa ej understigande 50 kronor.

De trenne äldre serierna av föreningens tidskrift kunna hos föreningens sekreterare, professor L. Weibull, Lund, erhållas till ett pris av 22 kronor, därav serie 1 och 2 till resp. 8, serie 3 till 6 kronor. Enstaka häften (utom av årg. 1868—1869) till komplettering: 1 krona.

Priset å Lunds och Lundagårds minnen av Martin Weibull och å Sthen Jacobsen, Den nordiske kriigs krønike, är för föreningens medlemmar nedsatt till 2:50.

Princeton University Library
32101 073850776

